ખોજા વૃતાન્ત.

મુળ રચનાર.

સચેદીના નાનજીઆણી.

આસીસ્ટંટ રેવીન્યુ કમીશનર કછ.

મુળ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ

છપાવી પ્રગટ કરનાર,

એદલજી ધનજી કાબા

અમરેલી—કાઠીઆવાડ.

આવૃત્તિ બીજી   પ્રત ૫૦૦

ઇ. સ. ૧૯૧૮

ધી "અમરસિંહજી" પ્રી. પ્રેસમાં
પઠાણ નુરખાન અમીરખાન વકીલે
પ્રગટ કર્તાને માટે છાપી.
લાલદરવાજા—અમદાવાદ

કીંમત ૯-૮-૦

Mumtaz Ali Virjibhai S.M. 1918.

ખોજા વૃત્તાન્ત.

મુળ રચનાર.

સચેદીના નાનજીઆણી.

આસીસ્ટંટ રેવીન્યુ કમીશનર કછ.

મુળ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ

છપાવી પ્રગટ કરનાર,

એદલજી ધનજી કાબા

અમરેલી—કાઠીઆવાડ.

આવૃત્તિ બીજી   પ્રત ૫૦૦

ઇ. સ. ૧૯૧૮

ધી "અમરસિંહજી" પ્રી. પ્રેસમાં
પઠાણ નુરખાન અમીરખાન વકીલે
પ્રગટ કર્તાને માટે છાપી.
લાલદરવાજા—અમદાવાદ

કીંમત ૬-૮-૦

બીજી આવૃતિ.

ખોજા તવારીખને લગતાં સાધનો જ્યાંજ્યાં હોય, જે જે સ્થિતિમાં હોય, નવાં હોય કે પુરાણાં હોય, છાપેલાં હોય કે હાથનાં લખેલાં હોય, કોઇ પણ ભાષામાં લખેલાં કે છપાએલાં હોય, દંતકથા હોય કે કપોળ કલ્પિત હોય, તે સઘળાને એકઠાં કર્યા વિના ખોજા તવારીખનું સંપુર્ણ પુસ્તક લખી શકાય તેમ નથી અને તેથી તે બાબતની શોધખોળમાં અમોએ અમારૂં લક્ષ રોકયું છે અને આવી શોધખોળના પરિણામે જુદા જુદા એકાદ ડઝન જેટલાં ખોજા તવારીખને લગતાં પુસ્તકો–રીસાલાઓ અમે છાપી પ્રગટ કીધાં છે. ખોજા તવારીખની પ્રથમ શોધખોળ કરનાર મર્હુમ સચેદીના નાનજીઆણીએ "ખોજા વૃતાંત" નામે પુસ્તક ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં છપાવ્યું છે. આ પુસ્તક ખોજા કોમની તવારીખનુંજ હોઇ, મુળ વિષયપર સારો પ્રકાશ પાડે છે; પરંતુ તે છપાયાને લાંબી મુદત થઇ ગઇ, અને તેની બીજી આવૃતિની તજવીજ ન થઇ, તેથી તે બુક ભાગ્યેજ કોઇ જગાએ જોવામાં આવે છે. અને તેથી ખોજા તવારીખ ઉપર તેનો જે પ્રકાશ પડવો જોઇતો હતો તે નહિ પડતાં પ્રગટ કર્તાના હેતુને સફળ કરી શકયો નથી. ખોજા તવારીખના એક સાધન તરીકે આ પુસ્તકની બીજી આવૃતિ છપાવવાની અમારી ઇચ્છા ઘણા વર્ષો અગાઉ મુળ કર્તાની હયાતીમાંજ થઇ આવી હતી અને તે સંબંધે અમોએ મર્હુમને ઇ. સ. ૧૯૦૮ ની સાલમાં પુછાવ્યું હતું; જેનો ઘણોજ સંતોષકારક જવાબ મળ્યો હતો. છતાં પણ અમો તેની બીજી આવૃતિના ખર્ચનો બોજો ઉપાડી શકવાને સામર્થવાન નહિ હોતાં, તે કામ કેટલાક વર્ષો લગી મુલતવી રાખ્યું હતું. એક વખતે તેને રફ કાગળમાં છાપવું શરૂ કરી કુલ્લે ચારેક ફાર્મો છાપ્યાં, પણ પાછળથી વિચાર થઇ આવ્યો કે, તેને ગ્લેઝ કાગળમાં છપાવવું જોઇએ. તેથી પ્રથમંના ચારે ફાર્મોને રદ કરી આ બીજી આવૃતિ ગ્લેઝ કાગળમાં છપાવી છે. અને તેમ કરી ખોજા તવારીખને લગતું એક સાધન જે દૃષ્ટિથી અલોપ થઇ જવા પામ્યું હતું, તે અમોએ ફરીથી ખોજા તવારીખના રેકર્ડપર લાવી મુકયું છે.

મર્હુમ સચેદીનાનો પ્રયાસ ઘણોજ સ્તુતિપાત્ર છે, પણ અમો તેમના કેટલાક લખાણો સાથે એકમત થઇ શકતા નથી અને તેવું દરેક તવારીખના પુસ્તકો સંબંધે થાય છેજ. છતાં પણ અમો તેમના પ્રયાસને ઘણી માનભરી દૃષ્ટિથી જોઇએ છીએ અને તેમની શોધખોળ ખોજા તવારીખના સંશોધકોને અતિ ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી, અમારા આ પ્રયાસ માટે મગન થઇએ છીએ. અને ખોજા તવારીખના સંશોધકો અમારા આ પ્રયાસનો લાભ લે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

આ પ્રકાર, કે જેને લગતાં બીજાં અનેક સાધનો હજુ ખોજા પબ્લિકમાં જાહેરમાં આવ્યાં નથી અને તેથી તેવાં દરેક સાધનો જાહેરમાં આવવાની જરૂર છે. અને જ્યાં સુધી તેવી સઘળી બાબતો જાહેરમાં નહિં આવે ત્યાં સુધી ખોજા કોમને પોતાની તવારીખ વિષે ખાત્રી પુર્વકનું જ્ઞાન મળશે નહિં. માટે આવાં સાધનો જ્યાં જ્યાં હોય તે જો અમોને પુરાં પાડવામાં આવશે તો, અમો અવકાશે તેને છપાવી ખોજા રેકર્ડપર રજુ કરવાને પ્રયત્ન કરીશું.

જો આ પુસ્તકની કોપીઓ ખોજા પબ્લિક વધુ પ્રમાણમાં ખરીદી અમોને ઉત્તેજન આપશે તો, ખોજા તવારીખ સાથે બહુજ ઘાડો સંબંધ ધરાવતું એક અતિ ઉપયોગી પુસ્તક, જે અમોએ લખી રાખ્યું છે તે છપાવીને પ્રગટ કરી આપી, ખોજા પબ્લિકના જ્ઞાનભંડોળમાં ઉમેરો કરીશું. આશા રાખવામાં આવે છે કે, હવે ખોજા કોમ ખોજા તવારીખને લગતાં સાધનોની કદર કરશે અને તેના પ્રચારમાં મદદ આપશે.

એદલજી ધનજી કાબા.

ખોજા વૃત્તાન્ત.

खास खोजा ग्रहस्थो सारु.

રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર.
સચેદીના નાનજીઆણી.
આસીસ્ટન્ટ રેવીન્યુ કમીશનર કચ્છ.

अमदावाद.
રચનારન માટે "સમશેર બાહાદુર" પ્રેસમાં
રૂ.વાભાઈ રાયચંદે છાપ્યું.

સન ૧૮૯૨ ઈસ્વી. સંવત ૧૯૪૮ વિક્રમ.

अपण पत्रिका.

ઓનરેબલ શેઠ ફાજલભાઇ વિશ્રામભાઇ—

જસ્ટીસ ઓફ ધી પીસ, સ્ટેન્ડીંગ કમીટીના
મેમ્બર, પોર્ટટ્રસ્ટના મેમ્બર, લેજીસલેટીવ
કૌન્સિલના સભાસદ ઇ૦ ઇ૦

આપ નામદારે નીતિ, સહાસિકતા, ઉદ્યોગ, વિદ્વતા,, પરમાર્થ બુદ્ધ, અને મળતાવડા સ્વભાવ વડે જન પ્રિયતા મેળવી છે તથા જગ્ગુ કલ્યાણનાં કામો કરી યશકિર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, અને યશકિર્તિ વડે ઇસ્લામ સ્વજાતીને શોભાવી છે. સ્વજાતિની ઉન્નતિ પ્રત્યે આપનો પરિપુર્ણ પ્રેમ છે. તેથી તેજ ઉદ્દેશ અર્થે રચેલો આ " ખોજા વ્રતાંત " નામનો ગ્રંથ આપની નેકનામી અને આપના પરમપ્રેમ ભાવની યાદગીરી માટે આપ નામદારને ઘણા માનપુર્વક અર્પણ કરૂં છું.

ગ્રંથકર્તા.

પ્રસ્તાવના.

ગ્રંથના આરંભમાં અલ્લાની તારીફ લખવાની પ્રાચીન નીતિ છે. તેમ કરવા હું કોશીષ કરૂં છું; પણ શું લખું તેની ગમ પડતી નથી. પ્રમાણવડે જે વસ્તુ જાણી શકાતી નથી તે વસ્તુની તારીફ કેમ લખી શકાય! માટે આમ કહેવું ઠીક થશે કે, જે તારીફ કહેવાય તે સર્વ તેનેજ યોગ્ય છે.

અનંત જગત, જગતકર્ત્તાની તારીફની પોથી છે. તેમાં મોટા અક્ષરોવડે તેની તારીફ લખી છે. તેમાંથી એક અક્ષર વાંચો. તે આપણને અલ્લાની વાએધાનીઅત અને કૃત્યના ફર્જનું શિક્ષણ આપે છે.

શાહ અબ્દલતીફ નામના પીરે પણ એક અક્ષર ભણવા ભલામણ કરી છે, તે નીચે પ્રમાણે—

બેત.

અખર પડ અલફ જો બેઆ વરક સબ વિસાર;
અંદર તન ઉજાર, પનાં પડંધે કિતરા.
આ અક્ષર કિયો! કાર્ય કારણનો મહા નિયમ તે.

આપણને નિરંતર અનુભવ થાય છે કે, કોઈપણ, કાર્ય કારણ વિના બનતું નથી; ત્યારે સમષ્ટી કાર્ય જે જગત તે કારણ વિના કેમ હોઈ શકે? ત્યારે એમ થયું કે, કારણ તે કર્તા એટલે જગતનું કારણ તે જગતનો કર્તા, જેને આપણે અલ્લાના નામથી ઓળખીએ છીએ.

આ પણ નિયમ છે કે, કાર્ય અનિત્ય હોય અને કારણ નિત્ય હોય. કાર્ય પરિછિન હોય અને કારણ અવિછિન હોય અને અવિછિન હોય તે એક હોય.

આથી એમ ફળિત થાય છે કે, અલ્લા એક છે અને તે નીત્ય તથા અવિછિન છે અને જગત પરિછિન અને અનિત્ય એટલે ફાની છે.

કુરાનની આયત.

કુલમિન્ અલેયા ફાની વ યબકાં વઝેહ રબક ઝુલ ઝુલાલ વલ અકરામ.

ભાવાર્થ—અલ્લા સિવાય સર્વ પદાર્થ ફાની છે. બાકી અલ્લા એક સત્ય છે.

મહાત્મા હજરતઅલી સાહેબને કોઇએ પુછ્યું કે, અલ્લા છે એમ તમે કેમ જાણ્યું ? ત્યારે ફરમાવ્યું કે, પરતંત્રતાથી હું મને સ્વતંત્ર જોતો નથી; પણ કોઇનો દોર્યો દોરાઉં છું, તેથી એમ જાણું છું કે, હું કોઇ મોટીઃશકિતને આધિન છું એ મોટી શકિત તે અલ્લા.

શેખ સાદીએ બોસ્તાનમાં કહ્યું છે કે, મારી હિંદની મુસાફરીમાં એક દેવલમાં હું ગયો. ત્યાં લોકો પ્રતિમાની પાર્થના કરતા હતા, તેમાં જેની પ્રાર્થના સ્વિકારવામાં આવતી તેને પ્રતિમા હાથ ઉંચો કરી સ્વિકારનું ચિન્હ બતાવતી. હું અઝબ થયો; પણ સંશય પડવાથી વધારે શોધ કરી તો એમ માલમ પડયું કે, તે મૂર્તિ પાછળ એક માણસ હતો; તે મૂર્તિના હાથમાંની બાંધેલી દોરી ખેંચતો તેથી હાથ ઉંચો થતો,

શેખ સાદી કહે છે કે, આથી મને શિક્ષણ મળ્યું કે; આ મૂર્તિ જેમ માટીની છે તેમ હું પણ માટીનો છું; ત્યારે જેમ મૂર્તિની ગતિ બીજાના હાથમાં છે. તેમ મારી ગતિ પણ બીજાના હાથમાં છે.

બીજા એક શખ્સને હજરતઅલી સાહેબે અલ્લાના આસ્તિત્વની સમજ બીજી પ્રક્રિયાવડે પાડી હતી તેની મતલબ પ્રશ્નોતરના આકારમાં બતાવું છું.

પ્રશ્ન—તમે વહાણમાં ચડયા છો ?

ઉ૦—હા.

પ્રશ્ન—કોઇ વખત તોફાન ખાધો છે ?

ઉ૦—હા.

પ્રશ્ન—કોઇ વખત એવું બન્યું હતું કે, બચાવનાં કોઇપી કારણો રહ્યાં નહીં હોય?

ઉ૦—એવું પણ એક વખત બન્યું હતું.

પ્રશ્ન—તો પણ તમારા મનમાં કાઇ આશા હતી?

ઉ૦—હા, કંઇ ઉંડી આશા રહેતી હતી ખરી.

પ્રશ્ન—એનું કારણ શું?

ઉ૦—તે હું જાણી શકતો નથી.

હજરતઅલ્લી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, જેને તું જાણી શકતો નથી તેજ પોતે અલ્લા છે.

જાણવાનું કંઇ સાધન નથી. કારીગરી કારીગરને કેમ જાણી શકે? અને જાણી ન શકાય તેને માટે બોલાય પણ શું?

કોઇ દ્રશ્ય વસ્તુ હોય તેના રંગ, રૂપ, બુદ્ધિ, બળ આદિ ગુણોને માટે બોલી શકાય, પણ અદ્રશ્યને માટે શું બોલી શકાય? તો પણ કંઇ બોલવું હોય તો આમ કહેવામાં વાંધો આવશે નહિ. કે જે કંઇ રંગ અને રૂપ દ્રશ્ય અથવા અદ્રશ્ય હોય તે સર્વ તેનુંજ કૃત્ય છે અથવા તેનુંજ છે તેની બુદ્ધિ તેના કર્તવ્યમાં જોઇ લ્યો, તેનું બળ તેના અસંખ્ય ચક્રોના વેગમાં જુઓ.

એક કુંભકાર કુંભઆદિ કૃતિ માટે પોતાના એક ચક્રને ગતિ આપે છે તે કદી પાંચ મીનીટ રહેતી હશે. પણ આ મોટા કારીગરે સૃષ્ટી રચના માટે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગૃહ, આદિ અસંખ્ય ચક્રોને જે ગતિ આપી છે તે કયારની શિરૂ થઇ છે અને કયારે ઠંડી પડશે તે કોઇ કહી શકે એમ નથી, એમાં કેટલું બળ જોઇએ એ વાત અક્કલમાં આવી શકે એવી નથી.

હદીસ શરીફમાં નીચે પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે તે વાજબી છે,

હદીસ.

ત ફકુરૂ ફી આલા એહી વલ્લા ત ફકરૂ ફી જાતેહી,

ભાવાર્થ—તેની કુદરતની શોધ કરો તેની જાતની શોધ ન કરો

ઉપર બતાવ્યું છે તેમ, જેમ કાર્ય કારણવિનાનું ન હોય તેમ કારણ પણ કાર્ય વિનાનું ન હોય. કારણનું કાર્ય થાયજ ત્યારે કરમનાં ફળ થાય એ સિદ્ધાંત છે.

અલ્લા એક છે અને કરમનાં ફળ છે ત્યારે એમ તો કહેવાની જરૂર રહેતી નથી કે સારા કરમનાં સારાં ફળ થાય અને નરતા કરમનાં નરતાં ફળ થાય. જેવું વાવવું તેવું લણવું એ કહેવત અનુભવસિદ્ધ છે. સર્વનો આત્મા એક છે માટે જેવું પોતાને ઇચ્છવું તેવું બીજાને ઇચ્છવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું આ વાક્યમાં સર્વનીતિ અને ધર્મનો સમાશ થાય છે,

શાહ અબ્દ લતીફે ફરમાવ્યું છે કે,

બેત. { કછોકાન કમાનમાં જીયંમારમં
મુંમેં આંટીતુંમમાંમુંદીજાઈ

કસે તીર કમાનમેં, મતાં હણે તું;
સુમેં અઇએં તું, મતાં તુંઇજો તોકે લાગે.

જગતમાં જ્યારે ધર્મનો લોપ થાય છે ત્યારે તેના પુ.ન સ્થાપન તાટે અલ્લા કોઇ મહાત્મા પુરૂષને મોકલે છે. આ નિયમ પ્રમાણે કુલ પેગંબરોના સરદાર હઝરત મહમદ સાહેબની પધરામણી થઇ હતી, એ મહા પુરૂષે અદ્વૈત સત્ય એટલે એક અલ્લાને માનવાના ધર્મનો પ્રસાર કર્યો હતો અથવા આમ કહેવામાં પણ વાંધો આવશે નહિ કે, એ તત્વવેતા મહા પુરૂષ અહંપદથી નિવૃત થઇ અદ્વૈતરૂપમાં લય પામી પોતે અદ્વૈતનો પ્રકાશ કર્યો હતો.

હદીસમાં ફરમાવ્યું છે કે, "અના અહમદ બલામીમ" એનો અર્થ એવો થાય છે કે, "હું અહમદ છું. "મીમ" વિના "મિમ" એટલે "અહંપદ" અથવા "દેહાભિમાન" જો અહંપદ નિવૃત થાય તો, બાકી શું રહે "અહંમદ" માંથી "મીમ" નો અક્ષર બાદ કરતાં જે બાકી રહે તે. "મીમ" બાદ કરીએ તો બાકી "અહદ" રહેશે. એનો તાત્પર્ય એવો છે કે, ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પેગમ્બર સાહેબ અહંપદથી નિવૃતિ પામી "અહદ" જોડે ઐક્યતાને પામ્યા હતા અર્થાત અલ્લા સાથે મિલાપ કર્યો હતો.

આ પાક રસુલ અને તેના પાક ખાનદાન અને આલપાક ઉપર દરૂદ અને સલામ.

આ નાની ચોપડીનું નામ ખોજા વૃતાંત રાખ્યું છે એમાં ખોજા લોકોના ધર્મનું અસલ બીજ બતાવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અસલ

ધર્મના અજ્ઞાનથી મતભેદની પ્રવૃતિ થઇ છે. ધર્મના મૂળનું જ્ઞાન હોય તો તેમ ન થાય માટે મૂળ મતના જ્ઞાન અર્થે આ પ્રયત્ન છે.

ખોજા પંથની શિક્ષણ પોથીઓ હિંદુ અને ઇસ્લામ ધર્મના મિશ્રણ વીચારોથી ભરેલી છે અને ક્રિયાઓ પણ તેવીજ છે. એ વિચારો અને ક્રિયાઓ તે ખોજા પંથ એમ ખોજા લોકોની માન્યતા હતી; પણ ખોજા લોકો જ્યારથી વિદેશ પ્રવાસ કરવા લાગ્યા ત્યારથી તેમના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થવાથી કેટલાક આ પોથીઓના વિચારોમાં સંશયયુક્ત થયા. તેમને એમ વિચાર આવ્યા કે, અમે તો મુસલમાન છીએ છતાં હિંદુઓના વિચારો અને ક્રિયાઓ અમારામાં ક્યાંથી આવી!

આ વિષય ઉપર ઘણી ચર્ચા થઈ હતી. મુંબઇમાં ખાકી ખોજાઓએ ઇસમાયલી સુઝરાની એક ચોપડી બનાવી તેમાં ખોજા ધર્મ વિષે ઉપહાસ યુક્ત ટીકા કર્યા; તેમાં એમ લખ્યું છે કે, "હિંદુ-મેસે ભી નિકાલા ઔર મુસલમાનને ભી નહિં મિલાયા પીછે ગડબડ ગોટા મેલાકે બીચમેં લટકા દીયા" વળી એમ પણ એ ચોપડીમાં લખ્યું છે કે, "સહદેવ જોશી, પીર સદરૂદીન અને કપુરા લોહાણાએ કમાવી ખાવા સારૂ આ પ્રપંચ કર્યો હતો.

આ ખાકીની ચોપડીની અસર મુંબઇના ખોજા શેઠીયાઓમાં બહુ ફેલાઇ હતી અને તેનો ચેપ બીજા દેશના ખોજાઓને પણ લાગ્યો હતો. આવા વિચાર ધરાવનારા ખોજાઓ પોતાને સમજુમાં ગણતા અને જે જુની પોથીઓના વિચારો ઉપર ચુસ્ત હતા તેને તેઓએ મેંઢાનો લકબ આપ્યો હતો.

ખોજા લોકોમાં દ્વૈત ભાવના બીજથી કજીઆ ટંટા જારી થયા હતા અને તેનાં ફળ બહુ માઠાં થયાં હતાં.

સંવત ૧૯૨૦ ની સાલમાં નામદાર આગાખાને એમ હુકમ કર્યો કે, ખોજા લોકોએ સાદીગમીની ક્રિયા સુની મુલ્લાં આગળ ન કરાવવી; પણ શીયા પાસેથી શીયા રીતી પ્રમાણે કરાવવી. આ હુકમને શેઠીયા સામા થયા. આમાંથી ખોજાનો અસલ મત સુની કે શીયા? એવો સવાલ નીકળ્યો. એનો કજીઓ હાઇકોર્ટમાં ચાલ્યો. સંવત ૧૯૨૪ ની સાલમાં તેનો ફેંસલો થયો. તેમાં ખોજાનો અસલ મત શીયા ઠર્યો.

આ ફેંસલો થયા પછી શેઠીઆ અથવા જે સુધારાવાળા કહેવાતા હતા તેની ઘણી સંખ્યા શીયા મતમાં મલી. બાકી સુમારે ૧૦૦ ઘર સુનીમાં રહ્યાં. તેઓએ પોતાની જુદી મસજીદ બંધાવી અને અદ્યાપિ સુનીજ રહ્યા છે.

આ પછી ઘણા માણસો શીયા ધર્મની રીતિ શિખવા લાગ્યા ઇમામોની ગમની મિજલસો વધવા લાગી; પણ એ વાત મોટા ભાગને પસંદ પડી નહિં. તેઓ નાની સંખ્યા સાથે દ્વેષ કરવા લાગ્યા.

મોટી સંખ્યાવાળા એમ સમજતા હતા, અથવા સમજે છે કે, ખોજાઓની પોથીઓમાં જે લખ્યું છે એ શીયા ધર્મ. કેટલાકનો એમ સમજે છે કે, અમારો ધર્મ નીરાળો છે અને તેનું નામ સતપંથ છે.

ખોજા લોકોની અસલ ઉત્પતિ સુનીમાંથી થઇ હતી. એમ જે માનવામાં આવ્યું હતું તે ખરૂં ન હતું. તેમજ ખાકી ખોજાએ ખોજા ધર્મની નિંદા કરી છે તે પણ ખરી નથી. વળી હિંદુ મુસલમાનના મિશ્ર મતનાં જ્ઞાનો એ શીયા મત છે એમ જે માનવામાં આવ્યું છે તે ખરૂં નથી અથવા ખોજાને માટે સતપંથ એ નિરાળોજ પંથ છે એવી કેટલાકની સમજણ છે તે પણ ખરી નથી; પણ મુંબાઇની હાઇકોર્ટમાં તપાસ ચાલી ખોજાનો અસલ ધર્મ શીયા ઇમામી ઇસમાયલી ઠરેલ છે. એજ સત્ય વાત છે.

ખોજા ધર્મની ઉત્પતિ શી રીતે થઇ છે તે વૃત્તાંત વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાશે. તો પણ તેનું તત્વ અહીં બતાવવાની આવશ્યકતા છે.

ખોજા ધર્મ એ પાક ઇસલામી ધર્મ છે. ઇસલામી ધર્મની સુની શીયા એવી બે શાખા થઇ છે શીયામાંથી ઇસમાયલી શાખા જુદી પડી છે અને તેનો વળી એક નિઝારી ફાંટો છે.

ઇસલામ ધર્મ સર્વને માન્ય છે. મત્ર આચાર્યોની ગણનાથી શાખા થઇ છે.

ઇસમાયલી વિદ્વાનોએ કલામે શરીફનાં ગૂઢ મહા વાકયોની ફિલસુફીનો વિશેષ પ્રકાશ કર્યો હતો. ફિલસુફી મત વિષે આ વૃત્તાંતમાં પૂરતી રીતે ખુલાસો કર્યો છે. અહીં માત્ર એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે ફિલસુફી એટલે તત્વજ્ઞાન—પોતાના આત્માને ઓળખવા તેમ

થવાથી અલ્લા સાથે ઐકયતા થાય.

હદીસ.

મિન અરફ નફસહુ ફકત અરફ રબહુ.

ભાવાર્થ—જેણે પોતાને ઓળખ્યો તેણે અલ્લાને ઓળખ્યો.

ઇસમાયલીઓનો એવો મત હતો કે, શરીયતનાં ફરમાનો વિષે જે મતભેદ થતા હતા તે દુર કરવા સારૂ તેઓ કલામે શરીફનાં મહા વાકયોના પ્રમાણો વડે અસલ મતો સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા.

ઇસમાયલીઓએ ધર્મ શિક્ષણ આપવા માટે નવ પાયરી ઓની યોજના કરી હતી અને તેને માટે મિસરમાં મદરેસા સ્થાપી હતી.

ઇસ્માયલી આચાર્યોના વિચાર પ્રમાણે આ પ્રયત્નનો ઉદ્દેશ ઐકયતા માટે હતો; પણ એમ બન્યું નહિં. બીજા ઇસ્લામીઓ તેઓના ઉપર નાખુશ થયા, તેઓ ફિલસુફીનો સુક્ષ્મ ભેદ સમજી શકયા નહિં તેઓને ઇસમાયલી તાલીમ ધર્મ વિરૂદ્ધ જણાઇ અને તેમ માનવાનાં કારણો નિઝારીઓની કારકિર્દિમાં બન્યાં પણ હતાં.

તત્વ જ્ઞાન જે અધિકારી હોય તેનેજ આપવું અને એ જ્ઞાન ગુપ્ત રાખવું એવું જે ધર્મનું ફરમાન છે તે વાસ્તવિક છે. ધર્મ ઉપર જેની દ્દઢ શ્રદ્ધા હોય અને જેની બુદ્ધિ સુક્ષ્મ હોય તેને આ જ્ઞાન મોક્ષદાયક થાય; પણ અશ્રદ્ધાવાન અને સ્થુળ બુદ્ધિ આ સુક્ષ્મ માર્ગમાં પ્રવેશ ન થઇ શકવાથી વિપરીત માર્ગ પકડે તેમાં કંઇ આશ્ચર્ય નહિ. એમાં જ્ઞાનમાર્ગનો દોષ ન ગણાય; પણ બુદ્ધિનો દોષ ગણાય. ગમે તેમ હોય તોપણ સામાન્ય રીતે સર્વને જ્ઞાન ઉપદેશ કરવાથી લાભ નથી; પણ ધર્મ બોધ કરવોજ લાભકારી છે એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે.

સુમારે સાડાસાતસો વર્ષ ઉપર નિઝારી ખલીફાઓએ હિંદમાં ઉપદેશકો મોકલી હિંદુ લોકોને ઇસલામ ધર્મનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તે વખત એમની ગાદી અલમુતગઢ ઉપર હતી.

આ ઉપદેશકોએ હિંદુઓને ઉપદેશ કર્યો તેમાં મોટો ભાગ શક્તિ ધર્મવાળાનો હતો, એ ધર્મનું મૂળ બીજ સાંખ્ય મત છે. આ લોકોમાં જ્ઞાન મતનો અતી પ્રસાર થવાથી પાછળ બતાવ્યું છે તેમ તેઓ ઉલટે માર્ગે ચડી ગયા હતા, તેઓને "વામમાર્ગિ" એવું ઉપનામ મળ્યું હતું. (વામ એટલે ઉંધું)

આ લોકોની ઉપદેશ કરવાની રીતિ એવી હતી કે, જેને પોતાના ધર્મમાં લાવવાનો હોય તેનાં મત સ્વિકાર કરી પછી યુક્તિથી ઇસલામ ધર્મ તરફ તેમને દોરવા, આવી રીતે તેઓએ ઉપદેશનું કામ કર્યું હતું.

આ પંથીઓ નિઝારપંથી કહેવાયા. નિઝારને તેઓ ઇશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા. નિઝારનું નામ અને નિઝાર મત છાનો રાખવામાં આવતો અને હજીપણ છાનો રાખવામાં આવે છે.

નિઝારી મતનાં ઘણા ભજનો છે. તેના વિચારોનો નમુનો બતાવવા સારૂ એક ભજનમાંથી થોડા પાઠ અહીં લખું છું.

લીલબાઇનું સ્વપ્નું.

સાંભળજોરે મારી બાઇજી બેની, પેલા સ્વપ્નાનો વિચાર,
એમ સ્વપ્નું લાધું પહેલા પહોરનું. ૧

હરોહર અસ્વારીઓ ઉભો મોરે આંગણે,
તેને પેરણ્યુ લીલડા વેશ. ૨

દેશ પછમનો રાજીઓ, મોરે મંદીર આવીયો,
હીરા માણેક ચોક પુરી, મોતીડે વધાવીઓ. ૩

નકલંકીનો અવતાર જાણી, અલખ ભણી આરાધીઓ,
પાય પદમ હાથ પુસ્તક, મોડ મુગટ શીર બાંધીઓ. ૪

લીલોડે ઘોડારે મોરો શામ ચડયા,
અલખ પુરૂષ મીરાં ધણી, તુરકળા વસ્તે ધણી. ૫

મારે ગુરૂએ મહા ધરમ માંડયો, ત્યાં નોતર્યા વર્ણ અઢાર,

જ્યાં થાપ્યા કળશ ને પાટ, ત્યાં ભાઇ પુરૂષ મળ્યાં સહુ.
અંગ ભેળો કોળી પાવળ ઓચરો તો દશ દોષ નાશે,
છોત જાશે ગાઇએ ધર્મ નિઝાર તો આપણી કરમ તણાં ફળ પાઇજે.

આ ભજનમાં મુખ્ય વિચારો વામમાર્ગનાં છે; પણ તેની સાથે શાહ નિઝારને ઇશ્વરનો અવતાર માનેલો છે. આ ઇસલામ ધર્મમાં વામમાર્ગિઓને અવલ પ્રવેશ કરાવ્યાનું દર્શન છે. આવા વિચારોમાં લાખો માણસો રહી ગયાં છે અને આવા વિચારો એ "નિઝારી ધર્મ" એવી તેઓની માન્યતા છે.

નિઝારી ભજનો નિઝારપંથી પાસેથી મને મળ્યાં હતાં. તેને મેં પૂછયું કે, નિઝાર તે કોણ? ત્યારે એમ કહ્યું કે, નિઝાર તે ઇશ્વર; પણ શાહ નિઝાર ઇજીપટના ખલીફ હતા, તેની તેને પિછાન નહોતી. આ નિઝારી ધર્મને તેઓ મહાધર્મ કહે છે, જે વિષે ઉપર જણાવેલા ભજનમાં પણ બતાવેલું છે.

નિઝારી ઉપદેશનું આ મુળ બીજ સમજવું. તેઓ અનુકૂળતા પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ વધારતા ગયા. તેમને બે કામ હતાં. એક હિંદુધર્મના વિચારો અને ક્રિયાઓમાં ઘટાડો કરવો અને ઇસલામ ધર્મના વિચારો અને ક્રિયાઓમાં વધારો કરવો. પેલાં જેમ બોધનું કામ શિરૂ થયું હતું તેવું જો જારી રહેત તો કરોડો હિંદુઓ ઇસલામમાં આવી જાત; પણ શિક્ષણની ગતી સરખી રહી નહિં. તેથી ઘણા પાછળ રહી ગયા અને થોડા આગળ વધ્યા. જે હિંદુ આકૃતિમાં રહી ગયા, તે હવે મુસલમાનીમાં આવે એમ નથી; પણ જે મુસલમાની આકૃતિમાં આવ્યા તે મુસલમાની તરફ વધવા ગતિમાન રહયા. તે ખોજા ગ્નાતિ છે, તેમાં કાશમીર તરફના ખોજાઓ શુદ્ધ શીયા તનાશરી થઇ ગયા છે, એમ જાણવામાં આવ્યું છે અને આ તરફના પહેલાં કહ્યું છે તેમ મતભેદમાં ભ્રમિત છે.

ખોજા લોકોના ઉપદેશકો અથવા પીરો તેમને ઇસલામને રસ્તે દોરતા હતા. બીજા કોઈ ધર્મમાં લઇ જવા તેમનો વિચાર હતોજ નહિં. તેઓ જ્યારે માર્ગ ચુકતા ત્યારે ઉપદેશ કરી માર્ગ ઉપર લાવતા એ માર્ગ બીજો કોઇજ નહિં; પણ ઇસલામ માર્ગ હતો, તેવા બોધના એક ગ્નાનના થોડા પાઠ હું અહીં બતાવું છું.

પાઠ.

ચીલા છોડોના દીનકા, ધાંચા મત ખાઓ,
સુનો બટાક બાત્તરે, મત ભુલી ન જાઓ.
સાચા દીન રસુલકા, સો તમે સહી કરી જાણો,
જો કોઇ આવે દીનમેં, ઉનકુ દીનમેં આણો.

આ ઉપરથી ખુલું જણાય છે કે, હિંદુ લોકોને મહમદી ધર્મ ઉપર લાવવાનો પ્રયત્ન નિઝારી ધર્મગુરૂઓ તરફથી થયો હતો. એ પ્રયત્નની નોંધ આપણને જ્ઞાનો ઉપરથી પણ સારી રીતે મળી શકે છે હમણાં જો કે ધર્મગુરૂઓ તરફથી ઇસલામી ઉપદેશનું કામ ઠંડુ પડી ગયું છે; તોપણ જમાનાએ ઉપદેશનું કામ માથે લીધું છે, તેથી હવે ખોજા લોકો શુદ્ધ ઇસલામમાં ગણાવાને વધારે વખત જોઇશે નહિં.

સંવત ૧૯૩૦ ની શાલમાં આ વૃતાંન્ત લખવાનો સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેવાજ વખતમાં કેટલાંક સાધનો તૈયાર કર્યાં હતાં અને તે પછી હમણાં તેમાં ઘટાડો વધારો કરી પ્રસિદ્ધ કરવાનાં આવ્યું છે.

ખોજા ઉત્પતિ લખવા સારૂ મારા સાંભળવા પ્રમાણે કેરાની દરગાહવાળા પીર ગુલામઅલીશાહે પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ તેનો લેખ પત્ર કોઇ મને હાથ લાગ્યો નહોતો તે પછી વળી ભુજ દરબારના અમીર પીર ઉમેદઅલીએ આ વિષય ઉપર લખાણ કર્યું હતું. તેમના કાગળો તેમના ભત્રિજા પીર લુતફ અલ્લાએ ઘણી ખુશીથી મને સોંપી દીધા હતા.

આ કર્તવ્ય માટે પ્રારંભમાં ખોજા લોકોનાં સિંધી હર્ફોનાં પુસ્તકોનું દોહન કર્યું હતું પણ તેમાં મોટો ભાગ બોધ વચનોનો છે. ઇતિહાસીક વાતો થોડી છે. વળી જેમ બીજા લોકોની વંશાવળી રાખનારા ભાટો હોય છે, તેવા ભાટો ખોજા લોકોના નથી, તેથી સીધી હકીકત મળતી નહોતી પણ શોધ ઉપરથી એક પગથીઉં હાથ આવ્યું અને તે ઉપરથી આગળ વધવાને માર્ગ મળ્યો.

આ પગથીઉં સતગુરની રમતનું જ્ઞાન છે, તેમાં એવી કથા છે કે, એ પીર મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં અલમુતગઢમાંથી આવ્યો હતો, તેણે પાટણમાં શિવના મંદિરની પ્રતિમાઓનું નૃત્ય કરાવ્યું,

અને જ્ઞાન ઉપદેશ કરી શીષ્યો કર્યા હતા. તેમના ચચ અને ચોટ નામના બે બાલકો હતા. ચચને તેની પ્રપંચી કૃતિથી દુર કર્યો હતો. તેણે મેઘવાળોને બોધ્યા હતા.

આ પત્તા ઉપરથી મેઘવાળોનાં પુસ્તકો જોવા માંડયાં તેમાંથી નુર સતાગરની હકીકત વિશેષ જાણવામાં આવી, તેને અલમુતગઢમાંથી હજરત અલીએ ઉપદેશ અર્થે હિંદમાં મોકલ્યો હતો એ હકીકત પણ નીકળી આવી.

હવે સવાલ એ નીકળ્યો કે હજરત અલી સાહેબ તો સુમારે તેરસો વર્ષ ઉપર હતા અને આ મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતની વાત તેને સુમારે સાડા સાતસો વર્ષ થય. એ વખતમાં હજરત અલી સાહેબ અલમુતગઢ ઉપર હતા, એ વાત શી રીતે શકય ગણી શકાય ?

ખોજા લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકોમાં ઇશ્વરી અવતાર અલમુતગઢમાં હોવાનું ઘણી જગોએ બતાવ્યું છે. એક ખોજાના મુખીને મેં પુછ્યું કે અલમુતગઢ કયાં છે ? ત્યારે કહ્યુ કે, "અલમુત" એ બેહેસ્તનું નામ છે અને તે હજરત અલીનું ધામ છે, તે આ લોકમાં નથી; પરલોકમાં છે.

"રોઝતલ સફા" નામની તવારીખ ઉપરથી અલમુતગઢના હાકમોનો ઇતિહાસ મેળવ્યો તે ઉપરથી એમ જાણવામાં આવ્યું કે, મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં હજરત અલીએ નુરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદમાં મોકલ્યા હતા. તે અલી બિન અબુ તાલેબ નહિં; પણ અલીહસન ઝિકરતલસલામ જે તે વખત અલમુતગઢના હાકેમ હતા તે હતા.

આ ખુલાસો થયા પછી ફારસી અને ઇંગ્રેજી ઇતિહાસો હિંદુ શાસ્ત્રો, માર્ગી માતાપંથી ભજનો, ખોજાનાં જ્ઞાનો, અને દંતકથાઓ ઉપરથી અનુકુળ હકીકતનું તારણ કરી આ વૃતાંતની સાંકળ ગુંથી. આ વૃતાંતના નીચે પ્રમાણે ચાર ભાગ કર્યા છેઃ—

૧ મુળ વતન, જાતિ, અને ધર્મ.
૨ જે ધર્મ ઉપર લાવવાના હતા તે ધર્મ અને આચાર્યો.
૩ ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

આ વૃતાંતની રચનામાં જે પુસ્તકોના આધાર લેવામાં આવ્યા છે તેના બનાવનારાઓનો ઉપકાર માનું છું. તથા તે પુસ્તકો મેળવી આપનારા અને આ કામમાં સલાહ અને મદદ આપનારા સદ્ગૃહસ્થોનો પણ ઉપકાર માનું છું.

મારા પરિશ્રમનું પરિણામ હું મારા જ્ઞાતિબંધુઓની હજુરમાં રજુ કરું છું. તેમના અંતઃકરણમાં પોતાના ખરા ધર્મનો પ્રકાશ થાય અને મતભેદ છોડી એકયતાવડે ખરે પંથે પડે તો આ મારો પ્રયત્ન સફળ થયો એમ હું માનીશ.

ગ્રંથકર્તા.

નોટ.

મારા પ્રિય વાંચનારાઓને આ વાત જણાવવા જેવી છે કે, આ ગ્રંથમાં ઇસમાયલીઓ વિષે જે હકીકત લખવામાં આવી છે તે મોતેબર તવારીખો ઉપરથી લીધી છે એમાં કોઇ જગોએ ઇસમાયલીઓ અને તેમના મહઝબ વિશે વિરૂદ્ધ વાતો લખી છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે, ઇસમાયલીઓના મત અને કારકીરદિથી અન્ય ઇસમાયલીઓ તેમનાથી વિરૂદ્ધ પડયા હતા. જે વિશે પ્રસ્તાવનામાં સંક્ષેપ ઇસારો કર્યો છે. ઇસમાયલીઓ વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાને શિક્ષા કરવા સામે લડવાનું અનુકુળ ન હોવાથી યુક્તિવડે મારાઓ સાધી તેમનું કાટલું કઢાવી વિરૂદ્ધ પક્ષમાં ભય ઉત્પન્ન કરતા; જેથી લોક લાગણી અતિ પ્રતિકુળ થવાથી ઇસમાયલીઓ વિરૂદ્ધ કેટલીક ગીબત ભરેલી અફવાઓ ઉત્પન્ન થતી. તેવી અફવાઓ અરબી ઇતિહાસોમાં દાખલ થએલી તે ઉપરથી અન્ય ભાષામાં ઇતિહાસ રચાએલા હોવા જોઇએ માટે એવી હકીકતો ઉપરથી વાંચનારને માત્ર સામાન્ય ઇતિહાસિક સાર સમજવાનો છે.

ગ્રંથકર્તા.

ખોજા વૃતાંત.

અનુક્રમણિકા.

મુળ વતન જાતિ અને ધર્મ.

મુળ વતન પંજાબ અને કાશ્મીર, જાતિ શીખ અને લોહાણા.

ભાગ બીજો.

ઇસ્માયલી શાખામાંથી નિઝારી શાખાનો જન્મ.

નિઝારી શાખા અલમુતગઢ ઉપર ગાદી.

માર્કોપોલોની મુસાફરીના ગ્રંથ ઉપરથી.

ભાગ ૩ જો.

ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

(શિખ અને માતાપંથી લોકોને ઇમામી ઇસ્માયલી નિઝારી મત ઉપર લાવવા કેવી યુક્તિ અને યોજનાઓ ઉપદેશકોએ કરી હતી તેનું બ્યાન અને ઉપદેશકોનાં ચરિત્રો.)

તવારીખ ફિરસ્તા ઉપરથી શમશ વિશે વધારે હકીકત.

પીર સદરૂદીન.

પીર કબીરદીન

ભાગ ૪ થો.

પાછલો સારાંશ, વર્તમાન દર્શન અને સુચના.

ખોજા વૃતાન્ત.

ભાગ પહેલો

મુળ વતન, જાતિ અને ધર્મ.

ખોજા લોકોની ઉત્પત્તિના બે ભાગ પાડી શકાય. તેમાં એક ભાગ કાશ્મીરી હિંદુ લોકોનો તેમાં વિશેષ કરી ચક્ષ લોકો હતા. એ વાત ફિરસ્તાની તવારીખ ઉપરથી જણાયલી છે. બીજો ભાગ કાશ્મીર, લાહોર અને સિંધના લોહાણાનો હતો. તે વિષેની હકિકત ખોજા પંથનાં ગ્નાનોમાં છે.

"લવના લોહાણા" એ કહેવત પ્રસિદ્ધ છે એટલે લોહાણાની ઉત્પત્તિ લવમાંથી થઇ હતી એમ કહેવાય છે. લવના વંશજોએ રાઠોડ ગાદી સ્થાપી હતી. કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદે યવન સ્ત્રી ઘરમાં રાખી, તેથી તેના મૂઆ પછી તેની ઉત્તર ક્રિયામાં ભાયાતો જમવા ન ગયા, તેથી જયચંદના દીકરા સાથે વિરોધ થતાં તેમને દેશ છોડવો પડયો. તે લૌરગઢમાં આવી વસ્યા અને લોહાણા કહેવાયા. લૌરગઢ એટલે લોઢાંનો ગઢ (લાહોર હશે) આવી દંત કથા છે. લોહાણાના ભાટોના ચોપડામાં લોહાણાની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મક્ષત્રિયોમાંથી થવાનું લખેલું છે તે એવી રીતે કે જયચંદના સૈન્યમાં બ્રહ્મક્ષત્રિયો હતા. શાહબુદ્દીનઘોરી ઉપર પહેલાં ફતેહ મેળવી જયચંદ શાહબુદ્દીનની હુરમને લાવ્યો તે. પાછી આપવા ભીમસંઘ વિગેરે સૈન્યાધિપતિયોએ સૂચવ્યું, પણ જયચંદે એ વાત માન્ય કરી નહિં. શાહબુદ્દીને ફરી હલ્લો કર્યો. તેની સામે જયચંદ જતો હતો

તેને હુરમે તલવારના ઝટકાથી માર્યો. જયચંદનું મ્હોત યવન સ્ત્રીના હાથથી થયું માટે તેના ઉદ્ધાર વિષે જયચંદના દીકરાએ બ્રાહ્મણોની સલાહ પુછી. તેઓએ બ્રહ્મક્ષત્રિયોને જમાડવા સલાહ આપી, પણ બ્રહ્મક્ષત્રિયોએ જમવાની ના પાડી, તેથી તેમને દેશ છોડવો પડયો અને લૌરગઢવાશી થયા.

કનોજના રાજ્યનો નાશ શાહબુદ્દીન ઘોરીએ ઇ૦ સ૦ ૧૧૯૪ માં કીધો હતો. શાહબુદ્દીન ઘોરીની હુરમનું હરણ જયચંદે કર્યું હતું અને હુરમના હાથથી તેનું માથું કપાયું હતું એવી વાત ઇતિહાસમાં મેં જોઇ નથી. “ લવના લોહાણા ” એ કહેવત સબળ છે.

લવ, એ મહાત્મા સાતમા અવતાર રામનો પુત્ર. રામની સંક્ષેપ કથા આવી છે. સૂર્યવંશી દશરથ રાજા અયોધ્યામાં હતા તેના ચાર પુત્ર થયા. રામ, લક્ષમણ, ભરથ અને શત્રુઘ્ન. એક સમય વિશ્વામિત્ર મુનિ યજ્ઞની સાહ્યતા માટે રામ અને લક્ષમણને પોતાને આશ્રમે લઇ ગયા હતા. ત્યાંથી જનક રાજાની દીકરી સિતાજીનો સ્વયંવર જોવા મિથિલાપુરી ગયા. શિવનું ધનુષ્ય ભાગવાની સ્વયંવરમાં સરત હતી. તે રાવણાદિ યોદ્ધાઓથી ન ભંગાયું અને રામે ભાગ્યું તેથી સિતાજી તેમને વર્યાં.

રામ નાની વયમાં લોકપ્રિય થઇ પડયા હતા. એમની યોગ્યતા જોઇ એમને પોતાને હાથે રાજ્યપદ આપી પોતે વિશ્રાંતિ લેવા રાજા દશરથે ઠરાવ કર્યો. વિધિનો ઓત્સવ મચી રહ્યો હતો તેમાં કૈકેયી રાણીએ ભંગ પાડયો. રાજા પાસેથી પૂર્વે મેળવેલ વચન આ ટાણે માગ્યાં; તે એ કે પોતાના પુત્ર ભરથને રાજ્ય અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ. રાજાને આ વચનો પાળવાથી બહુ દુઃખ ઉપજ્યું. ને એ દુઃખથી અંતે રાજાનું મૃત્યુ થયું.

ભરથ મોશાળમાં હતો તે પછીથી આવ્યો. ને આ વાત જાણી તેને બહુ સંતાપ થયો. પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરી રામને વાળી આવવા તે વનમાં ગયો. અમીરો અને મહાજન સાથે હતું. પાછળથી જનક રાજા પણ ગયા. રામચંદ્રજી પાછા વળ્યા નહિં. પિતાનું વચન માનવાને તે વનમાં રહ્યા.

ભરથે પાછા વળતાં રામની બે પાદુકા લીધી હતી તેમાં એક અયોધ્યાના તખ્ત ઉપર સ્થાપી. શત્રુઘ્નને રાજ્યની લગામ આપી પોતે બીજી પાદુકા માથા ઉપર રાખી એક મઢુલીમાં તપ કરવા બેઠા. રામના નામનો તેઓ જપ કરતા હતા.

લક્ષ્મણ રામની સાથે હતો અને સિતાજી પણ સાથે હતાં. પંચવટીના વનમાં તેઓ રહ્યાં હતાં. એક સમય રામ મૃગની પાછળ ગયા. સિતાજીના આગ્રહથી લક્ષ્મણ પાછળ ગયા. તેમની ગેરહાજરીમાં લંકાનો રાવણ સિતાજીનું હરણ કરી ગયો. બંને ભાઇઓ સિતાજીની શોધમાં ભટક્યા પણ પત્તો હાથ લાગ્યો નહિ.

કિષ્કિંધાના એક પહાડ આગળ સુગ્રીવ અને હનુમાનનો મિલાપ થયો. સુગ્રીવની સાહ્યતા કરી તેના ભાઈ વાળિને મારી કિષ્કિંધાની ગાદી ઉપર સુગ્રીવને સ્થાપ્યો. હનુમાને લંકામાં સિતાજીનો પત્તો કાઢી ખબર આપી. સુગ્રીવનું વનચર સૈન્ય લઇ લંકા ઉપર રામે ચઢાઇ કરી. હિંદના દક્ષિણ છેડા અને લંકા ટાપુ ઉપરની ખાડી ઉપર પાજ નાખી સેન્યા ઉતારી.

વાળિના દીકરા અંગદને સિતાજી વાળી આપવાને વિષ્ટિ કરવા રાવણ પાસે મોકલ્યો; પણ તેણે વિષ્ટિ માની નહિં. આ તેની હઠીલાઇથી તે દશ માથાનો કેહેવાયો હશે. અંતે લડાઇ થઇ. કુંભકર્ણ અને મેઘનાદ આદિ યોધ્ધા મરાયા અને છેવટ રાવણ પણ માર્યો ગયો. રાવણનો નાનો ભાઇ વિભિષણ જે રામની તરફેણમાં આવ્યો હતો તેને રામે લંકાની ગાદી આપી. જય અને યશ પ્રાપ્ત કરી રામચંદ્રજી અયોધ્ધામાં આવ્યા. વસ્તિએ તેમને વધાવી લીધા. તેઓ અયોધ્ધાની ગાદી ઉપર બેઠા. પણ સિતાજી થોડો વખત લંકામાં રહ્યાં હતાં તે વિષે લોકોએ નિંદા કરી તેથી સિતાજીને વનમાં મોકલ્યાં તેઓ વાલ્મિક રૂષિના આશ્રમમાં રહ્યાં ને ત્યાં લવનો જન્મ થયો.

લવમાંથી લોહાણા થયા અને લોહાણામાંથી ખોજા થયા. લોહાણા રાઠોડ જાતિમાંથી થયાનો એક પ્રગટ પુરાવો છે. રાઠોડના માનનું મૂળ રાઠોર છે. લોહાણા ઠક્કર કહેવાય છે તે ઠાકોરનો અપભ્રંશ શબ્દ

ભાષાનો શબ્દ છે તેનો અર્થ સરદાર એવો થાય છે એ શબ્દ પણ ઠાકોર જેવો છે.

લોહાણા જેમ ઠક્કર કહેવાય છે તેમ હાલારમાં અદ્યાપિ ખોજા ઠક્કર કહેવાય છે. લોહાણાની રીતે તેઓ ધોતીઆં પહેરે છે અને કેટલાક દાઢી પણ મુંડાવે છે. ખોજા લોકોનાં કેટલાંક ગીનો સિંધી ભાષામાં છે તેમા પંજાબી ભાષાનું મિશ્રણ છે અને જે લિપિ છે તે પંજાબી છે. જે સિંધના લોહાણા પંજાબથી લાવેલા છે અને અદ્યાપિ તે લિપિ તેમની વપરાશમાં છે.

ખોજા લોકો જ્યારે લોહાણા જાતિના હતા ત્યારે તેમનો ધર્મ શક્તિ માર્ગનો હતો. શક્તિ પંથની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઇ છે તે ખુલાસે બતાવવાની જરૂર છે.

મનુષ્યના મનમાં ધર્મ ભાવના પેદા થવા વિષે જુદા જુદા વિચારો છે. સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય કે, ધર્મ એ કર્ત્તા પ્રત્યેની ફરજ, વિશ્વની અનંતતા અને અગમ્ય પણ સાંકેતિક કૃતિ ઉપરથી કર્તાનો વિચાર થયો હશે પછી આસપાસના પદાર્થો સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, તત્વો આદિ જગતની શક્તિઓને કર્તા માની તેની પૂજામાં પડ્યા હશે વેદોમાં આવા દેવોને સંતોષવા યજ્ઞાદિ કર્મો અને ઉપાસનાની યોજના જોવામાં આવે છે.

વેદ અનાદિ ગણાય છે પણ તે લખાયાનો કાળ ત્રણ ચાર હજાર વર્ષોનો અટકળાય છે. હિંદુઓના સર્વ ધર્મ સંપ્રદાયનો પાયો વેદ છે. વેદ ચાર છે. ઋગ્, યજુ, સામ્ અને અથર્વ, ચાર ઉપવેદ છે. આંયુર્, ધનુર્, ગંધર્વ અને સ્થાપત્ય. મનની ભાવનાથી દેવ ઠર્યા. વેદમાં સૂર્ય, ચંદ્ર અગ્નિ, પ્રજાપતિ, હિરણ્ય ગર્ભ, બ્રાહ્મ, પુરૂષ, ઇંદ્ર, વરૂણ, વાયુ, યમ, ઇત્યાદિ દેવો જોવામાં આવે છે. દેવોને બળિદાન આપતાં અગ્નિકુંડમાં પશુઓ અને વખતે માણસોને પણ હોમી દેતા.

આ બળિ ધુમ્ર મારફત અંતરિક્ષમાં દેવતાઓને પહોચતું હશે એવી માન્યતા હોવી જોઇએ. દેવતાઓને કેફ માટે સોમરસ પણ અર્પણ કરતા અને આના બદલામાં સંસાર સુખના પદાર્થો માગતા

આપીશ. તું મારા દુશ્મનને મારી નાખ." એવી પ્રાર્થનાના મંત્રો વેદમાં છે.

રફતે રફતે કર્મજાળ બહુ વધતી ગઇ. ઉઠવાના મંત્ર. બેસવાના મંત્ર, સુવાના મંત્ર, દરેક કામના મંત્ર, થવા લાગ્યા. પરિણામે સુક્ષ્મ બુદ્ધિના વિદ્વાનોને શંકા પડવા માંડી. તેમને એકયેશ્વર્યનો વિચાર થયો અને તેથી પણ આગળ વધી એટલે અદ્વૈત મત ઉપર આવ્યા, ઉપનિષદો થયાં, કર્મ જાળને વૃથા ગણી શાંતિથી મોક્ષ માન્યો, વેદમાં ત્રણ મત છે. કર્મ. ઉપાસના અને જ્ઞાન.

હિંદુઓ પ્રથમ ઉત્તર તરફ કાકેસસ પર્વત પાસે વસતા હતા ત્યાંથી વેદકાળ પહેલાં અહીં આવવાનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. તેઓએ કામ ઉપરથી ચાર વર્ણ ઠરાવ્યા હતા. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈષ્ય અને શુદ્ર, બ્રાહ્મણો વેદ ભણતા, રાજ્ય અને ધર્મના કાયદા ઘડતા. તે પ્રમાણે સૌને વર્તવું પડતું, ક્ષત્રિય દેશનું રક્ષણ કરતા, વૈષ્ય ખેતી અને વ્યાપાર કરતા, અને શુદ્ર નોકરી કરતાં, એ ચોથો વર્ણ ઘણી હીણ સ્થિતિમાં હતો. તેમને વેદકર્મનો અધિકાર નહોતો. મોક્ષની તો તેઓને આશાજ નહિં તેથી સામાન્ય ધર્મની આવશ્યકતા હતી.

આવા સમયમાં મહાત્મા બુદ્ધના ધર્મની ઉત્પાત થઇ. એ ધર્મમાં વેદના કર્મ કાન્ડની કડાકુટ કંઇ હતી નહિ. દેવોનું ટીખળ તેણે કાઢી નાખ્યું. જગત કેમ થયું, કોણે રચ્યું, જીવ શું છે, એવી તકરારોથી તે દુર રહ્યા. વર્ણાશ્રમ ન માન્યાં, સર્વ સામાન્યતા, ભ્રાતૃભાવ રાખવો, સર્વ ક્ષણિક, અનિત્ય માની તૃષ્ણાથી છુટવું તે મોક્ષ, તેજ નિરવાણ એવો તેનો ઉપદેશ હતો.

એ મહાપુરૂષ શાકયવંશી રજપુતોના રોહિણી તટ નિવાશી ગૌતમ કુળમાં કાશી ક્ષેત્રથી ઉત્તરે જન્મ પામ્યો હતો. તે રાજ્ય પુત્ર હતો. એમ કહે છે કે કોઇ માણસનું મૃત્યુ જોવાથી તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં; તે રાજ્યપાટ છોડી સન્યાશી થયો. ઇ૦ સ૦ પૂર્વે ૪૭૦ એમના મૃત્યુનું વર્ષ બુદ્ધ ધર્મના ગ્રંથોને આધારે ગણવામાં આવે છે.

આ ધર્મે હિંદમાં વૈદિક ધર્મ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો. જૈન [illegible]

જૈન ધર્મ જુદો હોવાનું કહે છે. જૈન ધર્મમાં જેવો અહિંસાનો આગ્રહ છે તેવો આગ્રહ બુદ્ધ ધર્મમાં જોવામાં આવતો નથી પણ વેદ સાથે વૈર અને કર્તા ન માનવો, એ બે વાતમાં બંને મળતા છે. જૈનના ચોવિશ તીર્થંકર છે. (મુક્ત પુરૂષ) તેમની પ્રતિમાઓ દેવળમાં સ્થાપિત કરી પૂજે છે. કેટલાક મૂર્તિ પૂજાથી વિરૂધ્ધ છે. તે અપાશરામાં ભક્તિ કરવા જાય છે. બુધ્ધ અને જૈન બંને મતવાળા કર્મને કર્તા માને છે. જીવ જેવા કર્મ કરે તેવાં ભોગવે. ફળદાતા ઇશ્વર માનતા નથી.

આ બંને ધર્મોએ હિંદુ રૂષિયોની તર્ક શક્તિને જગાડી હતી. આ સમયમાં ષટ્ શાસ્ત્રો થયાં. બબ્બે શાસ્ત્રોનો અકેકો જોટો. ન્યાય અને વિશેષક એ ન્યાય, સાંખ્ય અને યોગ, એ સાંખ્ય. પુર્વ અને ઉત્તર એ મિમાંસા.

ન્યાય શાસ્ત્રના પ્રણિતાં ગૌતમ રૂષિ, તેમનો મત એવો કે તત્વ જ્ઞાન થવું એજ મોક્ષ. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાંત, સિધ્ધાંત, અવ્યય, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતુલના, પ્રત્યાભાસ, છળ, જાતિ, નિગ્રસ્થાન એમ સોળ તત્વો તેણે ગણેલાં છે. પ્રમાણ ચાર ગણ્યા છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમના અને શાબ્દ.

વિશેષકવાળાએ સૃષ્ટિ શોધન કરી પદાર્થોને ૭ વર્ગમાં ગોઠવ્યા. દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સંવાવ્ય, સાતમો અભાવ. વિશેષકનાં પ્રાણુતા કણાદ મુનિ છે.

ન્યાય અને વિશેષક બનેનો એકંદર મત એવો કે, વિશ્વોત્પત્તિ અતિ સુક્ષ્મ પરમાણુઓથી થઇ છે અને તે પરમાણુઓનો પ્રેરક ઇશ્વર છે. વસ્તુમાત્ર સત્યપદાર્થો રૂપે સ્થિતિ પામી છે. જીવ, ઇશ્વર પણ પદાર્થ છે. જ્ઞાનથી નુન્યાધિકતાથી કરી અકેકથી ભિન્ન છે. પદાર્થ તત્વ જાણવા માટે પ્રમાણાદિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ને જ્યારે ઇશ્વર કૃપાથી તત્વ જ્ઞાન થાય અને જીવનો જે દુઃખ ધર્મ છે તેનો અત્યંત અભાવ થઇ જાય ત્યારે મોક્ષ મળે છે.

સાંખ્યના કર્તા કપિલ મુનિ તેણે એમ નિર્ણય કર્યો કે, પદાર્થોમાં

કર્તા સિદ્ધ થઇ શકતો નથી. પદાર્થો પોતાના સમર્થથી ભિન્ન ભિન્ન રૂપે બને છે, સુખ, દુઃખ, અને અજ્ઞાન એ ત્રણ ગુણયુક્ત વસ્તુમાત્ર પ્રતિત થાય છે. ત્યારે એ ત્રણ ગુણ સહિત કોઇ મુળ વસ્તુમાંથી વસ્તુ માત્રની ઉત્પત્તિ થઇ છે. એકજ વસ્તુ તેના માલેકને આનંદરૂપે, (સત્વ) ઇચ્છા છતાં જેને ન મળી તેને દુઃખ રૂપે (રજસ) અને જેને તેનું કામ નથી તેને નિર્થક જડરૂપે (તામસ).

આ પદાર્થોના ગુણ છે. જોનારો જ્ઞાનરૂપ પુરૂષ છે પણ તે અકર્તા છે, સાક્ષી માત્ર છે, ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ છે. પ્રકૃતિ પુરૂષના સંબંધથી સ્વતઃ ગત થાય છે. પ્રકૃતિ સત્વ ગુણરૂપે પુરૂષને જણાય ત્યારે ભ્રમ નિવૃત્ત થઇ જ્ઞાન થાય છે. અને પુરૂષને મોક્ષ મળે છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિવડે થયેલાં દુઃખ એ પ્રકૃતિના ધર્મ. "પુરૂષ પોતે અકર્તા એમ પુરૂષને જણાય તે મોક્ષ.

ઉત્પત્તિ, વ્યવસ્થા આમ બતાવી છે. મુળ પ્રકૃતિથી મહત્વ મહત્ એટલે બુદ્ધિ અથવા અંતઃકરણ વસ્તુઓને જાણનાર તેમાંથી અહંકાર વસ્તુ માત્રને અહંતા આપનાર "હું કર્તા છું" એમ માનનાર અહંકારના સત્વાંસને તથા તમાંસને રજોગુણ પ્રવૃત્ત કરે છે. એટલે તમાંસથી પંચતન માત્રા થાય છે, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, આ સાતમાંથી બીજાં સોળ થાય છે.

અહંકારના સત્વાંસમાંથી પાંચ કર્મેન્દ્રિય વાક્, પાણી, પાદ, વાયુ, ઉપસ્થ તથા પાંચ જ્ઞાનેઇન્દ્રિય શ્રોત્, ત્વક, અક્ષિ, રસના, ઘ્રાણ અને જ્ઞાન તથા કર્મ ઉભયાત્મક મનસ્ એ અગીયાર, તેમ પંચતન માત્રાથી ક્રમે આકાશ, વાયુ, તેજસ્, જળ, પૃથ્વિ તે પંચમાભત થાય છે એમ સોળ પદાર્થ બને છે. જે સાત કહ્યા તે પ્રકૃતિની વિકૃતિ. આમ મુળ એ પદાર્થ તેનોજ વિસ્તાર પચીસ રૂપે થયો છે ને તેથીજ બધું વિશ્વ બનેલું છે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ઇશ્વર માન્યો નથી. પુરૂષ અનંત માન્યા છે. જ્ઞાન પામવા માટે તત્વ વિવેક જરૂરનો છે ને તે પ્રત્યક્ષ તથા અનુમાન એ બે પ્રમાણોથી થાય છે.

પાતાંજળ મુનિનું યોગશાસ્ત્ર છે. કપીલે જે તત્વ વિચાર કર્યો

તેનો એવો મત છે કે નિરંતર પ્રકૃતિમાં બંધાઇ ગયલા પુરૂષને મોક્ષ સંભવતો નથી માટે પુરૂષને મોક્ષ બુદ્ધિ આપનાર જ્ઞાનવાન, નિત્ય, શુદ્ધ, એવા એક ઇશ્વિરની જરૂર છે તેથી એના શાસ્ત્રમાં ઇશ્વર સહિત છત્રીશ તત્વ થયાં છે.

કપીલે જેમ બાહ્ય સૃષ્ટિનો વિચાર કર્યો છે, તેને પાતંજળીએ અંતર સૃષ્ટિની શોધમાં કામે લગાડયો છે તેનો મત એવો છે કે, મોક્ષ ઇશ્વર કૃપાથી થાય. તેની પ્રાપ્તિ માટે પુરૂષને યોગ સાધવાની જરૂર છે. ચિત્તવૃતિનો નિરોધ કરવો તેજ યોગ તેથી પ્રવૃત્તિ. શાંત થાય એનું નામ મોક્ષ.

પૂર્વ મિમાંસા જૈમિનિ કૃત. કર્મકાન્ડ સ્થાપિત્ શાસ્ત્ર છે. વેદ ધર્મ સાધવાથી સ્વર્ગ મળે. સ્વર્ગ તેજ મોક્ષ. એવો તેનો મત છે. અનુમતિ, ઉપમતિ, શાબ્દ, અનુપલબ્ધિ અને અર્થાપતિ એમ છ પ્રમાણ તેણે માન્યાં છે.

ઉત્તર મિમાંસાના પ્રણિતા વ્યાસમુનિ છે. ઉપનિષદ્ જે વેદાંત અથવા જ્ઞાન પંથ તેને પ્રાધાન્યતા આપનાર આજ દર્શન છે. બીજાં દર્શનોની પ્રક્રિયા તેને ગ્રાહ્યાગ્રાહ્ય છે. સાંખ્ય વિશેષ અનુકુળ છે પણ સંખ્યના અનંત પુરૂષો તેને માન્ય નથી. સાંખ્યનો પુરૂષ તે વેદાંતનો જીવ. વેદાંતનું તત્વ એ કે "બ્રહ્મસત્ય જગત મિથ્યા" જીવ ને બ્રહ્મ એક એમ માનવું. જેમ કારણ અને કાર્ય. બીજ અને ઝાડ, બિંબ અને પ્રતિબિંબ.

કર્મ અનાદિ છે કર્મનો સંગ્રહ તે સંચિત. તેનાં ફળ તે પ્રારબ્ધ નવાં કર્મ તે ક્રિયમાણ. સારાં નરસા કર્મવડે જીવને સ્વર્ગ નર્ક, ઉચ્ચ, નિચ યોનિમાં અવતાર મળે. પ્રારબ્ધ ભોગવવાથી ટળે. સંચિત્ જ્ઞાન વડે ક્ષય પામી મીંડું આવે ત્યારે જન્મ મરણાદિ દુઃખની નિવૃતિ થાય.

બુદ્ધ અને જૈનમત જોડે વેદમતનો ઝઘડો ચાલ્યો હતો તેમાં મોટો કાળ ગયો હતો. આ નિર્વાણ મતવાળાઓએ સ્થુળ બુદ્ધિનાં માણસોને રસ પાડવા સારૂ વાર્તાઓ બનાવી ત્યારે વૈદિક મતના બ્રાહ્મણોએ પુરાણ રૂપી વાર્તાઓ બનાવી હતી. પુરાણ કાળ સુમારે હજાર વર્ષ ઉપરનો ગણવામાં આવે છે. એજ સમયમાં મહાત્મા શંકરાચાર્યે

શંકરાચાર્યે બુદ્ધ જૈનો જોડે તકરારો ચલાવી હતી અને છેવટ હથિયારો પણ વાપર્યાં હતાં. જૈન મતની ક્રિયાઓની કઠીનતાથી તે ક્ષિણતાને પામ્યો અને બુદ્ધ ધર્મને ઉચાળા ભરવા પડયા, તેણે ટિબેટ, તાતાર, ચીન, જાપાન, કોરીઆ, શીયામ, બ્રહ્મદેશ, શીલોન અને જાવા ઇત્યાદિ દેશોમાં પ્રસરી ત્યાં જડ ઘાલી.

પુરાણ અઢાર છે, અને અઢાર ઉપપુરાણ છે. એમાં વિશ્વોત્પત્તિ, દેવ દાનવના ઝગડા, રાજાઓની વંશાવળી, જે દેવ પ્રત્યે પુરાણ રચેલ હોય તેની શ્રેષ્ટતા અને કર્મ ઉપાસના વિષે ઉપદેશ તથા તત્વજ્ઞાન પણ હોય છે. અઢાર પુરાણનાં નામ મત્સ્ય, કૌર્મ, લૈંગ, શૈવ,, સ્કંદ, આગ્નેય, વૈષ્ણવ, નારદીય, ભાગવત, ગારૂડય, પાદ્મ, વારાહ, બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મવૈવર્ત, માર્કંડેય, ભવિષ્ય, વામન, બ્રાહ્મ, ભગવતીભાગવતને કોઇ પુરાણમાં ગણે છે. અને કોઇ ઉપપુરાણમાં ગણે છે.

પુરાણોનો એવો પણ મત છે કે માયાના ત્રણ ગુણ, સત્વ રજ અને તમ્ પૈકી સત્વગુણ રૂપી વિષ્ણુ ભગવાન જ્યારે જગતમાં અસત્યનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે અસત્યતાનો પરાજ્ય કરી સત્યનું સ્થાપન કરવા મનુષ્ય અવતાર ધરે. એવા નવ અવતાર થઇ ગયા. મચ્છ, કચ્છ, વરાહ, નરસિંહ, વામન, પરસુરામ, રામ, કૃષ્ણ અને બુધ્ધ તથા દશમો અવતાર નિકલંકી થવાનો છે.

આ પુરાણો ઉપરથી વેદિક ધર્મની ત્રણ શાખા નીકળી હતી. શિવમાર્ગ, વિષ્ણુમાર્ગ, અને શક્તિમાર્ગ. કાળે કરી લોકો ધર્મ ઉપરથી ડગમગ થવા લાગ્યા. ત્યારે ધર્માચાર્યોએ પોતપોતાના જુદા જુદા વાડા બનાવી તેમાં તેઓને પુર્યા વર્તમાન કાળમાં વળી સુધારા સમાજે નીકળી તે પહેલાં જોસ બતાવી પછી ઠંડી પડી ગઇ, વેદિક ધર્મને આચાર્યોએ વખતને અનુસરતી યોજનાઓ કરી કાયમ તો રાખ્યો પણ અનેક મત મતાંતર થવાથી આર્ય લોકોનો સંપ તુટયો અને તેથી નિસ્તેજ થયા.

હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. લોહાણામાંથી ખોજા થયા અને તે લોહાણા શક્તિપંથી હતા એમ પહેલાં કહ્યું છે, જેને વેદાંત [illegible] ક્રિયા એમ કહે છે.

યોગવાળા કુંડલીની કહે છે. સાંખ્યવાળા પ્રકૃતિ કહે છે તેજ શક્તિ.

ભગવતી ભાગવતમાં શક્તિની મહત્વતા અને કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન છે. શક્તિ ધર્મની વધારે સમજ પડવા સારૂ ભગવતી ભાગવતનું થોડું તારણ અહીં ટાંકું છું.

શક્તિનું સુક્ષ્મરૂપ.

ત્રિતિય સ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યાયમાંથી.

" બ્રહ્મા પ્રત્યે દેવી કહે છે--હું અને બ્રહ્મ સવદા એકજ છીએ. ભિન્ન ભિન્ન નથી. જે બ્રહ્મ છે તે હું છું અને હું છું તે બ્રહ્મ છે (અગ્નિ આદિ પદાર્થોની શક્તિ જેમ અગ્નિથી જુદી નથી તેમ હું કે જે બ્રહ્મની શક્તિ છું તે બ્રહ્મથી જુદી નથી. જેમ પોતાની શક્તિથી અગ્નિ આદિ પદાર્થો ભિન્ન નથી, તેમ મારાથી બ્રહ્મ ભિન્ન નથી. એક કાર્ય અને બીજુ કારણ એવી રીતે શક્તિનું રૂપ બે પ્રકારનું છે જેમકે ફોડલા આદિ જે થાય છે તે કાર્ય છે અને તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરનારી જે દાહ શક્તિ છે તે કારણ છે. આમાં જેમ કાર્ય શક્તિ અગ્નિથી જુદી દેખાય છે પણ કારણ શક્તિ અગ્નિથા જુદી દેખાતી નથી તેમ આવરણ અને વિક્ષેપાદિક રૂપ કાર્ય શક્તિ બ્રહ્મથી જુદી છે પણ હું કે જે તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ છું તે બ્રહ્મથી જુદી નથી. જેમ અગ્નિમાં હોમ કરતાં અગ્નિની શક્તિમાં અર્થાત્ થઈ જાય છે તેમ બ્રહ્મની અગ્નિમાં હોમ કરતાં અગ્નિની શક્તિમાં હોમ અર્થાત્ થઈ જાય છે, અને જેમ અગ્નિની શક્તિમાં હોમ કરતાં અગ્નિમાં હોમ અર્થાત્ સિધ્ધ થઈ જાય છે તેમ ઉપાસના કરતાં મારી ઉપાસના અર્થાત્ સિધ્ધ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે માયાની ઉપાસના અને બ્રહ્મની ઉપાસના એ બંન્નેમાં માયા વશિષ્ઠ બ્રહ્મનીજ ઉપાસના થાય છે.) મારી અને બ્રહ્મની ભિન્નતા કેવળ બુધ્ધની "ભુલથીજ" કલ્પાય છે. કાર્યરૂપ શક્તિ

જે બુધ્ધિમાન પુરૂષ સુક્ષ્મતાથી સમજે તે પુરૂષ પોતાને માયાનું જ્ઞાન થવાના સમયમાંજ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થવાને લીધે તે ક્ષણેજ જીવન મુક્ત થઇને પછી દેહને અંતે વિદેહ મુક્તિ પામે છે. આ પ્રમાણે નિત્ય અને સનાતન બ્રહ્મ એક અને અદ્વૈતિયજ છે. પણ તે સૃષ્ટિના કાળમાં દ્વૈતભાવ પામે છે. જેમ દીવો એક છતાં પણ ઉપાધિના યોગથી અનેક પ્રકારનો દેખાય છે તેમ બ્રહ્મ એકજ છે; તો પણ માયારૂપ ઉપાધિના યોગથી અદ્રષ્ય કોટિનું અને માયાના કાર્યરૂપ ઉપાધિના યોગથી દ્રષ્ય કોટિનું એમ બે પ્રકારે થાય છે. જેમ એક મુખં પણ ઉપાધિરૂપ દર્પણના ભેદથી પ્રતિબિંબ રૂપે અનેક પ્રકારનું થાય છે તેમ અમો બન્નેના પ્રતિબિંબરૂપ જીવ પણ અંતઃકરણરૂપ ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારના થાય છે. (નિર્યમિત કાળેજ પાકવાના કર્મોમાં જેટલાં પાકી ગયાં હોય તેઓના ઉપભોગથી ક્ષય થવાને લીધે અને જેટલાં પાક્યાં ન હોય તેઓનો ઉપભોગ થવાના અસંભવને લીધે સૃષ્ટિનો ઉપયોગ નહિ હોવાથી પ્રલય થાય છે તે પ્રલયમાં સઘળું જગત બીજરૂપથી માયામાં લીન થાય છે અને માયા સઘળા પ્રપંચને ગળી જઇને બ્રહ્મથી અભિન્ન રહે છે. તે સમયે તરંગ વગરના સમુદ્ર જેવું બ્રહ્મ નિષ્ક્રિયપણાથીજ રહે છે. પાછાં કર્મો પાકી જાય ત્યારે તેને કાળ અને કર્મોને લીધે ખેતરમાં રહેલું બીજ જેમ ફુટ કરે છે તેમ અદ્વૈત અને નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ પણ કાળ અને કર્મોને લીધે ફુટ કરે છે. પછી જેમ ખેતરમાં રહેલાં બીજમાંથી અનુક્રમે અંકુર, શાખા, પાંદડાં, ફુલ અને ફળ થાય છે તેમ બ્રહ્મના ભાગ માયારૂપબીજમાંથી જગતનું અંકુરાદિક થાય છે. ફુટ કરવા આદિ પરિણામ માયાનુંજ થાય છે; પણ બ્રહ્મનું થતું નથી. કારણ કે બ્રહ્મ નિરવયવ છે અને માયા સાવયવ છે. પરિણામમાં સાવયવ વસ્તુનીજ અપેક્ષા રહે છે. બ્રહ્મ તો વિવર્તોપાદાન રૂપ છે અને તે વિના માયાની સત્તા તથા સ્ફુર્તિ નહિ થવાને લીધે પરિણામ ઘટતું નથી, આ પ્રમાણે છે; માટે માયામાં અને માયાના કાર્યમાં બ્રહ્મ અનુસ્યૂતપણાને લીધે જેટલા માયાના ભેદ થયા તેટલાજ બ્રહ્મના ભેદ સૃષ્ટિને વાસ્તે થયા એમ માનવું યોગ્ય છે. ઉત્પત્તિના કાળમાં સૃષ્ટિને વાસ્તે ભેદ થાય છે અને એમ થવાથી સઘળી રીતે દ્રષ્ય અને અદ્રષ્યનો ભેદ થયો છે. પ્રલયના સમયમાં હું બ્રહ્મથી અભિન્નજ હતી; માટે સ્ત્રીરૂપ પુરૂષરૂપ કે નપુંસકરૂપ પણ ન હતી. સૃષ્ટિ થયા પછી જીવ લોકો ઉપર અનુગ્રહ

કરવા સારૂં મેં મારી વૃત્તિરૂપ બુધ્ધિથી આ ભેદ કલ્પેલ છે. બુધ્ધિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, કીર્તિ, સ્મૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, દયા, લજ્જા, ક્ષુધા, તૃષ્ણા ક્ષમા, કાંતિ, શાંતિ, તરસ, નિદ્રા, આલષ્ય, જરા, વિદ્યા, અવિદ્યા, સ્પૃહા, વાંછા, શક્તિ, અશક્તિ, વસા, મજ્જા, ત્વચા, દષ્ટિ, સાચી તથા ખોટી વૈખરીવાણી, પરાપસ્યંતી તથા મધ્યમાવાણી અને અનેક પ્રકારની જે નાડિયો છે તે તથા એ વિના પણ જે બીજું રહ્યુંરૂપ પણ હું થઇ છું. હે બ્રહ્મા! સંસારમાં કયો પદાર્થ મારૂં સ્વરૂપ નથી? મારા વિનાનું શું છે? સઘળું હુંજ છું એ નિશ્ચયથી જાણો. કંઈ વસ્તુ એ મારાં નિશ્ચિત રૂપોથી રહિત છે? તે મને કહો. એટલા માટે હે બ્રહ્મા! આ સૃષ્ટિમાં હુંજ વિસ્તીર્ણ થઇ છું. હુંજ સર્વ દેવતાઓમાં અનેક નામ ધરીને શક્તિરૂપથી રહું છું અને પરાક્રમ કરૂં છું. ગૌરી, બ્રાહ્મી, રૌદ્રી, વારાહી, વૈષ્ણવી, શિવા, વારૂણી, કૌબેરી, નારસિંહી અને ઐન્દ્રિ શક્તિરૂપ હુંજ છું. સર્વ પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા પછી તેઓમાં હું પ્રવેશ કરૂં છું પુરૂષને નિમીત માત્ર કરીને હુંજ સઘળાં કાર્ય કરૂં છું જેમ જોઇએ તેમ જળમાં શીતત્વરૂપ, અગ્નિમાં ઉષ્ણતા રૂપ, સૂર્યમાં જયોતિરૂપ અને ચંદ્રમાં ચાંદની રૂપ હુંજ થઇ છું. હે બ્રહ્મા! હું છોડી દઉં તો સંસારમાં જીવ માત્ર હલીચલી પણ શકે નહીં એ વાત નિશ્ચયથી હું કહું છું. હું છોડી દઉં તો શંકર દૈત્યોને મારવા અસમર્થજ થાય. જે માણસ અતિ દુર્બળ હોય તેને લોકો પણ શક્તિરહિત કહે છે. જેમ સર્વ લોકો દુર્બળ મનુષ્યને શક્તિહીણ થઇ ગએલો કહે છે. તેમ રૂદ્રહીણ કે વિષ્ણુહીણ થઇ ગયો કહેતા નથી. પડી ગએલો, જેને ઠેસ વાગી ગઇ હોય તે, બીનેલો, શાંત અને શત્રુને વશ થએલો માણસ લોકમાં અશક્ત કહેવાય છે, પણ કોઇ અરૂદ્ર કહેવાતો નથી. તમને હમણા સૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થઇ છે તેનું કારણ પણ શક્તિ છે એમ સમજવું. જયારે તમે શક્તિયુક્ત થશો ત્યારે સઘળું કરી શકશો. એ પ્રમાણેજ વીષ્ણું, રૂદ્ર, ઇંદ્ર, અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, યમ, ત્વષ્ટા, વરૂણ અને પવન પણ જ્યારે શક્તિયુક્ત થશે ત્યારેજ પોત પોતાના કામ કરી શકશે. પૃથ્વી જયારે શક્તિયુક્ત થાય છે ત્યારેજ સર્વનું ધારણ કરવામાં દ્દઢ થાય છે. જો શક્તિ ન હોય તો એક પરમાણુંને પણ ધરવામાં અશક્ત થાય છે. એ પ્રમાણેજ શેષ, કૂર્મ, દિગ્ગજો અને

કરવાને સમર્થ થાય છે. હું જ્યારે ઇચ્છા કરૂં છું ત્યારે તુરત સઘળા જળને પી જાઉં છું. સૂર્યનો સંહાર કરૂં છું અને પવનને રોકી રહું છું. હમણાં જે કરવા ધારૂં તે કરી શકું. હે બ્રહ્મા! સઘળા તત્વો પ્રથમ નજ હતાં અને પછીથી ઉત્પન્ન થયાં છે એવો સદેહ કદી પણ કરવો નહિ જેમ માટીના પિંડમાં રહેલાજ ઘટનો જે પ્રાગભાવ (પહેલાં અભાવ) છે તેજ ઘટનો અવિર્ભાવ કરે છે અને કપાળમાં રહેલાજ ઘટનો જે પ્રદ્ધંશાભાવ (ફુટી જવાથી થએલો અભાવ) છે તે ઘટનો તિરોભાવ કરે છે. તેમ સઘળા તત્વો કે જે કારણરૂપે વિદ્યમાનજ હોય છે તેઓના અવિર્ભાવ અને તિરોભાવજ ઉત્પતિ પ્રલય રૂપ છે. કોઇ સમય જગતનો પ્રાગભાવ હોય છે અને કોઇ સમય જગતનો પ્રદ્ધંશાભાવ થાય છે. હમણાં ઘટનો ધ્વંશ થઇ જવાને લીધે અહીં ઘટ નથી તો એ ઘટ ક્યાં ગયો એવો વિચાર કરતાં વિદ્વાનો કહે છે કે, ઘટના પરમાણું થઇ ગયા. તે ઉપરથી ઘટ પરમાણુ રૂપે કરી છેજ એમ સિદ્ધ થાય છે. માટે સત્કાર્યવાદ યથાર્થ છે. આ અહંકારથી પહેલાનું અને મહત્વ કે જે સાશ્વત, ક્ષણિક, સુન્ય, નિત્ય, અનિત્ય, અને સકૃતક એવાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિશેષણો લાગવાને લીધે અનીર્વચનીય છે અને જે મહત્વને સાંખ્ય સિદ્ધાંતવાળા લોકો મહત્વ, અહંકાર શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ સાત ભેદોથી કહેવા ધારે છે તેજ મહત્વનુ તમે ગ્રહણ કરો! અહંકાર એથી ઉત્પન્ન થએલો છે. એમાંથી આગળ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થોની તમે રચનાં કરો! પ્રારબ્ધે ઉત્પન્ન કરેલા તમે અહીંથી જાઓ! પોતાના સ્થાનકો રચીને તેમાં રહો! અને પોતપોતાનાં કાર્યો કરો!!"

શક્તિનું વૈરાટ સ્વરૂપ

સપ્તમસ્કંધનો તેત્રીસમો અધ્યાય.

"જગદંબાએ દેવતાઓનો અભિપ્રાય જાણીને પોતાનું વૈરાટ રૂપ દેખાડયું. અત્યંત ઉત્તમ દિવ્ય અને મોટું એ વૈરાટરૂપ સઘળાઓના જોવામાં આવ્યું. એના મસ્તકમાં સત્યલોક, ચક્ષુમાં

ચંદ્ર, સૂર્ય, કર્ણગોલકમાં દિશાઓ, વચનમાં વેદ, પ્રાણમાં વાયુ, હૃદયમાં અવ્યક્ત, પહેડુમાં પૃથ્વી, નાભિમાં આકાશ, વક્ષ સ્થળમાં જ્યોતિશ્ચક્ર, કંઠમાં મહર્લોક, મુખમાં જનલોક, લલાટમાં તપલોક, બાહુમાં ઇંદ્રાદિક, શ્રોતેંદ્રિયમાં શબ્દ, નાશિકામાં અશ્વનિકુમાર, ઘ્રાણેંદ્રિયમાં ગંધ, મુખમાં અગ્નિ, પાંપણોમાં રાત્રદિવસ, ભમ્મરના ચાળામાં બ્રહ્માનું સ્થાનક, તાળવામાં જળ, જીભમાં રસ, દાઢોમાં યમ, દાંતોમાં પુત્રાદિક ઉપરના સ્નેહના લેશ, હાષ્યમાં માયા, કટાક્ષમાં સ્વર્ગલોક, ઉપલા હોઠમાં લજ્જા, હેઠલા હોઠમાં લોભ, પીઠમાં અધર્મ, મેઢરૂમાં જગતને ઉપજાવનાર પ્રજાપતી, કુખમાં સમુદ્રો, અસ્થિયોમાં પર્વતો, નાડીયોમાં નદીઓ, રૂંવાડાંઓમાં વૃક્ષો, કેશોમાં વાદળાં, વસ્ત્રોમાં બે સંધ્યા અને ગતિમાં બાળ, યુવાન અને જરા અવસ્થાઓ જોવામાં આવી. હે રાજા ! એ જગદંબાના મનમાં ચંદ્રમા, બુદ્ધિમાં વિષ્ણું, અંતઃકરણમાં રૂદ્ર, કટીપશ્ચાદ ભાગમાં અશ્વાદિ સઘળી જાતિઓ અને કેડથી નીચલા ભાગમાં અતલ આદિ પાતાળો જોવામાં આવ્યાં. એ ભયંકર મોટું રૂપ સર્વ દેવતાઓએ દીઠું. એ રૂપમાં જવાળાઓની હજારો પંક્તિઓ જોવામાં આવતી હતી. જીભ ચારેકોર આકાશમાં લબકારા મારતી હતી, દાઢોમાંથી કડકડાટી થતી હતી. નેત્રોમાંથી અગ્નિ નીકળતો હતો, આયુદ્ધો અનેક ધર્યાં હતાં, બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો આદી ચવાઈ જતાં હતા. માથાં, નેત્ર અને પગ હજારો હતાં, ક્રોડ સુર્યના જેવો પ્રકાશ હતો, પ્રભા ક્રોડ વિજળીઓના જેવી હતી; મહા ભયંકર, વીર અને હૃદય, નેત્રોને ત્રાસ આપનાર એ રૂપને જોઇ સર્વ દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા."

દેવી પુજન.

ત્રતીય સ્કંધનો છવીશમો અધ્યાય.

" ઉત્તમ તીર્થના જળોથી ભરેલો અને સુવર્ણ રત્નો વાળો કળશ સ્થાપવો. ચારેકોર પડખામાં પૂજાને વાસ્તે સામગ્રીઓ રાખીને
[illegible]

પહેલે દિવસે હસ્ત નક્ષત્રવાળી પ્રતિપદા તિથીમાં વિધી સહિત-પૂજન ઘણું શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોના મનોરથોને પુર્ણ કરનાર છે. પ્રથમ અ-પવાસ, નક્ત ભોજન, અથવા એક ભુક્તના નિયમનો સંકલ્પ કરીને પછી પૂજનનો આરંભ કરવો. હે મા! હે જગદંબ! હે દેવી! હું ઉત્તમ નવરાત્રનું વ્રત કરીશ. તેમાં મને સાહ્યતા આપજો. એવી પ્રાર્થના કરીને વ્રતને વાસ્તે યથાશક્તિ નીયમ લેવો અને પછી વિધિ સહિત મંત્રપૂર્વક પૂજા કરવી. ચંદન, અગર, કપુર, અને સુગંધી પુષ્પોથી અર્ચન કરવું, મંદાર, કરંજ, આસોપાલવ, ચંપક, કરવીર, માલતી અને બ્રાહ્મીના પુષ્પોથી સુંદર બિલ્વદળોથી, ધુપથી અને દીપથી વિધિ પ્રમાણે જગદંબાનું પૂજન કરવું, નાળિયેર, બીજોરાં, દાડમ, કેળાં. નારંગી, ફનસ, તથા સુંદર બીલાં આદિ અનેક પ્રકારના ફળોથી અર્ધ્ય દેવો, ભક્તિપુર્વક અન્નદાન કરવું. જેઓ માંસ ખાતા હોય તેઓએ પશુઓની હિંસા કરવી. પાડા, બકરા અને સુવરનું બળીદાન ઉત્તમ છે. દેવી આગળ મારી નાંખવામાં આવેલાં પશુઓને સર્વદા સ્વર્ગ મળે છે, માટે દેવીને માટે મારનારાઓને પશુની હિંસા લાગતી નથી. સર્વ શાસ્ત્રોનો નિર્ણય એવો છે કે, યજ્ઞમાં જે હિંસા કરવામાં આવે તે હિંસા સમજવી નહિં. દેવતાઓને બળીદાન આપેલાં પશુઓને અવસ્ય સ્વર્ગની ગતિ મળે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલાં માન પ્રમાણે હોમને વાસ્તે સુંદર ત્રિકોણ કુંડ અથવા ત્રિકોણ સ્થંડિલ કરવું. ત્રણે સમયમાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર પદાર્થોથી નિત્પૂજન કરવું અને ગાયન વાજિંત્ર તથા નાચથી મોટો ઉત્સવ કરવો. નિત્ય પૃથ્વિ ઉપર સૂવું અને ઉતમ વસ્ત્રો, અલં-કારો તથા મીઠાં ભોજનોથી કુમારીકાઓનું પૂજન કરવું અથવા પહેલે દિવસે એક, બીજે દિવસે બે અને ત્રીજે દિવસે ત્રણ એમ પ્રતિદિવસે અકકેકનું અધિક પૂજન કરવું અથવા પ્રત્યેક દિવસે બમણું અથવા પ્રત્યેક દિવસે ત્રગણું પૂજન કરવું અથવા પ્રત્યેક દિવસે નવ નવ કુમા-રિકાઓનું પૂજન કરવું. હે રાજા! યજ્ઞમાં પોતાના વૈભવ પ્રમાણે પૂજન કરવું! પણ કદી ધન છતાં ધનનો લોભ કરવો નહિ. પૂજનમાં એક વર્ષની કન્યા લેવી નહિ. કારણકે તે અત્યંત બાળક કન્યા ભોગ અને ગંધાદિકમાં સમજે નહિ. જે બે વર્ષની હોય તે કુમારિકા, ત્રણ વર્ષની હોય તે ત્રિમુર્તિ, ચાર વર્ષની હોય તે કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની હોય તે રોહિણી, છ વર્ષની હોય તે કાળિકા, સાત વર્ષની હોય તે

વર્ષની હોય તે સુભદ્રા કહેવાય છે. જે કન્યા દશ વર્ષ ઉપર અવસ્થાની હોય તેનું પૂજન કરવું નહિ. કારણ કે તે સર્વ કાર્યમાં નિંદિત છે. ઉપર કહેલાં નામોથી કુમારીકાઓની વિધિ સહિત પૂજા કરવી. હવે એ નવ પૂજાઓનાં પૂજનનાં નોખાં નોખાં ફળ કહું છું. કુમારિકાનાં પૂજનથી દુ:ખ અને દરિદ્ર નાશ થાય છે. ધન, આયુષ્ય અને બળની વૃધ્ધિ થાય છે. ત્રિમુર્તિનાં પૂજનથી ધર્મ, અર્થ અને કામનું ફળ થાય છે, ધનધાન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પુત્ર પૌત્રાદિકની વૃધ્ધિ થાય છે. ”

જ્ઞાન.

ભગવતી ભાગવતના સપ્તમ સ્કંધનો તેત્રીશમો અધ્યાય.

“ દેવી કહે છે—આ સચરાચર સત્રણ. જગત મારી માયા શક્તિથી કલ્પાએલું છે અને વાસ્તવિક રીતે એ માયા પણ મારાથી ભિન્ન નથી. ભ્રાંતિ પામેલા જીવોના વ્યવહાર ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને માયા અને અવિદ્યાની કલ્પના કરી છે. વાસ્તવિક વિચાર કરતાં તો માયા છેજ નહિં કેવળ પરબ્રહ્મજ છે. હે હિમાલય ! હું કે જે કુટસ્થ બ્રહ્મરૂપ છું તે માયા અને કર્મઆદિને સાથે લઇ તથા પ્રાણને અગ્રણી કરીને સઘળું જગત સુજ્યા પછી તેની અંદર પ્રવેશ કરૂં છું. હું વ્યાપક છું તેથી જવું આવવું, દેહનો સંબંધ અને દેહનો ત્યાગ કરવો સંભવે નહિ એટલા માટે પ્રાણાદિ ઉપાધિયોને સાથે લઉં છું, ઉપાધીના સ્વિકારથી જન્મ, મરણ, પરલોકગમન આદિ સઘળું સિધ્ધ થાય છે. જેમ આકાશ એક છે, તો પણ ઘટાદિ ઉપાધીઓના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. તેમ કુટસ્થ આત્મા એક છતાં પણ અવિદ્યા અને અંતઃકરણરૂપ ઉપાધીઓના ભેદથી જીવરૂપે ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. જેમ સૂર્ય, ઉંચ, નીચ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપતાં તે વસ્તુઓના દોષોથી કદી દોષિત થતો નથી તેમ હું પણ કદિ ઉપાધીઓના દોષોથી લેવાતી નથી. જોકે કર્તાપણું બુદ્ધિ આદિમાં રહેલું છે; તો પણ મુંઢ લોકો તેનો મારામાં અભ્યાસ “ આત્માકર્તા છે ” એમ

કહે છે. જેમ અજ્ઞાનના ભેદથી જીવોનું બહુત્વ કલ્પાએલું છે. તેમ માયાના ભેદોથી બ્રહ્મા અને વિષ્નું આદિ રૂપે ઇશ્વરનું પણ બહુત્વ કલ્પાએલું છે. ઘટાકાશ અને મહાકાશનો વિભાગ જેમ કલ્પાએલો છે તેમ અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાનને લીધે જીવાત્મા અને પરમાત્માનો ભેદ કલ્પાએલો છે. જેમ જીવોનું બહુત્વ અવિદ્યાથી છે પણ વાસ્તવિક રીતે નથી, તેમ ઇશ્વરનું બહુત્વ પણ માયાથી છે, વાસ્તવિક નથી. દેહ અને ઇંદ્રિય આદિના સિધ્ધાંતની વાસનાનાં ભેદથી ઘણા પ્રકારની થએલી અવિદ્યા જીવોના ભિન્નભિન્ન પણામાં કારણ છે બીજુ કશું કારણ નથી તેમ ગુણોની વાસનાઓના સાત્વિક રાજસ અને તામસ ભેદોથી ઘણા પ્રકારની થએલી માયા ઇશ્વરના ભિન્નભિન્નપણામાં કારણ છે બીજું કશું કારણ નથી. હે પર્વત! વાસ્તવિક રીતે ચૈતન્ય એકજ છે માટે આ સઘળા પ્રપંચ મારામાં ઓતપ્રોત છે. ઇશ્વર સુત્રાત્મા અને વૈરાટ પણ હું છું. બ્રહ્મા વિષ્ણું, રૂદ્ર, સરસ્વતિ, લક્ષ્મી અને ગૌરી પણ હું છું. સુર્ય, ચંદ્ર, તારા, પશુ, પક્ષી, ચંડાળ, ચોર, પારાધિ, કૃર કર્મ કરનાર, સત્કર્મ કરનાર, મહાજન, સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુષક પણ હું છું, એમાં કશો સંશય નથી. કોઇપણ સ્થળ કે કાળમાં જે કંઇ વસ્તુ દેખવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે તે સઘળી વસ્તુઓમાં સર્વદા અંદર અને બહાર વ્યાપીને હુંજ રહેલો છું. સચરાચર કંઇપણ વસ્તુ મારા શિવાય નથી. જે મારા વિના હોય તે વિધાતા પુત્રની પેઠે સુન્યજ હોય. જેમ એકજ દોરી સર્પ અને માળા આદિ ભેદોથી અનેક પ્રકારની ભાસે છે તેમ હું એકજ ઇશ્વરાદિ રૂપોથી ભાસું છું, એમાં સંશય નથી. જે કલ્પિત વસ્તુ હોય તે અધિષ્ઠાનની સત્તા વગર ભાસેજ નહિ; માટે આ કલ્પિત જગત મારી સત્તા વિના ભાસતું નથી. મારી સત્તાથી જગતની સત્તા જુદી નથી."

આ બ્રહ્મવિદ્યા અપાત્રને આપવા આ દેવી ભાગવતમાં સખ્ત મનાઈ છે. સપ્તમસ્કંધના છત્રીસમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, દધ્યડ નામના અર્થવાના પુત્રે ઇંદ્રની પાસે બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશની પ્રાર્થના કરતાં ઇંદ્રે તેને બ્રહ્મવિદ્યા આપીને કહ્યું હતુ કે, તમે જો આ બ્રહ્મવિદ્યા બીજાને આપશો તો હું તેજ સમય તમારૂં માથું કાપી નાખીશ. દેવીનું પૂજનું પણ ઉઘાડું પાડનારને ભારે દોષિત ગણેલ છે. સપ્તમ

સ્કંધના ચાળીસમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, હે હિમાલય ! આ પ્રમાણે મારા પૂજનનો વિધિ તમારા કને કહ્યો. આ સર્વ વિષયનો વિચાર કરી તમે અધિકાર પ્રમાણે મારૂં પૂજન કરો ? એ કરવાથી કૃતાર્થ થશો. આ મારૂં ગિતાશાસ્ત્ર કોઇ અશિષ્ય, અભકત, ધુર્ત કે દુષ્ટ દેહ વાળાની પાસે કદી પણ કહેવું નહિ. આનો પ્રકાશ કરવો એ પોતાની માનાં સ્તનને ઉઘાડાં કર્યા બરાબર છે."

આ તત્વબોધ ટુંકામાં સ્વામિ વાસુદેવેંદ્રે સમજાવેલ છે તે આ જગ્યોએ ઉતારી લેવા યોગ્ય જાણી ઉતાર્યું છે.

"યતો ધર્મ સ્તતોજય"

તત્વબોધ.

"ચારે સાધનોથી યુક્ત એવા અધિકારીઓને મોક્ષનાં સાધનરૂપ તત્વવિવેકનો પ્રકાર કહીએ છીએ.

પ્રશ્ન—ચાર સાધન કયાં કહેવાય ?

ઉત્તર—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક, આ લોક પરલોકનાં ફળ ભોગવવામાં વિરાગ, શમ, દમ આદિ છ સંપત્તિ અને મુમુક્ષપણું.

પ્રશ્ન—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક એટલે શું ?

ઉત્તર—નિત્ય એટલે બ્રહ્મ અને અનિત્ય એટલે બ્રહ્મ વિના બીજુ બધું અને એ બેયનું જાણવું એનું નામ નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક.

પ્રશ્ન—આ લોક પરલોકનાં ફળ ભોગવવામાં વિરાગ એટલે શું ?

ઉત્તર—આ લોક એટલે મનુષ્ય લોકના અને પરલોક એટલે સ્વર્ગલોકના ભોગમાં ઇચ્છા ન હોય તે.

પ્રશ્ન—શમ આદિ સાધન સંપત્તિ કઇ કહેવાય ?

ઉત્તર—શમ, દમ, તપ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ વાનાં.

પ્રશ્ન—શમ એટલે શું ?

ઉત્તર—મન નિયમમાં રાખવું તે.

પ્રશ્ન—દમ એટલે શું ?

ઉત્તર—ચક્ષુ આદિ બહારની ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખવી તે.

પ્રશ્ન—તપ એટલે શું ?

ઉત્તર—પોતાનો ધર્મ પાળવો તે.

પ્રશ્ન—તિતિક્ષા એટલે શું ?

ઉત્તર—ટાઢ તડકો અને સુખદુઃખ આદિનું સહન કરવાપણું તે.

પ્રશ્ન—શ્રદ્ધા એટલે શું ?

ઉત્તર—ગુરૂ અને વેદાંતનાં વાક્યમાં વિશ્વાસ હોય તે.

પ્રશ્ન—સમાધાન એટલે શું ?

ઉત્તર—ચિત્ત સ્થિર થવું તે.

પ્રશ્ન—મુમુક્ષુપણું એટલે શું ?

ઉત્તર—"મને મોક્ષ થાય" એવી રીતની દૃઢ ઇચ્છા હોય તે.

એ ચાર સાધનોરૂપ સંપત્તિવાળા પુરૂષો તત્વ વિવેકના અધિકારી થાય છે.

પ્રશ્ન—તત્વવિવેક એટલે શું ?

ઉત્તર—"આત્મા સત્ય અને તે શિવાય બધું મિથ્યા" એમ જાણવું તે.

પ્રશ્ન—આત્મા કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર—સ્થુળ, સુક્ષ્મ અને કારણ શરીરથી વ્યતિરિકત (જુદો) અને પાંચ કોશથી અળગો છતાં ત્રણે અવસ્થાનો સાક્ષી સત ચિત અને આનંદ રૂપ થકો જે અળગો રહે છે તે.

પ્રશ્ન—સ્થુળ શરીર કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં થએલાં પાંચ મહાભુતથી થએલું અને સારાં નઠારાં કર્મથી થએલું સુખ દુઃખ ભોગવવાનું પાત્ર જે શરીર તે.

જાય તે (થાય છે) અસ્તિ (છે) વૃધ્ધ તે (વધે છે) વિપરિણમ તે (જુવાન થાય છે) અપક્ષીય તે (વૃધ્ધ થાય છે) અને નસ્યતિ (નાશ થાય છે) એમ છ વિકારવાળું એ સ્થુળ શરીર છે.

પ્રશ્ન—સુક્ષ્મ શરીર શું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં નહિં થએલાં પાંચ મહાભુતોથી થએલું સારાં નરસાં કર્મોથી ઉત્પન્ન થએલું, સુખ દુઃખાદિ ભોગના સાધન રૂપ, અને જે પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પાંચ કર્મેંદ્રિય, પાંચ પ્રાણ આદિ વાયુ, એક મન અને એક બુધ્ધિ એ પ્રમાણે સત્તર કળાની સાથે રહે છે તે.

પ્રશ્ન—કારણ શરીર કયું ?

ઉત્તર—સત્ કે અસત્ એમ વર્ણવી ન શકાય એવી અનાદિ અવિદ્યારૂપ અને સ્થુળ તથા સુક્ષ્મ શરીરના કારણરૂપ વીકલ્પ વગરનું પોતાનાં સત્ય સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે.

એ ત્રણે ઉપાધીથકી આત્માને બીજો ધારવો.

પ્રશ્ન—ત્રણ અવસ્થા કઇ કહેવાય ?

ઉત્તર—જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તી.

પ્રશ્ન—જાગૃત અવસ્થા કઇ ?

ઉત્તર—શ્રોત્રઆદી જ્ઞાનેંદ્રિયોથી અને શબ્દઆદિ વિષયોથી જે કંઇ જણાય છે તે જાગૃત અવસ્થા અને સ્થુળ શરીરનું અભિમાન કરનાર આત્મા (વીશ્વ) એવી રીતે કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સ્વપ્ના વસ્થા કઇ કહેવાય ?

ઉત્તર—જાગૃત અવસ્થામાં જે દીઠું અને સાંભળ્યું હોય તેથી થએલી વાસનાવડે ઉંઘમાં જે પ્રપંચ જણાય તે.

સ્વપ્નાવસ્થા અને સુક્ષ્મ શરીરનું અભીમાન કરનાર આત્મા " તેજસ " કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સુષુપ્તી અવસ્થા કઇ કહેવાય ?

ઉત્તર—" હુ કંઇ પણ નથી જાણતો સુખેથી હું ઉંઘનો અનુભવ
કરૂં છું. એમ જે જણાય છે તે.

સુષુપ્તિ અવસ્થા અને કારણ શરીરનો અભિમાની એવો જે આત્મા " પ્રાજ્ઞ " એ રીતે કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—પાંચ કોષ કયા ?

ઉત્તર—અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય.

પ્રશ્ન—અન્નમય કોષ કયો કહેવાય ?

ઉત્તર—અન્નના રસથી ઉત્પન્ન થઈ અને અન્નના રસથી વધીને અન્નરૂપ પૃથ્વીમાં જે લય થાય છે તે સ્થુળ શરીર.

પ્રશ્ન—પ્રાણમય કોશ કણો ?

ઉત્તર—પ્રાણ આદિ પાંચવાયુ અને વાણી આદિ પાંચ કર્મેંદ્રિયો મળીને પ્રાણમય કોષ કહેવાય.

પ્રશ્ન—મનોમય કોષ કયો કહેવાય ?

ઉત્તર—મન અને પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો મળીને મનોમય કોષ કહેવાય.

પ્રશ્ન—વિજ્ઞાનમય કોષ કયો કહેવાય ?

ઉત્તર—બુધ્ધિ અને પાંચજ્ઞાનેંદ્રિયો મળીને વિજ્ઞાન મય કોષ કહેવાય એ સુક્ષ્મશરીર કહ્યું.

પ્રશ્ન—આનંદમય કોષ કયો કહેવાય ?

ઉત્તર—એજ પ્રમાણે અવિદ્યામાં રહેલું મલીન સત્વ કારણ શરીર થઇને પ્રીયમોદ અને પ્રમોદવતી સહીત આનંદમય કોષ કહેવાય. એ પાંચેય કોષ મારૂં શરીર, મારા પ્રાણ; મારી બુધ્ધિ અને મારૂં જ્ઞાન એમ મારાપણાથી જણાય છે તે, જેમ મારા પણાંથી જાણેલાં કુંડલ, કડાં અને ઘર આદી પોતા થકી ભિન્ન છે તેમ મારા પણાંથી જાણેલું પાંચ કોષ આદી (હું થી ભીન્ન છે ! આત્મા નથી.

પ્રશ્ન—ત્યારે આત્મા કોણ ?

ઉત્તર—સત્ ચીત્ અને આનંદરૂપ તે.

પ્રશ્ન—સત્ કોણ ?

ઉત્તર—ત્રણે કાળમાં રહે છે તે.

પ્રશ્ન—ચીત્ કોણ ?

ઉત્તર—ગ્યાન સ્વરૂપ તે.

પ્રશ્ન—આનંદ કોણુ ?

ઉત્તર—સુખ સ્વરૂપ તે.

એ પ્રમાણે સત્ ચીત્ અને આનંદ સ્વરૂપ આત્માને ઓળખવો. હવે ચોવીશ તત્વોની ઉત્પત્તી કહું છું.

પરબ્રહ્મની જે સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ રૂપ માયા છે તે માયાથકી આકાશ ઉત્પન્ન થયું, આકાશથી વાયુ ઉતપન્ન થયો, વાયુથકી તેજ થયું, તેજ થકી પાણી થયું અને પાણી થકી પૃથ્વી થઇ. એ પાંચ તત્વોમાંથી આકાશના સાત્વીક.

અંશથી શ્રોત્ર ઇંદ્રિય થઇ, વાયુના સાત્વિક અંસથી ત્વચા ઇંદ્રિય થઇ, અગ્નિના સાત્વિક અંસથી ચક્ષુ ઇંદ્રિય થઇ, પાણીના સાત્વિક અંશથી રસના ઇંદ્રિય થઇ. અને પૃથ્વીના સાત્વક અંશથી ઘ્રાણ ઇંદ્રિય થઇ. એ પાંચ તત્વોના સમુદાયના સાત્વિક અંશથી અંતઃકરણ થયું અને અંતઃકરણની વૃત્તિમાં ભેદ થવાથી મન, બુધ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ એમ (ચાર) અંતઃકરણુ થયાં. ઉપરનાં પાંચ તત્વોમાંથી આકાશના રાજસ અંશથી વાક ઇંદ્રિય થઇ. વાયુના રાજસ અંશથકી પાણી ઇંદ્રિય થઇ. અગ્નિના રાજસ અંશથકી પાદ ઇંદ્રિય થઇ. જળના રાજસ અંશથી ઉપસ્થ ઇંદ્રિય થઇ અને પૃથ્વીના રાજસ અંશથી ગુહ્ય ઇંદ્રિય થઇ. એ ઉપરનાં પાંચ તત્વોના સમુદાયના રાજસ અંશથી પાંચ પ્રાણુ થયાં. એ પાંચ તત્વોના તામસ અંશથી પંચીકરણ થયું છે.

પ્રશ્ન—પંચીકરણ કઇ રીતે થાય છે.

ઉત્તર—એ પાંચ મહાભુતના તામસ અંશરૂપ અકકેકા ભુતના બબ્બે ભાગ પાડીને એમાનો અકકેકો અરધો ભાગ જુદો રાખી. બીજો અકકેકો અરધો ભાગ હોય, તે અકકેકના ચાર ચાર ભાગ કરીને પ્રથમના જુદા રાખેલા અરધા અરધા ભાગોમાંથી પોતપોતાનો નોખો રાખેલો અરધો ભાગ હોય તેને મેળીને બાજા અરધા અરધા ભાગમાં મેળવી દેવા તેથી પંચીકરણુ થાય છે. એ પંચીકૃત પાંચ મહાભુત થકી પછી સ્થુળ શરીર થાય છે કેર

પ્રમાણે પિંડનું અને બ્રહ્માંડનું એકપણું છે. બ્રહ્માંડ થયું પછી સ્થુળ શરીર આદિમાં અભેદનું અભિમાની જીવ નામનું બ્રહ્મનું પ્રતિબીંબ થાય છે તેજ જીવ પ્રકૃતિથી પોતાને વિષે ઇશ્વર થકી ભીન્નપણું જાણે છે.

અવિદ્યા ઉપાધીવાળો જીવ એમ કહેવાય છે અને માયા ઉપાધીવાળો આત્મા ઇશ્વર કહેવાય છે. એવી રીતે ઉપાધીના ભેદથી જીવ અને ઇશ્વરમાં જ્યાં સુધી ભેદ દ્રષ્ટી રહે છે ત્યાં સુધી જન્મ મરણ આદીરૂપ સંસાર નિવ્રત્ત થતો નથી. કારણ માટે જીવ અને ઇશ્વરમાં ભેદ બુધ્ધિ કરવી નહીં એ જુદા જુદા ધર્મવાળા હોવાથી અહંકારવાળા અલ્પજ્ઞ જીવની ને અહંકાર વગરના સર્વજ્ઞ ઇશ્વરની " તત્વમસિ " મહા વાક્યથી અભેદ બુધ્ધિ કેમ થાય ? એમ જો કદી શંકા થાય તો તે ન કરવી અજ્ઞાને કરીને સ્થુળ. સુક્ષ્મ શરીરનો અભિમાની આત્મા ત્વંપદનો વાચ્યાર્થ છે અને ઉપાધી રહિત સમાધિ દશાવાળું સુધ્ધ, ચૈતન્ય ત્વંપદનો લક્ષ્યાર્થ છે. તેજ રીતે સર્વજ્ઞપણા આદિથી યુક્ત ઇશ્વર ત્વંપદનો વાચ્યાર્થ છે અને ઉપાધીરહીત સુધ્ધ ચૈતન્ય તત્પદનો લક્ષ્યાર્થ છે. એ પ્રમાણે જીવ ઇશ્વરના અભેદમાં (એકપણામાં) કંઇ બાધ નથી. એવી રીતે વેદાંતનાં વાક્યોથી અને સારા ગુરૂના ઉપદેશથી જેને સર્વ પ્રાણી માત્રમાં બ્રહ્મબુધ્ધિ ઉપજી તે જીવનમુક્ત છે.

પ્રશ્ન--ત્યારે જીવનમુક્ત કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર--જેમ " હું દેહછું, હું પુરૂષછું, હું બ્રાહ્મણછું, હું ક્ષત્રિયછું હું વૈશ્યછું અને હું શુદ્ર છું " એમ દ્રઢ નિશ્ચય છે તેમ " હું બ્રાહ્મણ નથી, હું શુદ્ર નથી, હું પુરૂષ નથી પરંતુ હું અસંગ, સચિદાનંદરૂપ, જે પ્રકાશરૂપ, સર્વનો અંતર્યામી અને ચિદાકાશરૂપછું. " એમ નિશ્ચયરૂપ જે અપરોક્ષ જ્ઞાનથી સઘળાં કર્મનાં બંધનથી છુટે છે.

પ્રશ્ન--કર્મ કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર--આગામિ, સંચિત્ અને પ્રારબ્ધ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનાં.

પ્રશ્ન--આગામી કર્મ કોને કહેવાય ?

ઉત્તર--જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનીના દેહથી થએલું પુણ્ય અને પાપ-

રૂપ જે કર્મ હોય તે આગામી કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સંચીતકર્મ કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—અનેક કોટી જન્મનાં બીજરૂપ જે જે જાતીનાં કર્મ પુર્વે કરેલાં બાકી રહે છે તે સંચીત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધકર્મ કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—આ શરીરને ઉત્પન્ન કરીને આ પ્રમાણે સુખ દુઃખ આપનારૂં જે કર્મ તે કર્મને પ્રારબ્ધ કહેવાય. તે પ્રારબ્ધ ભોગવ્યાથી નાશ થાય છે. પ્રારબ્ધ કર્મના ભોગવ્યાંથી ક્ષય થાય છે અને સંચીનકર્મ " હું બ્રહ્મ છું " એવા ખરા જ્ઞાનથી નાશ પામે છે. ભગવાને પણ કહ્યું છે કે " જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્માણી ભસ્મ સાત્કુરતેર્જુન " (જ્ઞાન રૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી રાખ રૂપ કરી દે છે) આગામિ કર્મ પણ જ્ઞાનથી નાશ થાય છે. કમળના પાનમાં પડેલાં પાણીની પેઠે આગામિ કર્મનો જ્ઞાનીયોને સબંધ નથી. જે જ્ઞાનીની સ્તુતિ કરે છે, ભજે છે અને પુજે છે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સઘળું આગામિ પુણ્ય જાય છે અને જે જ્ઞાનીને નીંદે છે, દ્વેશ કરે છે અને દુખ દે છે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સઘળું આગામિ એટલે હવે પછી કરાતું, કહી નહિ શકાય એવું પાપરૂપ કર્મ જાય છે. સ્રુતી પણ કહે છે કે, જે જ્ઞાનીના દ્વેશી છે તે જ્ઞાનીના પાપ કર્મને ગ્રહણ કરે છે અને જે જ્ઞાનીના સ્નેહી છે. તે જ્ઞાનીનાં પુણ્યકર્મને ગ્રહણ કરે છે- તેમજ આત્મજ્ઞાની સંસારને તરીને અહીંજ બ્રહ્માનંદને પામે છે. આત્માને જાણનાર શોકને (સંસારને) તરે છે સ્મૃતી કહે છે કે, " તનું ત્યજતુવા કાસ્યાં શ્વપચસ્ય ગૃહે થવાન! જ્ઞાન સંપ્રાપ્તી સમયે મુક્તો સૌ વીગતાશય " ॥ (આ શરીરને કાશીમાં મેલે કે ચંડાળને ઘેર મેલે પરંતુ નીર્મળ અંતઃકરણવાળો જ્ઞાન થયું તેજ સમય મુક્ત છે.)

આ તત્વમતનાં તારણો ટાંકયાં છે તેથી તત્વમત સમજાશે. ૨૫૪૮ તો નહીં; કારણ કે વેદાંત મતની ભાષા કઠણ છે, એ ગુરૂમુખે સમજાય. ચોખ્ખી રીતે સમજવા સારૂં હું જે સમજ્યો છું તેનું તત્વ સાદી ભાષામાં બતાવું છું.

"બ્રહ્મ સત્ય જગત મીથ્યાં" "જીવ બ્રહ્મ એક" આ વેદાંતનું સિધ્ધાંત. આટલુંજ સમજવા માટે અનેક પ્રક્રિયાના ગ્રંથ છે. બ્રહ્મ એ જગતનું અધીષ્ઠાન અને જગત અધ્યસ્ત અધીષ્ઠાન સત્ય અને અધ્યસ્ત મીથ્યા. જે નીત્ય તે સત્ય અને અનીત્ય તે મીથ્યા. જગત ઉત્પન્ન થાય છે. અને નાશ પામે છે એનું નામ મીથ્યા. જેમ માટી અને ઘટ પદાર્થોમાં પાંચ ગુણ હોય છે. અસ્તિ એટલે હોવાપણુ, ભાતિ એ ભાસવાપણું પ્રીય એટલે વહાલપ. નામ અને રૂપ તેમાં નામરૂપનો નાશ થાય છે અને અસ્તી ભાતી, પ્રીય, નીત્ય રહે છે એ નિત્યતે બ્રહ્મ અને નામરૂપ તે માયાનો ખેલ અથવા જગત જગત જડ અને બ્રહ્મ ચેતન્ય.

"બ્રહ્મ સત્ય જગત મીથ્યા" એ વ્યાખ્યા થઇ, હવે 'જીવ બ્રહ્મ એક" તેં વિષે કહું છું. જીવ એટલે ચિદાભાસ, અંતકરણમાં જે કુટસ્થ આત્માનો આભાસ તે આત્મા તે. ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય તે બ્રહ્મ પંચભુત્તાત્મક કર્મ ઇંદ્રિય, જ્ઞાન ઇંદ્રિય, અંતઃકરણ યુક્ત દેહ એ જડ છે તેને ગતિ આપનાર આત્મા છે. દેહનો ઇંદ્રિયો આદિ સાધનો સમેત નાશ થાય છે; આત્માનો નાશ થતો નથી. તે બાકી નિત્ય રહે છે તે આત્મા ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય તે બ્રહ્મ. ચૈતન્ય એકરસ, આકાશ ગત છે. એમ "જીવ બ્રહ્મ એક."

"પિંડ બ્રહ્માંડ એક" "રચના એક" પિંડનો વિચાર કરીએ એટલે બ્રહ્માંડનો થઇ ગયો, "હું કોણ છું" એ સવાલ પોતાને કરીએ. હું પહેલાં નહતો, હમણાં છું પછી ન હોઇશ એમ પ્રતિતી થાય છે. શું આ વાત ખરી ? ખોટી વાત છે. જો પહેલાં નહોતો તો આવ્યો કયાંથી ? કંઇ નહિ માંથી કંઈ થાયજ નહિં. ત્યારે એમ થયું કે પહેલાં હતો; પણ પ્રગટ નહોતો. હમણાં પ્રગટ છું અને પછી અપ્રગટ હોઇશ; પણ મારો નાશતો નથી. જેનો નાશ નહિં એવી કોઇ વસ્તુ પ્રતિત થાય છે ? હા. આકાશ; પણ આકાશતો મીંડું; મીંડાંમાંથી તો કંઇ થાય નહિં. અને આતો જગતરૂપે પ્રકાશે છે ત્યારે એમ થયું કે એ મીંડું તેજ સત્ય; પણ મીડાંને સત્ય ન કહેવાય. ત્યારે એમ કહીએ, કે મીંડામાં સત્ય છે, એમ પણ ન કહેવાય ત્યારે જેમ પંચ દશીમાં ચૈતન્યાકાશ કહ્યો છે તેમજ કહીએ.

ફરીથી પોતા માટે વિચાર કરીએ. મારામાં ત્રણ શક્તિ છે.

ક્રિયાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ અને દ્રવ્યશક્તિ એ ત્રણવડે જગતની રચના પ્રતિત થાય છે. "પિંડે તે બ્રહ્માંડે" ત્યારે મારામાં "હું" એવી જે ભાવના થાય છે તે હું. બીજું કોઇ નહિં; પણ એ ત્રિગુણાત્મક વસ્તુ તે તો માયા તે નહિ, માયાનું અધિષ્ટાન બ્રહ્મ તે. ત્યારે એમ થયું કે, હું હતો, છું અને હોઇશ. ભૂતોનું કૃત્રિમ ઘર તે પડવાનું છે. હું નિત્ય છું. "હું તે બ્રહ્મ" એવું વેદનું મહાવાક્ય છે. (અહં-બ્રહ્મોસ્મિ) તે સત્ય છે.

જાગૃત અવસ્થામાં જ્ઞાન ઇંદ્રિયોવડે આપણે જગત જોઇએ છીએ. સ્વપ્નામાં જ્ઞાન ઇંદ્રિયોની કૃતિ બંધ પડે છે છતાં જગત પ્રપંચ નજરે પડે છે એ કોણ જુએ છે ? મન. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં મનનું કામ બંધ પડે છે ત્યારે આ જાણવાનું સાધન તો કંઈ રહ્યું નહિં; તોપણ ફરી જાગૃતમાં "હું સુખે ઉંઘ્યો હતો." એવું સ્મરણ થાય છે. મન તો ઉંઘ્યું હતું ત્યારે તે વખત જાગૃત કોણ હતું જેણે આ જાણ્યું ? એ જાણનાર હું પોતેજ; હું એટલે કુટસ્થ કહો કે બ્રહ્મ કહો બધું એકજ.

"બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા" "જીવ બ્રહ્મ એક" એનો અર્થ ટુંકામાં કહ્યો; પણ એમ જાણવાથી શો ફાયદો ? એમ કોઇ કહેશે તેનો ઉત્તર એ કે, સુખ. તેનું પ્રમાણ શું ? પ્રમાણ એ કે, આમ જાણવાથી વસ્તુ મિથ્યાભાપિ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ મટે, તેનું ફળ મનની શાંતિ અને શાંતિથી સુખ થાય. ઇચ્છા વડે મનની વૃત્તિઓના મોજા ઉઠે છે. જો ઇચ્છાજ ન થાય તો મનની શાંતિ રહે. કોઇ એમ કહેશે કે, સુખ તો વસ્તુ પ્રાપ્તિથી થાય છે તો એ વાત ખોટી નથી ઇચ્છેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિથી સુખ થાય; પણ તે સુખ નિત્ય રહેતું નથી, એક વસ્તુ જડી તો બીજી તરફ વૃત્તિ દોડે છે તેની અપ્રાપ્તિથી દુઃખ થાય છે. અને પ્રાપ્ત થએલી જવાથી દુઃખ થાય છે. મનની શાંતિથી નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય. વસ્તુપ્રાપ્તિથી જે સુખ થાય છે તેનું કારણ પણ મનની શાંતિ છે. ઇચ્છાની અતૃપ્તિથી મન અસ્થિર થાય છે તેથી દુઃખ થાય છે અને પ્રાપ્તિથી થોડો વખત મન શાંત થાય છે ત્યારે સુખ થાય છે. ત્યારે એમ થયું કે, મનની શાંતિ તેજ સુખ. નિત્ય મનની શાંતિ કેમ થાય ? ઇચ્છાના ત્યાગથી.

મનની શાંતિથી સુખ શા માટે થાય છે? તે વિષે એમ બતાવ્યું છે કે આત્મામાં પ્રીયતાનો ગુણ છે. પંચદશીમાં કહ્યું છે કે, "ધનથી પુત્ર પ્રીય, પુત્રથી દેહ, તેનાથી ઇંદ્રિય પ્રીય, ઇંદ્રિયથી પ્રાણ પ્રીય (મન) અને પ્રાણથી પ્રિય આત્મા (જીવ) આમ આત્મામાં પ્રિયતાનો ગુણ છે. "હું ન હોઉં" એમ કોઇ ચહાતું નથી. પ્રિયપ્રાપ્તિ તે આનંદ અને આનંદ તે સુખ. પહેલાં કહ્યું છે તેમ આત્માનો આભાષ અંતઃકરણમાં પડે છે અંતઃકરણ વૃત્તિઓરૂપ હોય ત્યારે આભાષ સ્થિર રહેતો નથી; પણ મનની શાંતિ વખતે આભાષ સ્થિર થાય છે તેથી સુખાનંદ થાય છે. જેમ દરીઆમાં મોજા હોય ત્યારે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેમાં સ્થિત્ થતું નથી; પણ પાણી સ્થિર થાય ત્યારે સ્થિત્ થાય છે. તેમ મનની સ્થિરતા થાય તો આત્માનું પ્રતિબિંબ તેમાં સ્થિત થાય અને આત્મામાં સુખનો ગુણ હોવાથી સુખ થાય છે.

ત્યારે શું મરવું એ દુઃખ નહિં? મરવું છે કોને? દેહને મરવું છે. આત્માને મરવું નથી. ત્યારે પુનર્જન્મનું કેમ? વાસનાને પુનર્જન્મ છે. જ્ઞાનવડે વાસના દગ્ધ થાય તો પછી આત્માજ શેષ રહે તેને પુનર્જન્મ નથી. વાસના એટલે શું? "હું કર્ત્તા" એમ માની કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા પછી રહેલી બાકી કર્મના ત્રણ ભાગ પાડે છે. સંચિત્ પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ. સંચિત એટલે કર્મનો સંગ્રહ, પ્રારબ્ધ એટલે એમાંથી ફળ આપવાને અંકુર પામેલાં કર્મ. ક્રિયમાણ એટલે નવાં કર્મ કરીએ તે, પ્રારબ્ધ ભોગવવાથી ટળે. તે ભોગવવા સારૂ જન્મ પણ લેવા પડે; પણ તે ભોગવવાથી છુટકો થાય. નવાં કર્મ તો જ્ઞાનીને લાગે નહિં. સંચિતનો જ્ઞાનવડે ક્ષય થાય. એટલે બાકી ન રહે, ખાતું માંડી વળાય, લેવું દેવું કઇ રહે નહિ. પછી ઉઘરાણી શાની થાય? ન થાય. જેમ ભુંજેલો દાણો ઉગવાનાં અંકુર રહિત થવાથી પાછો ઉગતો નથી તેમ મનની વાસનારૂપી અંકુર નાશ થવાથી પુનર્જન્મ થતો નથી. ત્યારે શું કર્મ ન કરવાં? પ્રારબ્ધ અનુસાર કર્મતો કરવાં પડે, પણ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરવાં. "હું કર્ત્તાછું" એવો આરોપ રાખવો નહિં. જે કર્ત્તા થાય તેને ભુક્તા પણ થવું પડે. કર્ત્તા ભુક્તા એ જીવ ભાવ અને અકર્ત્તા એ આત્મભાવ જીવભાવ ટળે અને આત્મભાવ થાય તે મોક્ષ. (બંધનથી છુટવું.)

કાળાંતરે શક્તિ ધર્મમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને બીજા હલકા વર્ણના લોકોની ઘણી વૃદ્ધિ થઇ. તત્વ જ્ઞાન અપાત્રને ન આપવું એવી જે બંધી પ્રસ્થાની છે તે બંધી ન રહી. જ્ઞાન અવિદ્વાનોમાં રોળાયું. એવી કહેવત છે કે, સિંહણનું દૂધ કુઠીકરાંના પાત્રમાં ન રહી શકે; પણ સોનાનાજ પાત્રમાં રહે. એ કહેવત ખરી પડી. તત્વદ્રષ્ટિ અવિદ્વાનોને હજમ થઇ નહિ; પણ ઓકી કાઢી. એવો વિચાર થયો કે, "સર્વબ્રહ્મ" ત્યારે ભેદ શાનો ! "જાગી જોત તો ભાગી છોત" એ મત થયો, ધર્મ વિચાર બદલી ગયા, પૂજન વિધિ બદલી ગઇ. "અતી સર્વં વર્જયેત" એમ જે કહ્યું છે તે ખરૂં છે. આંબાની કેરીને અતી પકાવો તો પછી સડી જાય, તેમ આ તત્વદ્રષ્ટિ સડી ગઇ. દેવી પૂજનની ક્રિયાઓ મલીન થઇ ગઇ. એ ધર્મવાળા વામમાર્ગી કહેવાયા. વામ એટલે ઉંધું. દેવી પૂજનની ક્રિયા કેવી રીતે થતી તે વિષે સત્યાર્થ પ્રકાશ ગ્રંથના એકાદશ સમુલ્લાસમાંથી સાર અહીં ઉતારી લઉંછું.

"એક ચોળીમાર્ગી અને બીજા બીજમાર્ગી. ચોળીમાર્ગવાળા એક ગુપ્તસ્થાનમાં સ્ત્રીપુરૂષ એકઠાં મળે છે, માંસ ખાય છે. મદિરા પીએ છે. એક સ્ત્રીને નગ્ન કરી તેની ગુપ્તેંદ્રિયની સર્વે પુરૂષ પુજા કરે છે. એનું નામ દુર્ગા. એક પુરૂષને નગ્ન કરી તેની ગુપ્તેંદ્રિયનું પૂજન બધી સ્ત્રીઓ કરે છે. જ્યારે મદ્યપાન કરી ઉન્મત થાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓની કાંચળી ઉતારી એક કોઠીમાં નાંખે છે. પછી તેમાંથી દરેક પુરૂષ એકકેક કાંચળી કાઢે છે. પણ જેની કાંચળી જેના હાથમાં આવે છે તે સ્ત્રી તેની થાય છે. પણ સવારમાં પાછી જે જેની સ્ત્રી હોય તેની થાય. બીજમાર્ગી, સ્ત્રીપુરૂષના સમાગમથી વીર્ય પેદા કરી પાણીમાં મેળવી પીએ છે. આથી મુક્તિનું સાધન માને છે.."

આ માર્ગી પંથવાળા પાંચ મકાર, એ પંથનાં તત્વ તરીકે ગણે છે. માંસ, મત્સ્ય, મદિરા, મુદ્રા અને મૈથુન. આ માર્ગી પંથના ચાર યુગના ચાર ઘટ અને પાટ છે. સત્યયુગના સોનાના, ત્રેતાના રૂપાંના, દ્વાપરના ત્રાંબાના અને કળિયુગના માટીના, ચાર યુગના વળી ચાર પાવળ છે. આંસુ, પરસેવો, સાધુના પગનો મેલ અને છેલ્લું વીર્ય એમ અનુક્રમે ચાર યુગના ચાર ભક્ત પ્રહ્લાદ, હરીશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠર અને બળી

પ્રહ્લાદે પાંચ ક્રોડી તારી, હરીશ્ચંદ્રે સાત, યુધિષ્ટિરે નવ અને બળીએ બાર ક્રોડીનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

હમણાં આ માર્ગી પંથવાળા ઘટસ્થાપના કરે છે એટલે ઘટપાટ કાઢે છે ત્યારે જે મંત્ર ભણે છે તે, અને નમુના દાખલ થોડાં માર્ગી ભજનો આ પંથના વધારે વિચાર માટે અહી ટાંકું છું.

ઘટપાટનો મંત્ર.

સતજુગની એનડી તેના પુરૂષ છે ચાર;
ઉત્તર દિશા ગુર ભાખ્યો, પાંચે ક્રોડી સરસલો મંગળ ચાર,
રાજા પેરાજ પાટ પધાર્યા, તેના માણેક મોતીએ વધાવો દ્વાર.
પાટ વધાવો સોનાતણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે,
ઉત્તર દિશા સાધપંથ ચાલીઆ, થાપલ્યો દ્વારામતી,
ઇશ્વર હાથ કલશ દીયા, આદનાથ પાટ બેઠા.
ગરૂડ કોટવાળ, સીતોજ, ઇંદોજ, જરોજ, ચોથી ઉદભોજ ખાણ.
ચાર ખાણી, ચાર વાણી, ગુરભાખ્યા નિરવાણ.
પાંચ ક્રોડી પેરાજ ફલ માગે.
ત્રેતાજુગની એનડી, પુરૂષ છે ત્રણ. ૧
પુરવ દિશા ગુર ભાંખીઓ, તેનું સાતાંક્રોડી સરસલો.
મંગળ ચાર, રાજા હરચંદ પાટે પધારીઆ, તેનો માણેક મોતીએ.
વધાવો દ્વાર. પાટ વધાવો રૂપાતણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે.
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
પુરવ દિશા સાધ પંથ ચાલીઆ, થાપ લ્યો દ્વારામતી.
રૂખ જાંપડે હાથ કલશ દીઆ, ચોરંગી નાથ પાટ બેઠા;
સુરજ કોટવાળ, સીતોજ, ઈંદોજ, જરોજ, ચોથી ઉદભોજ ખાણ;
ચાર ખાણી, ચાર વાણી, ગુર ભાખ્યા નિરવાણ,
સાતે ક્રોડી સરસબો રાજા હરચંદ ફલ માગે. ૨

દ્વાપર જુગની એનડી, તેના પુરૂષ છે દોય,
દખણ દિશા, ગુર ભાંખ્યા, તેના નવાંક્રોડી સરસલો, મંગળ ચ્યાર,
રાજા યુધિષ્ટર પાટ પધાર્યા, તેનાં માણેક મોતીએ વધાવો દ્વાર.
પાટીઓ વધાવો ત્રાંબા તણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
દખણ દિશા સાધ પંથ ચાલીયા, થાપ થ્યો દ્વારામતી,
ક્ષેત્રદિપાણુદ હાથ કળશીદીઆ, મછંદરી નાથ પાટ બેઠા,
હનુમાન કોટવાળ, નવક્રોડી રાજા યુધિષ્ટર ફલ માગે. ૩

કળજુગની એનડી, તેનો પુરૂષ છે એક,
પછમ દિશા ગુર ભાંખ્યા, બારે ક્રોડીએ સરસલો,
મંગલ ચાર, રાજા બળી કેરા બંધ સાહેબો છોડશે,
તેના માણેક મોતીએ વધાવો દ્વાર, ત્રવેણી સંગમાં ગાડુ ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
પછમ દિશા સાધ પંથ ચાલીઆ, થાપ થ્યો દ્વારામતી.
મેહેસર હાથ કળશ દીઆ, ગોરખનાથ પાટ બેઠા.
ગણેશ કોટવાળ, સીતોજ, ઇંદોજ, જરોજ ને ચોથી ઉદભોજ.
ખાણુ બાર ક્રોડસું બળી ફળ માગે.

ભજન.

પાટ મંડાવીને ચોક પૂગવો,
વરત્યાં મંગળ ચાર;
ચાર તેડાવો મહા સતીઉને,
વધાવો કાયમ રાય. ૧
રતનાગરમેં રતન નીપજે,
વેરાગરમેં હીરા;
ખારા સાગરમેં મોતી નીપજે,
એ અલખની લીલા. ૨
મોરાં સરખી ગોહડી કીજે,

સારો સારો અવસર લીજે,
જો એને આરથે દોયતર તરીયા,
તાએ સેવા હંમે કીજે. ૩

આવી બેઠા મુખ બોલે મીઠા,
જુગોજુગ આસ તમારી;
દોહેલો મિલી સાહેબો દુઃખ ટાળશે,
તો સેવા કરૂં પાય લાગું. ૪

એક વરખ નવ ડાલું,
તે પ્રગટીયુ પિંડ માંએ;
કહે રાવળ માલો સાંભળ ગત ગંગા,
તો અલખ નિરંજન ગુણ ગાઇએ. ૫

જોગી ધ્યાન નાથનું ભજન.

એ-વીરા જરણાંનાં ફળ અફળ કેમ હોશે.
જરણાં જો જીરવે સો નર પામશે, સાચા સો નર પામશે. ૧

હે વીરા સરસત સમરૂં શારદા માતા, જેણે જરણાનું મુળ બતાયો;
અજીઆ જરીને એકાંતે બેઠા, ફળ સચીઆને પાયો. ૨

હે વીરા મેરૂ શીખરને અજેપાલ ચકવે, જેણે જુગતાંરો જામો જગાયો,
જોતું જગાડી જેણે અજા ઉદાડી; જેણે પાદશાહને પાય લગાડયો. ૩

હે વીરા આબુ શિખરગઢ કુંભો રાણો, જેની પૂરી પંદરસો રાણી;
એક સમે ઘરે બારોટ આવ્યો, માગે કુંભાની રાણી. ૪

હે વીરા નાસત કહું તો મારી આસત જાવે, નાસતડે કુળ લાજે;
જો મોલામાં અમને ન દેખો, તે પણ મોક્ષ તમારો. ૫

સાંજ પડી ઘેર બારોટ આવ્યો, રાણીએ મોલે મોલ દીવડો જગાડયો;
જ્યાં જાઉં ત્યાં કુંભા રાણો, બારોટ મનમાં જોઇ પસ્તાણો. ૬

પ્રભાત હુઈ ઘેર બારોટ આવ્યો, બારોટ આવી ઘેર કુંભાને જગાડયે;
રતી એક મનમાં રોષ મ આણો, સાચો છે ધરમ તમારો. ૭

હે વીરા સતમાં હતાં રૂપાદે રાણી તેતો ગુરુને વચન હકે ચાલી;
અહંકારી હતો રાવળ માલો, જેણે વીસો ધર્મ ચલાવ્યો. ૮

વીરા સતમાં હતાં તારાદે રાણી, જેણે રાજપાટ પરહરીઆં;
અજુધા નગરીમાં આપ વેચાણાં, જેણે ભરીયા નીચ ઘેર પાણી. ૯

સતમાં હતાં તુરલ કઢિઆરી, જેણે સાવસધીરને ઓધારયા;
ચોર હતો જેસર સ્વાણી, તે કચ્છનો પીર કહેવાણો. ૧૦

સતમાં હતો સગાળ શેઠીઓ, જેને ઘેર ચંગાવતી રાણી;
ચેલીઓ વિરોધી જેણે અતીત જમાડયા, જેને મનમાં ભ્રાંત
ન આણી. ૧૧

માતા કુંતા સતી દ્રુપદી, જેણે પાંચ પાંડવને ઓધાર્યાં;
દોયકર જોડી જોગી ધ્યાનનાથ બોલ્યા, એટલી નારીએ તે
તે નરને ઓધાર્યાં. ૧૨

દેવાયતનું ભજન.

જુગમલે પધારો જુગતનાં રાજા, સુંદર જોત દરશાયા;
વાસના લ્યો રૂડી, જુગત કરં લ્યો, એણે સુવરીએ મારી વાડી
વણુસાડી, માલણ કરે પુકાર આ નગરમાં હયે કોઇ રાજા,
ચડી સુવરીઆને વાર; ૧

ચંદા સુરજ દો રખલે પરોડીયા, અલખ રાયરા ભંડારા;
આદનાથ સ્વામી આસન વાળી બેઠા, તબકામે રાજ દરશાયા; ૨

પાંચાં કોડીશું રાજા પ્રહેલાદ સીધા, સાતાંસું હરચંદ રાજા;
નવાં કોડીશું યુધિષ્ટર રાજા સીધા, બારાંસું બળીરાજા. ૩

વિખો પડયો રાજા હરચંદને, નીચ ઘેર ભર્યાં પાણી;
દુરબળીઓ દેવાયત બોલ્યો, મેં શરણાગત તેરા સામી. ૪

દેવાયતનું બીજુ ભજન.

સતજુગમાં પાંચે ક્રોડી પ્રહલાદ, કાંકણુ ભરીઆં;
હસ્તી લઇ પાટ પધારીઆ, મારા કાંકણુ ભરીઆં;
કાંકણીઆમાં કલંક ન :લાગે. ૧
ત્રેતા જુગમાં રાજા હરીચંદ્દે, કાંકણુ ભરીયાં,
તૂરી લઈ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણુ ભરીયાં. ૨
દ્વારપરમાં નવે ક્રોડી રાજા, યુધિષ્ટર કાંકણુ ભરીયાં,
ક્વલી લઇ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણુ ભરીયાં. ૩
કળજુગમાં બારે ક્રોડી બળી રાજા કાંકણુ ભરીયાં.
અજા લઇ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણુ ભરીઆં. ૪
દોયકર જોડી દેવાયત પરમાર બોલ્યા, મારાં કાંકણુ ભરીયાં;
કાંકણીઆમાં કલંક ન લાગે. ૫

સ્વારીનું ભજન.

નિકલંકી આવ્યો બાવો, નિકલંકી આવ્યો;
અલખ ધણી લેખો લેશે, ધર્મકુંવર રાજા રાજ કરે છે,
તો ફળ સચા ભાઇડા લેશે. નિકલંકી. ૧
સેત્ર ઘોડે મારો સ્વામી રાજો ચડશે,
મેઘાડંબર છત્ર ધરે છે, દળવાદળ જોધા ચાડશે;
હનુમંત પહોરો લેશે. નિકલંકી. ૨
સહદેવ જોશી જોતક જુવે, અરજાણુ બાણુ ન ભૂલે;
પાંચ પાંડવ સંગ્રામ ચડે છે તો દૈત્યતણાં શિર ડુલે; નિકલંકી. ૩
વરસ એકાણું એ આગમ ફરે છે, હસ્તી ત્યાં વિરૂધાશે,
ચાર જુગોએ નીવેડો હોશે, હસ્તિ બેડો થાશે. નિકલંકી. ૪
શેરીએ શેરીએ ધરમ સંચરશે, ઘર ઘર હોસે પાટ;
અસુર તણા બાવો હાથ આંમરી મુક્તા કરશે પાઠ; નિકલંકી. ૫

જુનાં ધન બાવો પ્રગટ કરશે, કરમે જાણે ન કોઇ;
ધુરીઆં તણાં બાવો કલંક ઉતારશે, નીકલંક પૃથ્વી હોશે.
નિકલંકી० ૬

સાતે સાયર મીઠા દુધ હોશે, નિરવિષ હોશે નાગ;
નાગરવેલ અનંત ફળ લેશે, તો ઉજળા હોશે કાગ. નિકલંકી. ૭
નવાં વરસાંરી નારી ગર્ભ ધરશે, કર્મે ભોગ ન લાગે;
કેવળરૂપ સદા બ્રહ્મચારી, હેતે દયા ફલ આલે. નિકલંકી. ૮
અવતાર ધરી બાવો મેળે મળશે, છત્ર સિંહાસન આલે;
સિધ ચોરાશી ચઉટે મળશે, તો નૂર કળા વરતાશે; નિકલંકી. ૯
સવા લાખ વરસાંરી આવરદા હોશે, બત્રીશ હાથ પુરૂષ પુરો;
નીતિ ધર્મવ્રત સત રોપાશે, સિદ્ધ કળા સત પૂરો. નિકલંકી. ૧૦
વાજાં છત્રીશ અનુપમ વાજે, બારોમાસ શીતળ વન છાયા;
એવડી રચના રચાશે. નિકલંકી. ૧૧
વરસ પંચાણું.એ આગમ વરતસે, ભેવ સંધીઆ ભવ સૂજે;
ક્ષેત્ર ઉજેણીમાં કાળીંગો હળશે, ઉંદ્ર પોર ધડ ઝુજે. નિકલંકી. ૧૨
સેજના ભાઇડા સંતોખે મળશે, સતવ્રત થંભ રોપાશે;
કહે ગુરૂ શ્રવણ સાધ સનૂરા, સતજુગ નામ ધરશે. નિકલંકી. ૧૩

ભાગ ૨ જો.

જે ધર્મમાં લાવવાના હતા તે ધર્મ અને ધર્માચાર્યો.

ખોજા લોકો નવા ધર્મમાં આવ્યા પહેલાં કેવી સ્થિતિમાં હતા તે આપણે પહેલા ભાગમાં જોયું છે. તેઓનો ધર્મ શું હતો, તે પણ આપણે વાંચ્યું છે, માતા પંથની કેવી અવસ્થા થઇ હતી તે આપણે જાણ્યું છે. પ્રત્યાઘાતનો નિયમ છે કે અતી બગડે તે ભલાને માટે. એ જે કહેવત છે તે ખરી છે અને તેમજ થયું. સુમારે આડસો વર્ષ ઉપર આ લોકોને ઇમામી ઇસમાયલી ધર્મ ઉપર લાવવાને પ્રયત્ન શરૂ થયો. એ પ્રયત્ન નિઝારી ધાઇઓ જે અલમુત ગઢ ઉપર હાકેમી કરતા હતા તેમના તરફથી થયો હતો. તે ઇમામી ઇસિમાયલી મત કીયો ? અને નિઝારી ધાઇઓ કોણ ? એ હકીકત આ બીજા ભાગમાં લખવાની છે.

ઇમામી ઇસમાયલી ધર્મ ઇસ્લામી ધર્મની એક શાખા છે. ઇસ્લામી ધર્મમાં બે તડાં પડયાં હતાં. સુની અને સીયા. સીયામાંથી બે શાખા નીકળી હતી. તનાશરી અને ઇસમાયલી. ઇસમાયલીઓની પણ બે શાખા થઇ હતી. મુસ્તઅલી અને નિઝાર. નિઝાર પક્ષવાળાએ ઇરાનના ઉત્તર ભાગમાં અલમુત ગઢ ઉપર ગાદી સ્થાપી હતી. એનું વૃત્તાંત હવે હું લખું છું.

હાલ પૃથ્વી ઉપર મોટા ધર્મો પાંચ છે, તેમાં બે પૂર્વમાં બુદ્ધ અને વૈદિક અને પશ્ચિમ ભાગમાં મુસાનો ધર્મ, ઇસાનો ધર્મ અને મહમદી.

મુસાનો ધર્મ.

મૂસાનો ધર્મ એક ઇશ્વરને માનવાનો છે, મૂર્તિ પૂજાની તેમાં મનાઇ છે. એ ધર્મનો એવો મત છે કે, જગતની ઉત્પત્તિ ખુદાએ છ દહાડામાં કરી લઇ સાતમે દહાડે વિશ્રાંતિ લીધી હતી. એ ધર્મની ઇશ્વરી દશ આજ્ઞાઓ આવી છે.

૧ હું વિન્યા બીજા દેવોને તું માનીશ નહિં.

૨ તુ તારે માટે દેહરૂપ કોઇ કોતરેલી મૂર્ત્તિ કરીશ નહિં; આકાશમાંની કે પૃથ્વી ઉપરની કે પાણીની કે કોઇ પણ પ્રતિમા કરીશ નહિં; તુ તેને માનીશ નહિં. તું તેની સેવા પૂજા કરીશ નહિં.

૩ જેઓ મને ધિક્કારશે તેઓના ઉપર તેઓની ત્રીજી ચોથી પેઢી સુધી હું કોપીશ. અને જેઓ મારા ભક્ત રહેશે, મારી આજ્ઞા પાળશે તેઓની હજારો પેઢી સુધી દયા રાખીશ.

૪ તું વિન્યાં કારણ વૃથા પ્રભુનું નામ લઇશ નહિં. જો લઇશ તો તે તુંને નિર્દોષ નહિં માને.

૫ સાબાથ દીવસને પવીત્ર જાણી પાળજે.

૬ તું તારા માબાપનું સન્માન રાખજે કે તારૂં આવરદા વધે.

૭ તું કોઇની હત્યા કરીશ નહિં.

૮ તું વ્યભિચાર કરીશ નહિં.

૯ તું ચોરી કરીશ નહિં.

૧૦ તું તારા પડોશીની સામા ખોટી સાક્ષી પૂરીશ નહિ. તું તારા પડોશીની, ઘરની, તેની સ્ત્રીની, તેના ચાકર ચાકરડીની, તેના બળદ, ગધેડાની તૃષ્ણા રાખીશ નહિ.

—(૦)—

ઇસાનો ધર્મ.

ઇસાનો ધર્મ મૂસાના ધર્મ જેવો છે; પણ ઇસા પ્રભુનો પુત્ર છે અને પાપનું તારણ ઇસાના હાથમાં છે એ એના વીચારને યાહુદીઓ સામે થયા હતા. તેઓએ ઇસાને વધસ્થંભ ઉપર જડયો. તેમને ભુમિદાહ કરવામાં આવ્યો; પણ ત્રીજે દહાડે સજીવન થઇ કબરમાંથી નિકળ્યો અને પાણી ઉપર ચાલી આવ્યો, પોતાના શિષ્યો જોડે રોટલો ખાધો, અને પછી આકાશમાં ગયો એમ એમના ધર્મમાં જણાવેલું છે. ઇસા પેગંબરની હયાતીમાં તેના ઘણાં પંથી થયા નહતા; પણ એમની વફાત પછી એના બાર ચેલાઓએ ઇસાના ધર્મનો ફેલાવો કર્યો હતો, અને પછીથી દુનીઆંના ઘણા ખરા ભાગમાં પથરાયો હતો.

એ ધર્મનું મુખ્ય મથક ઇટાલીના રોમમાં સ્થાપન થયું હતું. રોમના મુખ્ય ધર્માચાર્યોને " પાપા " (બાવા) અથવા પોંપ કહેતા હતા અને અદ્યાપી તેઓના ઉતરાધિકારીઓ એજ લકબથી ઓળખાય છે.

રોમના પોપની સત્તા બહુ વધી ગઇ હતી. ખ્રિસ્તિ ધર્મના રાજાઓ પણ તેમની તાબેદારી ઉઠાવતા, રાજાઓને તે ન્યાત બહાર મૂકતા, પદભ્રષ્ટ કરાવતા. એના ઉપાધ્યાઓ દુર દેશોમાં એના તરફથી ઉપદેશ કરતા અને ધર્મક્રિયાઓ કરાવી પૈસા લેતા. તેઓએ ધર્મની અસલ રીતો ફેરવી નાંખી હતી, મૂત્તિપૂજા જારી કરી હતી, પૈસા કઢાવવાનો તેમને એટલો બધો લોભ વધ્યો કે તેને માટે નવી યુક્તિઓ શોધી કાઢી. પૈસા લઇ પાપની માફી આપતા, મુકિત પત્રિકાઓ વેચવાની દુકાનો માંડી. આ રીત કેટલાકને ગમી નહિ; પણ સામે થવું મુશ્કિલ હતું; તો પણ કેટલાક માઇના પૂત આગળ પડતા ગયા અને નાશ પામતા ગયા. જે પોપના મત વિરૂદ્ધ બોલતા તેને તેઓ બાળી નાંખતા. અથવા વાઢી નાંખતા, આ સામે થનારામાં લુથરનું નામ સર્વ કરતાં અગત્યનું છે. એના વખતમાં સામે થનારનું સારૂં જુથ્થ બંધાયું અને " પ્રોટેસ્ટંટ " એ નામથી આગળ વધ્યું.

પોપમત માનનારાને "રોમન કેથેલીક" કહે છે અને સામેવાળા " પ્રોટેસ્ટંટ કહેવાય છે " એ બે મતોના કજીઆથી લાખો માણુસોનો નાશ વળ્યો હતો. એનું વૃતાંત વાંચ્યાથી કમકમાટ ઉપજ્યા વિના રહે નહિ. એ ધર્મનાં મુળ શાસ્ત્રો ગ્રીક ભાષામાં સામા પક્ષવાળાઓએ તેના તરજુમા પોતાની દેશી ભાષામાં કરાવ્યા હતા. આથી ધર્મનાં મૂળ ફરમાનો અજવાળામાં આવ્યાં. અને તે ઉપરથી સામા પક્ષવાળાએ મૂળ ધર્મ પ્રમાણે બોધ કર્યો હતો. તેઓએ લોકોને સમજ આપી કે, પૈસાથી મુકિત મળી શકે નહિ; પણ ધર્મની આજ્ઞાઓ પ્રમાણે વર્તવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. કાળાંતરે પોપનું જોર ઘટયું અને સામી બાજુનું વધ્યું. અંતે પોપના ધર્મને બાને થતાં અયોગ્ય કરમો બંધ પડયાં અને શાંતિ થઇ.

મહમદી ધર્મ.

કુરેશ નામની ઉંચ જાતિમાં હઝરત મહમદ સાહેબનો જન્મ તા૦ ૯ મી ઓગષ્ટ સન ૫૭૦ સોમવારે મુસલમાની રબીઉલ અવલ મહિનાની ૧૨ મી તારીખે મક્કા શહેરમાં થયો હતો. કુરેશના પુત્ર બે હતા. એક અબદુલદાર અને બીજો અબ્દમુનાફ. અબદુલદાર ચુપ બેસનારો માણુસ હતો; પણ નાના પુત્ર અબ્દમુનાફે અસાધારણ વીરત્વ અને બુદ્ધિબળથી અરબના હૃદયમાં રાજ્યત્વ સ્થાપ્યું. અબદુલદારે કાબા મંદિરની કુંચી રાખી. અબ્દમુનાફના મરવા પછી તેમનો બહાદુર પુત્ર હાસમ મક્કા શહેરમાં સવથી શ્રેષ્ટ પુરૂષ તરીકે સન્માનિત્ થયો. અરબ લોકોએ કાબતુલાની સતા તેમના હાથમાં આપવાની ઇચ્છા કરી, પણ અબદુલદારના પુત્રો વગર લડાઇએ પિતાનો અધિકાર છોડવાને અસ્વિકાર કરવાથી બંને ટોળામાં લડાઇ થઈ. અંતે અબદુલદારના પુત્રોએ કાબતુલાની ચાવી પોતાના હાથમાં રાખી અને અહેરામની હજ કરનારાઓને પાણી આપવાનું અને શહેરનો બંદોબસ્ત કરવાનો ભાર હાસમને સોપીને સલ્લાહ કરી, સલ્લાહ થઇ; પણ મનનું મલીન દૂર થયું નહિં. કુરેશના પુત્રો એ વખતથી બે દુસ્મનોનાં ટોળામાં વેંચાયા. કોઇ કોઇ વખતે એકમેકમાં લડાઇ થઇ ને લોહી લુહાણ થઇ ક્રોધની આગ ઓલવવા લાગ્યા. અંતે બંને ટોળાંએ મધ્યસ્થ રહીને થતો વિરોધ દૂર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. વચમાં પડેલાના હુકમ પ્રમાણે અબદુલદારના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા ખરાબ માણુસ ઉમૈયાને સ્વદેશમાંથી દેશ નિકાલ કર્યો. ઉમૈયા સીરીયામાં ગયો ત્યાં તેના પુત્રે રાજ્ય સ્થાપિને હાસમ વંશની સાથે લડાઈમાં પ્રવૃત્ત થયો. સીરીયાના ધાની શેહેરમાં હાસમનું મરણ નીપજ્યું. હાસમના ગુજરવા પછી તેની ઓરતે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. એ પુત્ર અબદુલ મુતલબના નામથી મશહુર છે. એમણે મક્કા શેહેરમાં “ ઝમ ઝમ ” નામનો માટીથી પૂરાઇ ગયેલો કુવો ખણાવ્યો. તે યશસ્વી થયો; પરંતુ દુનીઆમાં એકજ પુત્ર પોતાને હતો તેથા તેઓ સર્વદા દિલગીર રહેતા. તેમણે ઇષ્ટિ દેવતા પાસે દશ પુત્રની પ્રાર્થના કરી ને સંકલ્પ કર્યો કે, જો ખુદા ખુશ થાય તો હું એક પુત્ર દેવતાને ખુશ કરવા માટે બળિદાન કરીશ. કાળે કરીને દશ પુત્ર પેંદા થયાં. નજુ-

મીના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરતાં નાના અને સર્વ કરતાં પ્યારા પુત્ર અબ્દુલ્લાને બળિદાન કરવાની તૈયારી કરી. હાથમાં છરી લઇને તેનાં ગળા ઉપર રાખવાની તૈયારી કરે છે એટલામાં કોઇએ આવીને તેમનો હાથપકડયો; તેથી તેમણે નજુમીના કહેવા પ્રમાણે પુત્રને બદલે એકસો ઉટ બળિદાન કરીને પ્રતિજ્ઞાથી છુટા થયા. અબ્દુલ મુતલબના દશ પુત્રોમાં અબુતાલેબ, અબુલ-લહાબ, અબ્બાસ, હમઝા અને અબ્દુલા તવારીખમાં મશહુર છે.

પેગમ્બર મહમદ સાહેબનો બાપ અબ્દુલા, મહમદ સાહેબના જન્મ પહેલાં વફાત પામ્યા હતા. એમનાં માતુશ્રી અમીના તેઓ સાહેબને છ વર્ષની ઉમરના મુકી દુનીયાં છોડી ગયાં; તેથી મોટા બાપા અબુમુતલબની સંભાળમાં તેઓ રહ્યા. તેઓ સાહેબે આઠ વર્ષમાં પગ મુકયો ત્યારે અબ્દુલ મુતલબની ઉમ્મર ૮૨ વર્ષની હતી. તેઓ મૃત્યુનાં બિછાનાં ઉપર પડયા. અબુતાલેબને બોલાવી હઝરત મહમદ સાહેબના નાના હાથો પોતાના હાથમાં લઇને તેમના હાથમાં મુકયા. અબુમુતલબની વફાત પછી હઝરત મહમદ સાહેબને તેમના કાકા અબુતાલેબે પુત્રની પેઠે ઉછેર્યા, વ્યાપાર ધંધામાં નાંખ્યા. તેર વર્ષની વયમા સીરીયાની મુસાફરીમાં સાથે લઇ ગયા. તે પછી શ્રીમંત બીબી ખતિજા તરફથી વ્યાપાર અર્થે સીરીયા વિગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કર્યો. પછી બીબી ખતિજા જોડે નેકા થયા. ચાળીસ વર્ષની ઉમરમાં નબુવત પામ્યા. બીબી ખતિજા અને પછી કાકાના દીકરા હઝરત અલીસાહેબ એમણે તેમનો મત સ્વિકાર્યો તે પછી હઝરત અબાબકર એ મતમાં આવ્યા અને હઝરત ઉમ્મર જે વિરૂદ્ધમાં હતા તે પણ દાખલ થયા.

પેગંબરની જાતવાળા કુરેશ લોકો તેઓના ઉપર બહુ ચીડાયા. તેઓ મૂર્ત્તિપૂજક હતા અને મહમદ સાહેબ મૂર્તિ વિરૂદ્ધ ભાષણો આપતા. વિરૂદ્ધ પક્ષના ઘણા હતા; પણ કાકાની તેમને સાહ્યતા હતી. તેથી જીવ રક્ષા તો થઇ, પણ પીડા કરવામાં કંઇ ખામી રાખી ન હતી. જેટલું બન્યું એટલુ દુઃખ દીધું. તેઓ સાહેબના કેટલાક પક્ષના માણસોને મારી પણ નાખ્યાં, કેટલાકને દેશ છોડવો પડયો.

અબુતાલેબ અને બીબી ખતિજાની વફાત પછી વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાએ પેગંબર સાહેબને મારી નાખવાનો સંપ કર્યો, તેની ખબર

પડવાથી હજરત અલી સાહેબને પોતાનો ઝભો પહેરાવી પોતાની જગ્યાએ રાખી હજરત અબુબકરની સાથે નિકળી મકકાથી થોડે દુર એક પહાડની ગુફામાં સંતાયા. ત્યાંથી પછી મદીને ગયા. એ દહાડાથી હીજરી સનની શરૂઆત થઇ છે.

મદીનાના લોકોએ ઉત્તમ સત્કાર કર્યો. ઇસ્લામ ધર્મ કબુલ કર્યો. વતન છોડયા છતાં પણ કુરેશ લોકો છાના ન રહ્યા તેથી પેગં-બર સાહેબને હથીઆર ઉચકવાં પડયાં. યાહુદી લોકોએ પણ પછીથી દગો દીધો; તેથી તેમને શીક્ષા કરવી પડી હતી. ઘણી લડાઇએ થઇ હતી. તેમાં હજરત અલી સાહેબે મહત વીર્યત્વનાં કામો કર્યાં હતાં તેથી તેમને "શેરે ખુદા" એટલે અલ્લાના સિંહનો ખિતાબ પ્રાપ્ત થયો હતો.

ખુદાની ઇચ્છા ઇસ્લામ ધર્મ વધારવાની હતી. ઇસ્લામ ધર્મની ધાક વધી. અંતે મકકા શેહેર ફત્તેહ થયું. અબુ સફીઆને કાબાની કુંચી આપી દીધી. મકકા શેહેર ઉપર ઇસ્લામી ધર્મનો લીલા રંગનો જયધ્વજ ઉડયો. પેગંબર સાહેબ ઉંટ ઉપર બેસી કાબાની આસપાસ સાતવાર ફર્યા. તેમના સાથીઓએ ત્યાંની ૩૬૦ પ્રખ્યાત મુર્તિઓનો અને બીજી ઘણીએકનો નાશ કર્યો.

ઇસ્લામ મતમાં ઇસા, મુસા અને બીજા પુર્વના પેગંબરોને માન સાથે કબુલ રાખ્યા છે, તથા તેમના અનુકુળ મતો સ્વિકાર્યા છે. ઇસ્લામી ધર્મનો મુળ પાયો કુરાન છે. એ ધર્મનું તત્વ એ છે કે, જગકર્તા એક, તેનું તત્વ અવિભાજ્ય, તેનાં અંશી સ્વરૂપો નથી, તે નિત્ય સર્વ શકિતમાન ને પરમ ઉદાર છે. તેના નિયમો એવા છે કે, જેથી મનુષ્ય માત્રને સુખ થાય છે. તે અજન્મા, નિરાકાર અને સર્વ-વ્યાપક છે. તે જગતનો માલેક છે. સૌ તેની આગળ કરણીના જવા-બદાર છે, એક કુટુંબના સૌ છે એમ જાણી સૌ માણુસના ઉપર પ્રીતિ રાખવી, ગરીબને મદદ કરવી, દુ:ખીની સંભાળ લેવી, કનિષ્ટપ્રાણીઓ ઉપર પણ દયા રાખવી, દારૂથી દુર રહેવું, મ્હોતથી નિડર રહેવું, કલમાં, નિમાજ, રોજા, હજ અને જકાત એ પાંચ ફરજો. સુન્નત, ન્હાવું, ખુદાની ઇચ્છા, તકદીર, કયામતનો હિસાબ એ મુખ્ય ઇસ્લામ ધર્મના વિષય છે.

જકાત એટલે કમાઇમાંથી અઢી ટકા કહાડવા. પેગંબર સાહેબે પોતે કે પોતાના વંશજોને માટે તેમાં મુદ્દલ તમા રાખી નથી; પણ એવું ફરમાવ્યું છે કે, જકાત એ નાતવાનોનો હક્ક છે; તેમાં પહેલાં પોતાનું કુટુંબ; પણ તે અશક્ત હોય તેનેજ આપી શકાય. જો તેમ ન હોય તો બીજા ગમે તે નિરાશ્રિત હોય તેને આપવું. અલ્લાએ ઉતારેલ કુરાન અને પેગંબર સાહેબની હદીસનાં ફરમાનોની તાબેદારી કરવી, એ ઇસ્લામ ધર્મની મુખ્ય વાત છે.

મક્કાની જીત પછી એક વરસના અરસામાં અરબના ઘણુ-ખરા મુલકોમાં ઇસ્લામની આણ વર્તાઇ. હજરત મહંમદ સાહેબની વફાત તા૦ ૬ ઠી જુન સને ૬૩૨ ઇસ્વી સોમવાર મુસલમાની રબીઉલ અવ્વલ મહિનાની ૧૨ મી તારીખે મદીનામાં થઇ હતી.

હજરત મહંમદ સાહેબની વફાત પછી તેમનું સ્થાપેલું ધર્મ રાજ્ય ચલાવનારા તે ખલીફ કહેવાયા. અરબસ્તાને તો મુસલમાન ધર્મરાજ્યની સત્તા મહંમદ સાહેબની કારકીર્દિમાંજ માની હતી; ને પછી સો વરસની અંદર ઉત્તર તથા પુર્વમાં સીરીયા, આરમિન્યા, ઇરાન, ખારેશમ તથા તેને લગતો જાક્સરટિશની આણીગમનો પ્રદેશ, બોખારા, સિંધુ નદીને લગતો પ્રદેશ, તથા હિંદુસ્તાનમાં સિંધનો પ્રદેશ અને પશ્ચિમમાં ઇજીપ્ત, તથા ઉત્તર આફ્રીકા અને સ્પેનનો ઘણોખરો ભાગ એ સૌ અરબ રાજ્યમાં ગણાતાં થયાં હતાં. અરબો પછી તા-તારી, તુર્ક અને મુગલની વારી આવી હતી. તેઓએ પૃથ્વીમાં ફરી પોતાની હાક ગજાવી હતી. ઝંગીસખાન અને તેના દીકરા કિબલેખાને તો પૂર્વમાં ચીનથી કરી પશ્ચિમમાં ઇજીપ્ત સુધી ચીન, ટિબેટ, તાતાર અફઘાન, રૂશિયા, ઇરાન ગંગા નદી સુધી હિંદ, અરબ અને ઇજીપ્ત એમ પૂર્વ પશ્ચિમ છ હજાર અને ઉત્તર દક્ષિણ ત્રણ હજાર મૈલ પ્રદે-શનું રાજ્ય મેળવ્યું હતું. હાલ મુસલમાન રાજ્યો નરમ પડી ગયાં છે.

સીયા ઇમામી ધર્મ.

પેગંબર સાહેબની વફાત પછી ખલફાતની ગાદી હજરત ઉમ્મર ની કોશિષથી હજરત અબાબકરને આપવામાં આવી હતી. અબુ સફીઆન, તુલા અને જુબેરે સામે થવા હજરત અલીને આગ્રહ કર્યો; પણ ઇસ્લામને એમ કરવાથી ધક્કો પહોંચે એવા વિચારથી આત્મ-સંયમ કર્યું હતું. જે ઉપરથી ઇસ્લામમાં બેદીલીનું બીજ રોપાયું. તેનાં આગળ જતાં ઘણાં માઠાં ફળ થયાં હતા. અંતે ઇસ્લામમાં સીયા સુનીનાં તડ પડયાં હતાં.

હજરત અબાબકરની ગાદી બે વર્ષની હતી. તેમને ઝેર અપાયું હતું એવો સંદેહ છે. એમણે હજરત ઉમ્મરની વશીઅત કરી હતી. હજરત ઉમ્મરની ગાદી અગીઆર વર્ષ ચાલી. તેમને એક ગુલામે માર્યા હતા. આ વખત હજરત અલીને ગાદી આપવા માગણી થઇ; પણ એવી શરતથી કે, આગલા ખલીફાના કાયદા કાયમ રાખવા એ વાત તેઓએ કબુલ ન રાખી અને હજરત ઓસમાને કાયમ રાખી તેથી હજરત ઓસમાન ખલીફ થયા. તેમની કારકીર્દિ બાર વર્ષની હતી. તેમનું મૃત્યુ હજરત અબાબકરના દીકરા મહમદના હાથથી થયું હતું.

વાત એમ હતી કે, અલી સાહેબની સિફારસથી મહંમદને ખ-લીફાએ મિસરની હકુમતનો લેખ આપ્યો. તે લઇને તે મિસર રવાને થયો. રસ્તામાં એક ઉંટીસ્વાર ઝડપથી મિસર તરફ જતો હતો તેને શક ઉપરથી પકડયો; તેની પાસેથી મહંમદને કતલ કરવાનો હુકમ નિકળ્યો. મહંમદ રસ્તામાંથી પાછો ફર્યો અને હજરત ઉસમાનના ઘર-ને ઘેરો ઘાલ્યો.

હજરતઅલીએ તુલા અને જુબેરને મળી ખલીફની ડેલી ઉપર રક્ષણાર્થે પોતાના પુત્રોને મોકલ્યા. (હસન, મહંમદ અને અબદુલા). ડેલી ઉપર જ્યારે હલ્લો થયો ત્યારે તેનો અટકાવ કરતાં શાહજાદા હસનને જખમ થયા, પણ દુસ્મનોને અંદર દાખલ થવા ન દીધા. અંતે તેઓ ઘરનાં પછવાડાં ઉપરથી કુદયા. ખલીફ ઓસમાન ઘરમાં

બેઠા કુરાન પડતા હતા તેને જખમ કર્યા, જેના લોહીના છાંટા કુરાન ઉપર પડયા.

"મરવાન" નામનો નીચ માણસ હજરત ઉસમાનનો સગો થતો હતો. એને બીજા ખલીફાઓએ દૂર કાઢયો હતો. તેને તેઓએ બોલાવી પોતા પાસે રાખ્યો. તેણે મહંમદને મારવાનો હુકમ લખી અજાણમાં ખલીફની મહોર કરાવી હતી. એવો પૂરો સંદેહ હતો. તેથી અલી સાહેબ અને બીજા ઇસ્લામના આગેવાનોનો એવો વિચાર હતો કે, કમીશન ભરી મરવાનનો તપાસ કરવો; પણ હજરત ઓસમાને તેમ કરવા દીધું નહિં તેનું આ માઠું પરિણામ આવ્યું હતું.

આ પછી અલીસાહેબને ગાદીએ બેસવા વીનંતી કરવામાં આવી તેમણે ના પાડીઃ પણ તુલા અને જુબેર વિગેરે ઇસ્લામ મંડળના આગ્રહથી તેઓએ ગાદી સ્વીકારીઃ પણ તરતજ બખેડા ઉઠયા. તુલાએ કુફાની હાકમી માગી અને જુબેરે બસરાની માગી. હજરતઅલીએ ફરમાવ્યું કે, તમો બન્ને જણાઓએ અહીં રહી મદદ આપવી જોઇએ. આ વાત તેઓને ન ગમી. તેઓએ બીબી આયસાં સાથે મળી બંડ ઉભું કર્યું. બસરા પાસે મોટી લડાઇ થઇ. તુલા જુબેર માર્યા ગયા, સમાધાની થઇ; પણ દમાસ્કસનો ગવર્નર માવૈઆ સામો થયો. તેની સામે અલીસાહેબ નેવું હજારની ફોજ લઇ ગયા હતા. માવૈઆની પણ એટલીજ ફોજ હતી. અલીસાહેબે તેને દંદયુદ્ધનું આમંત્રણ કર્યું; પણ એ વાત તેણે માન્ય કરી નહોતી.

માવૈઆની પુરી હાર થઇ હતી, ઘણાખરા માણસો કપાઇ ગયા હતા; પણ ઇજીપ્તના હાકમ અમરૂએ પ્રપંચ કર્યો. તેણે પંચ કરવાને વાસ્તે અરજ કરી, હજરતઅલીએ ના પાડી; પણ તેમનાં અમીરમંડળના વિચારથી તેમ કરવું પડયું હતું. પંચમાં માવૈઆ તરફનો અમરૂ હતો અને હજરતઅલીનો અબ્દુલ્લ :મુસા હતો. અમરૂએ મુસાને ડગ્યો. તેણે એમ સમજાવ્યું કે, હક્ક અલીસાહેબનો છે એ તો પ્રસિદ્ધ છે. પણ ફુરસદ મળવાથી માવૈઆએ માણસોનો મેળ કરી લીધો. આપણે જો અલીનો હક્ક જાહેર કરીશું તો માવૈઆ સ્વિકાર કરશે નહિં અને લડાઇ ઉભી થશે. તેથી જે ઇસ્લામનું ખૂન રેડાશે તેની જવાબદારી આપણા ગળામાં આવી જશે. ભોળા મુસાને આ વાતની અ-

સર થઇ ત્યારે શી રીતે કરવું એમ અમરૂને પુછ્યું. અમરૂએ એમ કહ્યું કે, આપણે તો બંન્નેની મહોર રદ કરવી. પછી ગમે તેમ થાઓ તેનો દોષ આપણા ઉપર નહિં.

આમ કરવા ઠર્યું. કુફાની મસ્જીદમાં. આ ભારે ચુકાદો સાંભળવાને લાખો લોકો એકઠા થયા હતા. બંને બાજુના વકીલ ત્યાં ગયા. અમરૂએ પહેલાંથીજ એવી યુક્તિ રાખી હતી કે જેથી મુસા આગળ ચાલે. તેને એમ સમજાવ્યું હતું કે, હજરતઅલીસાહેબની મહોર તારા હાથમાં છે તેથી હું તુને માન આપું છું. મુસા આગળ હતો અને આગળ મુંબર ઉપર ચડી હજરતઅલી સાહેબની મહોરની વીંટી રદ કરેલી જણાવી. તરત અમરૂ મુંબર ઉપર ચડયો. તેણે માવૈઆની મહોર કાયમ કરેલી જાહેર કરી.

મુસલમાનોમાં અજાયબીથી ખળભળાટ થઇ રહ્યો. મુસાએ દગો થએલો જાહેર કર્યો. હજરતઅલીની તરફ વાળાઓએ તલવારો ખેંચી; પણ કુફાના લોકો આડા પડયા. તેથી લડાઇ ન થઇ, સૌ સૌને ઘેર ગયા. આ પછી ખારજી ટોળું જાગ્યું હતું. તેને હજરતઅલીએ કાપી નાખ્યા હતા. તે પછી એક ત્રણ જણાની ટોળીએ એવો સંકલ્પ કર્યો કે, હજરતઅલી, માવૈઆ અને અમરૂ ત્રણેને મારવા. અમરૂને બદલે ભુલથી તેનો એક અમીર માર્યો ગયો, માવૈઆને જખમ થયો; પણ ખાટલો સેવી અંતે બચ્યો. હજરતઅલીસાહેબ વફાત પામ્યા. એમને નીમાજની અવસ્થામાં "અબ્દલ મલજુમ" નામના માણસે જખમ કર્યો હતો.

આ પછી અલીસાહેબના મોટા શાહજાદા ઇમામહસન માવૈઆ સામે ચાલીસ હજારનું લશ્કર લઇ ગયા હતા; પણ માવૈઆ સાથે છેવટ સંધિ થઇ હતી. એમાં એમ ઠર્યું કે, ઇમામ તરફથી માવૈયો રાજ્યકારોબાર ચલાવે અને ઇમામને અમુક રકમ હદીઓ આપે. એ પ્રમાણે ઇમામહસનની હયાતી સુધી અમલ થયો હતો. એમની વફાત સન ૫૦ માં થઇ હતી. માવૈયા તરફથી ગુપ્ત રીતે એમને ઝેર અપાયું હતું એમ કહેવાય છે. એમનો જન્મ સન ૩ હીજરીમાં થયો હતો. આમનું સ્થળ મદીનામાં છે.

માવીયાએ એમ કરાર કર્યો હતો કે, તેની હયાતી પછી મુલકનો કારોબાર ઇમામને સોંપવો; પણ એ કરાર તેણે તોડયો. પોતાની હયાતીમાં રાજ્યગાદી પોતાના દીકરા યઝીદને આપી તેને એવી વશીઅત કરી હતી કે, હજરતઅલીના દીકરા ઇમામહુસેનની છેડ કરવી નહિં, તેને માન આપવું; પણ માવીઆના મુવા પછી મરવાનની સલાહથી બેત માગવામાં આવી.(યઝીદને ઇમામ તરીકે કબુલ રાખવા) ચાર જણાએ ના પાડી. એક હજરત અબાબકરનો દીકરો અબદુલરહેમાન, બીજો હજરત ઉમ્મરનો દીકરો અબદુલા, ત્રીજો જુમેરનો દીકરો અબદુલા અને હજરતઅલીનો દીકરો ઇમામહુસેન, ઇમામહુસેન હકદાર હોવાથી તેના ઉપર પહેલાં તગાદો થયો તેથી મદીના છોડી તેમને મક્કે જવું પડયું. મક્કાના લોકોએ ઘણું સન્માન આપ્યું; પણ દુશ્મનથી રક્ષણ કરી શકે એટલી તેમનામાં તાકદ ન હતી. કુફાના માણસોએ મદદ આપવા જણાવ્યું અને કુફે બોલાવ્યા. ઘણા વિનંતી પત્ર લખ્યા. અકીલના પુત્ર મુસલીમને કુફે મોકલવામાં આવ્યો. અઢાર હજાર હથીઆરબંધ માણસોએ તાબેદારી બતાવી. આ વાત મુસલમે જણાવવાથી હજરત ઇમામહુસેન કુફે જવા નીકળ્યા. તેમની સાથે લશ્કર હતું નહિં; પણ કુટંબી અને નોકર સર્વ મળી બોંતેર માણસ હતાં. તેઓ જ્યારે કરબલાનાં ગામડાં પાસે આવ્યા ત્યારે દુશ્મનોનાં ચોવીસ હજાર માણસોએ તેમ્ને ઘેર્યાં.

મુસલમ કુફે આવવાના ખબર કોઇએ દમાસ્કસમાં યઝીદને પહોંચાડયા હતા. તેણે કુફાની હાકમી અબદુલા ઝયાદ નામના ઘાતકી માણસને આપી. તેણે મુસલમને તેમના બે નાના પુત્રો સમેત માર્યા અને ઇમામ હુસેનની સામે મોટી ફોજ .સાથે ઉમ્મર બીન સાદને મોકલ્યો હતો.

ઇમામ સાહેબને યઝીદની બેત કબુલ કરવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો તે કબુલ ન કરવાથી દુશ્મનોએ ફ્રાત નદીનું પાણી બંધ કર્યું ઇમામ સાહેબના કુટુંબીઓ મરણીયા થઇ લડયા, તેઓએ ઉત્તમ વીરત્વ બતાવ્યું, એક પછી એક સર્વ મૃત્યુને આધીન થયા. ઘણા આગળ થોડા શું કરે ? અંતે ઇમામ સાહેબની પોતાની વારી આવી, તેમની સામે લડવા કોઇ આવી શક્યો નહિ; પણ દૂરથી તીરોનો વર-

સાદ વરસાવ્યો. હજરત ઇમામ હુસેનને જ્યારે ઘણા જખમો થયા ત્યારે ઘોડેથી નીચે ઉતરી જમીન ઉપર બેસી નિમાજ કરવા લાગ્યા. તે પૂરી થઇ ન હતી એવામાં સમ્મરે આવી ગળા ઉપર તલવાર ચલાવી દીધી. [તવલદ સન ૪ અને વફાત સન ૬૧ હીજરી.]

આ દુઃખદાયક બનાવથી ઇસલામીઓમાં ગડબડાટ ઉઠયો. આ ઇમામના ખુનનું વેર "મુખતારબિન અબુઅબેદા" એ પૂરતી રીતે વાળ્યું હતું. આ વેરમાં તેણે સુમારે બે લાખ માણસોને કાપી નાખ્યાં હતાં.

યઝીદના મુવા પછી તેનો દીકરો માવેઓ (બીજો) ગાદી ઉપર ન બેસતાં તખ્તને લ્યાનત આપી જતો રહ્યો. સન ૬૫ હીજરી. પેલા માવૈયાએ સન ૪૦ હીજરીમાં રાજ્ય મેળવ્યું હતું. તે પ્રમાણે માત્ર પચીશ વર્ષ તેના અને તેના પુત્ર યઝીદના હાથમાં રાજ્ય રહ્યું. તેટલા સારૂ તેઓએ સર્વ અયોગ્ય કૃત્યો કર્યાં હતાં.

બીજા માવૈઆએ તખત છોડયા પછી નીચ માણસ મરવાન જે વઝીર હતો તે તખ્ત પચાવી પડયો. એને એની બાયડીએ મોઢાં ઉપર તકીઓ દબાવી ગુંગળાવી મારી નાંખ્યો હતો. એના વંશમાં સન ૧૩૨ સુધી બાદશાહી ચાલી હતી. તે પછી અબાશીઓ આ બાદશાહતના ધણી થયા હતા. અબાશીઓનો પહેલો ખલીફ અબુઅબાશ હતો જેનો વંશ પેગંબર સાહેબના કાકા અબાશથી ઉતરેલો હતો. અબાશનો અબદુલા, અબદુલાનો અલી, અલીનો મહમદ, અને મહમદનો ફતાહ અને ફતાહનો અબુઅબાશી હતો. અબાશના વંશની કારકીર્દિ ૫૨૪ વર્ષ ચાલી હતી.

પહેલા ઇમામ હજરતઅલી, બીજા ઇમામ હસન, ત્રીજા ઇમામ હુસેન, કરબલાની કતલગાહમાંથી બચેલા ઇમામહુસેનના શાહજાદા ઇમામ ' ઝયેનલાબદીન ' એ ચોથા ઇમામ. એમણે પોતાની ઉમ્મર કરબલાની દુખદાયક યાદ અને ખુદાની બંદગીમાં કાઢી હતી. એમના જન્મનો સન ૩૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૯૫ હીજરી. એમનું મકાંન મદીનામાં છે, તે પછી પાંચમા ઇમામ એમના શાહજાદા ઇમામ

મહમદ બાકર તેમનો જન્મ સને ૫૮ હીજરી અને વફાત સન ૧૧૪ હીજરી. મકાન મદીનામાં.

ઇમામ મહમદ બાકરની પછી છઠ્ઠા ઇમામ તેમના શાહજાદા જાફરસાદક સને ૮૩ હીજરીમાં જન્મ્યા હતા અને તેમની વફાત સન ૧૪૮ હીજરીમાં થઇ હતી. ઇસ્લામમાં સુની અને સીયા એવા બે તડ એના વખતમાં પુરતી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં હતાં. હનફી, માલકી સાફી અને હંબલી એમ ચાર ઇમામોએ ચાર ફિરકા કહાડ્યા, તે સુન્ની કહેવાયા અને હજરત ઇમામ જાફરસાદકનો એક જાફરી ફિરકો થયો તેને સિયા કહે છે.

ઇમામ જાફરસાદકનો દીકરો મૂસાકાઝમ સાતમો ઇમામ તેમનો જન્મ સન ૧૨૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૧૮૨ હીજરી એમનું મકાન કાઝમીનમાં છે. એમના પુત્ર ઇમામ મૂસેરઝા આઠમા ઇમામ તેમનો જન્મ સન ૧૪૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૨૦૩ હીજરી એમનો રોજો ખોરાશનના " મસેદ " નામના ગામમાં છે.

ઇમામ મૂસેરઝાના દીકરા મહમદતકી નવમા ઇમામ એમનો જન્મ સન ૧૯૫ હીજરી અને વફાતનો સન ૨૫૪ હીજરી આખર સ્થાન કાઝમીનમાં છે. અલીનકી દશમા ઇમામ એમના તવલ્લદનો સન ૧૧૨ અને વફાતનો સન ૨૫૪ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગામમાં છે. એમના દીકરા હસન અશકરી અગીઆરમા ઇમામ એમનો તવલ્લદનો સન ૨૦૭ અને વફાતનો સન ૨૩૨ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગામમાં છે.

ઇમામ હસન અશકરીના દીકરા ઇમામમેંદી બારમા ઇમામ અને છેલ્લા ઇમામ એમના તવલ્લદનો સન ૨૫૫ અને વફાતનો સન ૨૬૬ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગામમાં છે. એમને માટે એવી માન્યતા છે કે તે કૂવાની અંદર ગયેબ થએલ છે. તે સ્વારી કરશે ત્યારે કયામત થશે.

સીયા ઇમામી ઇસમાયલી શાખા.

ઇમામ જાફરસાદકના બે દીકરા હતા. ઇસમાયલ અને મૂસા કાઝમ. ઇસમાયલ મોટા અને મૂસાકાઝમનાના, ઇસમાયલને વશી કર્યો હતો; પણ તે ઇમામ જાફરસાદકની હયાતીમાં વફાત પામવાથી મૂસા કાઝમની વશીયત કરી. કેટલાક લોકોએ એવો મત આપ્યો કે, ઇસમાયલના દીકરા મહમદને ગાદી મળવી જોઇએ. કોઇ એમ કહે છે કે, ઇસમાયલનો દીકરો મહમદ હતોજ નહિં. મહમદ વિષેની હકીકત "કનઝલ મુસાહિબ" નામની કિતાબ આગા મહમદ હસનલ હુસેનીએ બનાવેલ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખી છે.

અબદુલા બિન મેમુન ઇમામ જાફરસાદકનો મિત્ર હતો. તેણે ઇસમાયલની પણ સેવા બજાવી હતી. ઇસમાયલનો મહમદ નામનો દીકરો હતો તેની પણ એણે ખિજમદ કીધી હતી. જ્યારે ધવાનકીએ હજરતસાદકને ઝેર દીધું ત્યારે અબદુલા બિન મેમુનનો દીકરો મરઝબાન, મહમદ બિન ઇસમાયલને મિસર લઇ ગયો. ત્યાં તેની વફાત થઇ હતી. કેટલાક લોકો એમ પણ કહે છે કે, તેની શુરીઆ હમેલદાર હતી તેને મારી તેની જગ્યોએ મરઝબાને પોતાની શુરીઆને રાખી. તેણે દીકરો જણ્યો. તેને મહમદ બિન ઇસમાયલ ઠેરાવ્યો.

ઇમામ ઇસમાયલના વંશમાંથી પહેલાં મહમદ મેદી પ્રગટ થએલ છે. તે પહેલાં ઇસમાયલી વંશ અને ધર્મ ગુપ્ત રહેલ જણાય છે. એની વંશાવળી આવી રીતે મળી છે. ઇસમાયલના મહમદ, તેના વફી અહમદ, તેના તકી કાસમ, તેના રઝી અબદુલા અને તેના અબદુલકાસમ મહમદ મેદી.

સીયા ધર્મ એકજ છે. પણ ઇમામોની ગણનાથી બે ભાગ થયા છે. ઇમામ મુસા કાઝમના પક્ષવાળા જેનો મોટો જથ્થો છે તે પહેલાં બતાવેલા બાર ઇમામને માને છે અને ઇસમાઇલીઓ ઇસમાયલ સુધી સાત ઇમામને માને છે.

ઇસમાયલીઓએ મિસરમાં રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું. જે રાજ્ય ફાતમાઇટ ખલીફને નામે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઇસમાયલી મજહબમાં અબદુલા મેમુન સુફીએ સુફીમત દાખલ કર્યો હતો. એ મજહબ શીખવા માટે નવ પાયરીની યોજના કરી હતી. એ પાયરીઓ ક્રમે કરી ચડાવવામાં આવતી. આ મજહબ શિખવા માટે મિસરનાં કોલેજો સ્થાપી હતી. તેમાં સંસારી કેળવણી આપવામાં આવતી. આ વિષેની હકીકત "હિસ્ટરી આવ ધી એસેશીન્સ" માં છે. તેનો ઇન્તેખાબ આ ભાગની છેવટ આપવામાં આવશે.

ઇસમાયલીઓની સુફીમતની કિતાબો મેળવવા મેં તજવીજ કરી હતી; પણ મને મલી નહતી; પણ "હિસ્ટરી આવ ધી એસેશીન્સ" ઉપરથી જણાય છે કે, એ મતનો આધાર કલામે શરીફ ઉપરથી લેવામાં આવ્યો હતો. સફી એટલે જ્ઞાની. એ મત વેદમતને મળતો છે.

ઇસ્લામ મતમાં જ્ઞાન પામવા માટે ચાર પાયરી છે શરીયત એટલે કાયદા, તરીકત એટલે રસ્તો, હકીકત એટલે વિવેક અને મારફત એટલે જ્ઞાન—ખુદાની પિછાન.

"વાયદ હુલા શરીકલહુ" એનો અર્થ એવો છે કે, ખુદા એક છે તેનો શરીક નથી. એજ પ્રમાણે વેદનું વાક્ય પણ છે. "એક મેવા ન દુતિય" તે એકજ છે બીજો નથી. "નહનો અકરબ અલેહ મિન હબલુલવરીદ" એનો અર્થ એવો છે કે, ઇન્સાનના ગળાની રગ કરતાં પણ હું તેમને નજીક છું. આમાં અલ્લાની સર્વ વ્યાપકતા બતાવી છે. એમજ વેદમાં "સર્વત્ર બ્રહ્મ" એ વાક્ય છે તેમાં સર્વ જગ્યોએ ખુદા એમ વ્યાપકતા બતાવી છે.

ઇસલામનો મૂળ પાયો જે કલમો તેમાં પણ તત્વ દ્રષ્ટિ ચળકે છે. "લા-ઇ-લા" એનો અર્થ "નથી-છે-નથી." એટલે એક છે બીજો નથી અથવા એમ પણ થાય છે, આદિ અંત નહિં તે સત્ય અને મધ્યમાં હોવાપણું તે મિથ્યા; જેમ મણી સત્ય અને પ્રકાશ મિથ્યા; જેમ મણી અને પ્રકાશ એકજ જેમ "બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા", "જીવ બ્રહ્મ એક." એ વેદાંતનું સિદ્ધાંત તેમ છે.

ગીતાનાં વચન.

અવ્યક્તા દીનિ ભૂતાનિ, વ્યક્ત મધ્યાનિભારત;
અવ્યક્ત નિધનાન્યેવ. તત્રકા પરી દેવના.

એનો અર્થ એવો છે કે, આદિ મૂળ જેના અવ્યક્તમાં એટલે ન દેખાતાં, મધ્યે પ્રગટ દીસનારાં ને અંતે પાછાં અવ્યક્તમાં અદીઠ થનારાં એવાં પ્રાણીઓ છે ત્યાં તેઓને વિષે શોક વળી શો ?

હદીસમાં ફરમાવ્યું છે કે "મિન્ અરફ નફસહુ ફકદ અરફ રબહુ" એનો અર્થ એવો છે કે, જેણે પોતાને ઓળખ્યો તેણે ખુદાને ઓળખ્યો. હું કોણછું એવો પોતાને સવાલ કરી વિવેકથી વિચાર કરવો અને તેમ કરતાં જણાશે કે, પાંચભુતાત્મક પ્રપંચ નાશવંત ત્યારે બાકી શું ? બાકી એકજ અલ્લા.

મહા જ્ઞાની મનસુરે ખલીફ હારૂન અલ રશીદ આગળ "અનલ હક," એ વાકય કહ્યું હતું "અનલ હક" એટલે "હું ખુદા" તેથી મનસુરને શુળી મળી હતી; પણ તેણે કંઇ ખોટું કહ્યું નહતું. હું ખુદા એટલે મનસુર ખુદા એવો તેનો બોલવાનો ભાવ ન હતો; પણ મનસુરભાવ બાદ કરતાં બાકી જે રહે તે ખુદા, એમ તેના કહેવાનો ભાવ હતો, જેમ "અહં બ્રહ્માસ્મિ" એ વેદનું મહાવાકય છે, તેનો અર્થ એવો છે કે, "હું બ્રહ્મછું" એટલે ખુદાછું.

જ્ઞાનનિષ્ટ મહાત્મા હજરતઅલી સાહેબના કલામોનું એક પુસ્તક છે તેમાંથી થોડા કલામોનું તારણ તેમનો જ્ઞાનમત બતાવવાને માટે અહીં ટાંકુંછું. કલામના પાઠોના જે અંક છે તે દરેક પાઠ આગળ બતાવું છું.

૩૨૪ સાચા દીન સો નબી ચલાયા, શરાહ સલાયા સીધી રાહ. આલી હિમ્મતસે સબ્ દીનોપર ફતેહ પાયા ફજલેલાહ; નૂર ઇલાહી અવલ થા સો આખર જગમેં પાયા જહુર, ઇસદીનકે તાબે હોવે, ઉસપર રોસન હોવે રબકા નૂર.

૨૪૯ જિસ બહેસ્તમેં મોત ન આવે, સોઇ તખ્ત ખુદાકા જાન. ખુદાસો સબ ઠોરમેં બસતા, ખાલી નહિં કોઈ ઉસબીન મકાન

સબકુલ ઉસમેં વો હો સબમેં, બાહિર ભીતર હયે ભરપૂર. એસા સમજ જો ઉસમેં મિલીઆ, સોલા મોત હુઆ ઉસકા નુર:

૧૦૨ એક નુકતા મારફત કેરા, ઉસકું કોઇ ન પોંચે અમલ. જિને પહિચાના ઉસ નુકતેકું, ઉસકે ઇમાનમેં કુછ ન હોવેસી ખલલ; બિન પાહિચાને ભુલા કહેવે, હરહયે આગ હરહયે પથર, હરહયે પાની, ચંદર સુરજ મૂરત માણુસ, બિન પહિચાને સબ કહે કહાની;

૧૦૩ એક નુકતા સો મારફત કેરા, મુરશદ જિસકું બતલાવે. વાસર હોવે જાત હકમેં, અસલ અપનેકું પાવે, જિને દિલસેં ખોયા ઉસ નુકતેકું, ઉને ખોયા અપને રબકું. યે સુનો સમજો હરદમ વિચારો, મૌલા ફરમાતા હયે સબકું;

૧૧૦ ઇલમ મરતબા દરીઆ જૈસા, જિસકા વાર નપાર. ભીતર ઘેરા હયે ભેદ ઉંડા, ઉસમેં ચીજાં અનંત અપાર; જો કોઇ ઉસમે ગોતાં ખાવે, ઔર આપ ફનાં હોય જાય. સોઇ અમુલક સાંઇ અપના, મોતી ઉપર લાવે.

૧૫૪ આદમી આપમન સબ દુનીઆં ચાવે, જેતી ન્યામત હયે ભાતોભાત. દિલ ચાવે સો સબ કૈસે પાવે, સારી દુનીઆં ન આવે હાથ, દિલકી આસા તો પૂરી હોવે જો આસા છોડ હોવે નિરાસ;

૧૬૫ બડી ફજર જાગે ને બંદગી કરે, તો તું નેકી કમાયા. જો ઇસિ વેળાએ જાગેઆ, સો બંદગીસેં નેકી પાયા, સચ્ચુલ સાધક જાગો, કરો જિક્રર એલાહી. નમાજ તસબી બંદગીસે, હોવે દિલ સફાહિ.

૧૮૧ ખુદાકા ડર જિસ દિલ બસે, વહે દિલ નિત્ય હોવે ઉજ્જવશ, જિને દિલ અપના ઉજ્યાસા, દિદારકી ઉસકી પુગી આશ. દિલ આરીશા દિદારકા, જિને ઉજ્યાસા ઉસકા પુરા ભાગ; રબકે ડરસેં દીલ ઉજાસો, સતા કયું હયે ગાફલ જાગ.

૧૯૨ દીન માણેક ઇરફાન ઇલાહી, દુનીઆં પથર દુનીઆં ચાંદ. ચૌદ તબક તક જ્યો જ્યો ન્યામત, સો સબ જાનો દુનીઆં ફનાં; ખુદા તો હયે સબમેં ન્યારા, ઔર જો પ્રસર્યાં સો રબકા નુર. જો દેહમેં પનસેં હાથ ઉઠાઓ, તો બાકી રહેસો રબકા જહુરા.

૨૪૮ મલકલ મોત તો સબપર આવે, સબ બંદેકી લેતા હયે જાન. ઇસમરને આગે જો મર ચલે, સો મરકર પાવે અમાન; એસા મરનાં જો મરજાને, વાસલ હક્ક સો કામલ ફકીર; વહે ધીરજ પાવેસો વલી કહાવે, યે ફરમાયા હજરત આપ અમીર.

૩૩૧ અવલ આખર જાહેર બાતન, દિસતા સુનતા સો હયે. હયે સભહીમેં સબસેં ન્યારા, ઔર નહિં સબ વહો હયે; મેં ઔર તુંકી દોહી છોડકર, એક દેખ કુછ દો નહિં હયે. એસા સ-મજ ફનાં હો ઉસમેં, તું નહિં તબ વહો સહી હે;

જ્ઞાનપદ પામવાના બે રસ્તા છે, એક વિચાર અને બીજો પ્રેમ. મુસલમાન ફક્ત બીજો રસ્તો લે છે. તેને ઇશ્ક કહે છે, જારભાવે અલ્લાને ભજવો. ઇશ્કની બે પાયરી મિજાજી અને હકીકી. પહેલાં કોઇ મુરશદ અથવા કોઇ પ્રીય વસ્તુનું ધ્યાન કરે છે તેથી વૃત્તિ સ્થિર થતાં ઇશ્કમિજાજી બદલી હકીકી થઇ જાય છે, અને આસીપદને પામે છે. (અંક્યતા) આ જગ્યોએ સિંધના એક મહા પુરૂષ "શાહ અ-બદુલ લતીબ" નાં રસાલાના થોડા બેત ઇશ્કપત બતાવવાને વાસ્તે ટાંકું છું.

બેત.—અખર પડ અલફજો, બયા વરક સભ વિસાર;
અંદર તન ઉજાર, પનાં પડેંધે કિતરા.

અર્થ—એક અલફનો અક્ષર શિખ, બીજાં પાનાં વીસરી જા. અંતઃ કરણને સાફ કર. પાનાં કેટલાં પડીશ?

બેત.—માન પુછન સિપરી, ચિતા લાય મન્જુર;
ઉનીંજા અમર, ખાતુત ખાલી નથિએ.

અર્થ—પ્રીતમ માંડ બોલાવે, ધ્યાન મચૂક તેનો હુકમ ઉઠાવશે તો નાઉમેદ નહિં થાય.

બેત.—મહોબ્બત જે મેધાનમેં, અચી પેર પેઆન;
સર વઢણુ ધડધાર કરણુ, હે સીંગાર સદાન.
દીધા મું દિઠાન, મથા માશુકન લા.

અર્થ—પ્રેમનાં રણક્ષેત્રમાં જેણે પગ મુકયા, શિર વાઢવા, ધડને જુદા કરવા, એ તેનો સદાનો શણગાર મેં તેઓને પ્રીતમ માટે માથાં આપતાં જોયા. (માથું એટલે દેહઅભીમાન)

બેત.—મહોબ્બત જે મેધાનમેં, પેયા લાલ લુછન;
પાણઇ બધન પટીઉં, પાણઇ ધક ધુઅન.
વૈધન છડેઆ વિરચી, સો અજકાં કાલ મરન;
કેં કે કીંનચવન, ધરધ પહિંજે ધિલજો.

અર્થ—પ્રેમક્ષેત્રમાં ઘવાએલા પોતે જખમો ધોઈ પાટા બાંધે છે, વૈદોએ તો કંટાળી મુકી દીધા. તે આજ કાં કાલ મરવાના. તેઓ પોતાનું દરદ કોઇને કહેતા નથી.

બેત.—સરી આય સિંગાર, અસલ આસકન જો.
મુડણુ મોટણુ મીંયણું, થ્યા નિજારે નરવાર;
કુસણુજો કરાર, અસલ આસકનસે.

અર્થ—આશકનો શણગાર શુળી છે. ડગવું કે પાછું ફરવું એ તો એબ. નિજારા ઉપર નિછાવર થયા. આશકોનો કરાર કતલ થવાનો.

બેત.—સદા સુર નહુન, ગુંધર વિંઝન ગુધરી;
ઓખાઇયું આકલ થે, હી પરખા કારણપોન;
ચંગાં ઈ ચોંન, તધર ન મટજે ધોસ્તજો.

અર્થ—હંમેશ દુઃખ ન હોય. મુંજારો મટી જાય. દુઃખ પરીક્ષા માટે પડે છે. સંત એમ કહે છે કે, મિત્રનું ઘર છોડવું નહિં.

એત.—પાણી મથે ઝુપડા, મુરખ ફિઝ મરેન;
સાખા ઓડો સિપરી, ઉલુછેતા નલેન;
સો—ધમ—ન સુઝાણુન પોન ધાઉ કન સુઠનજી.

અર્થ—ઝુપડી પાણી ઉપર છે અને મુરખ તરસે મરે છે, પસાથી ઢુકડો પ્રીતમ છે તેઓ વ્યાકુળ થાય છે; પણ શોધી શકતા નથી. તેઓ શ્વાસને ઓળખતા નથી. પછી દુઃખના પુકાર કરે છે. (પોતાના આત્માને ઓળખતા નથી)

એત.—જે ભાઇયે જોગી થયાં, ત તમા છડ તમામ;
થી ગોલે જે ગોલો તેંજો થી ગુલામ;
ત નાગા તોજો નામમ, લખઓ વિંઝી લાહુતમેં;

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો તૃષ્ણા છોડી દે. સેવકનો સેવક અને તેનો પણ સેવક થા તૃષ્ણા ત્યાગ કરીશ તો તારૂં નામ "અર્શની પાટી" ઉપર લખાશે. (અમ્મર પાટી)

એત.—અંદર સા નસુકાઇયેં, તું બાર સુકાઇયેં બાઉં;
મુડા મુડે પાણુકે, ભાઇયેં આદેશી આઉં;
ઉ પંધ પરાઉ, જુકકો નાગા ગડેયા નાથકે;

અર્થ—અંદર શ્વાસને સુકવતો નથી, અને બહારે બાહુને સુકવે છે. દુઃખીઆ પોતાને દુઃખ દીધું એમ જાણે છે કે, હું ગ્નાની છું; પણ તે પંથ તો દૂર છે. જ્યાં ત્યાગીઓનો અલ્લા સાથે મેળાપ થયો.

એત—મું નડિઠો પાણુ, તોકીં ડિઠો પાણુ કે,
કૂડા પડે કુરાન, અલ્લા ધરકી અધને;

અર્થ—મેં તો તને જોયો નહિં. તેં મને કેમ જોયો! ખોટા મનથી કુરાન પડે છે. અલ્લાને ઘેર કેમ ચાલશે. (એક મુલ્લાં કુરાન પડતો હતો તેના મુસલ્લા ઉપરથી એક ઓરત ચાલી ગઇ મુલ્લાંએ ગુસ્સે થઇ કહ્યું, રાંડ આંધળી થઇ છે? ત્યારે તેણે ફરીને જવાબ આપ્યો કે, હું મારા પ્રીતમના ધ્યાનમાં હતી તેથી મેં તુને ન જોયો; પણ તું જે તારા પ્રીતમ અલ્લાના

ખરા ધ્યાનમાં હતે તો મને જોઇ શકતે નહિ. માટે તારી
જીંદગી ખોટી છે, ખુદાને ઘેર તે કબુલ થવાની નથી.)

બેત.—જે ભાઇયેં જોગી થીયાં, તવિંઝાય છડ વજુદ;
મોભત સંધો મિંઝહિ, ધિલમેં ધુખાઇજ ધુંવ;
ઉલફત રખ અલખસેં, અંદરમેં અરજુદ;
વાહદતજે વજુદમેં, નાગા કર ન મુંહ;
નરી કરતું નફસ કે, જિલત ડીયેં જુદ;
થાયેં ખરીસેં ખુશનુદ, ત નાસા રસેં નાથકે.

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો અસ્તત્વને ખોઇ નાંખ; મનમાં પ્રેમ
ની ધુણી લગાવ, અલક્ષ જે અલ્લા તેની સાથે અતી પ્રેમ
રાખ, ઐક્યતાનાં દર્શન કર, ઉત્વભાવ છોડી દે, દેહ કષ્ટ કરતો
આનંદરૂપને પ્રાપ્ત થાય.

બેત.—જે ભાઇયેં જોગી થીયાં, તવિંઇ ગોલ્ર વજુદ;
ઊથી અક્ષખ સામહું, સામી કર સજુદ;
ખિલવત કર ખફિયસેં, થીયે નફીમેં નાબુદ,
પુરજ પૂરબ પારડેં, ભાળુ છડી ભુદ;
તનકે ડીયે તસીઆ, થાયેં ઉલફતસેં આસુદ,
લડી તું લાહુતમેં, કર વેરાગી વરદ;
ગભી છડ ગનુદ, ત રાવલ રસે રામસેં.

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો સત્યને શોધ, તેને જોઇ નમ. એકાં-
તમાં મળ, નહિંમાં નહિં થઇ જા, અહંભાવ મુકી પેલે પાર
જા, તેની મરજી અનુસાર ક્રનયુ કર, મનને માર, પ્રેમમાં
મગ્ન રહે, જ્ઞાન ભુમીમાં જા, આળસ મુક તો અલ્લાને મળે.

બેત.—અલપ અલખ મનમેં, કિઓ કાપડીઅન,
સે હદ્દ ધારા હેકડી, બેયો કીં ન ખુજન,
ફરજ ફનાં ફી અલ્લા, જો અયેન હંભાબત ઉન;
કુલહુ વલ્લા અહદ, થા મિંઝા પ્રત પડન,
સાધત સાધત સરહિ, ગુરૂ કે ગડેયા કાપડી.

અર્થ—લક્ષમાં ન આવે એવો જે અલફ તેને કાપડીઓએ મનમાં ધારણ કર્યો. એ અક્ષર વિના બીજું કાંઈ ન જાણે એમાં ગુમ થઇ જવું એજ તેઓની ખાસ બંદગી. બોલ "ખુદા એક" એજ પાઠ કીધો તેને આનંદરૂપ અલ્લાની પ્રાપ્તિ થઇ.

બેત.—છોતી વિંઝે વણકાર, હિતે ન ગોલીએ હોથ કે,
લિક્યો નાંએ લતીફ્યે, બારો ઓ બેપાર;
નિહુડી નેણુ નેઆર, તોમિંઝ ડેરો ઘોઆજો;

અર્થ—શા માટે વનમાં જાય છે? અહીં કાં પ્રીતમને શોધતી નથી? સંતાઇને બીજે પાર કંઇ બેઠો નથી. નીરખીને જો તો તારા માં તેનું મકાન છે.

બેત.—વાયધહુ લા શરીકલ હુ, આયે હેકડડાઇં હક.
બીયાઇ કે બખ, જિન વિધો સે વરસેયો;

અર્થ—તે એક છે, તે જેવો બીજો નથી એક્યતા વાજબી છે. દ્વૈતને જે ભેટયો તે વણસ્યો (બગડયો)

બેત.—વાહદતસેં કસરત થાયે, કસરત વાહદત કુલ;
કુલા ચો કુલ, બિલા સંધો સજણે.

અર્થ—એકમાંથી ઘણાપણું થાય અને તે ઘણાપણાનું એકંદર એક આ બધી જે ગડબડ છે. હું પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું તે પ્રીતમની છે. (એક અલ્લા)

બેત.—ચો તું અલ્લા હિકડો, બિઇ વાઇ વિસારે છડ;
ઉતાં તોસેં ઘડ, સજણ સાહ પસાહમેં.

અથર્થ—બોલ અલ્લા એક છે, બીજી વાત વિસારી મુક, તેતો તારાથી મળેલ છે, શ્વાસોશ્વાસમાં.

બેત.—સાધુ સદાવણુ કઠણ હે, મત કોઇ સાધુ સદાય;
સાધુ તબ સદાઇએ, જબ જીતાઇ મર જાય;

અર્થ—સાધુ જે કહેવડાવવું એ તો કઠણ વાત છે. સાધુ કહેવડાવવું નહિં. સાધુ ત્યારે કહેવડાવવું જ્યારે જીવતે મરી જવાય (અહંકાર મારવો)

બેત.—હહોડીયે ખફીયખાં, સોજે લધો સુભાન;
આસક હેડે અંગરે, લંઘેયા લા મકાન.

અર્થ—જ્ઞાનીએ ગુહ્યમાંથી સત્ય શોધી કાઢ્યું, આ દેહ વડે લા મકાન ફર્યા (તુરીયાતીત)

બેત—હુમેં ધણી હું થીયા, બાભુસે બિરીઆન.
સભોહી સુભાન, આયો નજર ઉનજી;

અર્થ—"તે" મા મળીને "તે" થયા, જેણે અહંભાવ ભુંજી નાંખ્યો. તેઓએ સર્વત્ર ખુદાને જોયો.

બેત.—સુફી સેલ સભન મેં, જીં રગન મે પસા.
શા ન કરે ગાલ્હડી, જિનપ્રોયો પરોડે પસાં;
આયસો ગુનાહ, જિકા કરે પધરી.

અર્થ—સુફીની સહેલ સર્વત્ર છે જેમ રગોમાં જીવ છે તેમ. તે વાત કરતો નથી. જેણે ઓળખી જીવને પરોવ્યો છે એ વાત પાધરી કરવામાં ગુન્હો છે.

આ જગ્યાએ એક સાહેરનું બનાવેલ રમુજી બેત અહીં લખવું અનુકુળ લાગે છે.

બેત.—સાયલ સવાલ કરદ, બધર હઝરતે કરીમ.
મંનસુરરા બદામ, ચિરાદાદ એ હકીમ;
મનસુર બુદ વાકફ, ઇસરાર સર દોસ્ત,
સર દોસ્તરા બફાસ કુનદ, ઈસિઝાયઓસ્ત.

અર્થ—એક સવાલીએ ખુદાની દરગાહમાં સવાલ કર્યો કે મનસુરને ફાંસી શાને માટે દીધી. ત્યારે ખુદાએ ફરમાવ્યું કે, મનસુર પ્રીતમમાં ગુહ્યથી વાકેફ હતો તે પાધરૂં કરી નાખ્યું. તેની એ સજા હતી.

બેત—સુરી સાફ કિયો, ધુહિ વરક વજુદજો.
તેયાં પો થિયો, જીરે પસણુ પિરીંયજો;

અર્થ—જ્ઞાનીએ હયાતીનું પાનું ધોઇ સાફ કરી નાખ્યું તે પછી તેને જીવતે માશુકના દિદાર થયા.

બેત.—હુજો વરક વિસાલજો, કિયો સુતાલે મું.
તેહ મેં તુંહિ તુંહ, બિઇ લાત ન લેજે જિતરી;

અર્થ—તેના મિલાપના પાનાનો મેં અભ્યાસ કર્યો. તેનામાં "તુંહી તું" બીજી જરા જેટલી પણ વાત નહિં.

બેત.—જીનકે ધોર ધરધજો, સો સબક સુરપડન.
ફિકર ફરઇ હથમેં, માક સુતાલે કન;
પનુંસો પડન, જેંસેં પસન પિરીયકે;

અર્થ—જેનો અભ્યાસ પીડા, તે પાઠ દુઃખના વાંચે છે, હાથમાં ફિક-રની પાટી છે, ચુપનો નિશ્ચય કરે છે, પાનું તે વાંચે છે, જે વડે પ્રીતમનાં દર્શન થાય;

બેત.—દુઃખીયો દાદો થાયે, વીઠે જિનીવટ.
સો મિજલસઇ મટ, જહાંશાહ હુએ હજારજો,

અર્થ—જેના પાસે બેસવાથી બિમારી વધે. (દ્વૈત) તેની સોબત છોડી દે. જો હજારનું હાંસલ હોય તોપણ.

બેત.—દુખીયો દુરથાયે, વિઠે જિની વટ.
તન ઉનાસેં કટ, ઓડા અડે પખડા;

અર્થ—જેની સોબતથી બિમારી (દ્વૈત) મટે. વખત તેની સાથે કાઢ, નજીક ઝુપડાં ચણીને.

બેત.—ઝંગ ખામી પટ થિયો, ભગી ચોરાં લિક.
ત્રિહી વજુદજા નિકરી, જિકા ઘેડા લિક;
પોય સિકડું એ સિક, બિઇ ગડેઆ પાણુમેં.

અર્થ—ઝાડી બળીને પટ થયો, ચોરોની સંતાવાની જગ્યા ભાંગી, હોવાપણું નીકળી ગયું. પછી આશક અને માશુક બેઉ પોતામાં મળ્યાં. (આમાં જે ચોર કહ્યા છે તે કામ, ક્રોધ, લોભ આદિ સમજવા.)

સુફીમતની ઘણી કીતાબો છે, અહીં " દીવાને હાફેજ " " મસનવી મૌલાના રૂમી " બહુ પ્રસિદ્ધ છે. " દાનેશ નામે જહાન " કિતાબમાં પદાર્થ શોધન ઘણી બારીકીથી કરેલ છે. એનો મત એવો છે કે, સર્વ હોવાપણું અકલે કુલ અને નફસેકુલ વડે છે. જેમ સાંખ્યમાં પ્રકૃતિ પુરૂષ કહ્યાં છે તેમ અવલ અકલેકુલ, તેમાંથી નફસેકુલ, તેમાંથી ક્રમે આસમાન, તત્વો, તેનાં પાંચ ફરજંદ, બુર્જ, તેમાંથી ખનીજ, તેમાંથી વનસ્પતિ, તેમાંથી હેવાન, તેમાંથી ઇનસાન એમ પાયરી દરપાયરી ચડતી સ્થિતિ થતી આવી છે. અનાશરો બદલ થવા વિગેરે જગતમાં જે બનાવો આપણે જોઇએ છીએ અને દેહની અંદરની શક્તિઓએ સર્વના ખુલાસા ઘણાજ બારીકીથી કર્યાં છે. એનો ભાવાર્થ પણ ઐક્યતા બતાવવાનો છે.

તત્વજ્ઞાન છાનું રાખવાને માટે તાકીદ છે. તેનું કારણ એ કે, એની બારીકી ન સમજી શકે તે બગડી નાસ્તિક થાય; માટે જ્ઞાન પાત્ર હોય તેનેજ આપવું યોગ્ય. ઇસમાયલીઓએ જ્ઞાનને વિશેષે પ્રસિદ્ધ કર્યું. મદરેસાઓમાં શિખાવવા માંડયું. જેથી પરિણામે તેનો ગેર ઉપયોગ ઇસમાયલીઓની નિઝારી શાખાની કારકીર્દીમાં આપણે જોઇશું. એમાં કંઇ જ્ઞાન મતનો દોષ નથી. પણ ઉપીયોગનો દોષ ગણાય. એક છરી પોતાના રક્ષણ અર્થે કામ લાગે અને તેનાથી આત્મઘાત પણ થાય.

મહમદ મેદીથી મુસતનસર સુધી અને મુસતનસરથી આદવલદીન અહલા અને હસન સબાથી રૂકનદીન ખુરશા સુધીની હકિકતનું તારણ "રોઝતલસફા" નામની તવારીખમાંથી કર્યું હતું તે હકિકત હવે હું લખું છું.

ઇસમાયલ બિન જાફર સાદકના વંશજો.

એ વંશમાં ગાદી સ્થાપનાર અબ્દ કાસમ મહમદ બિન અબદુલા હતો. તેનો લકબ મેદી હતો. ઇસમાયલીઓનો એવો મત છે કે, હદી-

સમાં જે મેહીની ખબર મળી છે તે મેહી એજ છે. હીજરી સન ૩૯૬ માં તેણે અબુ અબ્દુલા સુફીની મદદથી આફ્રિકા તરફ સ્વારી કરી. મેહીના મિત્રો માને છે કે, ત્રીજા સૈકામાં પશ્ચિમ દિશા તરફથી સુર્ય, લોકોનાં માથાં ઉપર ચળકશે એવું હદીસનું ફરમાન છે તે આ મેહી વિષે ઇસારો છે. તે કોઈ પણ કોમ સાથે લડાઇ કરતો ત્યારે હમેશ ફતેહ મેળવતો હતો. કિરાન તરફ તેણે એક મજબુત કિલ્લો બાંધી તેનું નામ " મેહીઆ " પાડયું.

હી० સન ૩૯૯ માં પશ્ચિમના કેટલાક રહેવાશીઓએ મેહીની નાફરમાની કરવાથી તેણે તે લોકોને ઝેર કરવા પોતાના દીકરા કાયમને મોકલ્યો. કાયમ લાંબી મુદ્દત સુધી તેઓના શેહેરના દરવાજા ઉપર ઘેરો ઘાલી બેઠો. ત્યારે અંતે ખોરાક ખુટી પડતાં તે લોકો તલવાર અને કફન લઈ બહાર આવ્યા અને જીવતદાન માગ્યું. કાયમે તેને તે બક્ષ્યું અને જે થોડો માલ લોકો તરફથી તેને જડયો તે લઇ વળી નીકળ્યો.

મેહીએ પોતાની કારકીર્દિમાં પશ્ચિમનો બધો મુલક તાબે કરી જુનાં ખાનદાનને વેરાન કીધાં. જ્યારે તેનું લસ્કર કિરવાન અને ત્રાબલસ વિગેરે જીતી ફુરસદ પામ્યું ત્યારે તેણે કાયમને મોટા લસ્કરથી મિસર સર કરવા મોકલ્યો. ત્યાંના હાકેમ મુકદર અબાસીએ મનસબાહમને બળવાન ફોજ સાથે તેની સામે મોકલ્યો. એ બેઉની વચ્ચે ઘણી લડાઇઓ થઇ. જેમાં મુનસે બહુ શુરાતન બતાવવાથી તેને પોતાનાં રાજ્ય તરફથી " મુજફર " નો ખિતાબ મળ્યો. કેટલાક ઇતિહાસવેત્તા લખે છે કે, મુનસે દસવાર કાયમ સાથે લડાઇઓ કીધી; પણ મિસર તેના હાથમાં જવા દીધું નહીં. મેહી પચીસ વર્ષ ખિલાફત ભોગવી ૬૨ વર્ષની ઉમ્મરે મેહીઆના કિલ્લામાં વફાત પામ્યો.

કાયમ બ અમ્મર અલ્લા.

મેદીએ પોતાની ખિલાફતના વખતમાંજ આથમણુ તથા બરબંરનાં લોકોને કાયમની બેત કરાવી હતી. જ્યારે મેદી વફાત પામતાં કાયમ ગાદીએ બેઠા ત્યારે સકલીઆના લોકોએ તેની નાપરમાની કીધી. તેનું કારણુ એ હતું કે, ત્યાંનો કારભારી સાલમ બિન રાશદ રૈયત ઉપર જુલમ કરતો હતો. સાલમે તેઓની નાપરમાનીનો રીપોર્ટ કાયમની હજુર કીધો ત્યારે કાયમે ખલીલ બિન ઇસાકને થોડું લશ્કર આપી તેની મદદે મોકલ્યો, સકલીઆના લોકોએ ખલીલને કહ્યું કે, અમારી નાખુશીનું કારણુ સાલમના જુલમ સિવાય બીજું કંઇ નથી. ખલીલે તે વાત કાંયમની હજુર પહોચાડતાં કાયમે સાલમને બરતરફ કરી તેની જગ્યા બીજાને આપી.

કાયમના વખતમાં અબુયઝીદ નામે એક સખસ છોકરાઓને શિખવવાનું કામ કરતો હતો. તેણે પોતાના ઝુંડા નીચે ઘણા લોકો એકઠા કરી કાયમ ઉપર ચઢાઇ કરી. તે એવો તો નિર્દય માણસ હતો કે, ગુન્હાની માફી બક્ષવી એતો જાણે તેના મહજબમાં મના હતી, કહે છે કે, જ્યારે તે તીરવાન ઉપર ફતેહમંદ થયો ત્યારે તેણે લુંટ અને કતલનો હુકમ આપ્યો. શહેરનાં સારાં માણસોએ બહાર આવી માફી માગી; પણ અબુયઝીદે કહ્યું કે, તીરવાન કંઇ બહેતુલ મુકદ્દસથી વધારે નથી. તે શહેર જ્યારે લુંટ અને કતલથી ખરાબ થયું ત્યારે આ થાય તેમાં ફિકર નથી. કહે છે કે, અબુયઝીદ અને કાયમ વચ્ચે ઘણી લડાઇઓ થઇ, તેમાં કાયમની હાર થતાં તે નાસીને મેદીઆના કિલ્લામાં ભરાયો અને અબુયઝીદે તેની આસપાસ ઘેરો નાંખ્યો, તે ઘેરો પડેલો હતો તે દરમિયાન કાયમ મેદીઆના કિલ્લામાંજ મરણ પામ્યો. તેની કારકીર્દિ બાર વર્ષ અને નવ મહિનાની હતી. ઇસમાયલી લોકોએ અબુયઝીદનું નામ "દજાલ" રાખ્યું. કહ્યું છે કે, હદીસમાં "દજાલ મેદીઆ કાયમ ઉપર ચડાઇ કરશે" એમ લખ્યું છે તે મેદી એજ હતો.

મનસુર ખિલ્લા.

જ્યારે કાયમ ગુજરી ગયો ત્યારે મેહદીઆના કિલ્લાના લોકોએ મનસુરની બેત કીધી. મનસુર ચાલાક તથા શૂરો મરદ હતો. તેણે પોતાના બાપ કાયમના મરણની વાત છુપી રાખી અને સારી તદબીર તથા બહાદુરીથી, અબુયઝીદને ઘેરો ઘાલી પડયો હતો. તેની સામે ટક્કર લીધી. તેથી અબુયઝીદને નાસવું પડયું. તેણે સુદાન શહેરમાં જઇ વિસામો લીધો ત્યારે મનસુરે તેને પકડવા એક ફોજ મોકલી. એ ફોજ કેટલીક મહેનત અને તજવીજથી તેને પકડી લાવી ત્યારે મનસુરે તેને હમદાનના કિલ્લામાં એક લોઢાના પીંજરામાં થોડો વખત કેદ રાખી અંતે તેનું ચામડું કહાડી, તેમાં ઘાસ ભર્યું અને પોતાના દેશમાં ફતેહના કાગળો લખ્યા જેમાં તેની નાલાયક ચાલ પણ વર્ણવેલી હતી.

મનસુરે સકલીઆની હકુમત ઉપર હસન નામના એક અદલ અને દીનદાર માણસને નીમ્યો હતો, તેણે પોતાની સારી ચાલથી ત્યાંના લોકોનો સારો પ્યાર મેળવ્યો હતો; પણ રૂમી લોકો તેની સામે લડાઇમાં ઉતર્યા, જેમાં હસનનો પરાજય થયો પણ તરતજ મનસુરના ગુલામ ફરરૂખની સરદારી નીચે એક લશ્કરની ટુકડી તેની મદદે આવી પહોંચતાં રૂમી લોકોને નાશી જવું પડયું.

અબુ જાફર સુરારોદીને કેટલાક બેત મુબારકબાદીના રચીને મનસુરની ખિજમતમાં પહોચડયા તેમાં એવી મતલબ હતી કે, આપનો બેટો મુઇઝદીનઅલ્લા જે આપનો વારસ છે તેનું નામ મક્કા અને મદીનાના મેમ્બરો તથા સિક્કાઓ ઉપર જારી થશે એવું હું ઇચ્છું છું. અંતે તે બેત પ્રમાણે બન્યું. મનસુરે ૩૯ વર્ષની ઉમ્મરે સાત વર્ષ ખલીફાત ભોગવી આ દુનિઆં છોડી.

મુઇઝદીનઅલ્લા.

મુઇઝદીન અક્કલમંદ તથા બહાદુર *બાદશાહ હતો તે દેશના કાયદાની બારીકી તથા ધર્મના કાનુનો અચ્છી તરેહથી સમજતો હતો. એના બાપનાં મરણ પછી સન ૩૬૧ ના સવાલ મહિનાની આખેરીએ તેની બેત કીધી. મુઇઝદીને સન ૩૪૭ માં પોતાના ગુલામ જહુરે ખાદમને મોટાં લશ્કરથી આથમણ તરફ મોકલ્યો. ઉપ્પાનુસના કાંઠા અને ખાલીદાદના બેટ સુધી ગયો અને ત્યાંના દરિઆની માછલી વખણાતી હતી તે તેણે ખલીફાને ભેટ મૂકી.

સલજમારશાનો હાકેમ મુમલખી હતો જેણે પોતાનું નામ " શાકુર અલ્લા " રાખ્યું હતું. તથા પોતાને " અમીરલ મોમનીન " કહેવા હુકમ આપ્યો હતો. તેને મુઇઝદીને કેદ કરી તેનો મુલક સર કીધો અને એક મોટું લશ્કર બેટા તરફ મોકલ્યું. રૂમી તથા એ લશ્કરની વચ્ચે ઘણી લડાઇઓ થઇ, જેમાં મુઇઝદીનની ફતેહ થઇ. એ અરસામાં મિસરમાં મોટો દુકાળ પડયો હતો તથા ત્યાંના અબાશીઓની તરફનો હાકેમ કાફુર અક્ષીદી મરણ પામ્યો તેથી મિસરના મોટા માણસોએ મુઇઝે પોતે ત્યાં આવવા કે, કોઇ લાયક માણસ મોકલવા પેગામ મોકલ્યો. મુઇઝે મિસર લેવાનો મનસુબો કરી " જવર " નામના એક સખસને હથીઆરબંધ લશ્કર તથા મિસરી લોકો વાસ્તે ખોરાકથી ભરેલાં વહાણો સહિત મોકલ્યો. જવરના પહોંચવાથી તથા તેઓને ખોરાક મળવાથી મિસરના લોકો ખુશી થયા અને જવરે અરસીદીના બાગમાં ઉતારો કરી ઓસતાન, મિસર તથા આઇનસની વચ્ચે એક નવું શહેર વસાવી તેનું નામ " મુઇઝીઆ " રાખ્યું. જવરની કોશિષથી મિસર, સિકંદરીઆ, હિહારેસઇલા, ઝમાન, મક્કા અને મદીના અબાશીઓના કબજામાંથી અલવીઓના હાથમાં આવ્યાં. જવરે ફલસસ્તીન, દમાસ્કસ તથા શામના સર્વે પ્રાંતો જીતી લીધા અને " કરામાતા " કરીને એક ખાનદાન હતું જેણે બુરાં કામો કરેલાં હતાં તેને પકડી મિસરના રાજાને પહોચાડયું. તેમાંથી થોડાએક ભાગી ગયા તે મિસરમાં સંતાયા એ ઉપરથી જણાય છે કે, કરામાતાનું ટોળું ઇસમાયલીઓથી જુદું છે. અબાશીઓ અદાવતને લીધે એ ટોળાને ઇસમાયલીઓમાં ગણે છે.

હી૦ સન ૩૬૧ માં મુઇઝદીન પોતાના કુટુંબ સહિત મિસર ગયો ત્યારે તેની સાથે ૨૫૦૦૦ ઉંટ ચાંદી અને સોનાની નગદીના હતા. તે મિસરની હદમાં પહોંચ્યો ત્યારે તેનાં મહાજનો તેને સિકંદરીઆ સુધી સામા આવ્યા અને તેના દિદારથી પોતાને માન સમજ્યા. મુઇઝદીને રાજ્ય કારોબારમાં ઘણોજ અદલ ઇનસાફ બતાવ્યો હતો. કહે છે કે, તેના દરબારની સામે કેટલીક પેટીઓ સોનાથી ભરેલી રાખેલી હતી અને રજા આપેલી હતી કે, જે લાચાર આદમી આવે તે તેમાંથી એક મુઠી ભરી લે તે ખાલી. પેટીઓ હજુ ત્યાં મોજુદ છે પણ તે ખેરાતની નિશાની નથી જ્યારે તેનું રાજ્ય મજબુતી ઉપર આવ્યું ત્યારે તે હી૦ સન ૩૬૫ માં મરણ પામ્યો. આ વખતે તેની ઉમ્મર ૪૫ વર્ષની હતી. તેણે ૨૩ વર્ષ ખિલાફત ભોગવી. રાજ્યના અમીરોએ તેના મહોતની ખબર સુલેહમાં ભંગ ન પડે માટે સાત મહિના છુપી રાખી, તે જ્યારે અઝીઝ બિલ્લાની બેત થઇ ત્યારે ખુલ્લી પડી.

અઝીઝ બિલ્લા.

અઝીઝ બિલ્લાના કાકા હૈદર, તેના બાપના કાકા અબ્દુલ ફિરાક અને તેના દાદાના કાકાએ પણ તેની બેત કરી હતી. એવો દાખલો હારૂનઅલ રશીદની ખિલાફતના વખત સિવાય બનેલ નથી. અઝીઝબિલ્લા ઘણો નરમ અને ખુશમિજાજનો હતો. એતના દહાડામાં તેણે ઘણા સારા શબ્દોમાં નસીહતથી ભરેલો એક ખુતબો બનાવ્યો હતો જે સાંભળવાથી લોકોને આંસુ આવ્યાં હતાં.

અઝીઝબિલ્લાએ આથમણુ, શામ અને હિબઝના મુલકો તાબે કીધા. એની કારકીર્દિમાં અલપ્તગીન બગદાદથી શામ તરફ લશ્કર લઇ આવ્યો અને હસન ઇબ્ને મહંમદ કિરમતી સાથે મળી અઝીઝની સામે થયો; પણ અઝીઝ સામો આવતાં તેના ઝુંડા ઉપર જ્યારે તેની

નજર પડી ત્યારે તેના મનમાં ખોફ અને ધાસ્તીની અસર થઇ તે ઘોડાથી નીચે ઉતરી પ્યાદો થયો અને ઘણી નમ્રતાથી અઝીઝના ઘોડાના રેકાબને બોસ્સા દીધા. અઝીઝે તેનો ગુન્હો માફ કીધો અને તેના કેટલાક સાથીઓને ખિલાતો આપી

અઝીઝે શામની હકુમત મનસાયહુદીને અને મિસરની હકુમત ઇસા નસરાનીને સોંપી હતી. એ લોકો મુસલમાનો ઉપર ઘણો જુલ્મ કરતા હતા, એક દિવસે એક ઓરતે અઝીઝના હાથમાં એક કાગળ આપ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે, એ અમીર ખુદાએ યાહુદીઓને મનસાના સબબથી અને નસરાનીઓને ઇસાના સબબથી ફતેહ અને મુસલમાનોને તારેજ વાસ્તે જીલ્લત આપી. તે ખુદાને વાસ્તે મારા હાલ ઉપર નજર કર. અઝીઝને એ કાગળની અસર થઇ અને તે બે માણસોને બરતરફ કરી તેઓ પાસેથી ઘણો માલ પાછો લઇ ગરીબ લોકોને આપી દીધો. આ ખલીફાએ અદલ ઇન્સાફથી એકવીસ વર્ષ ખિલાફત ભોગવી હી૰ સન ૩૮૬ માં દેહ છોડયો.

અલ હાકેમ બિલ્લા.

એનો જન્મ તા૰ ૧૬ મી રબીઉલ અવ્વલ સન ૩૫૦ માં કાયરા (મિસર) માં થયો. અલવીઓના ખલીફાઓમાંથી મિસરમાં પ્રથમ એજ જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં હસન બિન અબદુલ મલેકની નિસબતના એક સખસે ઘણી લડાઇઓ કરી; પણ અંતે ઇસ્માઇલીઓના અમીર ફજલ ઇબને સાલેને તે હાથ આવતાં તેણે તેને હાકેમ પાસે પહોંચાડયો. હાકેમે તેના માથા ઉપર લાલ ટોપી પહેરાવી, હાથપગ બાંધી ઉંટ ઉપર બેસાડયો અને હમધુનાને તેની સાથે રાખ્યો તે તેની પીઠ ઉપર ઠોંસા મારતો હતો. આ દેખાવ જોઇ મિસરના

લોક ઘણા રાજી થયા. જ્યારે તેને નીચે ઉતાર્યો ત્યારે તે મુવેલો માલમ પડયો.

હી૦ સન ૩૭૮ માં બાદશાહે હુકમ કહાડયો કે, રાતની વખતે શેહેરના દરવાજા તથા દુકાનો બંધ ન કરવી અને ઘરના દરવાજા તથા ગલીઓમાં મશાલો બળતી રાખવી. લોકો રાતના બજારમાં ફરતા હતા. તથા હાકેમ પણ પોતાના ખવાસો સમેત ફરતો હતો તથા લોકો સાથે વાતો કરતો હતો. સન ૩૯૨ માં તેણે કાયરે મેઝીઆમાં જામે અઝર (મસીદ) બનાવી તથા હુકમ કર્યો કે, શરાબ અને બાજી કેફી ચીજોનો બ્યાપાર બંધ કરવો તથા સ્ત્રીઓએ ખુલ્લે ચહેરે ફરવું નહિં.

કહે છે કે, તે ગધેડા ઉપર સ્વાર થઇ દબદબા સાથે બજારમાં ફરતો તથા ખુદાનો ખોફ રાખતો હતો અને કહેતો હતો કે, હજરત મુસાએ કોયતુર ઉપર મુનાજાત કરી હતી તેમ હું પણ કરૂં છું. તે શરીઅતના હુકમો બજાવવા તથા બુરાં કામોથી બચવાને લોકો ઉપર ઘણી તાકીદ કરતો હતો; તો પણ લોકોએ શરાબ પીવાની આદત છોડી નહિં ત્યારે તેણે શરાબની ઉત્પત્તિનાં જેટલાં વૃક્ષો હતાં તે બધાંનો નાશ કર્યો. ઓરતો બહાર ન નિકળે માટે તેઓના મોજા બનાવવાનું બંધ કીધું. યાહુદી અને ખ્રિસ્તિઓને ઘોડે ચડવા મનાઇ કીધી. તેઓ ખચ્ચર અથવા ગધેડા ઉપર બેસે તો રકાબ નહિં રાખે અને હમામમાં આવે ત્યારે ગળામાં ઘંટડી બાંધીને આવે કે તેઓ તરત ઓળખાઇ આવે. પાછળથી એ હુકમની મોકુફી કરી. હાકેમ બિલ્લાએ ઘણા મદ્રેસાઓ બનાવી તથા આલમ અને ફકીઓ (કાયદા જાણનાર) ને પોતા પાસે રાખી તેમને ઘણી મિલકત ચાકરી પેટે આપી. એક વખત તેણે હુકમ કર્યો કે, તેલ અને મધ જે ચીજોમાંથી તે પેદા થાય છે તે સર્વે નાઇલ નદીમાં નાંખી દેવાં. તેજ દિવસે ગામનાં બધાં રખડતાં કુતરાંઓને મારી નાખ્યાં. બાકી શીકારી હતાં તેજ બચ્યાં.

કહે છે કે, હાકેમ જાહેરમાં ધર્મી દેખાતાં છતાં તેની રૈયત ઉપર કારભારીઓ છુપો જુલમ કરતા હતા તેની તે પુછા કરતો નહોતો.

એક વખત લોકોએ એક ઓરતની પ્રતિમા બનાવી તેના હાથમાં એક કાગળ આપી હાકેમના જવાના રસ્તા ઉપર ઉભી રાખી. હાકેમે રસ્તે જતાં તે કાગળ લઇ વાંચ્યો તો તેમાં તેનું તથા તેના વડીલોનું બુરૂં લખેલું હતું આથી તેણે નાખુશ થઇ મિસરને લુંટવા તથા બાળી નાખવાનો હુકમ આપ્યો જેથી મિસરના અરધા ભાગનો નાશ થયો. તેની એક એવી આદત હતી કે, તે કાગળો લખી હવામાં ફેંકી દેતો હતો. તેમાં લખેલું હોય કે, આ લાવનારને અમુક વસ્તુ આપવી અને કો-માં અમુક સજા કરવાનું લખતો હતો. જો કોઇ તેવો કાગળ લઇ અમીરબાદની પાસે જતો તેની પ્રત્યે અમીર લખેલું અમલમાં લાવતો હતો.

કાજી અહમદ ધામગાની કિતાબ "અસતઝાર" માં લખે છે કે, હાકેમે એક જમાયતને મદીને મોકલી તેઓએ ત્યાંના એક અલવી સાથે મળી તેના ઘરમાંથી એક સુરંગ પેગંબર સાહેબની દરગાહ સુધી ખોદી. તેની મતલબ એ હતી કે, અબુબકર અને ઉમ્મરની લાશોને બહાર લાવવી; પણ તે વખત અંધારૂં, વિજળી અને તોફાન થઇ આવતાં લોકો પેગંબર સાહેબના હરમમાં પનાહ લેવા ગયા. છેવટ મદીનાના અલવી લોકોએ તે વાત હાકેમને જાહેર કરતાં તેણે તે જમાયતને સજા કીધી કે, તરત હવા સારી થઇ ગઇ.

કહે છે કે, તેને પોતાની બેન વાસ્તે પોતાના લશ્કરના ઉપરી અમીર ઉપર શક જતાં તેને મારી નાખવાનો મનસુબો કીધો. આ વાતની અમીરને ખબર થતાં તેણે હાકેમને કતલ કરવા માટે એક ટુકડી તૈયાર કીધી. હાકેમ દરરોજ ઉંટ ઉપર સ્વાર થઇ મિસરની આસપાસના પહાડોનાં ફરવા જતો હતો. તે નજુમના ફંદથી વાકેફ હતો અને હંમેશાં કહેતો હતો કે, અમુક રાતમાં જો હું આફતથી બચું તો મારી ઉમ્મર ૮૦ વર્ષની થાય. જ્યારે તે રાત આવી ત્યારે તે દસ્તુર મુજબ ફરવા ચાલ્યો; પણ તેની માએ તે વાત તેને યાદ આપી રોકયો. તે થોડો વખત રોકાયો; પણ તેથી ઘણો બેચેન થયો અને માને કહ્યું કે, મને જવા નહિં દે તો મારો જીવ હમણાં નીકળી જશે. અંતે તે બહાર નીકળ્યો અને અમીરની ટોળકી જે સંતાઇ ઉભી હતી તેણે તેને કતલ કીધો. એની લાસને એની બેન પાસે લઇ

આવ્યા તેણે ખિલાફતની હવેલીમાં તેને દફનાવી દીધી. તેની કોઇને ખબર નહોતી. સાત દહાડા પછી વજીરે કાજીને એ વાત જાહેર કરી ત્યારે તેની ખિલાફત તેના દીકરાને સોંપી. હાકેમની ખિલાફતની મુદત પચાસ વર્ષની અને ઉમ્મર ૭૦ કરતાં વધારે હતી.

જાહેર અલદીન અલ્લા.

આ ખલીફા તેના દાદાની માફક ખુશ આદત અને પાક મિજાજનો હતો તેનાં ડહાપણથી સર્વ બંડ બેશી જતાં દોલત તથા દીનને મજબુતી મળી. તેને ખિલાફત મળી ત્યારે લશ્કરની અમીરી તેના બાપના કતલ કરાવનારાના હાથમાંજ હતી; પણ જ્યારે તેના મનમાંથી ધાસ્તી નીકળી ગઇ ત્યારે તેને કતલ કીધો ને તે પછી પોતાની ફોઇને પણ મારી નાંખી. સન ૪૨૦ માં તેને ત્યાં એક બેટાનો જન્મ થયો તેનું નામ મુસતન સરબિલ્લા રાખ્યું. એજ વર્ષમાં મિસર તથા રમલામાં એક મોટો ધરતીકંપ થયો જેથી કેટલાક પહાડો જમીનદોસ્ત થઇ ગયા તથા રમલાની ઇમારતોની પણ ખરાબી થઇ. એ વર્ષમાં ખોરાસાનનાં હાજીઓ મિસર અને શામના રસ્તે પાછા ફર્યા હતા તેમને આ ખલિફાએ ભારે પહેરામણીઓ આપી. હાજીઓ બગદાદ પહોંચ્યા. સુલતાન મહંમદ સબક્તગીનના એક એલચીએ તેની વતી કાદર ખલિફાને કહ્યું કે, આ હાજીઓએ બદમજહબા મિસરના હાકેમની પહેરામણી કેમ કબુલ કીધી? તેની સમજણ પડતી નથી. કાદરે તે કપડાં હાજીઓ પાસેથી લઇ બાળી નાખ્યાં.

સન ૪૨૧ માં રૂમના બાદશાહે ૬૦૦૦૦૦ માણસોથી શામ ઉપર ચડાઇ કરી. તેઓ હલબનાં જીલ્લામાં આવ્યા ત્યારે હવા ગરમ હોવાથી તેમને તરસ લાગી અને બીજી તરફ હલબવાળાઓએ તેમના ઉપર છાપો માર્યો જેથી રૂમીઓ હારી નાસી ગયા અને ઇસ્માયલીઓએ આ ફતેહને વાસ્તે ખુદાની બંદગી કરી ભિક્ષુકોને દાન આપ્યા.

સન ૪૨૭ ના સવાલ મહિનામાં તે "ઈસતસ" (પેટ અને પગ ઉપર સોજો ચડે છે તે) ના રોગથી મરણ પામ્યો જેથી લોકો ઘણા દિલગીર થયા એની ખિલાફતની મુદત સોળ વર્ષની તથા ઉમ્મર ૩૩ ની હતી.

મુસતન સર બિલ્લા.

તે સાત વર્ષની ઉમ્મરે ગાદી ઉપર બેઠો અને અગીયાર વર્ષની વયમાં તો ફોજ શણગારી નાઈલ નદીની સહેલ કરવા જતો હતો. એના માથા ઉપર જડાવદાર તાજ હતો જેની કિમ્મત કોઇ ઝવેરીથી થતી નહોતી. મિસરના લોકોની આંખો તેના ચળકાટ સામે સ્થિર રહી શકતી નહોતી. એણે હલબ તરફ લશ્કર મોકલી નસર બીન સાલે જે નાફરમાન થઇ ગયો હતો તેને મારી હલબ બીજીવાર કબજે કીધું. એવીજ રીતે અરબ અને મગરેબની આસપાસ તથા બકર અને રબીઆના દેશોમાં ફોજ મોકલી દુશ્મનોને જેર કીધા. સને ૪૩૫ માં આફ્રીકાના વાલીએ મુસત નસરનું નામ ખુતબામાંથી કાઢી કાયમ બઅમ્મરઅલ્લા આબાશીની તાબેદારી કરી. કાયમે તેને વાસ્તે પહેરામણી અને ફરમાન મોકલ્યું જેમાં લખ્યું હતું કે, જે દેશ તું ફતેહ કરશે તે તુને સોપવામાં આવશે.

સન ૪૪૪ માં હલબના રહેવાશીઓએ તે શેહેર જપ્ત કર્યું. તે વાસ્તે મુસતનસરે ત્યાં ફોજ મોકલી; પણ તે શેહેર પાસે પહોંચી એટલામાં ભારે વરસાદ પડવાથી ફોજનાં કેટલાંક માણસો ડુબી મુવાં તથા બાકીનાઓએ પીઠ પકડી. બીજી વખત ફરી ચઢાઇ કરી ત્યારે હલબના હાકેમની હાર થઇ. આ અરસામાં અરબના અમીરોની એક ટુકડી આફ્રીકા ઉપર ફતેહમંદ થઇ. કાયમ અબાશીનું નામ ખુતબા અને સીક્કામાંથી કાઢી મુસતનસિર બિલ્લાનું નામ દાખલ કર્યું. સન

૪૪૬ માં એક ધુમકેતુએ આકાશમાં દેખાવ દીધો તેની રોશનીથી શેહેરમાં અજવાળું થઈ રહ્યું. આ કેતુની રોશની ઘણી મુદત સુધી ચાલી. એટલામાં લોકો ઉપર ઘણી સખ્તી ચાલી દરરોજ, સો માણસ ભુખમરાથી મરતાં હતાં.

તા૦ ૧૨ મી જમાદીઉલ અવ્વલ સન ૪૪૬ માં મિસર વિગેરે મુસતનસરના બધા મુલકોમાં મોટો ધરતીકંપ થયો. તે એવો સખ્ત હતો કે, સમુદ્રમાંની માછલીઓ પણ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગી. મુસતનસરે ઘણો સામાન ગરીબોને બક્ષીશ આપ્યો અને આ આફત દુર થઈ. આ વર્ષમાં અબાશી ખલીફાઓએ એક કાગળ મોત્રમ શબ્દોમાં લખ્યો. તેમાં એવી મતલબ હતી કે, અલવી લોક જે મગરેબ અને મિસરની હાકેમી કરે છે તેઓ જે દાવો કરે છે તે ખરો નથી તેઓ મજુસી વંશના છે (પારસી) અબાશીના મીત્રોએ એ ઉપર સાક્ષી લખી અને ધાર્યું કે મિજલસો તથા મંબરો ઉપર તે પઢવાને માટે તેની નકલો બધા મુલકોમાં મુકવી; પણ ખલીફાના વજીરે મનાઈ કીધી, મતલબ કે, મુસતનસરની સત્તા દિનપર દિન વધતી જતી હતી તે એટલે સુધી પહોંચી કે, તેણે એક વર્ષના અરસામાં કાયમ અબાશીને પકડી કેદમાં નાંખ્યો અને મદીનામાં મુસતનસરના નામનો ખુતબો પઢવા સમજાવ્યું.

કેટલાક ઇતિહાસોમાં લખે છે કે, તેને એક રીતનું એવું ઘેલાપણું હતું કે, તે કિમ્મતી ઝવેરો સુરમાંની પેઠે દળી પાણીમાં નાંખી દેતો હતો. તે કંજુસ હતો. એક વખત તેણે લશ્કરીઓની ખોરાકી પાછી લઈ લીધી ત્યારે તેઓએ ગાદીના મહેલમાં જઇ પકડી પોતાનો હકક માંગ્યો. છેવટ થોડાં ઉપર સલાહ કરી તેને છોડી દીધો.

એનો પ્રતાપ સાંભળી નાસર ખુસરો નામે એક સખસ ખોરાશાનથી મિસર ગયો. ત્યાં તે સાત વર્ષ રહ્યો. હર વરસે તે હજ કરવા જતો અને મિસરમાં પાછો વળી આવતો હતો. છેલ્લી વખત હજથી પાછો ફર્યો ત્યારે બસરાને રસ્તે ઇરાક અને ખોરાશાન જવાનો વિચાર કીધો. તે જ્યારે બલખમાં પહોંચ્યો ત્યારે અલવીઓના તરફથી દાવત શરૂ કરી જેથી દુશ્મનોએ તેને મારવાનો મનસુબો કીધો, તેની ધા-

સ્તીથી તે ત્યાંના પહાડોમાં જઈ છુપ્યો અને ઘાસપાણી ઉપર સંતોષ કરવા લાગ્યો. એવી રીતે ત્રીસ વર્ષ સુધી તે છુપો રહ્યો. એવીજ રીતે હસનસબા હમેરી સુલતાન મલેકશાહના ડરથી છુપી જીંદગી ગુજારતો હતો તે મિસર ગયો. એક વર્ષ ત્યાં રહી અઝમના મુલકમાં જઇ મુસતનસરની દાવતનું કામ કરવા લાગ્યો, હસનનું વૃત્તાંત આગળ લખવામાં આવશે. મુસતનસર સાઠ વર્ષ હકુમત ભોગવી કાયરા (કેરો) માં ગુજરી ગયો. કહે છે કે, ઇસમાયલીઓમાં કોઇએ તેની માફક હકુમત કરી ન હતી. એની પછી અલવીઓની કારકીર્દિમાં ફિતુર પેદા થયું.

ઇસમાયલી પંથમાંથી નિઝારી મતનો જન્મ.

મુસતનસરે પહેલવહેલાં પોતાના મોટા દીકરા મુસ્તફા અલદીન-અલ્લા નિઝારને વારસ કર્યો હતો; પણ પછી તેનાથી નાખુશ થઈ બીજા દીકરા મુસ્તાઅલીબઅલ્લાને તેની જગ્યા આપી. જ્યારે મુસતનસરે દેહ છોડી, ત્યારે ઇસમાયલીઓમાં બે તડાં પડયાં. એક બાજુએ મુસ્તઅલ્લીની બેત કરી અને બીજી બાજુવાળાઓ પહેલાંની વસીયત ઉપર ઇતબાર લાવી નિઝારના નામની દાવત કરતા હતા. હસન બિન સબા હમીરી આ બીજા ફીરકાની પક્ષમાં હતો તથા કોયસ્તાન વાળા પણ નિઝારને તાબે થયા.

મુસ્તઅલીએ ગાદીએ બેસતાંજ નિઝારને મારી નાખવાનો મનસુબો કર્યો. જેથી નિઝાર સિકંદરીઆ તરફ નાશી ગયો. ત્યાંનો વાલી એના બાપનો ગુલામ તેણે નિઝારની તાબેદારી સ્વીકારી; માટે મુસ્તઅલીએ તે ઉપર મોટી ફોજ મોકલી તેને ઠાર કીધો તથા નિઝારને તેના બે દીકરા સમેત પકડી મંગાવી કાયરામાં કેદ કીધો; જ્યાં તે ગુજરી ગયો. મુસ્તઅલીની હકુમતને સાત વર્ષ વીત્યાં ત્યારે નિઝારના

મિત્રોમાંથી કોઇએ તેને છરીના જખમથી મારી નાંખ્યો, એની ઉમ્મર ૨૮ વર્ષની હતી.

આમ્મર બ આકામ અલ્લા.

મુસ્તઅલી પાછળ અમીરોએ તેના દીકરા અમ્મરની બેત કરી. એના વખતમાં ફિરંગી લોકો તેની હદમાં દાખલ થયા હતા તેમને હાંકી કાઢવા માટે એક અમીરને લશ્કર સાથે મુકતાં ફિરંગીઓએ આજેઝ થઇ સલ્લાહ કરવા માગી. અમીરે તે કબુલ કરવાથી તેઓ અસ્કલાન તરફ ગયા. ત્યાંનો વાલી શમસુ ખિલાફત તેની સાથે મળી જતાં આમ્મરે એક અમીર જોડે એક ફોજ ત્યાં મોકલી. તેણે શમસુ ખિલાફતને કતલ કરી ફિરંગીઓને શિકસ્ત આપી. આ વખતમાં નિઝારી મતનું ટોળું લશ્કરના અમીરોના જીવ લેવા ટાંપી રહ્યું હતું. તેણે તેને તથા આબસનકર નામના ખલીફાના એક મિત્રને એકાએક મારી નાંખ્યો. આમ્મરના વખતમાં નિઝારી ટોળાંની હાલત શામના મુલક સુધી પહોંચી હતી. તેમણે ત્યાંના કેટલાક કિલ્લાઓ હાથ કર્યા હતા. અને તા૦ ૪ થી જીલકાદ સન ૫૨૪ માં એક ગુપ્ત નિઝારી ટોળાંએ આમ્મર બ આકામ અલ્લાને નિઝારના વૈરમાં મારી નાંખ્યો. તેના રાજ્યની મુદત હાફેજ અબરૂના કહેવા મુજબ ૨૯ વર્ષની હતી.

હાફેજલ દીન અલ્લા.

આમ્મરની પાછળ પુત્ર ન હોવાથી મિસરના અમીરોએ મુસ્તન સરના વંશના સરદાર શખ્સની બેત કરી. તેના વજીર અબુઅલી અ-

હમદને નિઝારીઓએ મારી નાંખ્યો તથા તે જગ્યાએ બીજો વજીર થયો તેના પણ એજ હાલ થયા. હાફેજે પોતાના દીકરા હસનને વજીરની જગ્યા આપી. તે ઘણો તીખા મિજાજનો માણસ હતો. એમ કહે છે કે, તેણે એક રાતમાં ચાલીસ અમીરોને મારી નાખ્યા. આ મિજાજને લીધે તેનો બાપ ઘણો ડરતો હતો. એક ટોળીએ તેને મારવાનો કશદ કીધો. પણ હસને તેઓને સજાએ પહોંચાડયા અમીર અને લસ્કરના માણસોએ ખલિફાને કહ્યું કે, તે જો પોતાના દીકરાને તેઓના હવાલે નહિં કરશે તો તેને પણ તેની સાથે મારી નાખવામાં આવશે. હાફેજે લાચાર થઇ એક યાહુદી વૈદને હાથે તેને ઝેર અપાવી મારી નંખાવ્યો. તે પોતે સન ૫૪૪ ના જમાદીઉલ આખર મહીનામાં વફાત પામ્યો. તેની ખિલાફતની મુદત વીસ વર્ષની હતી. તેણે ૮૦ વર્ષ ઉમ્મર ભોગવી.

જાફર બીલ્લા.

હાફેજના મરણ પછી લોકોએ તેના દીકરા જાફરની તાબેદારી કરી. એના વખતમાં તબરીઆના વાલાએ "અબાશોઆ" ના નામનો ખુતબો પઢવાને ચાહ્યું પણ અલવીઓએ શોર કરી મુક્યો, તેઓએ ખતીબને મારી નાંખ્યો અને મુંબરને બાળી દીધો. સન ૫૨૯ માં જાફર માર્યો ગયો. તેનું કારણ એમ બન્યું કે, જાફરના વજીર અબાસનો નસર નામનો એક દીકરો ઘણો ખુબસુરત હતો. જાફરની તેના ઉપર ઘણી પ્રીતી હતી એ વાતનો શોર ઘણો થયો હતો. વળી એ દહાડામાં ખલિફાએ એક ગામડું નસરને ઇનામ આપ્યું. લોક મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે, નશરની મેહેર એથી વધારે જોઇએ. (ઓરતને નેકા વખતે અપાય છે.) આ વાતથી અબાસને ઘણી શરમ લાગી. જાફરને તે અમીરોની સાથે પોતાને ઘેર જ્યાફત આપવાને બહાને તેડી ગયો. ત્યાં તેમને મારવાને માટે એક ટોળકીને સંતાડી હતી. તેઓએ અમીરો સહીત ખલીફાને કતલ કીધો. અબાસે તેઓની લાસો પોતાના ઘરમાં ઘાલી દીધી. એની ખલીફાત સાડાપાંચ વર્ષની હતી.

ફાએજ બ નસર અલ્લા.

જાફરના મરણ પછી લોકોએ તેના દીકરા ફાએજ બ નસર અલ્લાની બેત કીધી. ફાએજ તે વખતે પાંચ વર્ષનો હતો જ્યારે ખલીફો થયો ત્યારે વઝીરાત મલેક સાલેને આપી અને અબાસને પકડવાનો હુકમ કર્યો. અબાસ કિમ્મતી મીલકત સાથે લઈ નાસવા મંડયો. રસ્તામાં ફિરંગીઓએ તેને પકડી લુંટી લીધો. મલેકસાલે જયારે વઝીરાતની ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે ખલીફાની લાસને અબાસના ઘરમાંથી કહાડી ઘણી ઇજત અને માનની સાથે એના વડીલના કબરસ્તાનમાં દફનાવી.

ફાએજના વખતમાં આથમણના ઘણા દેશો હાથ આવ્યા અને ઘણાએક દેશો ફિરંગીઓના કબજામાં ગયા હતા તે છુટા પડયા. ફાએજ જવાન ખુશ મીજાજનો અકલમંદ હતો પણ આયુષ્ય અને હકુમતમાંથી તેને ઝાઝો લાભ થયો નહિં. તેણે છ વર્ષ અને બે મહિના હકુમત ભોગવી સન ૫૫૫ સફર મહિનામાં તરૂણાવસ્થામાં દુનિઆં છોડી. કેટલાક એની હકુમતની મુદત એથી પણ ઓછી લખે છે.

———(૦)———

આદધલ દીન અલ્લા.

એના બાપના મરણને દિને અમીરોએ એની બેત કીધી. આ એલવી ઇસમાયલીઓનો છેલ્લો ખલીફો હતો. એના વખતમાં ફિરંગી લોક મિસરની તરફ આવ્યા. તેમના આવવાથી મિસરીઓએ ધાસ્તી ખાઈ સલ્લાહની વાત ચલાવી અને દશ લાખ દીનાર આપવાનું ઠેરાવી સુલેહ કરી. પૈસા વસુલ કરવા તેઓ શહેરમાં આવ્યા, આ વાત મિસરના લોકોને ઘણી સખ્ત લાગી, ને એવો વિચાર કર્યો કે, શામના વાલી નુરૂલદીન મહમદનો આશ્રય લેવો. જેથી નસારાથી બચાવ થાય ખલીફા આદધલ દીન અલ્લાનો વઝીર શાપુર તેણે એક લાખ દીનાર ફિરંગીઓને આપ્યા. અને બાકીનાને વાસ્તે મુદત માગી. આદધલના

હુકમથી ફિરંગીની ફરીઆદ તે નુરૂલદીન મહંમદ આગળ લઈ ગયો. તેણે અસલદીન સેરકુની સરદારી નીચે એંશી હજાર સ્વાર મિસર તરફ મોકલ્યા. ફિરંગીઓને આ ખબર પહોંચી ત્યારે તેઓ ખુઆરી સાથે પાછા ફર્યા.

શેરકુ સન ૬૦૪ ના રબીઉલ આખર મહિનામાં મિસર પહોંચ્યો. આદધલ ખલીફાએ તેને વાસ્તે પહેરામણી મોકલી અને વજીરાત આપવાની ખુશખબર આપી. આ વાતથી જુનો વજીર શાપુર નાખુશ હતો. એક દહાડે તે કંઇ રાજ્યકામ માટે શેરકુના ઘરની તરફ જતો હતો. તેને રસ્તામાં શેરકુના ભત્રિજા અલીજાન સલાઉદ્દીન યુસફ બિન નઝમુલદીન અયુબ જેની સાથે નુરૂલદીન મહંમદના અમીરોનું એક ટોળું હતું તેણે પકડી મારી નાખ્યો. આ વાતની ખબર આદધલદીન અલ..ાને પહોંચવાથી તેણે કાસીદ મોકલી તેનું માથું મંગાવી લીધું.

શાપુરની કતલ પછી અસલદીન શેરકુ વજીર થયો; પણ તે પાંસઠ દહાડાની ટુંકી વજીરાત કરી ગુજરી ગયો. એના મરણ પછી સલાઉદ્દીન યુસફને વજીર બનાવ્યો. તેણે સન ૫૫૭ ના મહોરમના બીજા જુમા (શુક્રવાર) ને દહાડે આદધલનું નામ ખુતબામાંથી કહાડી મુસ્તઝીબ નૂર અલ્લા અબાસીનું નાખ્યું. આ વાત એમ બની કે, સલાહુદ્દીન યુસફ ભાઉદીનની મદદથી વજીરાત ઉપર આવ્યો તેની ખબર નુરૂલદીન મહંમદને પહોંચી ત્યારે તેણે સલાહુદ્દીનને સંદેશો કહેવડાવ્યો કે, ખુતબા અને દીનાર ઉપર મુસતજીનું નામ લખવું જોઇએ. પણ તેણે તેમ ન કરતાં જવાબમાં જણાવ્યું કે, મિસરી લોક આ કામથી નાખુશ થઇ બળવો ઉઠાવશે, તે બેસાડવો મુશ્કેલ થશે. આ જવાબ નુરૂલદીન મહંમદને પસંદ પડતો ન થયો તેથી ફરી લખ્યું કે, એનો બંદોબસ્ત અસુધદીને કરવો.

સલાઉદ્દીન ફિકરમાં પડયો અને રાજ્યના ખાસ માણસોની એ વિષે સલ્લાહ લીધી. કેટલાક એમ બોલ્યા કે, આદધલનું નામ ખુતબામાંથી કહાડતાં મિસરી લોક તોફાન કરશે અને બીજાઓએ કહ્યું કે, નુરૂલદીન મહંમદે અમને અહીં મોકલ્યા છે; માટે તેના હુકમને અમે કેમ ઉલટાવીએ ? આ અરસામાં આદધલ સખ્ત બિમાર પડયો

હતો. એક અજુમીએ કહ્યું કે, આ કામની પહેલ કોઇ કરતું નથી, આજ જુમાનો રોજ છે હું નિમ્બરઉપર જઈ મુસતજીના નામનો ખુતબો પઢું છું. તે જામે મસ્જીદમાં ગયો અને ખતીબની આગળ મિમ્બર ઉપર ચડી મુસતજીના નામની દુવા કરી. તેનો કોઇએ ઇનકાર ન કર્યો પછી ખતીબ જુના કાયદા મુજબ ખુતબો પઢયો અને બીજા જુમાને રોજે તો સલાઉદ્દીન યુસફના હુકમથી આદઘલનું નામ ખુતબામાંથી કહાડી મુસ્તજીનું નામ દાખલ કીધું. આ વખતમાં આદઘલની બીમારી વધતી ગઇ ને તે તા૦ ૧૦ મી મહોરમને દહાડે ગુજરી ગયો.

આદઘલ દીન અલ્લા ઘણા સારા સ્વભાવનો અને સખી હતો મેદીથી આદઘલ સુધી ઇસમાયલીઓના ચૌદ ખલીફા થયા. તેઓએ આથમણમાં અને થોડાએકે મિસરમાં રાજ્ય કર્યું. મેદી, તેનો દીકરો કાયમ અને મનસુર, કાયમે આફ્રિકા અને કેટલાકે પશ્ચિમના મુલકોમાં રાજ્ય કીધું. જ્યારે મુઇઝનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણે મિસર કબજે કરી તેને પાયતખ્ત બનાવ્યું. આ પછી અઝીઝ, હાકેમ, જાહેર, મુસ્તનસર, મુસ્તઅલી, આમ્મર, હાફેજ, જાફર, ફાએજ અને આદઘલ એઓએ અનુક્રમે રાજ્ય કરયું. જેની બીના લખવામાં આવી છે. મેદીથી આદઘલ સુધીના જમાનાની લંબાઇ ૨૬૮ વર્ષની થઇ. જમાનો એવી બક્ષીસ નહિં કરતો કે જેને પાછી નહિં લેતો. મીઠાસની પછી કડવાશ અને સફાઇની પછી મેલાપણું છે. જેમકે, સાહેર કહે છે કે, ખજાનાની સાથે સાપ, ફુલ સાથે કાંટા અને દિલગીરીની પછી ખુશી હમેશ ઉપજે છે.

છેવટ આદઘલના મરણ અને ઇસમાયલીઓના રાજ્યની દોરી તુટવાની ખબર મિસરમાંથી બગદાદ પહોંચી. એ વાતથી ત્યાંના લોકો ઘણા ખુશી થયા. શહેરને શણગારયું. ખુશીના વાવટા ચડાવ્યા, નગારાં વગાડયાં અને ખલીફાએ નુરલદીન મહમદને ભારે કિમ્મતી પહેરામણી મોકલી અને સલાઉદીનને પણ ઘણી બક્ષીસ આપી.

થોડી હકીકત ઇસમાયલ બિન ઇમામ જાફર સાદકના વંશજોની લખવામાં આવી. હવે હસન સબા અને તેના ખલીફા જેઓ ઇરાનના કેટલાક મુલકોમાં હકુમત કરી ગયા અને લોકોને ઇસમાયલી મઝહબ તરફ દાવત કરતા હતા તેની બીના લખું છું.

તવારીખ કર્ત્તા લખે છે કે, હસનસબાના ખલીફામાંથી જેઓએ ઇસમાયલી વંશનો દાવો કર્યો હતો તે દાવો તેઓનો ખરો નહતો તે તેઓની બીના ઉપરથી જણાશે.

ઇસમાયલી મતની નિઝારી શાખા અને નિઝારી ગાદી.

હસન સબા.

કેટલાક ઇતિહાસકર્ત્તા લખે છે કે, હસનની નિસબત મહમદસબા સુધી પહોંચે છે; પણ ખ્વાજા નિઝામુલમુલ્ક એ વાતને નથી માનતો તે કહે છે કે, "ઇમામ મવાફ્ક નેસાપુરી ખોરાશાનનો આલમ હતો તેને વિષે એમ કહેવાતું હતું કે, જે વિદ્યાર્થી તેની પાસે કુરાન અને હદીસ પડતો હતો તેનું નશીબ ઉઘડતું હતું. આ સબબથી મારા બાપે મને તુસથી નિસાપુર તે ઇમામ પાસે શીખવા મુકયો હતો. મારી જોડે હકીમ ઉમ્મર ખીઆમ અને હસન સબા નામના જુવાનો પણ તેજ મદરેસામાં પડતા હતા તે એકે તિક્ષણ મગજના તથા મારી સાથે મિલનસાર હતા. હકીમ ઉમ્મર નેસાપુરી અસીલ માણુસ હતો અને હસનનો બાપ કપટી તથા બદમજહબી હતો. તે રએના મુલકમાં રહેતો હતો. ત્યાંનો હાકેમ અબુ મુસલમ રોઝી જે સારી આદતનો હતો તે હસનના બાપને રાફ્જી સમજતો હતો. આ બટો ઉતારવાને તેણે પોતાના દીકરાને મવાફ્ક નેસાપુરી (જે સુન્નત જમાયતનો પેશવા હતો તે) પાસે મોકલ્યો. તે મુશરફીની વાતો કરતો હતો અને પોતાની નિસબત યમનના અરબની સાથે મેળવતો હતો તથા કહેતો હતો કે, હું સબા હમીરીના વંશમાંથી છું, મારો બાપ કુફાથી કુમમાં અને ત્યાંથી રએમાં આવ્યો; પણ ખોરશાન અને તુસના રહેવાશીઓ તે વાત ખરી માનતા ન હતા અને બોલતા હતા કે, તે ગામડીઓ હતો."

"હસન સબાએ મને તથા ખીઆમને કહ્યું કે, મવાફ્કના શિષ્યો દોલતવાન થાય છે એમ પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે આપણુ બધા કે કોઇનું

નશીબ ચઢીઆતું થયા વગર રહેશે નહિં. માટે આપણે પરસ્પર ઠેરાવ કરવો કે, કોઇ મોટો ભાગ્યવાન થાય તો તેમાં ત્રણે જણે સરખા ભાગીદાર થવું. એ વાત અમે કબુલ કીધી. અંતે કેટલોક કાળ વીત્યા કેડે મને અલફ્અરસલાનની વજીરાતનો હોદો મળ્યો. ત્યારે હકીમ ઉમ્મર ખીઆમ મારી પાસે આવ્યો. મેં તેને અમારા પરસ્પરના કરાર મુજબ કહ્યું કે, હું બાદશાહ પાસે તારી તારીફ કરી તુને મુસાહેબનો હોદો અપાવીશ. પણ તેણે મારો બરોબરીઓ ન થતાં એકાંત બેસી વિદ્યાનો લાભ લઇ શકે એવી જોગવાઇ મળવા મરજી જણાવી; માટે મેં તેને બારસો તુમન (પાંચ રૂપીઆનો એક તુમન) સાલીઆણું કરી આપ્યું. અને તે નેસાપુરમાં જઇ રહ્યો. "

" હસન સબા જે સુલતાન અલફ્અરસલાનના જમાનામાં અદૃષ્ય રહ્યો હતો, તે મલેકશાહના વખતમાં જાહેર થયો અને નેસાપુરમાં મારી પાસે આવી કેટલીક તદબીરથી મને પેલો કરાર પાળવા કહ્યું, મેં તેને જવાબ આપ્યો કે, મારો હોદો, મરતબો અને માલમતા સર્વે હાજર છે. એમ કહી બાદશાહ પાસે લાગ જોઇ મેં તેની તારીફ કરી, અમ વચ્ચેનો કરાર કહી સંભળાવ્યો; જેથી બાદશાહે તેને પોતાની હજુરમાં દાખલ કીધો. હસનસબા પોતાના બાપની મિસાલે ખટપટી તથા કપટી હોવાથી તેણે બાદશાહનો મિજાજ તરત હાથમાં લઇ લીધો અને મારી ખોદણી કરવા લાગ્યો. મારાથી કંઇ નાની ચુક થતી તો તેનો મોટો આકાર બનાવી બાદશાહ પાસે રજુ કરતો અને હર હીલે મારે વિષે બાદશાહના મગજમાં ખોટું મત બેસે તેમ કરવાની તેણે કમ્મર બાંધી. એ વિષે એક બાબત નીચે મુજબ હતી."

"હલબમાં એક જાતનો સફેદ પથ્થર નીકળતો હતો. જેમાંથી વાસણ બનતાં હતાં. તે વિષે એક વખત બાદશાહની જબાનમાંથી એવી વાત નીકળી કે, થોડાક પથ્થર ઇસ્ફહાનમાં લાવવા જોઇએ. એ શબ્દો લશ્કરી બજારના એક રહેનારે સાંભળી એ વણઝારાને કહ્યું કે, પાંચસો મણ પથ્થર ઇસ્ફહાન પહોંચાડી આપો તમને કાયદા કરતાં બમણું ભાડું મળશે. તે ભાડુતોનો પાંચ પાંચસો મણ બોજો પોતાનો હતો અને પાંચસો મણ પથ્થર બાદશાહ વાસ્તે ઉપાડયા. એક ભાડુતના છ ઊંટ હતા અને બીજાના ચાર હતા. તે બધા ઉપર સરખો

બોજો નાંખ્યો હતો. તેઓ જ્યારે ઇસ્ફહાન આવ્યા ત્યારે સદરહુ લશ્કરી બજારના રહેનારે તે ખબર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ખુશી થઇ તેને પહેરામણી આપી અને ભાડાવાળામાં એક હજાર દીનાર વેંચી આપવા મને ફરમાવ્યું. મેં છ ઊંટવાળાને છસો અને ચાર વાળાને ચારસો આપ્યા."

"આ વાતની હસનને ખબર પડતાં તેણે કહ્યું કે, વેંચવામાં ભુલ કીધી છે. છ ઊંટવાળાને આઠસો અને ચારવાળાને બસો દીનાર દેવા જોઇએ. બાદશાહને એ ખબર પડતાં મને બોલાવ્યો. હું હજુરમાં ગયો. ત્યારે હસન ઉભેલો હતો. તેને બાદશાહે એ કેશ વિષે પુછ્યું. ત્યારે તેણે મ્હોં મરડી કહ્યું કે, બાદશાહનો માલ ગેરવ્યાજબી અપાયો છે. મિજલસ વાળાઓએ તેનું કારણ પુછતાં તેણે કેટલીક આંટી ઘુંટી વાળી ગણીત કરી છેલ્લે કહ્યું કે, દસ ઉંટ છે અને પંદરસો મણ બોજો છે તો હરેક ઉંટે દોઢસો મણ બોજો હતો ત્યારે ચાર ઉંટવાળાએ છસો મણ બોજો બાંધ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણ તેનો અને એકસો મણ બાદશાહનો હતો. છ વાળાએ નવસો મણ બાંધ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણ તેનો તથા ચારસો મણ બાદશાહનો હતો. બાદશાહનો પાંચસો મણ બોજો અને હજાર દીનાર ત્યારે સો મણે બસો દીનાર થાય ત્યારે ચાર ઉંટવાળાને સોમણ વાસ્તે બસો અને છવાળાને ચારસો મણ વાસ્તે આઠસો દીનાર આપવા જોઇએ અથવા ઇનામની રીત પ્રમાણે અરધોઅરધ દેવા જોઇએ."

"બાદશાહને આ વાતની ધડ બેશી ગઇ; પણ મને માઠું ન લગાડવા એ વાત હસવામાં કહાડી નાખી. એવી તરેહની ઘણી લુચ્ચાઇ તેણે મારી સાથે કરી; તેમાં સૌથા વધારે બાદશાહી જમા ખરચના હિસાબની મુદત વિષેની હતી. આ બાબતમાં તે સંપુર્ણ હોવાથી તેણે મારી માગેલી મુદત કરતાં ઘણી ઓછી મુદતમા હિસાબ તૈયાર કીધો; પણ તેની બેવફાઇને લીધે ખુદાએ તેને સહાયતા ન આપી જેથી હિસાબ બતાવવા વખત તેની ફજેતી થઇ અને તે બાદશાહીમાં પગ ઠેરવી શક્યો નહિ"

આ બાબત વિષે જુદા જુદા ઇતીહાસ લખનારાઓ જુદી જુદી રીતે લખી ગયા છે પણ મતલબ એ કે જે હિસાબ તૈયાર કરવામાં

નિઝામુલ મુલ્કે બે વરસની મુદત માગી, તે હસને ચાળીસ દીવસમાં તૈયાર કીધો પણ નિઝામુલ મુલ્કે પોતાનો એક ગુલામ જે હસનના ગુલામનો મિત્ર હતો તે મારફત હસનના ગુલામને હજાર દીનાર આપી તૈયાર દફતર ખરાબ કરાવી નાંખ્યું. જેથી માગેલી મુદતપર હસનની ફજેતી થઇ અને તે રએના મુલક તરફ ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી તે ઇસ્ફહાનમાં રહીસ અબુ ફજલના ઘરમાં છુપાઇ બેઠો. કારણકે નિઝામુલ મુલ્કનાં માણસો તેની શોધમાં ફરતાં હતાં.

રહીસના ઘરમાં તેણે ઘણી મુદત ગુજારી. એક દિવસ વાતો કરતાં તેણે સુલતાન અને વજીરની નિંદા કરી કહ્યું કે, બે મિત્રો મને એક દિલના મળતે તો હું આ ગામડીઆ તુરકનું રાજ્ય ઉથલપાથલ કરી નાખતે. રહીસ ડાહ્યો માણસ હોવાથી ચેતી ગયો કે, તેના મગજને કંઇ જનુનની અસર થઇ છે; નહિ તો મલેકશાહ જેની હકુમત્ત અન્તાકીઆ અને શામથી કાશગર સુધી છે તેનો મુકાબલો તે કેમ કરી શકે? આ વીચાર તેણે છુપો રાખી બીજે રોજ જમવા વખત તેની પાસે શરબત રાખ્યું; તેમાં દેમાગને કૌવત આપનારી કેટલીક ચીજો નાખી. હસન ઘણો ચાલાક હોવાથી તેનો ભેદ સમજી ગયો અને રહીસની ઘણી તાણ છતાં પણ તેને ઘેરથી ચાલી નિકળ્યો. જ્યારે તે મિસરથી પાછો ફર્યો અને અલમુતના કિલ્લા ઉપર ફતેહમંદ થયો ત્યારે રહીસ તેની પાસે ગયો. તે વખતે હસને તેને કહ્યું કે, હે રહીસ, મારા દિમાગમાં ખલલ પહોંચી હતી કે તારામાં? જાફરાની ગજા (ખોરાક) મારે લાયક હતી કે તારે? તેં જોયું કે, જ્યારે બે માણસ મને મદદગાર મળ્યા ત્યારે મારી વાત હું સાબિત કરી શકયો.

હસનના તાબેદારોએ એક કાગળ ઉપર "હસન બિન અલીબિન નિઝાર બિન મહમદસબા હમેરી યમની" એમ લખી તે કાગળ હસન આગળ લાવ્યા. હસને એ વાતનો ઇનકાર કરી કહ્યું કે, આ કાગળને ધોઇ નાંખો. મારો વિચાર એવો છે કે ઇમામનો ખોટો ફરજંદ બનવા કરતાં ખરો તાબેદાર થવામાં સારૂં છે.

હસને કહ્યું કે, નાનપણથી મેં ઇલ્મ શીખવામાં વખત કહાડેલ છે, જેવી તરેહ મારા બાપદાદા સીધા તનાસરી હતા; તેમ હું પણ

હતો. મારી જ્યારે અમીર ઝરાબ સાથે મિત્રાઇ થઇ ત્યારે મારો મત એમ હતો કે, ઇસમાયલી મઝહબ ફિલસુફી સાથે મળે છે અને મિસ્રનો હાકેમ ફિલસુફી છે; પણ અમીર ઝરાબ ઇસમાયલીઆ મઝહબને વખાણવા લાગ્યો. હું તેની સામે તકરાર લેતો હતો અને તે જે મારા મતથી વિરૂદ્ધ બોલતો હતો તે હું માનતો નહોતો; પણ તેના બોલવાની જગ્યા મારા મનમાં થતી હતી. આ અરસામાં હું બિમાર પડયો અને મારા મનમાં એવી અસર થઇ કે, ઇસમાયલીઆ મહજબ ખરો છે. બિમારીમાંથી ઉઠયા કેડે હું એક અબુનઝમ શિરાજી નામે ઇસમાયલી સાથે મળ્યો, તેણે મારી આગળ એ મત વિષે સારો ખુલાસો કર્યો, જેથી હું તેના છુપા ભેદોથી વાકેફ થયો.

એ પછી શેખ અબદુલ મલેકના તાબાના એક ઇસમાયલી ધાઇ (ઉપદેશક) નામે મોમનની મેં ઘણા કાલાવાલા કરી બેત કરી અને રએમાં જઇ અબદુલ મલેકને પણ મળ્યો. તેણે મને બોધનું કામ સોંપ્યું અને દાવતની સનદ મેળવવા મિસરના ખલીફા મુસ્તનસરની હજુરમાં જવા કહેવાથી હું ત્યાં ગયો.

હસન મિસરમાં પહોંચ્યો ત્યારે મુસ્તનસરે તેની સામે ધાઇઓની એક ટોળી મોકલી, તેને શેહેરમાં ઉતારો આપ્યો. અને પરોણાગત વાસ્તે પોતાના મંત્રીઓને મોકલ્યા. હસન દોઢ વર્ષ ત્યાં રહ્યો પણ મુસ્તનસરની કચેરીમાં પહોંચ્યો નહિં. મુસ્તનસર તેના હાલની હમેશ ખબર રાખતો હતો અને તેની એટલી બધી તારીફ કરતો હતો કે, લોકો તેને રાજ્યનું કામ જલદી સોંપાશે એવો શક લાવતા હતા. એટલામાં અમીરૂલ જ્યુસ (સેન્યાધિપતી) અને હસનની વચ્ચે ઝગડો પેદા થયો, તેની મતલબ આપણે આગળ વાંચી ગયા, તે મુજબ મુસ્તનસરના બે ફરજંદો નામે નિઝાર અને મુસ્તઅલીની તાબેદારી બાબત હતી. હસન નિઝારની પક્ષમાં અને અમીરૂલ જ્યુસ મુસ્તઅલીની તરફમાં હતો.

આ બે બાજુની તકરાર વધી પડી ત્યારે અમીરની પક્ષવાળાઓએ હસનને ધુમીઆદના કીલ્લામાં કેદ કરવા મુસ્તનસરને સલાહ આપી; પણ તેણે માન્યું નહિ. એજ વખતમાં ધુમીઆદનો કીલ્લો જે ઘણો મજબુત હતો તે પડી ગયો, તે જોઇ મિસરના લોકો અજબ

થઇ મુસ્તનસરની કરામાત અને હસનનું ચડતું ભાગ્ય સમજ્યા; પણ અંતે દુશ્મનોએ હસનને એક ફિરંગીઓના ઝહાજમાં બેસાડી આથમણ તરફ વિદાય કીધો. એ જહાજ મધ્ય દરિયામાં આવ્યું, ત્યારે મોટું તોફાન થયું. જેથી તેમાં બેઠેલા લોકો ઘણા ગભરાટમાં પડ્યા; પણ હસન મીઠી ઉંઘ કહાડતો હતો. લોકોએ તેને આવા કઠોર વખતમાં ઉંઘ કહાડવાનું કારણ પુછતાં હસને કહ્યું કે, મૌલાનાએ મને ખબર આપી છે કે, ઝહાજને કંઇ નુકસાન થશે નહિ. ખરેખર તેમજ બનતાં ઉતારૂ લોકો તો હસનના મુરીદ બની ગયા.

બીજે દહાડે પવન ઘણો તેજ ચાલવાથી એ ઝહાજ નસારા લોકોના શેહેરમાં પહોંચ્યું. હસન ત્યાં ઉતરી ત્યાંના કાજીની મિજબાની ખાઈ ફરી ઝહાજમાં બેઠો. આ વખતે પણ પવન સામો લાગવાથી વહાણુ શામ ભણી નીકળી ગયું. ત્યાં ઉતરી હસન પગ રસ્તે હલબ ગયો. થોડા દહાડા રહી ત્યાંથી બગદાદ ખોજીસ્તાન, ઇસ્ફહાન અને અંતે ધામગાન ગયો. ત્યાં એક મોટી જમાઅતને પોતાની દાવત કબુલ કરાવી અને ઘણાક ચાલાક ઉપદેશકોને અલમુતના કિલ્લા તથા મકરાન તરફ મોકલી: પોતે કુરબન અને ધિલમાન જવાને ચાહ્યું; પણ તેણે જોયું કે, અહીંથી જતાં રએમાંથી વટાયા વગર છુટકો નથી અને ત્યાં તો નિઝામુલમુલ્કના હુકમથી અબુ મુસલમ મને પકડવાની તક શોધે છે; માટે તેમ જવાનું માંડીવાળી ધમાવંધના મુલકમાં થઇ કઝવીન અને ત્યાંથી ધિલમાન ગયો. અલમુતનો કસ્બો ત્યાંથી નજદીક હતો. અહીં તેણે જાહેદ અને આબીદનો વેશ લીધો અને સારી યુક્તિ તથા ખુદાની મરજીથી અલમુતના કિલ્લા ઉપર ફતેહમંદ થયો.

અલમુતની વસ્તી મિસરના હાકેમની તાબેદારી કરે એટલા માટે હસન સભા (ઇસમાયલી લોકો સૈયદના કહે છે) એ રૂધબાર જવાની આગમચ ધાઇઓને અલમુતમાં મોકલ્યા હતા. હસનકાયની એ ધાઇઓમાંથી હતો, તે અલમુતવાળાઓને સમજાવવામાં ઘણી મહેનત કરતો હતો: તેની બેત ઘણા જણે કબુલ કરી હતી, કિલ્લાનો કોટવાળ મેહી નામનો હતો તે સુલતાન જલાલુદીન મલેકશાહની તરફથી કિલ્લાની રખવાળી કરતો હતો અને ઇસમાયલી લોકોની જોડે સુલેહ

રહે માટે જાહેરમાં હું ઇસમાયલી છું એમ કહેતો હતો. મેદીએ જોયું કે, કિલ્લાનો કબજો મારા હાથમાંથી ગયો, ત્યારે તેણે હસનની એત કરનારાઓને કંઇ ખોટું સમજાવી કિલ્લાની બહાર કાહાડી દરવાજા બંધ કીધા અને સાફ કહ્યું કે, આ કિલ્લો સુલતાનનો છે; માટે તેમાં તેના દુસ્મનોને રહેવા હક નથી. એ વિષે ઘણી તકરાર ચાલતાં અંતે તે લોકોને અંદર લીધા; પણ તે પછી તેઓ કદી મેદીનું કહેવું સાંભળી બહાર નિકલ્યા નહિં. મેદીની આ મુરખાઇનો દાખલો ઇસમાયલીઓએ પોતાના દફતરમાં નોંધી રાખ્યો છે. એજ સમયમાં હસનના મિત્રોએ રાત વખતે તેને કિલ્લા ઉપર ચડાવ્યો, મેદીમાં કંઇ તાકદ રહી નહિ. એ બનાવ સન ૪૮૩ ના રઝબ મહીનામાં બન્યો. એ કિલ્લાને " અલામુત " જેનો અર્થ ચિલ્લાંનો માળો થાય છે, તે કહે છે.

હસને મેંદીને કહ્યું કે, ત્રણ હજાર દીનારના બદલામાં એક ગાયના ચામડાંમાં સમાય એટલી જમીન મને વેચાતી આપ. મેદીએ તે કબુલ કરતાં હસને ગાયના ચામડામાંથી દોરી કહાડી કિલ્લાની આસપાસ વીંટી અને મેંદીને કરાર મુજબ બહાર કહાડયો; પણ ત્રણ હજાર દીનારની ચીઠી રહીસ મુજફ્ફર હાકેમ ઉપર મેંદીને લખી દીધી. રહીસે છુપી રીતે હસનની દાવત કબુલ કીધી હતી; પણ રૂકકામાં લખેલી નગદી તે આપે એ વીશે મેદીને શક હતો;માટે તે એકાએક રહીસ પાસે ગયો નહિ; પણ ધામગાનમાં તે તંગીમાં આવ્યો ત્યારે આ રૂકકો તેણે રહીસને પહોંચાડયો. રહીસે તરતજ તેને ત્રણ હજાર સોનાના દીનાર ગણી આપ્યા.

અલમુતનો કિલ્લો કબજે કર્યા પછી હસને રૂધભારનો જીલ્લો સર કર્યો અને હસન કાયનીને કોયસ્તાનના લોકોની દાવત કરવા મોકલ્યો. રૂધભારના મુલકમાં અનુકુળ પડતી જગ્યાઓએ હસને કિલ્લા બાંધ્યા, તેના કૌવતનો અવાજ તુર્કસ્તાન સુધી પહોંચતો હતો. જેથી મલેકશાહનો એક અમીર જે અલમુતની નજદીક રહેતો હતો તેને ભારે ઇર્ષા થતાં પોતાનાં બધાં લશ્કર સહિત અલમુત ઉપર ચડી ગયો. અને હસનના કેટલાક તાબેદારોને કતલ કરી લુટ કીધી. આમ થવાથી કિલ્લામાંના લોકોએ નાસવાનો વિચાર કીધો, કેટલાકને હસને

તદબીરથી રોક્યા; પણ તરતજ સુલતાન મલેકશાહ તરફથી અમીરેલ સલામ તાસ હસન ઉપર ચડી આવ્યો. આ વખતે હસનની હજુરમાં સિતેરથી વધારે માણુસો ન હતાં, તેમ ખોરાક પણ તંગ હતો. આ બારીક વખતે તેના તરફથી કેકમાં દીહારઅબુઅલી બોધ કરતો હતો. તેણે હસનની મદદે ત્રણુસો માણુસો મોકલ્યાં. તેઓ એકાએક અમીરના લશ્કર ઉપર તુટી પડવાથી તેને છેક પાયતખ્ત સુધી નાસવું પડયું.

ખોરાસાન તરફ હુસેન કાયની હતો, તે ઉપર મલેકશાહે કુઝલશારક નામના એક સખ્સને મોકલ્યો. તેણે હુસેનને મોમનાબાદના કિલ્લામાં ઘેરી લીધો અને તેને તંગીમાં લાવવા ઘણી કોશિષો કરતો હતો. દરમીઆન તેને મલેકશાહના મરણુની ખબર પહોંચવાથી છાવણી ઉઠાવી ચાલતો થયો. મલેકશાહના મરણુ પછી હસને નિઝામુલમુલ્કને કપાવી નાંખ્યો. આવા બનાવોથી હસનના દોસ્તો અને દુસ્મનો વચ્ચે મોટી કાપા કાપી ચાલી. મલેકશાહ પાછળ બરકીઆરક ગાદીએ બેઠો. તેના મરણુ પછી મહમદ અને મહમદના મરણુ પછી સુલતાન સંજર તખ્તનશીન થયો. સુલતાન સંજરના વખત સુધી સુન્નત જમાયત અને ઇસમાયલીઓની વચ્ચે જંગ ચાલુજ હતો; પણ છેવટ હસન સભાએ એક તદબીરથી સુલતાન સંજરને સુલેહ ઉપર લીધો.

હસને બાદશાહના શયનગૃહમાં એક ફિદાયને છુપી રીતે મોકલી તેનાં ઓસીકાં નીચે એક છરી જમીનમાં ખોડાવી. બાદશાહ જાગૃત થતાં છરી જોઇ ફિકરમંદ થયો; પણ તે વાત છાની રાખી. ઘણા દિવસ વ્યતિત થયાબાદ હસને બાદશાહને સંદેશો મોકલ્યો કે, મારી ઇચ્છા તમારા સારામાં ન હોત તો પેલી છરી નરમ સીનાને બદલે સખ્ત જમીનમાં ન બેસાડત. સુલેહના આ ઇશારાથી સુલતાન રાજી થયો અને પરસ્પર એવા કોલ કરાર થયા કે, હસન સભા હવે પછી નવો કિલ્લો ન બાંધે, લડાઇના વધારે હથીઆર ખરીદ ન કરે અને લોકોને પોતાના મઝહબની દાવત ન કરે.

આ સુલેહથી બાદશાહની મહોબત ઇસમાયલીઓ તરફ જવાના શકથી આલમ લોકો ફિકરમંદ થયા. સુલતાને કુમશનો બાબ મહેરબાનીથી મુકયો અને ગરદકુના રહેવાશીઓ ઉપર રાહદારીનો કંઇ કર આપવા વાસ્તે હુકમનામું મોકલ્યું. આમ બનવાથી ઇસિમાયલીઓ ઘણા મજબુતી ઉપર આવ્યા. આ અરસામાં હુસેનકાયની કોયસ્તાનની દાવત કરનાર હુસેન દમાવંદીના હાથથી માર્યો ગયો. કેટલાક લોકોએ તેના મરણનું તહોમત હસનસભાના દીકરા હુસેન ઉપર મુક્યું; માટે માટે હસને પોતાના દીકરાને શરાબ પીવાના ગુન્હા માટે કતલ કીધો. એની મતલબ એ હતી કે, દીકરાને હકુમત મળવાને માટે તે દાવત કરે છે એમ લોકો ન સમજે.

હસનસભા પાંત્રીશ વર્ષ સુધી અલમુતના કિલ્લામાં રહ્યો હતો, તેમાં માત્ર બે વખત ઘરથી બહાર નીકળી બુરજ ઉપર આવ્યો હતો. કિલ્લાની બહાર તો કોઇ વખત નિકળ્યોજ ન હતો. હમેશાં બાદશાહી અને મહજબી ગોઠવણમાં ગુંથાએલો રહેતો હતો. હસન સભા ૫૧૮ રબીઉલ આખરમાં બિમાર પડયો. તેણે જ્યારે પોતાનું મૃત્યુ નજદીક જાણ્યું ત્યારે સૈયદ મુસ્તનસરને લામસ્તનસરના કિલ્લામાં મોકલી, કીયા બુઝરગ ઉમેદને બોલાવી લીધો તેને પોતાની જગ્યા ઉપર કાયમ કરી દાવતનું કામ બેદારઅલીને સોંપ્યું ને ફરમાવ્યું કે, જ્યાં સુધી ઇમામ આ તેની બાદશાહતમાં આવે ત્યાં સુધી આ બે જણાએ હસન કશરાનીની જોડે એકમત થઇ રાજ્યનું કામ ચલાવવું.

કીયા બુજરગ ઉમેદ.

હસનની વફાત પછી કીયાબુજરગઉમેદ તેની ગાદી ઉપર બેઠો. એણે પોતાની હકુમતના વખતમાં મજબુત કિલ્લા બાંધ્યા અને આજુબાજુની જમીન સર કીધી. સન ૫૨૦ માં તેણે મેમુનદસનો કિલ્લો બનાવી અબદુલમલેકને ત્યાંનો હાકેમ નીમ્યો. શાબાન મહિનામાં અતાબક શેહેરગીરનો ભત્રિજો રૂદબાર ઉપર ચડી ગયો. કીયા બુજરગ

ઉમેદે તેની સામે લશ્કર મોકલી તેને શિકસ્ત આપી. સન ૫૨૧ માં સુલતાન મહંમદ સલજુકી અને કીયા બુજરગ વચ્ચે ફિસાદ ઉઠયો. સુલતાને ભરંકશને કહેવરાવી મોકલ્યું કે, અલમુત તરફથી એક માણસ ઇસ્ફહાન આવે અને ત્યાં સુલેહ થાય. ભરંકશે કીયા બુજરગને સુલતાનની ઇચ્છા જણાવતાં કીયા બુજરગે ખ્વાજા નાશર શિસ્તાનીને ઇસ્ફહાન મોકલ્યો. ત્યાં સુલતાનની સાથે કેટલીક તકરાર ચલાવી નાસર શિસ્તાની કચેરીમાંથી બહાર આવ્યો એટલે બજારમાં તેને આમ લોકોએ મારી નાખ્યો. સુલતાને એક એલચી મોકલી કીયા બુજરગને જણાવ્યું કે, ખ્વાજાનું મરણ મારી મરજી વિરૂદ્ધ થયું છે. એના જવાબમાં કીયા બુજરગે જણાવ્યું કે, એમજ હોય તો તેના મારનારાઓને સજા કરં અગર તેમ નહિ તો સજાની ઉમેદ રાખ. સુલતાને એ વાત ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિં; માટે સન ૫૨૩ માં ઇસમાયલીઓએ કઝમીનમાં જઇ ચારસો માણસોને કતલ કીધાં, તેમાં ત્યાંનો એક અમીર માર્યો ગયો, ઇસમાયલીઓ ત્રણ હજાર બકરાં, બસો ઘોડાં તથા ખચ્ચર, બસો બળદ તથા ઊંટ લઇ આવ્યા.

સન ૫૨૫ ના મોહોરમ મહિનાની ચોથી તારીખે ત્રીસ હજાર માણસનું લશ્કર ઇરાકથી લામસ્તર ઉપર આવ્યું. કઝમીની લોક લડાઇ કર્યા વગર નાશી ગયા. આ સમયમાં સુલતાન મહમદ સલજુકી ગુજરી ગયો. ઇસમાયલીઓએ બીજીવાર કઝમીનના પ્રગણામાં લુંટ કરી. તેમાં અઢીસો ઘોડાં, ચાર હજાર બકરાં અને વીશ હજાર ખચ્ચર મળ્યા.

સન ૫૨૬ માં અલમુતનું લશ્કર અબુહાસમ અલવીના કસદથી ગીલાન તરફ ગયું. એટલા માટે કે, ગીલાનીઓ ઇમામતનો દાવો કરતા હતા અને આસપાસના દેશોમાં દાવત કરતા હતા. કીયા બુજરગે તેઓ તરફ એક નશીહત પત્ર મોકલ્યું, તેના જવાબમાં તેઓ ઇસમાયલી મહજબ વિષે નઠારૂં બોલ્યા અને લડાઇ ચલાવી; તેમાં તેમનો સરદાર પકડાયો અને તેને આતશમાં બાળી નાંખ્યો.

સુલતાન મહમદ આ વખતમાં ગુજરી ગયો અને મસઉદ ગાદીએ બેઠો. તેણે ભરંકશની જગ્યા ખારઝમશાહને આપી; માટે ભરંકશ નાશી, કીયા બુજરગને શરણે આવ્યો. ખારઝમશાહે કીયા બુજરગને

લખ્યું કે, હું તમ સાથે દોસ્તી રાખતો હતો અને ભરંકશી તમ સાથે દુશ્મની ઘણી ખેલી છે; માટે હાલ હું ઉમેદ રાખું છું કે, ભરંકશને મારે હવાલે કરશો. કીયા બુજરગે તેના જવાબમાં કહાવ્યું કે, તું કહે છે તે ખરૂં છે; પણ શરણાગતને સોંપવો હું વ્યાજબી ધારતો નથી. આ સબબથી ખારઝમશાહ સાથે ઘણી લડાઇઓ થઇ.

કીયા બુજરગ ઉમેદની હકુમતના વખતમાં તેના ફિદાઇઓએ ઘણા અમીરોને માર્યા. તેમાં કાજીમશરેક. મગરેબ, અબુસૈયદ હરવી, મુસ્તઅલીનો દીકરો અમ્મર, સૈયદ દૌલતશાહ ઇસ્ફહાનનો અમીર, અક્ષંકુર, મુરાગાનો હાકેમ, મુસ્તર સુધ ખલીફા, તબરેજનો અમીર અને હસનઇબને અબુલકાયમ કઝમીનનો મુફતી ઇત્યાદી હતા.

મહમદ બીન કીયા બુજરગ ઉમેદ.

કીયા બુજરગ ઉમેદે પોતાના મરણથી ત્રણ રોજ પહેલાં પોતાના દીકરા મહમદને વલીઅહદ ઠરાવ્યો હતો. મહમદ તેના બાપ તથા હસન સબા કરતાં શરીઅત ઉપર વધારે પ્રીતિ બતાવતો હતો. એના વખતમાં એકવાર સુલતાન સંજરે રએના મુલકમાં આવી અલમુતમાં એક એલચી મુકી તેમના યકીન વાસ્તે પુછાવ્યું. તેના જવાબમાં તેઓએ કહ્યું કે; ખુદાતાલાને ગાલેબ તથા બુજરગ સમજી તેની તથા તેના રસુલના હુકમ પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ તથા કયામત, પેદાયશ, સવાબ અને અઝાબ એઓ વિષે ખુદાએ કુરાનમાં ફરમાવ્યું છે અને રસુલે હદીસ ફરમાવી છે તેઓ ઉપર આસ્થા રાખવી યોગ્ય છે. કોઇને તેમાં ફેરફાર કરવાનો અધિકાર નથી. આ સિવાય તે એલચી સાથે એટલું પણ કહી મોકલ્યું કે, જો આ મહજબ બાદશાહને પસંદ હોય તો ઠીક, નહિં તો એક આલમને અહીં મોકલે તો તેની સાથે અમે ચર્ચા કરીશું. સુલત્તાને આ સમાચાર પહોંચતાંજ મુકાબલો કરવાનો વિચાર છોડી દીધો.

કીયા મહમદે પંચીસ વર્ષ હકુમત કરી દેહ છોડયો. તેના વખતમાં ઘણા નવા કિલ્લા બંધાયા અને કેટલાક અમીર, કાજી અને આલમ લોકો તેની સાથે અદાવત રાખતા હતા, તેમને તેણે કતલ કીધા.

હસન બિન મહમદ બિન બુજરગ ઉમેદ.

(જેને અલીઝિકરતલ સલામ પણ કહે છે.)

જ્યારે હસન જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે તેણે વિદ્યા પાછળ મન લગાડયું અને તેની મદદથી નવા બનાવટો કરી લોકોને ભુલથાપ આપવા લાગ્યો. જેઓ અભણ હતા, તેઓ તેને વિદ્વાન સમજી એમ માનવા લાગ્યા કે, હસનસબાએ ઇમામના આવવાની વકી આપી છે તે હસન બિન મહમદ (અલીઝિકરતલ સલામ) છે. મિત્રોનો વિશ્વાસ તેના ઉપર દિનપ્રતીદિન વધતો ગયો. હસને પણ તેમને એમ બતાવ્યું કે, હું જમાનાનો ઇમામ છું.

કીયા મહમદને એ વાતની ખબર પડી ત્યારે સર્વે લોકોને એકઠા કરી કહ્યું કે, હું ઇમામ નથી. હસન મારો દીકરો છે ને હું ઇમામનો દાઇ છું. જે તેની વિરૂદ્ધમાં ખિલાફતનો દાવો કરે છે તે બેદીન છે. હસન ઉપર ખફા થઇ તેને ઠપકો દીધો અને તેને ઇમામ માનનારાઓમાંથી અઢીસો માણસને કતલ કીધાં અને બીજા તેટલાને કિલ્લામાંથી કહાડી મુકયા. હસન આ સજા જોઇ ગભરાયો અને પોતાના આસ્તીકો વિષે માઠું બોલી, તેમના વિચાર ફેરવી પોતાના બાપના મત ઉપર લાવવા મહેનત લેવા માંડી અને તેને માટે કેટલાક નિબંધો લખ્યા. આથી મહમદના મનમાથી હસનનો કાંટો ઉખડી ગયો.

હસન જયારે છુપીથી શરાબ પીતો હતો તથા પાપી કામો કરતો હતો ત્યારે તેને ઇમામ કરી માનનારા તેના કામોને જમાનાનો ઇમામ જાહેર થવાના ચિન્હ સમજતા હતા. તેના બાપના મરણ પછી હસને શરીયતને મજબુત કરવાની મહેનત લેવા માંડી; પણ પાછી ગુન્હેગારોને કંઇ કહેતો નહોતો, જેથી દિનપરદિન બેવિશ્વાસપણું વધતું ચાલ્યું.

સન ૫૨૯ માં તેણે રૂધબારના લોકોને અલમુતમાં બોલાવ્યા. અલમુતના કિલ્લાની નીચેના મેદાનમાં એક મુંબર કિબલાની સામે ઉભો કીધો, તેની ચારે દિશાએ લાલ, સફેદ, પીળા અને લીલા રંગનાં ચાર નિશાનો ખડાં કરી હુકમ કીધો કે, રમજાનની સત્તરમી તારીખ સુધી બધા લોકોએ ત્યાં હાજર થવું. મેદાન ઘણું મોટું હતું. જ્યારે લોકો ત્યાં એકઠા થયા ત્યારે પોતે મુંબર ઉપર ચઢી તેઓને ભેદમાં ગુમરાઇનો રસ્તો બતાવવા લાગ્યો. તે બોલ્યો કે, ઇમામની તરફથી મને છુપો કાસદ આવ્યો છે. તેની સાથેના કાગળમાં મહજબ-ના કાયદાની બિના છે. તેમાં લખ્યું છે તાબેદારોને માટે સ્વર્ગના દરવાજા ખુલ્લા છે. તેઓ ખુદાતાલાના ખાસ બંદા છે. સરાહની તસ્દી તેમને માફ થઇ છે, અને તેમને કરવા ન કરવાના હુકમના બોજાથી છુટા કરી કયામતમાં પહોંચાડયા છે.

આ વખતે તે અરબીમાં ખુતબો પઢયો અને કહ્યું કે, આ વ-ચનો પણ ઇમામનાં છે. તેનો તર્જુમો લોકોને સમજાવવા એક માણ-સને મુંબર નીચે ઉભા રાખ્યો હતો. ખુતબાની મતલબ એ હતી કે, હસન ઇબને મહમદ બુજરગ ઉમેદ અમારો ખલીફો છે અને દાવત કરનાર છે. મારા સીયાઓ (મીત્રો) એ તેની દીન અને દુનીઆના કામમાં તાબેદારી કરવી, તેની વાતો સત્ય કરી માનવી. તેના હુકમને અમારો હુકમ કરી માનવો, તેને અસીપદે (ઐક્યતા) પહોંચાડેલો છે. આ વાતો કરી તે મુંબર ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. હસને બે રિકાત નિમાજ પડી સુફરો બિછાવ્યો અને રોજો છોડવા હુકમ કરી બોલ્યો કે, આજનો દિવસે ઇદ કયામતનો છે. તે દહાડાથી એ ■મતના લોકો સતરમી રમજાનને કયામતની ઇદ કહે છે, તથા તે દહાડો ખુશીમાં ગુજારે છે.

યુસફ શાહ કાતબને એક માતબર માણસે કહ્યું કે, એક વખત હું અલમુત ગયો હતો, ત્યાં એક પાટીઆ ઉપર આ બેત લખેલો હતો.

બેત—બરદાસ્ત ગીલ શરે બ તાઇદે ઇઝદી,
મક્ધુમ રોજગાર અલી ઝીકર તલ સલામ.

અર્થ—જમાનાના સાહેબ અલી ઝિક્રતલ સલામે શરીઅતની તોકને ખુદાની મદદથી ઉપાડી (કહાડી નાખી)

આ વાતો કોયસ્તાનના મુલકમાં જાહેર થઇ. જે આગલા હાકેમો શરીઅતના તાબેદાર હતા તેઓના ઉપર પણ લાગુ પડી.

રમજાનની ૧૭ મી તારીખે તે એમ બોલ્યો હતો કે, હું મહમદ બુજરગ ઉમેદનો દીકરો છું; પણ તે આસપાસના દેશોમાં કાગળ લખતો; તેમાં હું નિઝાર બિન મુસ્તનસરના લોહીમાંથી છું એમ કોઈ વખત ઇસારામાં અને કોઇ વખત જાહેર પણ લખતો. હસનના કાગળોમાંનો એક જેમાંથી આ વાત નીકળે છે તે આ છે. કોયસ્તાનમાં હસન તરફથી એક અમીર ત્યાંનો હાકેમ હતો, તેને હસને લખ્યું હતું કે, હું હસન આ જમીન ઉપર ખુદાનો ખલીફો છું. મારો ખલીફો રઇસ અમીર મુજફ્ફર છે; માટે લોકોએ તેની તાબેદારી કરવી. આ કાગળ મોમનાબાદના કિલ્લામાં અમીરે મુંબર ઉપર ચડી લોકોની સમક્ષ વાંચ્યો. ત્યારે લોકોએ ખુશીના અવાજ કહાડયા તથા ડફ અને વાંસળીઓ વગાડી શરાબ પીધો. કેટલાક લોકોને આ વાત નાદુરસ્ત લાગવાથી તેઓ વતન મુકી જતા રહ્યા અને જેઓનામાં સફરની તાકત ન હતી તેઓ ગુપચુપ બેશી રહ્યા.

અલીઝિકરતલ સલામનો નસબ.

રૂધભાર અને કોયસ્તાનના કેટલાક ઇસમાયલીઓ કહેવા લાગ્યા કે, સૈયદના (હસનસબા) ના વખતમાં અબુલહસન સૈયદી નામે એક શખ્સ ઇમામ મુસ્તનસરની વફાત પછી બાર મહિને મિસરથી અલમુતમાં આવ્યો, તેની જોડે ઇમામ નિઝારનો દીકરો હતો. આ છુપી વાત તેણે હસનસબા સિવાય કોઇને કહી નહિં. હસને તેને ઘણી ઇજ્જત આપી કિલ્લામાંના એક ભોંયરામાં સંતાડી રાખ્યો ત્યાં તે જોડીઓ થયો.

મહમદ બુજરગ ઉમેદના વખતમાં તેને ત્યાં (નિઝારના દીકરાને ત્યાં) એક પુત્રનો જન્મ થયો તેજ દહાડે મહમદની ઓરતે પણ એક બેટો જણ્યો. એક સ્ત્રીએ છુપીથી :મહમદના છોકરાને ઉપાડી તેની જગ્યાએ ઇમામનો બેટો મુક્યો, તે ઝિક્રતલ સલામ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, જે ઇમામ અબુલહસન સાથે આવ્યો હતો તેનો સંબંધ મહમદની સ્ત્રીથી થયો; જેનો હમેલ ઝિક્રતલસલામ છે.

નિઝારી લોકો એમ કહે છે કે, જ્યારે સરાહનો બંધ તુટશે ત્યારે કયામત થશે. હસનના વખતમાં એમ બન્યું માટે હસનની દાવતને તેઓ કયામતની દાવત સમજે છે. હસનને તેના સાળા (જે બોયાની ઓલાદમાંથી હતો) એ સન ૫૬૧ માં લામસ્ટરના કિલ્લામાં છરીના ઘાથી મારી નાંખ્યો.

મહમદ બિન હસન.

હસનના મરણ પછી તેનો દીકરો મહમદ ગાદીએ બેઠો. તેણે પોતાના બાપના વેરમાં મામાને મારી નાંખ્યો. મહમદ પોતાના બાપનો મત ચલાવવામાં તેનાથીપણ શ્રેષ્ટ હતો. ઇમામના દાવાની તે ઘણી કોશિષ કરતો હતો અને હિકમત તથા ફિલસુફીના ઇલમનો ઘણો દાવો કરતો હતો.

કહે છે કે, ઇમામ ફખરાઝીએ રએમાં એક મકતબ કહાડી. તેને વાસ્તે કેટલાક લોકો એમ કહેવા લાગ્યા કે, તેણે નિઝારીઓની દાવત કબુલ કરી છે. આ બટ્ટાથી મુક્ત થવાને વાસ્તે તેણે મુંબર ઉપર ચઢી ઇસિમાયલીઓ વાસ્તે માઠા બોલો કહ્યા. આ ખબર અલમુત પહોંચતાં મહમદે એક ફિદાઇને તેની પાસે મોકલ્યો. તે ઇમામના હાથને કોટી કરી તેની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવાને બહાને રહ્યો અને એક વખત ઇમામ ઘરમાં એકલા હતા ત્યારે બારણું બંધ કરી ઇમામ ઇમામને નીચે પગાવી, તેની છાતી ઉપર ચડી ખંજર કહાડ્યું. ઇમામે તેનું કારણ પુછતાં જવાબ આપ્યો કે, તું અમારા વિષે માઠું કેમ બોલે છે? ઇમામ કહે, હવે તેમ ન કરવા માટે હું સોગંદ ખાઉં છું.

ફિદાઇ કહે મને તારા સોગંદ કરતાં મારા ખંજર ઉપર વધારે ભરોંસો છે. એમ કહી તેની છાતી ઉપરથી ઉતરી કહ્યું, તને મારવાનો મને હુકમ નથી, જો હોત તો તેમાં હું વિલંબ કરત નહિ. મહમદ બિન હસને તુને સલામ કહી છે. અને કહ્યું છે કે, હું તમારો તાબેદાર છું, તમો અલમુતમાં આવો તો તમને ત્યાં અમીરની જગ્યા મળશે. ઇમામે ત્યાં જવા ના કહી; પણ કબુલ કીધું કે, આજ પછી હું અલમુતના હાકેમ વિષે ઉલટું નહિં બોલું.

આટલી વાતચિત થઇ રહી એટલે ફિદાઇએ ત્રણસો સાઠ સોનાના દીનાર ઇમામ પાસે મુકી કહ્યું કે, આ તમારો એક વર્ષનો હદીઓ છે. દર વર્ષે તમને તેટલી રકમ મળતી જશે. એમ કહી ઇમામ વાસ્તે જે પહેરામણી લાવ્યો હતો તે પણ આપી. ઇમામ ફખરાજીએ ત્યાં ચાર પાંચ વર્ષ રહી વર્ષાસન ખાધું. પછી તે ઘોરના બાદશાહ ગ્યાસુદીન તથા શાહબુદીન પાસે ગયો. ત્યાંથી ખારઝમમાં સુલતાન મહમદ ખારઝમશાહ પાસે કેટલોક વખત રહી મોટો દરજ્જો પામ્યો.

ઇમામ ફખરાજીએ ફિદાઇની મુલાકાત લીધા પહેલાં શિષ્યોને સબક આપતી વખત કોઇ ઉલટી તકરાર આવતી તો કહેતો કે, આ તકરાર નિઝારીઆ જેવી છે; પણ ફિદાઇના મેળાપ પછી તેણે તે ટેવ મુકી દીધી અને માત્ર એટલુંજ બોલતો કે, આ મશહબો ઇસમાયલીઆના મહજબથી ઉલટો છે. એક શાગરીદે તેનું કારણ પુછ્યું. ઇમામે જવાબ આપ્યો કે, ઇસમાયલીઓનું માઠું ન બોલવું જોઇએ. કારણ કે, તેઓની પાસે કાપનાર પૂરાવો છે.

મહમદ વિષે ઇસમાયલીઓના કવિઓએ નીચેની મતલબના બેતો બનાવી તેની તારીફ ગાઈ છે.

" જ્યારે મહમદ બિનઝિક્રતલ સલામનું નામ દિલમાં જગ્યા પકડે, ત્યારે દુઃખને ક્યાં જગ્યા મળી શકે ? "

મહમદના વખતમાં નિઝારીઓએ ઘણાં ખૂનો કીધાં, રસ્તા લુટ્યા અને લોકો ઉપર ભારે વિપતિ ગુજારી હતી.

મહમદના મોટા દીકરાનું નામ જલાલુદ્દીન હતું તે ઘણો અક્કલમંદ હતો. તે પોતાના વડીલોના મતને ધિક્કારતો તેથી મહમદ તેનાથી ડરતો હતો. તેમ જલાલુદ્દીન પણ પોતાના બાપથી બીતો હતો અને દરબારમાં જતાં તે કપડાંની અંદર બખ્તર પહેરતો હતો. મહમદ સન ૬૦૭ માં ગુજરી ગયો. કેટલાક કહે છે કે, તેને ઝેર અપાયું હતું.

જલાલુદ્દીન હસન.

જલાલુદ્દીન અભિષેક થતાંજ શરીઅતના કાયદાને સુધારવા લાગ્યો. તેણે દેશમાં હમામખાનાં બાંધ્યાં, મસજીદો ઉભી કીધી, બાંગ, તકબીર અને જુમાની નિમાજ જારી કીધી તથા બગદાદના ખલીફા નાશરલદીનઅલ્લા, સુલતાનમહમદ ખારઝમશાહ અને ઇરાકના બીજા રાજાઓ તથા હાકેમો આગળ એલચીઓ મોકલી પોતાનો મત જાહેર કીધો.

જલાલુદ્દીનના એલચીઓને ખલીફા અને બાદશાહોએ ખિલાતો આપી. તેઓની વચ્ચે કાગળ પત્રનો વ્યવહાર ચાલુ થયો. તેમાં જલાલુદ્દીનને બાદશાહી ખિતાબ લખવામાં આવતો હતો. આલમોએ તેને ખરો મુસલમાન છે, એવી ફિતવા (સરટીફીટ) આપી ને તે નવો મુસલમાન કહેવાયો, તેના વખતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખેરાતખાના તથા મસજીદો બંધાઇ. આલમોને તેણે ખતીબ અને ઇમામના હુદ્દા આપી ઘણી પ્રીતિ દેખાડી.

કઝમીનીઓ આ વાત માનતા નહતા; માટે તેઓ તથા ઇસમયાલીઓ વચ્ચે લડાઇઓ જારી હતી. જલાલુદ્દીને તેઓની ખાત્રી કરવા માટે ત્યાંના કેટલાક સારા માણસોને અલમુતમાં બોલાવ્યા અને તેમની રૂબરૂ તેણે હસન સબાની રચેલ ઇસમાયલી કાયદાની કિતાબને બાળી નાખી, બાપદાદાને ફટવા આપી, જેથી તેઓને તેના સારા મતની ખાત્રી થવાથી પરસ્પર સલુકી થઇ.

જલાલુદ્દીનની મા ધર્મી સ્ત્રી હતી. તેણે બેતઅલ્લાની જીયારત કરવા ઇરાદો કર્યો. જલાલુદ્દીને બાદશાહી કાયદા મુજબ તેની જોડે નિશાન તથા તોફા આપ્યા. આ પાક ઓરત મક્કે પહોંચતાં તેને ઘણી ઇજત મળી અને ખલીફાએ હુકમ કર્યો કે, જલાલુદ્દીનનું નીશાન હજના રસ્તામાં બધા બાદશાહોના નિશાનથી આગળ ચાલે. આથી તથા બીજા એક કારણથી (આગળ લખવામાં આવશે) સુલતાન મહમ્મદ ખારઝમશાહ નાસર ખલીફા ઉપર નાખુશ થયો.

આઝરબાઝાનના હાકેમ અતાબક મુજફ્ફરદીનની જોડે જલાલુદીનની મિત્રાચારી હતી. તે હાકેમની સાથે ઇરાકનો વાલી નાશરૂદીન મનકલી દુશ્મની રાખતો હતો. વળી તે જલાલુદીનની હકુમતમાં હાથ નાખવા લાગ્યો, જેથી જલાલુદીન તથા અતાબકે એક સંપ થઈ બગદાદના ખલીફાની મદદ લઈ ઇરાક ઉપર ચડાઇ કરીને સન ૬૧૧ માં ત્યાંના હાકેમને મારી તેની જગ્યા બીજાને આપી.

જલાલુદીને ગીલાનના હાકેમ સાથે સગપણ કરવા એલચીઓ મોકલ્યા. તેમને જવાબ મળ્યો કે, ખલીફાના હુકમ સિવાય અમોથી તે બને નહિં. માટે જલાલુદીને બગદાદના ખલીફાની સિફારસ મંગાવી ત્યાંના હાકેમ કેકાઉસની બહેન સાથે લગ્ન કીધાં. તેને પેટે અલાઉદ્દીન મહમદ જન્મ્યો.

આ પછી ચંગીસખાને તુરકસ્તાન તરફથી ચડાઇ કરી. જલાલુદીને લાંબા વિચારથી તેની તાબેદારી કબુલ કરી. ચંગીસખાને તાતારમાંથી ડોકું કહાડ્યું એથી ગડબડાટ મચી રહ્યો હતો. દરમીઆન સન ૬૧૮ માં જલાલુદીને આ દુનિઆ ત્યાગ કીધી.

અલ્લાઉદ્દીન મહમદ.

અલ્લાઉદ્દીન નવ વર્સની ઉમ્મરમાં ગાદીએ બેઠો અને તરત પોતાના કેટલાક સગાઓ ઉપર પોતાના બાપને ઝેર દેવાનું તહોમત મુકી મરાવી નાંખ્યા.

ઇસમાયલી લોકો ઇમામની બચપણ, જુવાની અને ઘરડપણ એ ત્રણે અવસ્થાને સરખી માને છે અને તે ત્રણે અવસ્થામાં તેના હુકમની સરખી તાબેદારી કરે છે. માટે અલ્લાઉદ્દીન જે હુકમ કરતો તે બાજબી હોય કે નહિ; તો પણ તે બજાવતા હતા. અલ્લાઉદ્દીને એક બકરાનું ટોળું પાળ્યું હતું તથા રમતમાં વખત કહાડતો અને રાજ્યનું કામ ઓરતોના કબજામાં પડ્યું હતું.

અલ્લાઉદ્દીને બાપના મતનો ઇનકાર કર્યો. ઇસમાયલી મત ઉપર હજુ ઇસલામી મતે બરોબર મજબુતી પકડી ન હતી તેથી તેઓ અલ્લાઉદ્દીનના મત સાથે મળી ગયા; માટે શરીઅંતના કાયદા તુટી જઇ નિઝારીઓની રસમો ફરી ચાલુ થઇ.

અલ્લાઉદ્દીનના હકુમતના પાંચ વર્ષ વીત્યા ત્યારે તેણે હકીમની સલાહ વિના ફસ ખોલાવી, જેથી તેની તબીયત બગડીને ભેજાનો મરજ લાગુ થયો. તેથી રઇયત તેની પાસે દાદ ચહાવા આવતી, ત્યારે જો તેનો મિજાજ બરાબર ન હોય તો તેમને કતલ કરાવતો કે દુઃખ દેતો જેથી અંધેર ચાલવા લાગ્યું.

અલ્લાઉદ્દીન શેખ જમાલુદ્દીનનો મુરીદ હતો. તેણે શેખને પાંચસો દીનાર વર્ષાસન કરી આપ્યું હતું અને કહેતો કે, કઝવીનની જમીનમાં શેખના કદમ ન હોત તો, તે જમીનની માટી તોબરામાં ભરી અલમુતમાં લાવત. એક વખત તે નિશામાં હતો ત્યારે એક માણસે તેને શેખનો લખેલ કાગળ આપ્યો; માટે તેને સો ૫ટકા માર્યા અને કહ્યું કે, નિશાની વખતમાં શેખનું ખત મને કેમ આપ્યું ! હમામમાં જઇ આવું ત્યાં સુધી પણ તેં સબુર ન કીધી.

અલ્લાઉદ્દીનના ઘણા પુત્રોમાં સર્વથી મોટો રૂકનદીન હતો. તે બાળક હતો, ત્યારે બાદશાહ કહેતો કે, તે મારો વારસ છે, માટે લોકો એઉની સરખી તાબેદારી ઉઠાવતા હતા. સન ૬૫૩ માં અલ્લાઉદ્દીને આ દીકરાથી નાખુશ થઇ, બીજા દીકરાને વાલી કરવા કહ્યું; પણ ઇસમાયલીઓ પોતની રીત પ્રમાણે આગળની વશીઅતને વળગી રહ્યા. અલ્લાઉદ્દીન રૂકનદીન ઉપર કરડી નજર રાખતો હતો. માટે રૂકનદીન ત્યાંથી નાશી એક મજબુત કિલ્લામાં ભરાયો, રાજ્યના

અમીરો બેદિલ થઇ ગયા હતા; તો પણ જાહેરમાં તેઓ પ્રીતી બતાવતા હતા.

કહે છે કે, "હસન માઝીનદરાની" નાંમનો એક સખસ જે સાથે અલ્લાઉદ્દીન બદસોબત થતો હતો તે રૂકનદીનની ઉશકેરણીથી અલાઉદ્દીનનું કામ પુરૂ કરવા તક શોધતો હતો. એક વખત મધ્યરાતે અલ્લાઉદ્દીન બકરાના તબેલામાં દારૂના નીશામાં સુતો હતો ત્યાં જઇ હુસેને તેનું ગળું તબ્બર (કોહડા જેવું હથીઆર થાય છે) થી કાપી નાખ્યું સન ૬૫૩

રૂકનદીન ખુરશા.

રૂકનદીને ગાદીએ બેસતાંજ પોતાના બાપના ખુનની તપાસ કર્યાં વગર હસનમાઝીદરાનીને તેના દીકરા સમેત મારી નાંખ્યો અને ગીલાનના હાકેમ તરફ એલચીઓ મોકલી દોસ્તી બાંધી તેણે એક ચાલાક એલચીને મએસુર કનીન પાસે મોકલી તાબેદારી બતાવી. મએસુરે તેને બાદશાહ હલાકુખાંની હજુરમાં રજુ થવા સલાહ આપી એ બાબત એલચીઓની આવજા થતાં છેવટ પોતાના ભાઇ શાહનશાહને મએસુરના દીકરા જોડે હલાકુખાંની હજુરમાં મોકલ્યો.

સન ૫૬૪ માં મએશુર મુગલોના લશ્કર સાથે અલમુતના મુલકમાં આવ્યો. તેનો અલમુત પાસેના એક પહાડ ઉપર રૂકનુદીનના લશ્કર સાથે મુકાબલો થયો. જેમાં મુગલોને પાછું હઠવું પડયું; પણ તેઓએ ઇસમાયલીઓનાં ખળાં બાળી નાંખી દેશમાં બીજી ઘણી ખરાબી કરી.

શાહનશાહ હલાકુની હજુરમાં પહોંચ્યો ત્યારે હલાકુએ એક એલચી અનુમત મોકલી રૂકનદીનને કહેવડાવ્યું કે, તારા ભાઇને હું તાબેદારીની સનદ કબુલ કરૂં છું. ગાદી ઉપર આવ્યા પછી તમારી તરફથી કંઈ ગુન્હો બન્યો નથી. હવે તમારે પોતાના કિલ્લાને તોડી મારી હજુરમાં આવવું જોઇએ. રૂધબારમાંથી લશ્કર કહાડી લેવા

મઅેસુરને પણ હુકમ મોકલ્યો. આ હુકમ આવતાંજ રૂકનદીને કિલ્લાના કેટલાક કાંગરા તોડી નાંખ્યા અને મઅેસુર રૂધભારમાંથી નીકળી ગયો. બાદશાહના એલચી સદરૂદીન જંગીએ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે, રૂકનદીને કેટલાક કિલ્લા તોડી નાંખ્યા છે; પણ આપની હેબતથી આપની હજુરમાં આવવા બીહે છે તથા તે વાસ્તે એક વર્ષની મહેલત માગે છે.

બાદશાંહે શદરૂદીનની જોડે "શકાકી" નામના એક સખ્સને મોકલી રૂકનદીનને કહાવ્યું કે, તારે સુલેહ કરવી હોય તો શકાકીને દેશનું કામ સોંપી તરત અમારી હજુર આવવું. રૂકનુદીને આ હુકમ તામીલ કરવામાં ઢીલ કીધી અને પોતાના વજીર શમસદીન કેલકી તથા તેના કાકાના દીકરા સહેકુદીનને એલચીઓ સાથે બાદશાહ પાસે મોકલી ઢીલ થવાનાં બહાનાં જોડી કહાડયાં અને ગરદકુ તથા કોયસ્તાનના કારભારીઓને લખ્યું કે, તમારે બાદશાહની હજુર જઇ તાબેદારી કબુલ કરવી.

હલાકુખાંનનો ઝુંડો ધમાવંદમાં પહોંચ્યો ત્યારે સહેકુદીનને કેટલાક એલચીઓ સાથે મેમુનદસ તરફ મોકલી રૂકનદીનને કહેવરાવ્યું કે, જો તું તારૂં હિત ચહાતો હોય તો, બાદશાહે ધમાવંદમાં મુકામ કર્યું છે ત્યાં તારે આવવું. કદાપિ વખત લાગે તો તારા દીકરાને આગળ મોકલવો. આ પેગામ પહોંચવાથી રૂકનુદીન ધ્રુજવા લાગ્યો અને હલકા માણસોની સલાહથી એક ગુલામડાના છોકરાને એલચીઓ સાથે મોકલી ભાઇને પાછો મુકવા અરજ કરી. હલાકુ રૂધભારના દેશમાં આવ્યો ત્યારે તેને આ ઠગાઇ માલમ પડવાથી તે છોકરાને પાછો મોકલાવી રૂકનદીનને કહેવરાવ્યું કે, એ છોકરો ખિજમતને લાયક નથી; માટે જો શાહનશાહને છોડાવવો હોય તો તારા બીજા ભાઇને મોકલાવ.

આ વખતમાં સમસદીન વજીરે ગરદકુના કોટવાળ તાજદીનને બાદશાહની હજુરમાં પહોંચાડવાથી શાહનશાહને રજા મળી; પણ તેને એવો હુકમ હતો કે, તેના ભાઇને કહી મેમુનદસને ખરાબ કરી અહીં આવવું.

તવાચીખાન, પ્રગણામાં લશ્કર એકઠું કરતો હતો. તે હલાકુના લશ્કરને આવી મળ્યો અને સવાલ મહિનાની સતરમી તારીખે બાદશાહે મેમુનદસને ઘેરો ઘાલ્યો. પચીસમીની લડાઇ શિરૂ થઇ. બીજે દહાડે રૂકનદીને પોતાના ખરા દીકરાને પોતાનાભાઇ ઇરાનશાહની જોડે બાદશાહ આગળ મોકલી જીવતદાન માગ્યું અને ઓગણત્રીસમી તારીખે ખવાજા નશરૂદીન વીગેરે અમીરો સાથે રૂકનદીને બહાર આવી ઘણો માલ અને રોકડ બાદશાહને નજર કરી. બાદશાહે તે સર્વે લશ્કરમાં વહેંચી દીધું.

રૂકનદીન મેમુનદસમાંથી બહાર નીકળતાં બાદશાહતને ત્રણ તલાક આપી એક ચાદર ઓઢીને હલાકુના લશ્કરમાં પહોંચ્યો. હલાકુએ તેને એક તાતારી ટોળાંને સોંપ્યો.

રૂકનદીને બાદશાહના હુકમથી પોતાના ખાસ માણસોને એલચીઓ સંગાથે રૂધભારના પ્રગણાના મજબુત કિલ્લા તોડી પાડવા માટે મોકલ્યા. તેમણે ખજાનાથી ભરપુર એવા ચાળીસ કિલ્લાઓને જમીન બરાબર કીધા. અલમુત, લામસ્તર તથા બીજા કેટલાક કિલ્લાના રહેવાશીઓએ તાબે થવાનાં બહાનાં કહાડી કહ્યું કે, બાદશાહની સ્વારી અહીં આવશે ત્યારે અમે હુકમ ઉઠાવીશું. બે ત્રણ વર્ષ પછી બાદશાહ અલમુતની નજદીક પહોંચ્યો અને તેમને દહેસત બતાવવા રૂકનદીનને કિલ્લા નીચે મોકલ્યો; પણ કિલ્લાનો કોટવાળ તાબે ન થયો; માટે એક લસ્કરની ટુકડી કિલ્લાને ઘેરવા સારૂ મૂકી પોતે લામસ્તર ગયો. ત્યાંના લોકો તાબે થયા અને અલમુતવાળાઓએ પણ માફી માગી. કિલ્લાના જમાદારે લસ્કરમાં આવી ત્રણ રોજની મહેતલ લીધી, તેટલામાં ત્યાંની રૈયતે પોતાના માલનો બચાવ કીધો. ચોથે રોજ કિલ્લામાં જે કંઇ રહ્યું હતું તે સર્વ લસ્કરે લૂટી લીધું.

અલમુત એક પહાડ છે. તેની શિકલ જમીન ઉપર ઉંટ બેઠેલો હોય એવી છે. અલમુતનો કિલ્લો એવો તો બુલંદ હતો કે, તેને તોડતી વખતે તોડનારાઓને આસમાનના બુરજો તોડતા હોય એવું લાગતું હતું. આ કિલ્લાના પેટાંમાંથી મધ, સરાબ, સરકાના હોજ તથા હસનસભાના વખતમાં સંગ્રહ કરેલો કેટલાક ખોરાક જેવોને તેવો નિકળ્યો. ઇસમાઇલીઓ આ વાતને હસનની કરામત સમજે છે.

બાદશાહ હલાકુખાન રૂકનદીનના લશ્કરને વીખેરી નાખી સન ૬૫૪ ના જીલહજ મહિનામાં પોતાની ઉમેદથી ફળદરૂપ થઇ હમદાનની કોરના અઝુક નામના ગામમાં ગયો. ત્યાં રૂકનદીનને સાથે લીધો હતો તેના ઉપર કૃપાદષ્ટિ હતી. રૂકનદીનને બાદશાહના એલચીઓ સાથે પોતાના ખાસ માણસો આપી શામના મુલકના કિલ્લા ચંગીસખાનના હાકેમોને સોંપવા હુકમ કર્યો, રૂકનદીન એક હલકા મુગલની દીકરી ઉપર આશક પડયો, તેની ખબર બાદશાહને પડવાથી તેણે તે છોકરી તેને પરણાવી દીધી.

રૂકનદીને પોતાને મનકુખાન પાસે મોકલવા બાદશાહને અરજ કરી. બાદશાહ અજબ થયો; પણ અરજ પોતાને અનુકુળ પડવાથી કબુલ રાખી અને તેની રખવાળી વાસ્તે મુગલોની એક ટોળકી આપી. રૂકનદીન ગરદકુ પહોંચતાં મનકુખાનના એલચીઓએ મનકુખાન તરફથી તેને કહ્યું કે, તું ગુરદકુ વિગેરે કિલ્લા કેમ સોંપતો નથી ? તે કિલ્લાને તોડી પાછો આવ. તે પાછો ફર્યો ત્યારે એલચીઓએ મિજબાનીના બહાનાથી તેને તેડી તેને તરવારથી મારી નાખ્યો.

ઇસમાયલીઓને સમાપ્ત કરવામાં મનકુખાનનો એવો હુકમ હતો કે, તેઓમાંના એક પારણામાં સુતેલાં બાળકને પણ જીવતું મુકવું નહીં. રૂકનુદીનના મરણ પછી તેના નોકરો તથા લશ્કર જે હાકેમને સોંપવામાં આવ્યાં હતાં તે બધાંઓને મારી નાખ્યાં અને પોતાના એક ખાસ માણસને કઝમીન તરફ મોકલી રૂકનુદીન ખુરશાના દીકરા, દીકરી, ભાઇ, બહેન, ખેશ, કુટંબ અને તેની આખી કોમને કાપી નખાવી માત્ર તેઓમાંથી બે સખસો બુલગાન ખાતુનને સોંપ્યા. તેઓને તેણે પોતાના બાપ ચકતાઇના વૈરમાં મારી નાખ્યા.

ફીયાણુજરગ ઉમેદની નશલ તૂટી ગઇ. કોઇ માણસ તેમનામાંથી જમીન ઉપર રહ્યુ નહિં. મનકુખાને હુકમ કહાડયો કે, ખોરાશાન, કુધબાર અને કોયસ્તાનના મુલકોમાં જે ઇસ્માયલીઓ આવે તેને ઠાર કરવા, જેથી બધા ઈસમાયલીઓ કતલ થઇ ગયા. આ કતલને "ઇસમાયલીઓની કયામત "નું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

બાર હજાર માણસોની ખરાબી થઇ. બાદશાહી લશ્કર ચોમેર ફરતું હતું તથા જે ઇસમાઇલી હાથ લાગતો તેને ગરદન મારતું હતું. આમ થવાથી સઘળા રસ્તાઓ નિર્ભય થઇ ગયા અને મુસાફરો મદદ વગર આવજા કરવા લાગ્યા. જે મુસલમાનો બચ્યા હતા, તેઓ ખુદાનો ઉપકાર માની હલાકુખાનને આશિર્વાદ દેવા લાગ્યા. હલાકુખાન ઇસમાયલીઓનો કાંટો કહાડી ખ્વાજા નશીરતુશીની કોશિષથી બગદાદ રવાના થયો."

ઇસમાયલીઓની હકિકત "રોઝતલસફા" નામની તવારીખમાંથી લીધેલી છે એમ પહેલાં જણાવ્યું છે. હાલ એટલુંજ કહેવાનું છે કે, એમાં ઇસમાયલીઓ વિષે કેટલાક ભાડા શબ્દો વાપરેલા છે તે મેં કહાડી નાંખ્યા છે તથા પ્રસંગોપાત લંબાણ સબબ થોડી થોડી નજીવી હકિકત પણ પડતી મુકી છે.

રૂકનુદીન પછી નિઝારી પેઢીઓ.

રૂકનુદીન ખુરશા પછી નિઝારીઓની હકિકત "રોઝતલસફા" માંથી મળી નથી. પણ ખોજા લોકોની પોથીઓમાં પેઢીઓની ટીપ છે તેમાં રૂકનદીન ખુરશ પછી સમસદીન મહમદ, અલ્લાઉદીન મોમન, કાસમશાહ એ નામો છે. ફિરસ્તાની તવારીખમાં મીર સમસના પ્રકરણમાં એમ લખ્યું છે કે, મીરશમસ એ કાસમ અનવર બિન સૈયદ મહમદ નુરબક્ષના મુરીદોમાંથી હતો, એ હકિકત ત્રીજા ભાગમાં આવશે. જેથી એમ સમજાય છે કે, રૂકનદીન પછી સૈયદ મહમદ નુરબક્ષે નિઝારી પંથ ચલાવ્યો હોય અને તેના બેટા કાશમશાહનું નામ પેઢીનામામાં દાખલ થયું હોય; પણ મીરશમ્સની વાત તો સુમારે ચારસો વર્ષની છે અને સૈયદ મહમદ જેને અમે સતગુરનુર ગણ્યો છે તેતો મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં હતો, તેને સુમારે સાડાસાતસો વર્ષ થયાં ત્યારે આ વાત સાચી ગણીએ તો તે વાત ખોટી થાય એમ આ ક્રિયા બંધ બેસતી થતી નથી. ગમે તેમ હોય આપણે આ જગ્યાએ ખોજા પંથમાં જેમ પેઢીઓ લખી છે તેમજ લખીએ.

રૂકનદીન સુધીની પેઢીઓ ઘણીખરી ઇતિહાસ સાથે મળે છે. પેઢીઓમાં "હાદી" લખેલ છે, તે હસનસબા સમજ્વો હાદી એટલે હિદાયત આપનાર. તે પછી "મહતદી" લખેલ છે તે કીયાબુજરગ ઉમેદ સમજાય છે. મહતદી એટલે હાદીનો મદદગાર. ખોજાની પેઢીઓની ટીપમાં રૂકનદીન પછી જે નામો છે તે મળેલી હકિકત સમેત હવે હું લખું છું.

શમસદીન મહમદ (૧) અલ્લાઉદીન મોમન (૨) એમની તવલદ અને રહેવાસ અઝદુન જેને "અગુવા" પણ કહે છે તેમાં હતો અને તુરબત પણ ત્યાં છે) કાસમશાહ (૩) મુસત નસરબિલ્લા (૪) અબ્દસલુમ (૫) ગરીબ મિરઝાં (૬) ભુધરઅલી (૭) મુરાદમિરજાં (૮) જુલફિકારઅલી (૯) નુર ધરઅલી (ખલીલલ્લાઅલી (૧૧) નિઝારઅલી (૧૨) (આ નામોવાળા કેકમાં રહેતા હતા અને તેઓનાં આખરીનાં મકાન પણ મકાન પણ ત્યાંજ છે) હસનઅલી (૧૩) (એનો જન્મ અને રહેવાસ કેકમાં હતો અને તુરબત શાહનઝફમાં છે) કાસમઅલી (૧૪) (એનો જન્મ અને રહેવાસ કેકમાં અને આખર સ્થળ કરબલ્લામાં છે) અબુલહસનઅલી (૧૫) (એનો જન્મ અને રહેવાસ શહેર બાબકમાં અને આખર સ્થળ શાહનઝફમાં છે) ખલીલલ્લાઅલી (૧૬) (એનો જન્મ શેહેર બાબકમાં અને રહેવાસ માહ્લાતમાં અને આખર શાહનઝફમાં છે) હસનઅલી (૨૭) (એમનો રહેવાસ કીરમાન અને આખર સ્થળ મુંબાઈ) અલીશાહ (૧૮) એનો રહેવાશ કિરમાન અને આખર સ્થળ કરબલ્લા) મહમદ સુલતાન (૧૯) (હાલ મુંબઇમાં વિદ્યમાન)

મારકોપોલોની મુસાફરીના ગ્રંથ ઉપરથી.

પહાડી ઘરડા પુરૂષ વિષે.

પહાડમાં રહેનાર ઘરડો પુરૂષ મુલહિત ગામમાં અગાઉના વખતમાં રહેતો હતો જે નામનો અર્થ " આરામની જગ્યા " એમ થાય છે. મેસરસ મારકોપોલો જેમણે તે દેશમાં કેટલાક દેશીઓ પાસેથી સાંભળીને જે પ્રમાણે તવારીખ વર્ણન કીધી છે, તેમ હું તમોને આખી તવારીખ કહીશ.

" તે ઘરડો પુરૂષ અલ્લાઉદ્દીનના નામે કહેવાતો હતો બે પહાડો વચ્ચેની એક ચોકસ ખીણ તેણે પુરાવી નાંખી હતી અને ત્યાં સૌથી મોટો, સૌથી ખુબસુરત બગીચો જે કદી દીઠામાં ન આવ્યો હોય, એવો દરેક જાતના મેવાના ઝાડોથી ભરપૂર બનાવ્યો. તેના અંદર ઘણાજ ખુબસુરત તંબુઓ અને મહેલો જેનો આપણને ખ્યાલ પણ ન આવી શકે એવા ગિલીટ ચડાવેલા અને સરસ રંગના બનાવ્યા હતા. તેમાં નેહરો હતી જેમાં દારૂ, દુધ, મધ અને પાણી ખુલ્લા વહેતાં હતાં અને તેમાં ઘણીએક બાનુઓ અને ઘણીજ ખુબસુરત છોકરીઓ જે દુનીયાંમાં મુશ્કેલાઇથી મળી શકે તે હતી. તેઓ દરેક જાતના વાજીંત્રો વગાડી જાણતી અને ઘણુંજ મધુર ગાયન ગાતી તથા એવી રીતે નાચતી કે, જોનારનું મન હરણ કરી લેતી; કારણ કે તે ઘરડા પુરૂષની મતલબ એ હતી કે. લોકો એમ માને કે, ખરેખર જીન્નત તે એજ છે. તેણે તે બાગ જે પ્રમાણે મહમદ નબીએ જીન્નતનું બ્યાન આપ્યું હતું કે, તે ખુબસુરત બગીચો છે, જેમાં દારૂ, મધ, દુધ અને પાણીની નહેરો તથા જીન્નતમાં રહેનારાઓની ઘણીજ ખુશાલી માટે ખુબસુરત સ્રીઓ છે તે પ્રમાણેનો બનાવ્યો હતો. જે કોઇ તેનો એશેશીન (ખુની નહિં થાય, તેને તે બગીચામાં દાખલ થવા આપવામાં નહિં આવતું તે બગીચામાં દાખલ થવાના દરવાજા પાસ ગઢ હતો તે એવો મજબુત કે, આખી દુનીયાંને અંદર પેસતાં અટકાવે અને તે શિવાય

અંદર આવવાનો બીજો રસ્તો નહિં હતો, તેણે પોતાની દરબારમાં બારથી વીશ વર્ષ સુધીની ઉમ્મરના કેટલાક છોકરાઓ કે જેઓને સિપાહ બનવાનો શોક હતો, તેમને રાખ્યા હતા. તેઓ જેમ મહમદ નબીને માનતા તેમ તે છોકરાઓ તે ઘરડા પુરૂષને માનતા હતા. પછી તેઓને ચાર, છ કે દસદસને એકી વખતે એવી ચીજ પીવાની આપતા કે, જેથી ભરઉંઘમાં તેઓ પડી જતા, પછી તેમને ઉંચકાવીને તે જિન્નતમાં દાખલ કરાવતો. જ્યારે તેઓ જાગતા ત્યારે પોતાને જિન્નતમાં જોતા."

" આ ઘરડો પોતાના ચેલાઓને એમ કેળવતો. જ્યારે તેઓ જાગતા ત્યારે તેઓ પોતાને એવી ખુશનુમાં જગ્યામાં જોતા કે, તેઓ ધારતા કે, ખરેખર તેઓ જિન્નતમાં છે અને પછી તે બાનુઓ અને છોકરીઓ તેઓનો જીવ ભરાય એવી રીતનો તેઓ સાથ પ્યાર કરતી. જુવાન પુરૂપ જે કંઇ માગે તે તેઓના માટે ત્યાં હતું. તેઓ પોતાની મરજીથી તે જગ્યા કદી પણ છોડતે નહિ એવી હતી. હવે આ શેહેજાદો જેને આપણે ઘરડો પુરૂષ કહીએ છીએ તે પોતાને દરબાર દબદબા ભરેલી અને ઉંચી રીતે રાખતો હતો અને ભોળા લોકો જેઓ તેની આસપાસ રહેતા તેઓને એમ મનાવતો કે, હું મોટો નબી છું જ્યારે પોતાના એસેશીનમાંથી કોઇને કંઈ કામે મોકલવા ચાહતો ત્યારે ઉપર કહ્યા પ્રમાંણે તેને પીવાનું આપતો. પછી તેને પોતાના મહેલમાં લઈ જવા હુકમ કરતો અને પછી જ્યારે તે જુવાન પુરૂપ ઉઠતો ત્યારે તે બગીચામાં નહિ; પણ તે કિલ્લામાં પોતાને જોતો. જે જોઈ તે નાખુશ થતો. પછી તેને તે ઘરડા પુરૂપની હજુરમાં લઇ જતા અને પોતે જાણે એક ખરા નબીની હજુરમાં હોય તેમ ઘણુજ માન સાથે ઝુકીને સલામ કરતો. પછી તે ઘરડો પુરૂપ તેને પુછતો કે તું ક્યાંથી આવ્યો તે કહેતો કે, હું જિન્નતમાંથી આવ્યો તે જિન્નત જેવી મહમદ નબીએ પોતાના કાયદાની બુકમાં લખી તેવીજ હતી. જેથી જે લોકો તે વખત આસપાસ ઉભેલા હોય ને જેમને દાખલ કરવામાં નહિં આવ્યા હોય તે બધાને તેમાં દાખલ થવાની ઘણીજ ખાહેશ થતી,"

"પછી તે ઘરડા પુરૂપને જ્યારે કોઇને મરાવી નાંખવો હોય ત્યારે તેવા એક જુવાનને કહેતો કે, ફલાણા ફલાણાને જઇ મારી

નાંખ, ને જ્યારે તું પાછો આવશે ત્યારે મારા ફિરસ્તા તને જિન્નતમાં લઈ જશે ને તું જો મરી જશે તો પણ મારા ફિરસ્તાને હું કહીશ તો તુને જિન્નતમાં લઈ જશે. આ પ્રમાણે તેમને મનાવતો અને તેઓને પાછા તે જિન્નતમાં જવાની એવી મોટી ખાહેશ રહેતી કે ગમે તેવો હુકમ હોય, તે કરવા સારૂ પોતાની જાન જોખમમાં નાંખવા અચકાતા નહિ. એ પ્રમાણે જેને ચાહતો તેને તે ઘરડો પુરૂષ મારી નખાવતો અને રાજાઓના પેટમાં બીક ઉપજાવતો, જેથી તેઓ તેના ખંડણી આપનાર જેમ જતા અને પછી સલાહ અને દોસ્તી સાથ તેઓ ઘરડા પુરૂષ સાથ વર્તતા."

"મારે કહેવું જોઇએ કે, તે ઘરડા પુરૂષના હાથ હેઠળ બીજા હતા. જેઓ તેના કામની નકલ કરતા અને તેજ પ્રમાણે ચાલતા એઓમાંના એકને દમાસ્ક અને બીજાને કુરદસ્તાનમાં મોકલી આપ્યા ઇ. સ. ૧૨૫૨ માં એવું બન્યું કે, લીવંટના તાતાર લોકોના અમીર અલ્લાઉએ આ ઘરડા પુરૂષના ઘાતકી કામો વિષે સાંભળ્યું અને તેનો છેડો લાવવા ઠરાવ કીધો, તેથી પોતાના એક મોટા અમીરને તે કિલ્લા ઉપર મોટા લશ્કર સાથ મોકલ્યો; પણ તે કિલ્લો એવો મજબુત હતો કે, ત્રણ વર્ષ સુધી ઘેરો રાખવા છતાં લેવાઇ શકાયો નહિ; પણ પછી કિલ્લામાંના લોકોનો ખોરાક ખુટયો અને પકડાયા. તે ઘરડા પુરૂષને બધા માણસો સાથ કતલ કરવામાં આવ્યો. અને કિલ્લા સહીત જિન્નતના બાગને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યો તે વખતથી તેના બાદ કોઇ તેની ગાદીએ ન આવ્યા ને તેની લુચ્ચાઇઓનો છેડો આવ્યો.

માન પામેલા સાહેર ડી० જાનવીલ કહે છે કે,

"હુસેનના શોકકારક મોતના વખતથી અલીના ખાનદાનથી ઉતરેલાઓ તે ખરા વારસ પેગંબરના છે એમ લોકો માને છે. એમ માનનારાઓ પોતાના ધર્મના મતો છુપા રાખવાની કોશિષ કરવાને અને વળી તરેહવાર મતો ધરાંવવાના સબબથી તેઓના ધર્મની વલણ વિચિત્ર અને ગુપ્ત છે. એક તરફ અલીને ખુદાનો અવતાર લીધો હોય એવી રીતે માને છે અને તેની ઓલાદને પણ તેના જેવી

દરજ્જો આપે છે અને બીજી તરફ બીજો ફિરકો એવો પણ છે કે જે પોતાને દીનનો કલમો અને બીજા ફરમાનથી છુટો ગણે છે. હઝરત અલીને માનનારાઓમાંનો એક ફિરકો ઇસલામી છે. જેઓ સીયા પણ ગણાય છે. તે મુખ્ય ફિરકો છે અને અસલ ધર્મના મતથી આડે રસ્તે જનારી શાખાની એ જડ છે એ નામ તેઓએ તેમના સાતમા ઇમામના નામ પરથી ધારણ કીધેલું છે. જે ઇમામ વિષે તેઓ એમ માને છે કે, તે જમીનમાં ગયો છે; પણ દુનિયાનો છેડો આવશે તે દિવસે પાછો આવશે. ઇ. સ. ૧૦૯૦ માં ઇરાનની ઉત્તર તરફના પહાડી પ્રગણામાં રહેનાર સભાના દીકરા હસને આ ઇસમાયલી ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું. અને એકસો સીતેર વર્ષ પછી મંગોલ લોકોએ તે કોમને દાબી નાખી. તે વખત સુધી હસને જે ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું. તે પુર્વ કોહીસ્તાનમાં બધે ઠેકાણે નહિ તો કેનગામ સુધી ફેલાઇ ગયું હતું. કાઝવીનની ઉત્તર પુર્વ દિશા તરફ બત્રીશ મૈલ છેટે અલમુતમાં તેઓનું મુખ્ય મથક હતું અને આખા સંસ્થાનમાં બધે ઠેકાણે ઘણા મજબુત કિલ્લાઓ ધરાવતા હતા."

"ડી० સાસીઓ એ પ્રમાણે સાબીત કીધું હોય એમ દેખાય છે કે, એક જાતનો રોપો તેને "હસીસ" કહે છે તે તેઓ વાપરતા હતા. તે ઉપરથી તેઓ "હસીસીન" કહેવાય છે. તેઓની મારી નાખવાની અને જુલમ કરવાની રીત ઉપરથી "એસેસીન" એટલે કતલ કરનાર એ નામ હાલના વખતમાં વપરાય છે. આ રીત વાપરવાની અસલ નેમ તેઓની એ હતી કે, ખરા ધર્મને માનનારાઓ તેઓ ઉપર જુલમ કરે તો તેઓથી સામે તલવારથી ન થવાય; માટે બીવડાવવાની અને સજા કરવાની એ રીત તેઓએ દાખલ કીધી."

મુલહિત નામની સમજણ (કામુશીઆમાં જે તેમ) મુલહિત એ નામનો અર્થ અરબીમાં "ખરા ધર્મથી આડી રીતે જનારાઓનું ટોળું" એમ થાય છે. અરબીમાં "મુલહિદ" જેનું બહુવચન "મુલહિદા" છે જે બોલનું ઇરાની તવારીખમાં ઉપલી કોમને નામ આપવામાં આવ્યું છે અને હજી સુધી ઇસમાયલીને લગતા થોડા ઘણા ફિરકાઓ જેવા કે, "દરુશીશ" "શાઇરીસ" માટે સુની અરબો એ નામ આપે છે.

"તબકતે નાશરી" નો લખનાર અલમુતના ફિરકાને "મુલાહિદ તલમૌત" એટલે મોતના મુલાહિદ એટલે ધર્મથી આડે રસ્તે જનાર એમ કહે છે.

"ખાનીશાક" અને તે પહેલાં "મુલહિત" એ અલમુતપરથી નામ નિકળેલું છે એમ જે૦ આર૦ ફોરેસ્ટર માને છે; પણ મુલહિતાનું મળવાપણું "મુલહિદ" અથવા "મુલાહિદા" ને વધારે મળતું છે. આરમીનિયન તવારીખમાં ઇસમાયલી દેશને "મુલહિત" એ નામ આપેલું છે અને "રબીબેનજામીને" બારમી સદીમાં અને "રૂબરૂકી" એ તેરમી સદીમાં "મુલીહેત" એ પ્રમાણે બોલ તેવી રીતે લાગુ પાડયો છે.

હલાકુની સ્વારીના ચાઇનીસ વર્ણનમાં મુલાહી દેશ વિષે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

"જેરૂસલમની યાત્રાએ જનારાઓએ "જાલેબેનાન" પહાડની ઉત્તરે આવેલા પહાડોમાં વસનાર કોમની શાખાના સરદારને "પહાડનો ઘરડો પુરૂષ" એ નામ આપ્યું છે. જે અરબીમાંથી "શેખુલ જબલા" બોલનો તરજુમો છે; પણ હામરના લખવા પ્રમાણે અલમુતના શેહેજાદાને જે પોતાને સુલતાન કે, મલેક કે, અમીર કંઇ નથી કેહેવડાવતો તેનું નામ છે એમજ હોય એમ લાગે છે. કારણ તેના દેશને "બિલદુલ જબલ" એમ કહેતા હતા"

નીચે લખેલું બ્યાન ચીનના રહેવાશી મી૦ રેમુંટસંટ તરફથી છે.

"મુલાહી દેશના સિપાઇઓ તે પક્કા લુટારા છે. જ્યારે તેઓ કોઇપણ બ્યસની જુવાન પુરૂષને જુએ છે ત્યારે તેને ફાયદા અથવા લાભની આશથી લલચાવે છે તેને એટલી હદ સુધી લલચાવે છે ને ઉશ્કેરે છે કે, તે પોતાના હાથથી પોતાના મોટાભાઇ કે પોતાના બાપને મારી નાંખવા તેને કહેવામાં આવે તો મારી નાંખવા તૈયાર થાય. એવી હદપર જ્યારે તે પહોંચે ત્યારે તેને કેફ પીવડાવી પીધેલો બનાવી તે હાલમાં તેને એકાંતની આરામની જગ્યામાં લઇ જાય છે. જ્યાં તેને મધુર ગાયન અને ખુબસુરત સ્ત્રીઓથી ચકચુર કરવામાં આવે છે. કેટલાક દિવસ સુધી તેની બધી ઇચ્છા પુરી પાડવામાં આવે છે અને

પછી જ્યારે તે ઉંઘમાં હોય ત્યારે તેની અસલી જગ્યાપર લઈ જવામાં આવે છે. જ્યારે તે જાગે છે ત્યારે તેને પુછવામાં આવે છે કે, જો તે ખુની થાય તો તેને તેજ સુખથી બદલો આપવામાં આવે. પછી ધર્મ પુસ્તકો અને બંદગી તેને શીખવી એવો ગરમ કરવામાં અને જુસ્સામાં લઈ આવવામાં આવે છે કે, કંઇપણ કર્મ તેને કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે તો તે બજાવવા માટે દિલગીર થયા વગર કે મોતથી બીધા વગર તે બજાવે છે. ”

અરબી વર્ણન છે તે અત્રે કહી નહિં શકાય એટલું લાંબુ છે. તે એક “ હકીમની તવારીખ ” એ નામની કિતાબમાં છે. તેમાં જિન્નતનો વિગતવાર હેવાલ આપવામાં આવેલો છે. તેમાં લખેલું છેકેઃ—

“ આવા જુવાન પુરૂષને ભાંગ જેવી કેફી વસ્તુ પીવરાવી તેને તે આરામની જગ્યામાં લઇ જવામાં આવે છે ત્યાં તે જાગ્યા પછી કહે છે કે; ઓ સરદાર હું જાગું છું કે સ્વપ્નામાં છું. તેનો સરદાર કહે છે કે, ફલાણા, યાદ રાખ કે, આ સ્વપ્નું કોઇને કહેતો નહિં. જાણ કે તે જગ્યા તારા માટે જીન્નતમાં રાખવામાં આવી છે. તે હજરતઅલી જે તારો ધણી છે તેણે તુને આ દેખાડવાની મહેનત કીધી છે * * * માટે તે ઇમામની ચાકરી બજાવવામાં એક પળ પણ આનાકાની કરતો નહિં તે તારાથી ખુશી છે એવું તુને જણાવવા માટે ઇચ્છયું છે. ”

વીલીયમ ડી૦ નાનજીર્સ તે. ધરડા પુરૂષ માટે એમ કહે છે કે;—

“ તે ધરડા શેખથી પાસેના અને છેટેના બધા અરબો અને ખ્રિસ્તિઓ ઘણા બીતા હતા; કારણ કે, તે પોતાના જાસુસો મોકલી બેઉ વર્ગના શાહજાદાને ઘણીવાર મરાવી નાંખતો હતો; કારણ પોતાના દેશમાંના જુવાન પુરૂષોને પોતાના મહેલમાં લાવતો. પછી તેઓને જુદી જુદી ભાષા શીખવતો અને બીજી બધી બાબતો ઉપરાંત તેઓના ખાવંદથી બીવું; તેને મરવા સુધી તાબે થવું કે જેથી કરીને જીન્નતની ખુશાલીમાં દાખલ થવાશે અને જે કોઇ તે ખાવંદનો હુકમ બજાવતાં મરી જશે તેને ફિરસ્તા માનવામાં આવશે. હવે આ ફિદ-

વીઓ અથવા ચેલાઓ કેવી સખ્ત તાબેદારી કરતા હતા તે વિષે "ફરાપીપીનો" અને "મરીનો સાનુટો" એ બે જણ વર્ણન કરે છે કે, "એક વખતે જેરૂસલમનો રાજા તે ઘરડા પુરૂષની મુલાકાત કરવા આવ્યો અને તેઓ એક દિવસ સાથે ફરતા હતા ત્યારે તે ઘરડા પુરૂષે તે રાજાને પુછ્યું કે, જેવી મારી રૈયત મને તાબે છે તેવી કોઇ-પણ રાજાને તાબે હશે? તેનો જવાબ તે રાજા આપે તેટલીવાર વાટ જોયા વગર બે છોકરાઓ જેઓ એક મિનારા ઉપર હતા તેમને ઇ-શારો કીધો, તે સાથેજ તેઓ નીચે કુદ્યા અને પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો."

સીરીયા અથવા ઇરાનથી ઇસમાયલી એલચીઓએ જે જાણવા જોગ ખુનો કીધાં અથવા ખૂન કરવાનાં યત્નો કરવામાં આવ્યાં તેની વિગત નીચે મુજબ છે.

જેઓનાં ખુન કરવામાં આવ્યાં તેઓનાં નામ.

ઇ૦ સ૦ ૧૦૯૨—નિઝામુલ મુલ્ક—તે મલેકશાહનો અગાઉનો ઘણો જોરાવર વજીર.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૦૨ સેલજુકીઆન—ઇરાનનો શાહાનશાહ અને થોડી મુદત પછી તેના બે દીકરા. હોમસનો બાદશાહને તેને તેજ શહેરની મસ્જીદમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૩ :મોસલનો બાદશાહ તેને દમાસ્કસની મુખ્ય મ-સજીદમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૪ સંજારશાહનો વજીર અબુલ મુજફ્ફરઅલી અને ચા-કર બેગ. સંજારશાહનો કાકો.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૬ અહમદ યલ ને બગદાદમાં મરઘાના બાદશાહને ઇરાનના સુલતાન મહમદની હાજરીમાં.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૨૧ અમીર અફ્ઝાલ, મિસરનો શક્તિમાન વજીર તેને કૈરોમાં.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૨૬ કાસીમ અકસોંકર મુસલ અને અલેપોના બાદશાહને મોસલની મોટી મસ્જીદમાં.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૨૭ મોઈનુદીન, ઇરાનના સંજારશાહનો વજીર,

ઈ૦ સ૦ ૧૧૨૯ અમીરબિલ્લા, મિસરનો ખલીફ.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૩૧ દમાસ્કનો રાજા તાજુલ મુલકબુરી.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૩૪ શમશુલ મુલ્ક, અને તેનો દીકરો.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૩૫—૩૮ ખલીફા મુસ્તર શીદ, ખલીફ રાશીદ અને દાઉદ, આદરબાઝાનનો બાદશાહ.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૪૯ ત્રીપોલીનો કાઉન્ટ રેમાન્ડ.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૯૧ કીઝલ અરઝલન, આદારબાઝાનનો બાદશાહ

ઈ૦ સ૦ ૧૧૯૨ જેરૂસેલમનો રાજા કાનરાડ આફ માનફર્ડ આ ખુન ઇંગલાંડના રાજા કીંગ રીચર્ડની ઉશકેરણીથી કરવામાં આવ્યું હોય એવો તેનાપર શક લાવવામાં આવે છે,

ઈ૦ સ૦ ૧૨૧૭ હમધાનનો બાદશાહ ઓગલમીસને મારી નાખવાની કોશીશ કરવામાં આવી હતી,

ઈ૦ સ૦ ૧૧૭૪—૭૬ મોટા સલાઉદ્દીનને.

ઈ૦ સ૦ ૧૨૭૧ બગદાદનો હાકેમ અને મોગલની તવારીખ લખનાર અલ્લાઉદ્દીન જુવાઇની.

ઈ૦ સ૦ ૧૨૭૨ ઇંગ્લાંડના રાજા એડવર્ડને એકરમાં.

પાછલા વરસોમાં ઇસમાયલીના ફિદવીઓ ભાડુતી ખુન કરનાર તરીકે પોતાની ચાકરી બજાવવા તેયાર થયા. બીબસેં પોતાની કોર્ટમાં એક કાગળ લખ્યો; તેમાં લખે છે કે, જયારે આવા ભાડુતી ખુનની જરૂર પડે ત્યારે તેમને વાપરવામાં આવે છે.

એડવર્ડ રાજાને મારી નાખવા જે કોશિષ કરવામાં આવી તે વિષે એક મુસલમાન ગ્રંથકર્તા લખે છે કે, તે ઉશકેરણી બિબર્સે કરી હતી.

વાનહામર લખે છે કે, અલમુતનો શેખ અથવા ગ્રાંડ માસ્તર સીરીઆના સરદારના તાબા નીચેનો દેશ છે.

કોહીસ્તાન તે પુર્વ ઇરાનમાં દેશ છે.

કુમીસમાં એક દેશ તે (ડમગનને બોસ્ટમના પાસે છે) ઇરાકમાં દેશ છે તે.

કુરદીસ્તાનમાં કોઇ દેશ તાબે હતો એમ લખતો નથી'

કરનલ મોન્ટીથ કહે છે કે આશાશીનોના કેટલાક ભાગ હતા. જે સીરીયા કુરદસ્તાન અને એશીયામાઇનરમાં વીખરાએલા છે પણ એ બધા અલમુતમાં રહેનાર સરદારને ઇમામ અથવા મુખ્ય ધર્મગુરૂ તરીકે માનતા હતા.

ઇ૦ સ૦ ૧૨૫૧ માં જયારે મંગુખાન ગાદીએ આવ્યો ત્યારે મોંગોલ તેણે પુરો ફતેહ કરવાનો પૂરો ઠરાવ કીધો અને તેણે પોતાના ભાઇ કુબલાઇને ચીન અને આસપાસના દેશો તાબે કરવાનું કામ સોંપ્યું. જે લશ્કર ઇરાન અને સીરીયા જવાનું હતું તેની સરદારી તેના ભાઇ હલાકુને સોંપી. મોંગોલના આગીસરો જેઓ લગભગ ઇરાનના હતા તેઓના તરફથી જે જે ફરીયાદો આવી તે ઉપરથી ઇસમાયલીઓને તાબે કરવાનો ઠરાવ કીધો અને ઇ૦ સન ૧૨૫૪ ના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં કારાકોરમથી હલાકુ નીકળ્યો. તે ઘણીજ સંભાળથી આગળ વધ્યો અને સન ૧૨૫૬ માં જાન્યુઆરી મહિના સુધી આક્સસ નદી ઓળંગી નહિં હતી; પણ એક લશ્કર ઘણી મુદત અગાઉ “ કીતીબુકાનોયન ” નામના ઉમરાવના હાથ નીચ મોકલવામાં આવ્યું હતું. અને ઇ૦ સ૦ ૧૨૫૩ માં ઇસમાયલી કિલ્લાઓ ઉપર ઘેરો ઘાલવામાં તે લશ્કર રોકાયું હતું. લડાઇ ચાલતી હતી. તે વખતમાં ઇ૦ સન ૧૨૫૫ માં આસેસીનોના રાજા અલાઉદ્દીન મહમદને તેના દીકરા રૂકનદીન ખુરશાની ઉશ્કેરણીથી મારી નાંખવામાં આવ્યો અને તે પછી તેનો દીકરો ગાદીએ આવ્યો. એક વર્ષ પછી

[નવેમ્બર ઇ૦ સ૦ ૧૨૫૬ માં] રૂકનદીન હલીકુને તાબે થયો. એકસો કિલ્લા આપી દેવામાં આવ્યા. જે બધા ખોરાક અને દારૂગોળાના ઇનજીનોથી સારી રીતે પૂરા પાડેલા હતા તેઓમાં નાબે કિલ્લાઓએ તાબે થવા ના પડી. તેઓમાંનો એક "લેયએસર" નામનો એક વર્ષ પછી તાબે થયો અને બીજો "ગીરદકુ" નો કિલ્લો વીશ વર્ષ સુધી ટકી રહ્યો. તે ઇ૦ સ૦ ૧૨૭૦ ના ડીસેમ્બર મહિનામાં તાબે થયો. હલાકુએ રૂકનદીનની સારી બરદાસ્ત કીધી અને તેને "કાનના કોર્ટ" માં મોકલી આપવામાં આવ્યો. તેનું મહોત કેવી રીતે ઉપજ્યું તે વિષે વર્ણન જુદી જુદી રીતે લખવામાં આવ્યું છે; પણ જે બ્યાન ઘણું કરીને માનવામાં આવે છે અને જે રાશીદુદીને લખ્યું છે તે એ કે, "મંગુખાને જ્યારે તેના આવવા વિષે 'સાંભળ્યું' ત્યારે તે ગુસ્સે થયો અને કહ્યું કે, તેના ઘોડાઓને નકામી તકલીફ શા માટે આપવી જોઇએ ? એમ કહી રૂકનદીનને મારી નાખવા સારૂં જલ્લાદો મોકલ્યા અને તેને રસ્તામાંજ મારી નાખવાનો હુકમ કીધો. તે પછી અલામુત કંઇ પણ વધારે અટકાવ કર્યા વગર તાબે થયું. તે ફિરકાના કેટલાક બાકી રહેલાઓએ તે કિલ્લો પોતાના કબજામાં મેળવ્યો અને થોડી મુદત સુધી ટકી રહ્યો. એ પ્રમાણે તેઓનો દેશ પાયમાલ થયો, જો કે તે ફિરકો રહી ગયો; તે જુદા જુદા દેશમાં વીખરાઇ ગયો અને અપ્રસિદ્ધ થઇ ગયો. ઇ૦ સન ૧૮૬૬ માં એક ઘણો તરેહવાર કેસ હાઇકોર્ટમાં સર જોસેફ આરનોલ્ડ આગળ આવ્યો, તે પરથી ઇસમાયલીઓના બાકી રહેલાઓ વિષે નવી ખબર મળી."

"કેટલીક સદી અગાઉ ઇસમાઇલીના ધર્મગુરૂ પીર સદરદીને સિંધમાં હિંદુ વ્યાપારીઓમાંથી લોકોને વટલાવ્યા અને ખોજાઓના નામથી સિંધ, કચ્છ અને ગુજરાતમાં એ કોમ ઘણી વધી. જ્યાંથી તેઓ મુંબઇ અને જંગબારમાં ફેલાયા. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં તેઓની સંખ્યા હાલ પચાસથી સાઠ હજાર કરતાં ઓછી નહિ હશે. તેઓના ધર્મમત અથવા જે પુસ્તકોને તેઓ માને છે, તે હિંદુમત, તે સાથ મુસલમાની રીવાજ અને સીયાના ગુપ્ત ધર્મથી એક અજાયબ જેવો ભેળ થઇ ગયો છે; પણ તેઓમાં મુખ્ય બાબત એ જોવામાં આવે છે કે, તેઓ ઇમામથી વંશપરંપરા ઉતરતી ઓલાદને (ભક્તિ કરે છે એમ નહિં કહીએ તો) ઘણું માન આપે છે. મારી હાજરીમાં જ્યારે

હું ઈરાનમાં રહેતો હતો ત્યારે ઘણાએક યાત્રાળુ આવતા હતા અને મોટી રકમ નાણાની જેને ઇસમાયલીના પૈસા એમ આપણે કહીએ તે તેને આપતા હતા. છેલ્લા ઇમામના અગાઉના ઇમામ અબુલહુસેન જે અલામુતના છેલ્લા શેખમાંનો માનવામાં આવતો હતો તે ઇમામની ઓલાદથી ઉતરેલો અને ઇમામ ઇસ્માઇલ અને તેનો મોટો દાદો અલી-અબુતાલેબના ઓલાદનો છે એવો દાવો કરતો હતો. એની પાસે મહે-લાતીમાં ઘણી મીલકત હતી, તે એક વખત કિરમાનનો હાકેમ હતો તેનો દીકરો અને તેની ગાદીએ આવનાર શાહ ખલીલલ્લા યઝદમાં એક કજીઆમા ઈ૦ સ૦ ૧૮૧૮ માં માર્યો ગયો હતો."

ફતેહઅલીશાહ ઇસમાયલી કીનાથી ઘણો બીતો હતો જેથી માણસનું ખૂન કરવું એ ગુન્હાની સજા ઘણી સખત કરતો. તેણે નાના ઇમામ આગાખાનને બક્ષીસો અને માન અકરામ આપ્યું અને પોતાની દીકરીઓમાંની એક દીકરી વિવાહમાં આપી. ઈ૦ સ૦ ૧૮૪૦ માં આગાખાને કિરમાનમાં હુલ્લડ જગાડયું હતું જેથી ઇરાનમાંથી નાશી જવું પડયું. તેણે સિંધમાં આવીને આશ્રય લીધો અને છેલ્લે કંદહારમાં જનરલ નાટને અને સિંધમાં સર નેપીઅરને ઘણા સારા વખતે મદદ આપી. જે માટે આપણી બ્રિટિશ સરકાર તરફથી પેન-શન મળે છે.

ઘણાં વર્ષો થયાં આ ખરા વારસના રહેવાનું મથક મુંબઇ છે. જ્યાં તેને મોટી પેદાયશ ઇમાન રાખનારાઓ પાસેથી મળે છે તે સરતના ઘોડાઓ રાખવા અને તેના મુખ્ય મુરબ્બી અને આગેવાન થવા ઉપર ખર્ચ કરે છે અથવા ખર્ચ કરતા હતા.

ખોજાઓમાં એ તડ પડવાનું કારણ એ હતું કે, કેટલાક મુંબ-ઇની જમાતમાંથી જેઓ પૈસાવાલા હતા તેઓની મરજી એવી થઇ કે, જમાતના તરેહવાર ધર્મના મતમાંથી જુદા થઇ માન ભરેલા સુન્ની થઇ રહેવું જેથી ઈ૦ સ૦ ૧૮૬૬ માં હાઇકોર્ટ મધ્યે કજીઓ ચાલ્યો હતો જેની મતલબ એ હતી કે, આગાખાનનો ખોજાઓ ઉપ-રનો સઘળો હક દુર કરવો અને જમાતની મિલકત સુન્ની મુસલ-માનને સ્વાધીન થાય.

મી. હાવર્ડ અને જોસેફ આરનોલ્ડનાં ઘણી મહેનત લઇ કરેલા ભાષણો જે આ બાબત કોર્ટમાં કરવામાં આવ્યા; તે ઉપરથી મેં ઉપર લખેલી વિગત મેળવી છે. ચુકાદો જે કરવામાં આવ્યો તે તદન પાહાડી ઘરડા પુરૂષની તરફેણમાં થયો.

મિસરમાં ઇસમાયલીઓ કેળવણી આપતા હતા તે વિષે હકીકત.

હિસ્ટરી ઓફધી આસીસીન્સમાંથી.

" ૨૫૭૦૦૦ ડયુકેટો આ વિદ્યાલયની પેદાયશ હતી (સાડા બાર રૂપિયાનો એક ડયુકેટ) અને તે ૧/૧૦ અને ૧/૮૦ એ પ્રમાણમાં ઉઘાડવામાં આવતી હતી. તેનો ઉપયોગ વિદ્યાલયના શિક્ષાગુરૂઓ અને બીજા અધીકારીઓના પગાર આપવાંમાં, શિખવવા માટેની જરૂરીઆતો પુરી પુરી પાડવામાં, શાસ્ત્ર સંબંધી જાહેર કેળવણી આપવા માટેના સાધનો લેવામાં તથા ધર્મની છુપી ચીજો ખરીદવામાં થતો. શાસ્ત્રની કેળવણીમાં મનુષ્યજ્ઞાનની સઘળી શાખાઓનો સમાવેશ થતો અને ધર્મની બાબતમાં નીચે લખ્યાં નવ સિદ્ધાંતો અનુક્રમે નવ પાયરીએ આવતા."

" બીજી સઘળી પાયરીઓ કરતાં પહેલી સૌથી વધારે લાંબી તથા મુશ્કેલ હતી; કારણ કે શિક્ષકના જ્ઞાનમાં વિદ્યાર્થિને પુરો ભરોંસો રાખવાને ઉશ્કેરવા તથા ધર્મ સંબંધી છુપા ભેદ પ્રમાણે વર્તવામાં કંઇ પણ વાંધો લેવો નહિં તથા તેમાં તો કેવળ આસ્થાજ રાખવી એવું આકરા સમ ખાઇને કબુલ કરવા તેનુ વલણ કરવા માટે તે જરૂરની હતી."

" આ મતલબ સાધવાને માટે સ્થાપિત ધર્મ અને બુદ્ધિથી જોતાં એક બીજાથી વિરૂદ્ધ જણાય એવી ઘણીક વાતોથી આડાઅ-

વળા સવાલો અને કપટ ભરેલા શકો લાવી, કુરાનની વાતોને ગુંચવણ ભરેલી કરી અને જેવી રીતે નાળિએર ઉપરના બહારના છાલાની અંદર કોપરૂં રહેલુ છે તેવી રીતે ઉપર ઉપરના અર્થની અંદર વધારે ઉંડો ગુઢાર્થ બતાવી મનને ગુંચવણમાં નાખવાને માટે દરેક લઈ શકાય તેવો ઉપાય લેવામાં આવતો. શિષ્યની જીજ્ઞાસા જેટલા પ્રમાણમાં વધતી હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં જ્યાં સુધી તે આકરા સમથી બંધાય ત્યાં સુધી આ મુશ્કેલીઓનો જરાપણ ખુલાસો આપવાને માટે શિક્ષકની ના પાડવામાં દ્રઢતા વધતી. આ પછી તેને બીજી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તેને ઇશ્વરે નિરમેલા ઇમામો, જેઓ સઘળી વિદ્યાનું મુળ હતા, તેમની ઓળખાણ પડતી. તેઓમાં તેને પુરૂં ઇમાન બેસે કે, તરતજ ત્રીજી પાયરીમાં તેઓની સંખ્યા વિષે તેઓને કહેવામાં આવતું. આ સંખ્યા પવિત્ર સાતથી વધારે નહતી. કારણ કે ખુદાએ સાત આસમાન, સાત દુનિયાં, સાત દરિયા, સાત ગૃહો, સાત રંગ, સાત સુર, તથા સાત ધાતુઓ, જેવી રીતે કરેલ છે તેવીજ રીતે તેણે પોતાના પ્રાણીઓમાં સૌથી શ્રેષ્ટ એવા સાત પ્રસિદ્ધ ઇમામો નીમેલ છે. આના નામ અલી, હસન, હુસેન, અલીઝેનલઆબદીન, મહમદ બાકર, જાફર સાદક અને તેનો દીકરો સાતમો તથા છેલ્લો ઇસ્માઇલ "

" આપણે જોયું તેવી રીતે ઇમામીઓ તથા આમાં ફેર એટલોજ કે ઇમામીઓ સાતને બદલે બાર માનતા. ચોથી પાયરીમાં આવવાનું તેઓએ બહુ સહેલું રાખ્યું હતું. આમાં એમ કહ્યું છેકે, દુનિયાની શરૂઆત થઇ તે પછી સાત ઇશ્વરી કાયદા કરનાર અથવા ઇશ્વર તરફથી મુકેલા બોલતા પેગંબરો થયા છે. તેમાંના દરેકે ખુદાની આજ્ઞાથી પોતાનાથી આગળના મતો ફેરવેલ છે. આમાંના દરેકને સહાયભુત થઇ પડે એવા સાત મદદગાર હતા. જેઓ વખતની દરમિઆન એક બીજા પછી આવતા ગયા; પણ તેઓ ખુલ્લી રીતે પ્રસિદ્ધ ન થયા તેથી તેઓ " મુંગા " કહેવાતા. "

" આ " મુંગા " ઓના પહેલાને " સુસ " કહેતા અને તે બોલતા પેગંબરોના આચાર્યોની જાણે કે, જગ્યા હોય નહિં ? આ સાત બોલતા પેગંબરો તેઓની સાત જગ્યાઓ શીખે નીચે મુજબ હતા.

" આદમ, નુહા, ઇબ્રાહીમ, મૂસા, ઇસા, મહમદ અને જાફરનો.

દીકરો ઇસમાઇલ જે છેલ્લો હોવાથી સાહેબેઝમાન (વખતનો ધણી) કહેવાતો."

"તેઓના સાત મદદગારો નીચે પ્રમાણે હતા."

"સેથ, શેમ, ઇબ્રાહીમનો દીકરો ઇસમાયલ, આયરન, સીમી, યન, અલી અને ઇસમાઇલનો દીકરો મહમદ."

"આ સારી ગોઠવણ જેને માટે ઇસિમાયલીઓને સપ્તનું નામ મળ્યું હતું તેથી ખુલ્લું દેખાય છે કે, દરેક પેગંબરી કારકીરદીમાં મુંગાઓમાંથી માત્ર પહેલાનુંજ તેઓએ નામ આપ્યું છે. ઇસમાઇલનો દીકરો મહમદ, જે છેલા પેગંબરના સાથીઓમાનો પહેલો હતો તેને ગુજરી ગયે સો વર્ષ થઇ ગયાં હતાં. તેથી જેઓનો અભ્યાસ આ પાયરીએ અટકયો હતો તેઓને માટે ચાલતા જમાનાના "મુંગા" પેગંબરતરીકે તેઓની મરજીમાં આવે;તેને નીમવાને શિક્ષકોને છુટ હતી."

"પાંચમી પાયરીમાં જ્યારે શિષ્યાઉ આવે ત્યારે તેને મતોમાં વધારે ખુલ્લી રીતે ઇમાન આવે છે. આ કારણને માટે અને ખરા ધર્મના વધારાને માટે તેમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે, સાત "મુંગા" પેગંબરોમાંના દરેકને બાર મદદગાર હતા. કારણ કે બારનો આંકડો સાતના આંકડા પછી શ્રેષ્ટ છે; કારણ કે રાશીઓ બાર છે: મહિના બાર છે, ઇસિરાયલીની જાતો બાર છે તથા દરેક હાથની આંગળીનાં હાડકાં અંગુઠાનાં બાદ કરતાં બાર છે,"

"આ પાંચમી પાયરી પછી ઇસમાયલી ધર્મના સિદ્ધાંતો તપાસવામાં આવતાં અને હદીમાં એવું દેખાડવામાં આવ્યું હતું કે, સ્થાપિત ધર્મના કાયદા સાધારણ અને તત્વજ્ઞાનના કાયદા કરતાં હલકે દરજ્જે હોવા જોઇએ."

"પ્લેટો, એરીસ્ટોટલ, પાઇથોગરાસના કાયદા પ્રમાણ તરીકે લેવામાં આવ્યા અને સિદ્ધાંત તરીકે કબુલ કરવામાં આવ્યા. આ પાયરી બહુ કંટાળા ભરેલી હતી. જ્યારે તત્વજ્ઞાનીઓના ડહાપણમાં તેનું મન તે બરોબર પરોવી શકતા તથા તે વિષે બરાબર માહીતગારી ધરાવતા ત્યારે તેઓને સાતમી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તે તત્વજ્ઞાનમાંથી છુપા જ્ઞાનમાં દાખલ થતા. આ એકત્રપણા વિષે સફીઓએ

પોતાનાં પુસ્તકોમાં જેવો મત જણાવેલ છે તેવો મત છે. આઠમીમાં ધર્મના વાસ્તવિક ફરમાનો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં; પણ તે આગલાં ફરમાનોને નાબુદ થવાને અને પેગંબરો તથા તેના મદદગારોના નિર્મૂળપણાં માટેજ, તે વાત હવે બરાબર અજવાળામાં આવતી. સ્વર્ગ, નર્કના અસ્તિત્વપણાં વિષે કૃત્યોનાં વિરક્તપણાં વિષે તથા તેઓને માટે આ તથા આવતી દુનિયામાં ઇનામ તેમજ શિક્ષા નથી, એ વિષે તેની આંખો ઉઘડતી અને સત્તાની હદમાં ન રહે એવી તૃષ્ણાનું હથીઆર થવાને માટે તે નવમી અને છેલ્લી પાયરીમાં તૈયાર થાય છે. આ પંથનું ટુંકામાં સિદ્ધાંતઃ—"

"માનવું કંઇ નહિં અને હિમ્મત સઘળી વાતની કરવી હોવાથી ધર્મ અને નીતિના દરેક તત્વમાર્ગનો નાશ થયો. ધર્માચાર્યોની મદદથી લોભી યોજનાઓ પાર પાડવા શિવાય તેનો બીજો કોઇ ઉપયોગ થતો નથી. દરેક વાત ઠગાઇ ભરેલી તથા કોઇપણ વાતની મનાઇ નથી, એમ સમજી કોઇને પણ માન આપે નહિં અને કુલ કામ કરવાની બાથ ભીડે, તેવા ધર્મગુરૂઓને ઘાતકી કામો કરવાના તેજી હથીઆર શિવાય બીજું શું નામ આપી શકાય."

"મનુષ્ય દેહ ધરી જે ઉમદી મતલબો સાધવાની છે તે સાધવાને બદલે માત્ર વિષય ભોગનીજ તૃપ્તિ મેળવવી એજ આ સંપ્રદાયની મતલબ હતી અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, આ સંપ્રદાય અજ્ઞાનરૂપી અઘોર ખાડામાં પડે છે અને તે મોટાં રાજ્યો અને ધર્મસ્થાનોને ખંડેરો કરી જુલમ ભરેલાં રાજ્યના કમકમાટો બતાવી, પ્રજાના સુખનો નાશ કરી અને મનુષ્ય જાતિની સામાજીક પડતી લાવી અંતે નાબુદ થાય છે."

ભાગ ત્રીજો.

ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

ઇસિમાયલી ધર્મ, રાજ્ય અને કારકીર્દી વિષેની હકિકત બીજા ભાગમાં આપણે વાંચી. ઇસિમાયલીઓની નિઝારી શાખાની અલમુત-ગઢ ઉપર ગાદી હતી એ પણ આપણે જાણ્યું, અલમુત એક પહાડી કિલ્લો છે. જે કાસ્પીઅન સમુદ્રના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર ઇરાનના ઉત્તર ભાગમાં આવેલ છે. નિઝારીઓ રાજ્યની સાથે ધર્મનો પણ ફેલાવો કરતા હતા. તેમના તરફથી ઉપદેશ અર્થે કેટલાક ઉપાધ્યાઓ આ આર્યભુમી તરફ આવ્યા હતા. પહેલાં તેઓ કાશ્મીરમાં આવ્યા અને પછી આગળ વધ્યા. હિંદુઓને તેઓએ નિઝારી મતનો બોધ કર્યો હતો, તેમાં કાશ્મીરી અને લાહોરી શિખ લોકો અને તે તરફના માર્ગી ધર્મવાળા લોહાણા વગેરે હતા. તેઓના ઉપદેશની રીત એવી હતી કે, ટુંકી પગલાં ભરવાં. શિષ્યોના મનની અનુકુળતાની યોજના કરી આગળ વધવું, તેઓને હિંદુ ધર્મમાંથી ઇસ્લામ ધર્મમાં લાવવાના હતા. એકદમ મુસલમાન થવા કહેવામાં આવે તો લોકો માને નહિ; માટે યુક્તિથી કામ લીધું હતું.

સન ૧૮૬૬ ના ખોજા જજમેન્ટમાં ઇસમાયલીઓની ધર્મ શીખવવાની યુક્તિ આધાર વડે બતાવી છે, તે અહીં દાખલ કરવા દુરસ્ત ધારૂં છું.

" અગર એક સીયા જે ઇમામી ઇસમાયલી ધર્મનો નહિં હોય તેને વટલાવવો હોય તો, દાઈ અથવા પાદરી સીયા ધર્મની તાલીમને દિલોજાનથી સ્વિકાર કરે છે. અલી અને તેના દીકરાઓ ઉપર ગુજ-રેલ ઘાતકીપણું અથવા હુસેનની સાહદત વિશે . અને તેના કુટુંબને કેદ કરવા વિષે તેણુ ઘણી દયા ઉપજે એવો વિચાર આપવો. બની ઉંમૈયા અને અબાસી તરફ તિરસ્કાર બતાવવો. એ પ્રમાણે પોતાના

માટે રસ્તો તૈયાર કરીને પછી ઇસારો કરવો કે, સીયા ધર્મનો મત સંપુર્ણ રીતે જાણવા સારૂ ઇસમાયલી ધર્મના છુપા ભેદો શીખવા જોઇએ."

"જો તેણે એક યાહુદીને વટલાવતો હોય તો તેણે, ખ્રિસ્તિ, અને મુસલમાન ધર્મ વિશે વિરૂદ્ધ બોલવું અને જેને વટલાવવા માગતો હોય તેની સાથે મળી જઇને કહેવું કે, "મસીઆ' આવનાર છે તેની વકી રાખવી; પણ રફતે રફતે તેના મગજમાં આ વાત ઉતારવી કે જે "મસીયા" આવનાર છે તે ઇસમાયલી ધર્મનો મોટો "મસીયા" અલી શિવાય બીજો કોઇ નથી."

"જો તે એક ખ્રિસ્તિ ધર્મ પાળનારને વટલાવનાર હોય તો, યાહુદી અને મુસલમાન લોકોના અજ્ઞાનપણાં વિશે લંબાણથી બોલવું, ખ્રિસ્તિ ધર્મના મુખ્ય ભાગને માન આપવાનો ડોળ ઘાલવો; પણ ધીમે રહીને એવો ઇશારો કરવો કે, તે સઘળું અલામતી છે અને તેમાં વધારે ઉંડો ભેદ છે અને તે ભેદ ખુલ્લો કરનાર માત્ર ઇસમાયલી ધર્મ છે. પછી તેણે એવી સુચના કરવી કે, ખ્રિસ્તિ લોકોએ "પારાકલીત" ની તાલીમનો અર્થ કંઇ એક દરજ્જે ઉલટો કર્યો છે. એક "પારાકલીક" (બચાવનાર) તો છેજ અને એ "પારાકલીટ" એટલે બચાવનાર ધાઇ અથવા મિશનરી એમ પોતાના ખોળ કરનાર મિત્રને સમજાવે કે કયો ખરો બચાવનાર છે?"

"પોતાના ધર્મના વિચારો છુપા રાખવા, જેઓને પોતાના ધર્મમાં લાવવા માગતા હોય તેઓના ધર્મનો મોટો ભાગ પોતાનો કરી કબુલ રાખવો."

આ હકીકત ઇસમાયલી લોકોના સત્તા ભરેલાં પુસ્તક "કિતાબ સીયાશેસ્ત" ઉપરથી લેવામાં આવી હતી એમ જજમેન્ટમાં લખેલું.

આર્યભુમીમાં હિંદુઓને દિક્ષિત કરવામાં પણ આવી યુક્તિ વાપરવામાં આવી હતી. માતાપથી સિવાય બીજા હિંદુ કયાં ધર્મમાં હતા અને તેઓને શી રીતે સમજ પાડી હતી તે વિગતની હકિકત મળી નથી; પણ જે મળી છે તે પીર શમસની હકિકતમાં લખવામાં આવી છે.

ઘેલાષી ઉપદેશકોએ પોતાનાં નામ પાધરાં કર્યાં નહતાં, તેઓએ હિંદુ ધર્મની પુરતી માહિતી મેળવી હતી. પછી તે મતને મળતા થઇ ધીમે ધીમે તેનું સુકાન પોતાના મત તરફ મરડયું. નિશાળની રીતે તેઓએ ચોપડી ચલાવવા માંડી, માતાપંથીઓને સમજાવવા સારૂ માતાપંથનાં ભજનો બનાવ્યાં, તેમાં માતાપંથના ભક્તો, નિષ્કલંકીની સ્વારી, ઘટપાટની ક્રિયા અને જ્ઞાનમત કાયમ રાખી તેમાં 'ઇસમાઇલી મહજબના બીજ છાંટયા.

માત પંથનો એવો મત છે કે, નિકલંકી દસમો અવતાર પશ્ચિમ દિશામાંથી પેદા થશે. તેને બદલે અલમુત ગઢમાં મેદી પેદા થવાનું સમજાવ્યું. માતા પંથમાં નિકલંકના દળ સાથે પાંચ પાંડવ આવવાનું બતાવ્યું છે, તેના બદલામાં મેદીની જોડે આવનારા પાંડવના નામ મુસલમાની દાખલ કર્યા; વળી એવું સમજાવ્યું કે, તેઓ મુસલમાની વેશમાં આવશે; પણ મુસલમાની ધર્મનું ખંડન કરશે. મસ્જીદો તોડી નાખશે. અને ધર્મશાળાઓ બંધાવશે.

આવી રીતે મુસલમાની ધર્મની વિરૂદ્ધ બોલતાં તેમની ધર્મનિષ્ઠાને અડચણ આવે તેમ નહોતું; કારણ કે, તેઓ સુફી મતના હતા અને તેમને એ પ્રમાણે યુક્તિથી કામ કરવા આચાર્યોની પ્રેરણા હતી જે વાત પહેલાં બતાવવામાં આવી છે.

સુફીમત બરાબર જ્ઞાનમતને મળતો છે તે વિષે પાછળ આપણે બોલ્યા છીએ; માટે સુફીમત વિષે અહીં વિશેષ લખવાની જરૂર નથી.

આવા વિચારોના સુખનો એક મુસલમાનના મ્હોમાંથી નીકળી હિંદુના કાન ઉપર પડે તે અસરકારક થયા વિના રહે નહિં. આ લોકોની પેરવી જેમ જેમ અનુકુળ આવતી ગઇ તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા.

" આ ઉપદેશકોએ માતાપંથની માફક આ મતો છુપા રાખવા પોતાના ભજનોમાં ભલામણ કરી અને તે ખુલ્લાં પાડનારને સખ્ત સજાનો ભય બતાવ્યો.

ઘેલમી ઉપદેશકોએ માતાપંથી લોકોને તેમના ધર્મ ઉપરથી

શી રીતે ખસેડ્યા અને ઇસ્લામ તરફ શી રીતે પગલાં ભરાવ્યાં, તે વિષે એ લોકોનાં બનાવેલા થોડાં ભજનો ટાંકવાથી વધારે સંમજ પડશે.

કુતબુદ્દીનનું ભજન.

સતજુગ મધે રાજા પેરાજ પહ્લો પાયો,
પાંચ કોડીરો રાજા સુખી કહેવાયો,
રાણી રતનાવર ધર્મ ચલાયો,
હસ્તી વિરોધીને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો એણી વિધે પહ્લો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૧

ત્રેતા જુગ મધે રાજા હરચંદ પહ્લો પાયો,
સાત્ત કોડીરો રાજા સુખી: કહેવાયો;
રાણી તારાદે ધર્મ ચલાયો,
તુરી વીરોધીને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો એણીવિધે પહ્લો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૨

દ્વાપર જુગમાં રાજા યુધિષ્ટર પહ્લો પાયો,
નવ કોડીરો રાજા સુખી કહેવાયો,
રાણી દ્રૌપદી ધર્મ ચલાયો,
કવલી વીરોધીને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો એણી વિધે પહ્લો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૩

કળજુગ મધે રાજા બળી પહ્લો પાયો,
બારા કોડીરો રાજા સુખી કહેવાયો,
રાણી વિસુવર ધર્મ ચલાયો,
અજા વીરોધીને ગતમાં પધાર્યા,

કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો એણી વીધે પલ્લો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૪

પાંચ સાત નવ બારાં તેત્રીસે પલ્લો પાયો,
હોએ કરજોડી કુતબુદીન બોલ્યા,
તો ચારાં જુગાંરો પલ્લો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૫

મેહદી પુરાણ.

આદ નિરંજન જુગો જુગ સરીયા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દોય સુખ ધરીઆ, ઇંડોજ સીંચી બ્રહ્માંડ રચાયા. સોએ સમરૂં ત્રીભોવન રાયા; એમ ગુરૂ બોલ્યા આગમ વાણી, જુઓ વિચારો સંતો ખરી નિશાની. ટેક. ૧

સ્વર્ગ, મૃત્યુ પાતાળ બોલાયા, ચંદ્ર સુરજ, દોનું દીપક જલાયા, સુરીજન, મુનીજન હુઆ અજવાળા, એણી રીતે બાવો નીકલંકી આયા. જુઓ૦ ૨

મુની રાજા પ્રલ્હાદ હરીચંદ બોલાયા, સહસ્ત્ર લંબને સહસ્ત્ર ઘોડા; સહસ્ત્ર સેન ચડે સજોડા. જુઓ૦ ૩

નવ દાનવ છેદી બાવો દશમે અવતર્યા, આરભ ચક્ર ધણીરો સેન ચલાયા; સહસ્ત્ર નેત્ર આરંભ કરશે તેજે તેજે ધણી બાવારી ઝિઆરી હોસે. જુઓ૦ ૪

અલમોત પાટણ વાજંત્ર ગામ હરી અવતરશે, નિકલંકી નામ રેણુ વીઆણી, ભાણુ પ્રકાસ્યા, કલંક ટાળી બાવો નિકલંક હોયશે. જુઓ૦ ૫

શેહેર દિલી માંહે જોગણી હોશે, કુંતા, પંચાળી દોય અવતરશે. ત્યારે સેનમાં ડાક ડમરૂં વાજશે, ચોસઠ જોગણી મેડે મળશે. જુઓ૦ ૬

અસુર આગળ દોય દૈત ઉપાયા, વાચા દઇને વેર વસાયા. કંથડ નામે ન કાયમ રાયે વેદા વેદ દલ મળાએ; જુઓ૦ ૭

ઉંટ લાખ સિદ્ધ સુરીનર મળશે, મેરૂ શિખર ગઢ થાનક થાશે. ગોડીઆ રમણુ સંગ્રામે રમશે, તોરણુ ખેત્ર મુલતાન મેડે મળશે. જુઓ૦ ૮

ઉંટ લાખ, ઝુન, ભુતાવળ હોશે, વીશ લાખ માંહે વાજંતર હોસે. નવ કોડી નાગ મેડે મળશે, પીરૂ રાજાને ભાણે ભળશે. જુઓ૦ ૯

મેત્ર, ગંધર્વ તતક્ષણુ મેડે મળશે, ક્રોડ છત્રીશ અઢાર ભાર ગઢ ગેમર ગળશે, બાર લાખ ગઢ પેરે ઢળી ઢળી પડશે. ઉંટ લાખ જોજન ઓતારા હોશે સવા ગજ ધરતી લાદ ચડશે, ઉંટ લાખ સહસ્ત્ર શંખ ગડગડશે. સિંગીનાદ રણુ કાયમ હોશે; જુઓ૦ ૧૦

એવાં દળ આવે રહેમાની, વીછલ કીચડ પેલા પાણી; વાંજંત્ર વાજે માંહે અનઘડ વાણી, અવર વાજંત્રનો પાર ન જાણી. જુઓ૦ ૧૧

એવાં દળ આવે અપાર ધરણુ ગગન હોય ધમધુકાર, વાજંત્ર વાજે વેણુ રસ વાજે, હણુમંત, ભીમ ત્યાં મહા જોધા ગાજે. જુઓ૦ ૧૨

ખંડ કાસ્મીર યુધિષ્ટર હોશે, નવ ક્રોડ રાજા ધર્મ પુત્ર ચડશે. કોયલા ખડક સેત્રાદી જડશે, તોરણુ ખેત્ર મુલતાન મેડે મળશે. જુઓ૦ ૧૩

ઉંચ મુલતાને અરજણુ હોશે, બાવન લાખ ધનકધારી ચડશે. કોયલા ખડક સેત્રાદીપ જડશે, તોરણુ ખેત્ર મુલતાન મેડે મળશે. જુઓ૦ ૧૪

નગર વિજાવળ નિકડો હોશે, છત્રીશ લાખ કુંતાદળ ચડશે. કોયલા ખડક સેત્રાદીપ જડશે. તોરણુ ખેત્ર મુલતાન મેડે મળશે. જુઓ૦ ૧૫

કુંઆરી પાટણુ પંડત સહદેવ હોશે, બત્રીશ લાખ પોથાદળ ચડશે. કોયલા ખડક સેત્રાદીપ જડશે, તોરણુ ખેત્ર મુલતાન મેડે મળશે. જુઓ૦ ૧૬

નારાયણુને નર બોલાયા, કુંવર કુંતાના પાંચે આયા. એ વરામણુ મનાવી લીજે, તો અમેવન શીર છત્ર ધરીજે; જુઓ૦ ૧૭

યુધીષ્ટર શીર ટોપી સર કલમ વિશેક, ત્રીકમ ત્યાં જગમગ હોય. ત્રિલોચન ત્યાં તરગસ તાણુ, મારે કાળીંગાને ઉધ મુખ બાણુ; જુઓ૦ ૧૮

દેવદેવી સવાસ ઉપજશે, સોએ મુખે બ્રહ્મા વેદ વાંચશે, રાજ જુગતી રખીઆ ને હોશે, નદી દાન ધર્મ ચલાવશે; જુઓ૦ ૧૯

ખેત્ર ઉજેણી ભર કાળીંગો મરશે, ત્યાં સહસ્ત્ર અઠ્યાશીનાં રૂંઢ રડશે, હાથે દડુલો રમત કરશે, રમતાં રમતાં રગત ભક્ષસે. જુઓ૦ ૨૦

સિદ્ધ સાગર તખ્ત બેસશે, દોએ મળી દીશોદીશ જોશે. બેશી સિંગાસણે વર લેશે, દૈત દાનવ વચ્ચે નારદ ફરશે. જુઓ૦ ૨૧

ત્યાં ભોમ કુંવારી નિકલંક નામ, નવા નાથરો ત્યાં વિસરામ. હળ હલકારા હરરા હોયસે, મારી મ્લેચ્છ પ્રભુ રાજ કરશે. જુઓ૦ ૨૨

કહે કેશવ જાત્રુ પચ્છમથી આવે, સુરજ બોલાવે બાવો ત્રિભુવન આવે. વિનવે દેવાયત નવગુણ વાણી, નવખંડમાં બાવા તમારી આશ જુઓ૦ ૨૩

ભજન ઘેલમી આરાધ.

સોહસ્ત્ર નામ્યા આ દેશ ગુરૂકુ, ધન ધરતી આરાધું, તોએ ઉંટ હાથ ધરતી માગું માએ, ઉંટ હાથપર, આસન ધરૂં પેલા પ્રણામ માતા, ધરતીકું કરૂં. ધરતી ધરણું ધરતી આકાશ, ધરતી માને ધરતી બાપ, ધરતી નામ ધરાતું જોએ, પુરા પંડત કહાવે સોય. વાચકાચના શબ્દ લહો, મંત્ર જંત્રકું કહો, નીરપવન બાંધુ બંધ અકળ બ્રહ્માંડ કલ્પ્યો ન જાય, ગતમાં પધાર્યાં કાયમદેવ.

કાયમદેવે કરૂણા કરી, ગતમાં બેઠા પાવલીએ કરી ત્રવેણી સંગન એકાંત, ગતમાં ગુરૂએ વરતાવી શાંત. ગતગંગા ગરૂ કે દાર, જાગી જોત હુવા દીદાર. આલમની ગત અવિગત લહે, ગુરૂ પરતાપે ઘેલમી કહે; વરણુવું માતા ધરતી.

પ્રથમ નિકલંકી કાયમદેવ, વરણુવું માતા ધરતી, માગુ એક પસાએ ઉંટ હાથ દેઓ મેદની, બેશી આરાધું કાયમરા. પ્રથમ પાટ ધરતી બોલીએ, સધવાન ખેત્રપાળ બોલીએ.

જોત તો ચક્ષુ સુરજની બોલીએ, ઢાંકણુતો જરણુનાં બોલીએ; અણુ અખરા વેદ નવા નાથ સંજા તેત્રીસક્રોડ દેવતા,

અજપા જાપ નુર તો સંતાને, મારગ તો અફલ સાંખતો ગત પ્રમતો ત્રન નત ગુરૂ સતગુર દેવ, ગુરૂજી વજરમેં પાટ.

વૃતતો સમહી, વૃષતો મંજાર, સપ્તમે પાવડી, અષ્ટમે કળીકાળ. કપુરમેં પરબત, પાષાણુમેં રેવત, સોરવેતહી સાવડ કરશે.

તેનું નામ શ્રી શ્રાવક ધરશે, ત્રિખૂણી પાખર માથે ઢળશે; મેઘાડંબર છત્ર માથે ઢળશે, ત્રભાલો સામી હાથે લેશે, તે જમ સીગણુ અમર ધા છડી, શ્રોવણુ સેજમેં ખડગ.

તેને ધડકે કાલીંગાનો મસ્તક છેદશે. સંતાને સંધારશે. વિશવાશીને તારશે, અલમોત પાટણુ ઘેલમ દેશ.

પછમ પાટ, કુઇ તો પ્રાતમાં, હીરલો તો સાણી, જરજરો બેલ નુરની વાટી, સંતાને સદાજી અઢાર લાખ તો, કિરણુ કેવળ તો ગનાન, ચૌદ લાખ તો આરાધ, અઢાર લાખ કરન, અઢાર લાખ થંભા, અઢાર લાખ કુરશી, નવ તો વ્યાકરણુ, ચાર વેદ તો પ્રગટ, પાંચમો વેદ ગુપત. અમીની પાવર લઈ નુરસતાગર પાટ પધારશે. ત્યાં ચાર વેદ ભણુશે. શામદેવ, રધવેદ, જુજરવેદ, અથરવેદ.

ગુરૂના ઘરનો છે નપાર, ચારે ક્રોડ ચોરાશી થંભા, સ્વરામંડપ રચાવશે, પાંચે ક્રોડે રાજાપેરાજ, પંદતા રાણી રતનાવળ, આદનાથજી પંડત, સુરજ કોટવાળ, નીલા ઘોડા, નીલાં પલાણુ, વાંચો પંડત વેદ પુરાણુ. અન્નપાણીનાં ઘો ફરમાન, ઉતરની પ્રોડેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલ પદવી બાવો આદનાથ કનેથી માગશે. સાતે ક્રોડી રાજા હરચંદ પાટ પધારશે. રાણી તારાદે કુંવર રોહીદાસ, ચોરંગી નાથ પંડત ગણેશ કોટવાળ, પીલા ઘોડા ને પીલાં પલાણુ, એહા બાવો અલખ દીવાન, વાંચો પંડત વેદપુરાણુ, અન્નપાણીનાં ઘો ફરમાન.

પુરવની પ્રોડેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલ પદવી બાવો ચોરંગીનાથ પાસેથી માગશે, નવે ક્રોડી રાજા યુધિષ્ટર પાટ પધારશે.

માતા કુંતા સતી દ્રૌપદી, મછંદરીનાથ પાટ પધારશે, સફેદ ઘોડા ને સફેદ પલાણ. બેઠા બાવો અલખ દીવાન, વાંચો પંડત વેદપુરાણ, અન્નપાણીનાં ઘો ફરમાન.

દખણુ સોડેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલપદવી બાવો ગોરખનાથ કને માગશે, કહે ગુરૂ ગોરખ મકરો ખેલ, ઉઠાઓ અજેઆ મકરો. વેલ; એટલા મળીને ધણીનો પાન ગ્રહણ કરશેઃ

એવા ચાર જુગના નર મળીને, ચાર જુગનું લગન લખાવશે. સોળ જુગ તો આગે વહી ગયા, બાર પાત્ર કુંઆરા. કહો સામી કેદાડે પરણશે, કોણ માતા પક્ષ બોલીએ, કોણ પિતા પક્ષ બોલીએ, કોણ ગુરૂ પક્ષ બોલીએ. માતા તો માતંગી, પિતા તો જોતસરૂપી. ગુરૂ તો સેજસરૂપી, માસકુપનાં હવન હોશે, સમલી શાસ્ત્ર મુલતાન દીપમાં, પુરૂષનો જન્મ હોશે, હેમાતનાં કુપ ધરશે. પેલો મેલાણ જંબુદ્વીપમાં, બીજો મેલાણ કુંભાદ્વીપમાં, ત્રીજો મેલાણ માકુદ્વીપમાં, ચોથો મેલાણ ઉજેણી નગરીમાં, તેમાં છે સોનાગરો પર્વત, તેમાં છે રાણી મેઘડી કુંવારી, ત્યાં સવરામંડપ રચાવશે, ધણીની કોટે અમર વરમાળા રોપશે, ચંદી ને વૃમંદી બે છે, બેનો છે તેને દોઆત, હવે થાશે સોહાન, નીમ ધણીના ઓછાના, કુડાં આળ ચડાવે, ખોટી કમાઇઉંના ધણી, ઓછી નીમીના ધણી, માંહે આવી બહાર નીસર્યા, જેણે ગતગંગાના પડદા ખોલ્યા, જેણે ગુરૂની વાચા લોપી, તેને બાવો ઘાણીમાં ઘાલીને પીલશે, તેની કપરાટીનાં તેલ કહાડશે, હરી આગળ દીવી દીપશે, કોહો સ્વામી કેતી દીવી દીપશે, છપન ક્રોડ બોંતેર લાખ દળમાં દીવી દીપશે, પચાસ ક્રોડ પૃથ્વીમાં ધણી ધણી કરી સમાઈ રહ્યા છે, તેને બાવો બોલાવી બેઠા કરશે. અનંતક્રોડ સંતનર ધરતીમાં સમાણા, તેની વાચા રાજા બળી ઓશીંગણુ થાશે, ત્યાં સોનાના ઠાઠ, રૂપાના પાટ, અઢાર વર્ણ આવી મળી બેસશે, ત્યાં આવશે જતી. ત્યાં આવશે અડસઠ ક્રોડી દેશે હનમાન, સોનું સુગંધી હોશે, નાગ તો નિસ્વીખ હોશે, સવાશેરનો ફળ નાગરવેલને લાગશે. ઊંટનાં-દુધ ઝરકે પડશે, હાથીણીનાં દુધ બાર ખેડાં ઝરશે. શેરડીએ ટણુહાણા થાશે. તેની ધણી આણીમા ખીર રંધાશે. ગૌ વાઘનાં વેર ભાંગશે, નવ વર્ષની નારી ગર્ભ ધરશે. પંદર વર્ષનો પુરૂષ ફળશે, કાગડા કોયલની કામસ ટળશે,

પીંપળે ફુલ લાગશે, આકડે અમી ઝરશે, થોવરે ચંદન ઉતરશે, ખારા સમુદ્ર જળમીઠડાં થાશે. ધરતીનાં ધન પ્રગટ થાશે, તે ધન સંતસાધ મળી વાંટી ખાશે, એટલાનો કલંક ઉતારશે, એરણે પગ દઇ પુર્વનો ધણી પશ્ચિમે પાટ પધારશે. શીતળની છાંયા આવી ઉભાં રહેશે, ત્યાં ખાનારાને, પીનારાને, લેનારાને, દેનારાને તેડાવશે. ત્રણેને તેડાવશે, એકુકીરતી તે સવામણની હોશે, બાવન બાવનવાર તોળશે, હજાર હજારવાર *ધડે લેશે, અન્ન પાણીના તતગરા લેશે, લુંણુ પાણીના હિસાબ લેશે, ખરાખોટાના પટંતરા લેશે, લાખ ટકો દઇ બાવો પાટ પધારશે. નુગરાને ધાણી ઘાલી પીલશે, દોઆતી પરલે જાશે, એકાતી જાદા ફળ લેશે, એણે સમે પાંચ પાંડવ આવશે. પાંચ પાંડવનાં નામ ધરાવશે, ઇસોને આલબદીન, ખોજોને કમલદીન, મકરદીન, દસ સરદાર સોવણમાં આવશે, બ્રહ્મા પાટ ધારી, વિષ્નુ આગ્નાકારી, ઇશ્વર તો જ્યોત ધારી, જતી તો ગોરખ નાથ, સતી તો કણુહરી, ગઢ ગિરનાર, કુંડ દામોદર, ઇહાં હનમાન આવશે, ચાર સતીઉં મળી સામા જાઇ વધાવશે, મકકા મુલતાનનાં કમાડ ઉઘડશે. નાકા અરજણનાં શીશ જોડાશે, અજાત્રંઝાને આતન દેશે, માલમીને પાત્ર કરી પરણાવશે, સવા ઘડો ગાય દુધ ઝરશે, સવા બેડી માખણ ઉતરશે, સવા ગાઉ સાધુને સામા જાશે, વાટે પાટ મંડાવશે, શેરીએ સહાજી વરતાવશે. પડાવી મસજીદો ધર્મશાળા ચણાવશે. એટલા મળીને હુકમે હાલશે. હરી લેશે સતા જાણી, પછી લેશે ખુરશાણ. રામ રાય કરી થિર થાપશે, આરબ વર્તશે આણ, આરબદ નરબદ ઝુઝશે, ધણી તણે ફરમાન, ચીણબનગરી ગઢ ભાંજશે, સુખવાણીને સાધશે, સત્ય પડશે ત્રોગ, ચેતો સંતો ચેતો મુનીવરો સાહેબ આવશે, માનવીને વેશ માસ આસુવાર થાવર તિથી બીજ, નખત્ર ભરણી, હાજરથી ઘેલમી, હાજરથી જીનામુખનો ઘેલમી આરાધ,. ગુરૂ દેવાયતજી લાવ્યા તીતકું જગત, જગતકું આદેસ, ચારવાણી ચાર ખાણી, ચંદ્ર સુરજ પવન પાણી, લ્યો ગુરૂ દેવાયત હક સાહેબ, પછીં ગણે તેને વૈકુંઠ વાસ. સામકુ સલામ, ગુરૂકું પ્રણામ, વેરાગીકુ રામ રામ, કાપડીકુ જીનામ, ગુસાંઇકું નમો નારણ, નાનકપંથી પેરીપેર. જંદાકુ અલ્લાઇઅલ્લ, સભગતકું સામ સદાજી, ક્રિયા માસ હની સોણે. આસણ છ માસ ધુપ બતીસો સાંજ સવાર, ઘીનો દીવો સવાપહોર, અતાજ એક વખત ખાવો, દાતણ કરતાં મુખ દખણ દીશે, નહાતાં મુખ પુર્વ દિશે, જાઉ જાતાં

મુખ ઉતર દિશે, ભજન કરતાં મુખ પછમ દિશે, અચલો રાતી લાએનો, નવ સોપારી, નવ લવીંગ, નવ એલચી, નવ જનાદી, શ્રીફળ એક, છ મહિના અકલકરાંનો દાતણ કરવો, એક વખત નહાવું, દિન પહોર ચઢે લખતે ધેલમી આરાધ, નરનારી શીખે સાંભળે, જનમ જનમનાં પાતક જાય.

નુર સતાગર.

"ધેલમી આરાધ" નામના ભજનમાં નૂરસતાગર અમીની પાવલ લહપાટ પધારશે, ઇત્યાદી ભવીષ્ય વાણી આપણે વાંચી છે. તે પ્રમાણે તેમની આ તરફ પધરામણી થઇ હતી, નૂર એટલે જોત અને સાતા એટલે શક્તિ અને ગર એટલે ગુરૂ એવો અર્થ એ નામનો થાય છે, શક્તિપંથી આ મહા ગુરૂને બહુ માન આપે છે. નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદના દેશો તરફ અલમુતના વાલી અલી ઝીકરેતલસલામે મોકલ્યો હતો.

ધેલમીઓની ખાસ નેમ પ્રમાણે માતા પંથીઓને પ્રીય થવા પોતે મુસલમાન છતાં તેમણે માતા પંથીઓને, પસંદ પડે એવુ હિંદુનું નામ રાખ્યું હતું. મુસલમાનો આગળ "સૈયદ સાદાત" એવું મુસલમાની નામ બતાવ્યું હતું; હાલ પણ તે એ બે નામથી ઓળખાય છે. ધેલમી ઉપદેશકોની રીતિ ફારસી, શાએર શેખ સાદીના નીચે લખેલા બેતમાં આપેલી શીખામણને મળતી આવતી હતી.

બેત—સાદી યા ગર વસ્લ ખાહી, સુલેકુન બા ખાસો આમ;
બા મુસલમાં અલ્લા અલ્લા બા હિંદુ રામ રામ;

આ બેતની મતલબ એવી છે કે, સૌની પ્રીતી મેળવવી હોય તો સૌ સાથે સભ્યતાથી વર્તવું. મુસલમાન આગળ અલ્લાનું અને હિંદુ આગળ રામનું નામ લેવું.

નૂરસતાગરનું વર્ણન ખોજા પંથનાં ઘણાં ગ્નાનોમાં છે. તેમાં "રમત" નામનું ગ્નાન મુખ્ય છે, તેનો સાર ટુંકામાં લખું છું.

આ જ્ઞાનના પ્રારંભમાં એમ કહ્યું છે કે, "શિષ્ય પુછતે હો સ્વામીજી આજ કળજુગ મધ્યે પરિબ્રહ્મ ક્યાંથી આવ્યા તે ભેદ કથો. સરજનહાર જન સતગુર સો દેવ વાચા સુણો હો મુનીવરો" આ શબ્દોનો સાર એવો નીકળે છે કે, તુરસતાગરના શિષ્યોએ તેમને ઇશ્વરના અવતારનું માન આપ્યું છે. એ વાર્તામાં લખ્યું છે કે, તુરસતાગર સંતરદ્વીપ ઘેલમ દેશ તરફથી ગુજરાતના પાટણ નામના ગામમાં આવ્યો. તેણે ત્યાંના એક મંદીરમાં શિવની પિંડી ઉપર પગ મુક્યો. પુજારીએ તેને વાર્યો અને જણાવ્યું કે, આ દેવ ઉપર રાજા સિદ્ધરાજ ફુલ ચડાવે છે તેના ઉપર તું પગ કેમ મુકે છે ? પીરે કહ્યું કે, તારો એ દેવ હોય તો તેને બોલાવ. પુજારીએ કહ્યું, પત્થરની મુર્તિ બોલે નહિ, પીરે હુકમ કરવાથી મંદિરની સર્વ પ્રતિમા જાગૃત થઇ ગઇ. તે નૃત્ય અને ગાયન કરવા લાગી. ભીંતો ઉપરનાં વાજિંત્રનાં ચિત્રોમાંથી મધુર સ્વર નિકળ્યા.

પુજારી અચરતીમાં પડયો અને તેણે આ ખબર તરત રાજાને પહોંચાડી. રાજા " જાનીપા " નામના જોગી જોડે મંદિર આગળ આવી પહોંચ્યો અને પીરનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર જોઇ પગે પડયો. આ પછી જાનીપા અને પીર વચ્ચે કેટલીક પરિક્ષા ચાલી. જાનીપાએ એક દંડ આકાશભણી મોકલ્યો. પીરની મોજડી તે દંડને પાછી લઇ આવી. આવા ઘણા ખેલ આ વાર્તામાં લખ્યા છે, તે બધા અહીં લખવાની અગત્ય નથી. અંતે જાનીપા અને તેના સાથીઓ પણ પીરને નમ્યા, અને ધર્મ માગ્યો. પીરે તેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો. એ પ્રસંગે એ પીરના ઘણા શિષ્ય થયા. તે પછી એ પીર ઘેલમ દેશ ભણી ગયો.

એ વાર્તામાં લખેછે કે, જંબુદ્વીપના નવસારીના ગામમાં રાજા સુરચંદને ઘેર કુંવરીનો જન્મ થયો. તેનું નામ તેણે "પાલણદે" રાખ્યું બ્રાહ્મણોએ ભવિષ્ય કહ્યું કે,એ કન્યા તમારૂં તારણ કરશે. કુંવરી મોટી થઇ. રાજાએ તેના સગપણનો વિચાર કર્યો; પણ કુંવરીએ જણાવ્યું કે, મારો વર ઘેલમ દેશમાં છે; તે મને વરવા અહીં આવશે. રાજાએ કન્યાને એક જુદી મેડીમાં રાખી, ત્યાં તે પીર તુરસતાગરનો જપ કરતી હતી. રાજાની કુંવરીએ એક પારધીને રોજ સવાશેર હરણનું

માંસ લાવી આપવા હુકમ કર્યો હતો. તે પકાવી તેમાંથી એક આં-ગળી બોળીને હોઠને લગાડતી. ઘણાં વર્ષો વીત્યા પછી નુરસતાગર નવસારીનાં જંગલમાં આવ્યો. ત્યાં પશુપક્ષીનો મેળાવડો થયો તે દહાડે પારધીને હરણ ન મળતાં તે ત્યાં જઇ નિકળ્યો. તેને પીરે હરણો પાસેથી માંસ અપાવ્યું. જે હોઠને લગાડતાં કુંવરીને પીરના આવવાની ખબર પડી. કુંવરીએ આ વાત રાજાને જણાવી, રાજા પીર પાસે ગયો અને પગે પડ્યો. પીરે તેમને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો; પછી પીરને પાલખીમાં બેસાડી રાજા દરબારમાં લઇ આવ્યો અને તેની જોડે કુંવરીનાં લગ્ન કીધાં. લગ્નની રીતમાં ઘણા સરંજામની સાથે ગંગા નામની ચાકરડી અને "ચચ નામનો ચાકર આપ્યો.

[Rusa ni Chach]

આ ગામમાં પીર નુરસતાગરના ઘણા મુરીદ થયા. તેમાંથી થતી પેદાયસ જોઇ ચચનું મન બગડ્યું. તેણે પીરને ઠેકાણે પાડી પોતે પીરની જગ્યા ઉપર આવવા વિચાર કર્યો. પીર સમાધિમાં હતા ત્યારે ચચે બીબીને સમજાવ્યું કે, પીર સમાધિમાંથી જાગૃત ન થાય તો આપણી શી ગતિ થાય; માટે એ વિષે આપણે પીરને પુછી માહિત થવું જોઇએ. બીબીએ તેમ કર્યું. પીરે કહ્યું કે, મારા શરીર ઉપર માખ બેસે, ત્યારે સમજવું કે, મારા શરીરમાં જીવ નથી. આ વાત બીબીએ ચચ પાસે કરી ચચે સમાધિની હાલતમાં પીરનાં બદન ઉપર ખાંડ છાંટી તે ઉપર માખ બેસવાથી તેણે પીરના પરદે થવાની વાત જાહેર કરી અને દફન કરાવ્યો.

Shn

પીરની કબરની બાજુમાં ચચે ખાડો ખોદી પોતાના એક ચેલ-કાને કંઇ ભેદ ભણાવી સંતાડયો અને પોતે પીરની ગાદીનો વારસ છે એમ શિષ્યોને જાહેર કર્યું, તેની સામે ચોટ નામના એક પીરના ચેલાએ દાવો ઉઠાવ્યો; અંતે આ વાતનો ખુલાસો મેળવવા તેઓ શિષ્યો સમેત પીરની કબર પાસે ગયા અને સવાલ કર્યો. કબરમાંથી એમ અવાજ થયો કે, "ચોટ ત્યાં ખોટ અને ચચ ત્યાં સચ" આ બોલવુ પીરનું નહિં પણ ચચના ચેલાનું હતું. આવી તરેહનો દગો પીરથી ખમી શકાયો નહિં. પીર પોપટરૂપ થઇ કબર માંહેથી નીકળી આવ્યો. ચચ નાઠો અને તે ધર્મનાં પુસ્તકો સમેત મેઘવાળોના વાડા માં ગયો અને તેવડે મેઘવાળોને બોધ્યા.

પીર નૂરસતાગર સુમારે સાતસો પચાસ વર્ષ ઉપર થઇ ગયા છે એમ અનુમાન થાય છે. આ કથામાં સિદ્ધરાજ જોડે તેનો સંબંધ બતાવ્યો છે. રાસમાળા નામના ગ્રંથમાં સિદ્ધરાજનું વૃત્તાંત છે, તેમાં લખ્યું છે કે, સિદ્ધરાજે ઇ૦ સ૦ ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું. એ અનુમાનને બીજો ટેકો અલીઝિક્રતલ સલામની હકિકત ઉપરથી મળે છે. તે એવી રીતે કે, એના વખતમાં નૂરસતાગર બાલ મુતમાં હતો એવી વાત માતંગના કરીતમાં છે. જે આગળ આવશે અલી ઝિક્રતલ સલામના વૃત્તાંતમાં તેની વફાતનો સન ૫૬૧ હીજરી બતાવેલો છે.

આ પીરની દરગાહ સુરતની દક્ષિણે આઠ કોસ ઉપર નવસારી ગામમાં છે. એ ગામ ગાયકવાડ સરકારના તાબામાં છે. એ પીરના શિષ્યો ઘણા ખરા પીર ઇમામદીનને; નૂરસતાગર અમારો દાદો થાય; એમ તેમને સમજાવી વાળી લીધા હતા; અને તેની દરગાહ પણ તે પછી તેમના વંશવાળાઓના કબજામાં આવી હતી. એ દરગાહ ઉપર સુમારે અઢીસો પાઘડી શિષ્યો પૈકી દશોંદ આપે છે, તેમાંથી પુજારી અને દરગાહનું ખરચ ચાલે છે.

એ પીરના શિષ્યો કણબી, ખારવા, કોળી ઇત્યાદિ છે. અસલ એક ઓટલા ઉપર એ પીરની કબર હતી, તે ઉપર ખોજાઓએ ઉઘરાણું કરી દરગાહ બનાવી હતી, તેને સુમારે સો વર્ષ થયાં હશે તે પછી તેને વધારવાના ખર્ચમાં ખોજા શેઠ કાસમભાઇ નાથાભાઇ અને બીજાઓએ મોટી રકમો ભરી હતી. એ પીરનો ઓરસ દરવર્ષે રમજાનની ૦૭ મી તારીખનો ભરાય છે. ત્યાં એના મુરીદ અને ખોજા લોકો તથા બીજી જ્ઞાતિના માણસો પણ એકઠાં થાય છે.

ખોજા પંથના જ્ઞાનોમાં એમ કહ્યું છે કે, એ પીરની એકવાર ભેટ લીધા વિના ચોરાસી લાખ ફેરાની મુક્તિ થતી નથી. એ જગ્યા ઇમામશાહી સૈયદોએ આગાખાનને કબજે ન આપવાથી સંવત ૧૯૬૨ ની સાલમાં તેની સત્તા ખેંચી લેવામાં આવી હતી એમ કહેવામાં આવે છે.

ઇસમાયલી સુજરાની ચોપડીમાં નૂરસતાગરનું બીજું નામ "નરમહમદ" એવું બતાવ્યું છે અને તે ઇમામ ઇસમાયલનો દીકરો હતો

એમ લખ્યું છે; પણ એ વાત બંધ બેસતી નથી. ઇમામ ઇસમાયલના દીકરા મહમદના વખતને સુમારે અગીઆરસો વર્ષ થયાં હશે અને નરસતાગર સુમારે સાડા સાતસો વર્ષ ઉપર થઇ ગયાનું આગળ કહ્યા પ્રમાણે આધાર વાળી બીનાથી જણાયું છે; માટે ઇસમાયલનો દીકરો મહમદ બોધ અર્થે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો એ બનવું અશક્ય છે. ઇમામ ઇસમાયલના દીકરા મહમદની હસ્તી વિષે મતભેદ છે; પણ ઇસ્માયલીઓના મત પ્રમાણે તેમને દુસ્મનોના ભયને લીધે યમનના મુલકમાં છુપી રીતે રહેવું પડયું હતું.

નૂરસતાગર ઇમામ ઇસમાયલનો દીકરો હતો એ વાત ઇમામશાહી સૈયદોની ગોઠવેલી હોવી જોઇએ. મને પીરાણામાં ઇમામશાહી એક સૈયદ મળ્યો હતો. તેને મેં ખોજાપંથની હકીકત પુછી, તેણે મારી સાથે જે વાત કરી તે ખાકી ખોજાની ઇસ્માયલી સુઝરાની ચોપડીને મળતી આવતી હતી, તેથી હું ધારૂં છું કે, તે ખાકીએ ઇમામશાહીઓને પુછી લખેલ હશે, ખાકીની ચોપડીમાં આધારની વાતો કરતાં જોડમેળ વધારે જણાય છે; તોપણ તેની કોશિષ સ્તુતીપાત્ર છે એમ મારે કહેવું જોઇએ. એ ચોપડીમાં કેટલીક વાતો અગત્યની છે તેની મદદ મેં ઉપકાર સાથે આ વૃતાંતમાં લીધી છે.

નૂરસતાગર પોતે જ્ઞાની હતો અને શિષ્યોને પણ અંતનો બોધ તે તેવોજ કરતો હતો. એના શિષ્યો એને ઇશ્વરનો અવતાર ગણતા હતા અને બ્રહ્માનો અવતાર પણ લેખતા, એ વાત માતાપંથીઓ પાસેથી મળેલા દશ અવતારના ભજનમાં છે તે ભજન હું અહીં ટાંકું છું.

> સતજુગમાં પ્રભુજી ચાર અવતાર લીધા, પ્રથમ કોરભ અવતાર લીધો, કોરભરી માતા પદમાવતી તેને પેટે અવતર્યા, પીતા પૂર્વરખ કહીજે; માન સરોવરમાં યુદ્ધ કીધો છે, ત્યાં મદ કીટક દૈતને માર્યો છે; દૈતની માતાતો સંપ્રાદેવી પિતાતો નારાકંશ, તેનો દીકરો તે રાખસ અવતર્યો, તેને ધરતીનો મધ ખાધો, તેનું નામ મદ કીટક, તે માર્યો ત્યારે બીજા અવતાર મચ્છનો લીધો, તેની મા સંખાવતી, પિતા અતીતરખ, ગુર સોજાનંદ તે સંખા દાણવ કાજે અવતર્યો; સંખવો બ્રહ્માજીના વેદ હરી ગયો, તેની માતા જારજાદેવી, પિતા સાંમેરી રખ, તે હંસના ખેત્રમાં માર્યો

છે; ત્રીજો રૂપ વારાહીનો લીધો. તમ્મર દાણવ દેવ યુદ્ધ કીધો, વારાહીરી માતા તો પદ્માવતી પિતા દેહુરખ, ગુર દેરૂચંદ, તમ્મર દાણુતવરી માતા જાંબુવંતી, પિતા સિંહબળ તે ઢોર સમુદ્ર ખેત્રમાં માર્યો છે. ચોથો અવતાર નારસિંહરો લીધો છે, પેરાજ કારણ યુદ્ધ કીધો છે, માતા લીલાવતી, પિતા તો કંસવરગણ, તેને પેટ અવતાર લીધો છે, દૈત હરણાકંસ માર્યો છે, હરણા કંસની માતા તો મછગંધા, પિતા આદક તે કાશમીરીમાં નારસિંહરૂપ હોય માર્યો છે; એતા અવતાર પ્રભુજી સતજુગમાં લીધા; તા પછી ત્રેતાજુગમાં અવતાર હરી લીધા; પ્રથમ તો વામનરૂપ લીધો છે; તેની માતા લીલાવંતી પીતા હરીકસ, ગુર વિપચંદ, વામનરૂપ લઇ બળને માર્યો; ત્યાંથી ફરસરામ અવતર્યો, ખેત્ર દસાણદમાં અવતર્યો છે, માતા રણકાદેવી, પિતા જમદારખિ, ગુરૂ અંગરખ, દૈત સસા અરજણ માર્યો, સસા અરજણરી માતા ત્રજાતારકી, પિતા જાભુધન તે પરસરામ માર્યો, સાતમો અવતાર શ્રી રામચંદ્રનો લીધો, તેની માતા કોસલા, પિતા દશરથ, ગુર વશિષ્ટમુનિ, અજોધામાં અવતર્યા છે, ત્યારે જણુરખ ઘર સીતા અવતરવાં છે, તે ત્યાં રામ લખમણ વનવાસ થઇ આવ્યા છે, નવતાડી પાડી છે, રામચંદ્ર સીતા પરણ્યા છે, ત્યાંથે રાવણુનો વેર લાગો છે, રાવણુરી માતા ત્રજટા. પિતા દેશારખ, રાવણ અસુર થયો છે, તે સીતા હરી ગયો છે; તે રાવણ માર્યો છે, લંકા વિભિખણુને સોંપી છે, સીતાજી વારી આવ્યા છે, ત્રેતા જુગ આવી રહ્યા છે, ત્યારે દ્વાપર આવ્યો છે, પ્રભુજી અવતાર લીધા, પ્રથમ અવતાર કરશનજીનો, માતા જશોદાજી પાર્યા છે; કંસ મારવા કાજે અવતાર લીધો છે; કળજુગમાં બુદ્ધારૂપ લીધો છે; તેની માતા કરણાવતી, પિતા તો વછરાજા. તે અંતજોતમાં બેઠા છે, તેની માતા ગંધારી, પિતા અંધરાજ, તે વાઘપર માર્યો, નૂરસતાગરજી વેદ સુણાયો, મુસલમાન હોઇ વેદ સુણાયો, કળજુગ બેઠો તે કોણદને, ભાદરવા વદ તેરસ વાર શુક્રવારને દને કળજુગ બેઠો છે.

નૂરસતાગરની પોતાની વાણીનાં ભજનો મને મળ્યાં નથી પણ નૂરસતાગરના મતો તે પછીના પીરોએ પોતાના જ્ઞાનોમાં બતાવ્યા છે

તેમાંથી "સતગુર નૂરના શ્લોક" એ નામના જ્ઞાનમાંથી થોડાક શ્લોક હું અહીં લખું છું.

> સતગુર કહેરે દિલમાં દેવળ પુજીએ, અને દિલમાં દેવદુવાર;
> દિલમેં સાહ્યા આપ વસે તો, દિલમાં આપ દિદાર;
> સતગુર કહેરે આપે હરીઆ લેર હયે અને આપે વરસે નૂર;
> આપે સભ ઘટ દીસતા સો અંધા કે મન દુર.

ફિરિસ્તાની તવારીખમાં સૈયદ મહંમદ નુરબક્ષ વિષે હકિકત નીકળે છે તે આ મહા પુરૂષની હકીકત સાથે મળતી આવે છે. પીર શમ્સના વૃત્તાંતમાં ફરિશ્તાની કિતાબ ઉપરથી કેટલુંક તારણ લીધું છે તે આગળ વાંચવામાં આવશે. તેમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બદકશાનમાં તેના મુરીદ હતા ત્યારે બીજે ઠેકાણે પણ હશે. મીર હૈદરે અમીર સૈયદ મહંમદ નુરબક્ષનો રસાલો વાંચ્યો હતો તેથી જણાય છે કે, તેમણે કેટલીક કિતાબો બનાવી હશે. પણ મને તેની કોઇ કિતાબ હાથ લાગી નથી. ફરિશ્તાની બિના ઉપરથી વિશેષ એ જણાય છે કે, શાહ કાસમ અનવર જેને મુરીદો જમાનાનો ઇમામ ગણતા તેનો આ પુરૂષ બાપ થતો હતો અને પીર શમ્સ શાહ કાસમના મુરીદોમાંથી હતો એમ પણ ફરિસ્તાની બિનાથી જણાયું છે. માતાપંથને "જોતપંથ" પણ કહે છે. એ મતને અનુકુળ આવે એવો નુરબક્ષ એટલે જોતનો આપનાર લકબ રાખ્યો હતો. એણે પોતાને ઇશ્વરનો અવતાર અથવા ઇમામ બતાવ્યો છે.

ચચ અથવા માતંગ.

નૂરસતાગરનો શિષ્ય ચચ જેને નૂરસતાગરે પોપટ રૂપ થઇ નસાડ્યો અને તે મેઘવાળોના વાડામાં સંતાયો એવી વાત પાછળ આવી છે. ખોજા લોકો આ ચચને "ચચમુખી" નાં નામથી ઓળખે છે અને મેઘવાળો તેને માતંગનું નામ આપે છે. તે કહે છે કે, હજરત

અલીએ અલમુતગઢમાં નૂરસતાગરને જે મંત્ર આપ્યો હતો તે તેણે પોપટરૂપ થઇ માતંગને આપ્યો અને તે મંત્રવડે માતંગે મેઘવાળોને બોધ્યા, મેઘવાળો માતંગને ઇશ્વરનો અવતાર ગણે છે. એણે મેઘવાળોને શી રીતે બોધ્યા તે સમજવા સારૂ માતંગનું એક કવિત અહીં ટાંકું છું.

Mātang

માતંગનું કવિત.

અલમુતગઢ આલી ભણે, કોકો મુંજા ભાખત્ર પાળશે, પચવીશ ગામ સોરઅપન એતરેમેં સદ સંભળાવે, તબ ઉઠ્યો નૂરસતાગર નેણવાય, દેવ તારા ભાખત્ર પાળશું. જેમ હજરતઅલી કહે તેમ કરશું, ઉગમણુ જઇ ગમન કરશું આગળ સીમ નહિં સુજંત, દો નેણુ ભેર રોદન કીઆ. આગળ છે પાલણુદે ભયા, એ બેંનડીનો વેર હતાં તે મેલાપત કરશું, અમનગુર, અઠનગુર, વદનગુર, બ્યાસગુર, કળજુગ કઇ સાખ કુટો, કરન તો કરે કોયડા. અમોએ આલી, અમોએ ઇશ્વર, અમોએ રૂપ આગળ ધરંતે; મદદીપ, જંબુખંડ, ડમર માતંગ નામ ઉચરંતે, થાન એકો દાન દેશે, રાય રંક દોય સીજવશે. દેખ સુનારા મુલતાનજા, મુલતાન અચે મુરેધું ઠામ. સુણે ન સુભ્રમ નવ અવતાર દશ અવતાર આગે રચ્યો. દશમો મેઘવારેં જે ધરે, મહેસરી માતંગ આયો દેવ. ૧

આ કવિતનો અથ કોઇ કોઇ જગ્યાએ સમજાતો નથી; તો પણ સમજ પડે છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે; અલમુતમાં અલીએ ભાષણ કર્યુ હતું. તેણે કહ્યું કે, મારાં વચન કોઇ કઇ પાળશે? આ વખત નૂરસતાગરે આંખોમાં આંસુ લાવી કહ્યું કેઃ—હે દેવ, તારા વચન અમે પાળશું અને જેમ તમે કહેશો તેમ કરશું.

નૂરસતાગરના વખતમાં હજરતઅલી અલમુતગઢમાં ન હતા. હ-

જરતઅલીને તો પાંચસો વર્ષ થઇ ગયાં હતાં. આ વખત અલમુતમાં હસનઅલી ઝિકરતલસલામ બાદશાહ હતો. તેને હજરતઅલીનો અવતાર ગણી તેના વિષે બોલવામાં આવ્યું હશે અલમુતગઢમાં ભાષણ પણ તેણેજ કીધું હતું, ઇત્યાદિ તેના વિષેની બીના બીજા ભાગમાં આવી છે.

આ કવિતનાં વળી ઉગમણુ ગમન કરવાનું કહ્યું છે તે હિંદુસ્તાનમાં બોધ અરથે જવાની કબુલાત જણાય છે. માતંગે વળી કહ્યું છે કે, " હું અલી છું હું ઇશ્વર છું અને આગળ જે ઇશ્વરનાં રૂપ થયાં છે તે બધાં મેં લીધાં હતાં, નવ અવતારમાં મેં આગળ રમત કરી હતી અને હમણાં મેં દશમો અવતાર ધારણ કર્યો છે.

મેઘવાળો એમ કહે છે કે, તેઓ પવિત્ર રૂષિ હતા. પણ ગાયનો વધ કરવાથી અપવિત્ર થયા. મેઘવાળો કહે છે કે, રૂષિઓએ મહુડાના ફળનો રસ પીધો તેથી ઘેલા બની ગયા અને ઘેલાપણામાં ગાયની હત્યા કીધી, આ બીના પીર સદરદીનના એક ગ્નાનમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે, તે તે પીરની હકીકત જોડે ટાંકવામાં આવશે.

માતંગની જગ્યા સિંધના " રાએમા બજાર " નામના ગામની ઇશાન્ય ખુણા તરફ ત્રણ કોસના અંતરમાં છે ત્યાં તેના શિષ્યો યાત્રા કરવા જાય છે આ પંથવાળા કહે છે કે,

" પેલા જુગનો શબ્દ આ દેશ નબી કેયો સલામ સદાજી ગુરૂ સતગુરે વરતાઇ રમાચાર અને ધરમ કે જોઆર સેંવરતાઇ ગુરમામ.

આ ભાષા સમજાય છે, માટે ટીકા લખતો નથી. મામ એટલે મામે તે માતંગનો પડ પૌત્રો કહેવાય છે. તેની જગ્યા સિંધના નગરઠઠ્ઠામાં છે. માતંગનો વંશ માતંગ પોત્રા કહેવાય છે. નૂરસતાગરનો " સદાજી " શબ્દ ખોજા પંથના ગ્નાનોમાં પણ આવે છે (સાજ સદાજીએ મુલ્લા એ ગ્નાન જુઓ]

માતંગ વિષે બીજી એવી હકીકત મળી છે કે તેનો પિતા એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રૂમશામ તરફનો રહેવાશી હતો. પોતાના પી-

તાનાં મસ્તકો લઇ નાઠો, તેના ભાઇઓ પાછળ થયા ત્યારે તે સિંધના મઢડા ગામમાં એક મેઘવાળના ઘરમાં ભરાયો. મેઘવાળે તેને પોતાની કુંવારી દીકરી એક ખાટલામાં સુતી હતી તેની જોડે સુઇ રહેવા કહ્યું. તેના ભાઇઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમના પુછવાથી મેઘવાળે કહ્યું કે, મારા ઘરમાં તો મારી દીકરીને જમાઇ સુતાં છે તે સિવાય બીજું કોઇ નથી, એ સાંભળી તે પાછા વળી ગયા; પણ તે બ્રાહ્મણને મેઘવાળે કહ્યું કે, મારી દીકરીને તેં આળ ચઢાવી માટે તેને તું પરણ. બ્રાહ્મણે તેમ કીધું, થોડે દિવસે તે બાઇને ગર્ભ રહ્યો. પ્રસવ વખત તેણે જોતિષ્યના નિયમ પ્રમાણે જોયું તો બે ઘડી પછી પુત્ર જન્મે તો પ્રતાપી નિકળે, એમ તેને જણાયું; માટે તેને પોતાની સ્ત્રીના પગ તંગ બંધાવ્યા અને વખત થયો ત્યારે છોડતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો, તેનું નામ તેની માને તંગ બાંધ્યો હતો માટે "માતંગ" પડયું.

ચચ અને માતંગનો ઇતિહાસ એટલો બધો મળતો આવે છે કે જેથી તે બે નામ એકજ શખ્સના હતાં એમ માનવાને સંશય રહેતો નથી. માતંગ ઘણો પ્રતાપી પુરૂષ થઇ ગયો છે. તેણે ઇતિહાસીક વાતો જોતાં જુનાગઢના અસલ રાજ્યવંશ ચુડાસમા પોરબંદરના જેઠવા અને કચ્છના જાડેજાઓમાં સારૂ માન મેળવ્યુ હતું. એના વંશના "મામૈ" નામના શખસે કચ્છ વિષે કેટલુંએક ભવિષ્ય કહ્યું છે તે પ્રમાણે બને છે એમ કેટલાક લોકો માને છે. માતંગના વંશના હજીપણ કચ્છના રાવ અને નવાનગરના જામને ટીલે બેસતી વખત ટીલું કરે છે તે સમે બ્રાહ્મણ જેવા પણ તેની છીટ ગણતા નથી.

રામદે પીર.

આ પીરના જુદા શિષ્યો છે. પણ તેનો મત પહેલાં કહેલા મતનો વારસો છે. રામદે પીર તુંવર જાતનો રજપુત હતો એની

સમાધ પોકર્ણના કોરંભડા ગામમાં છે (થળમાં) એની યાત્રા ભાદરવા સુદ ૧૧ ની ભરાય છે તેમાં તેના શિષ્યોનો જમાત થાય છે. એના શિષ્યો રજપુત, લોહાણા, ઓસવાળ અને મારવાડા મેઘવાળ વિગેરે છે. તેઓ એને ઇશ્વરનો અવતાર ગણે છે એ પીરનો વંશ નથી, પણ એના ભાઇ વીરમદેનો વંશ છે તે રામદે પોત્રા કહેવાય છે. તેઓ કચ્છનાં ફરાદી અને ખાનાએ નામનાં ગામડાંમાં છે તથા પચ્છમ અને થળમાં પણ છે. તેમને રામદેપીરના શિષ્યો કાંઇ દાન આપે છે. આ લોકો પણ હજરતઅલીને ઇશ્વરનો અવતાર ગણે છે. તેમના દશ અવતારના ભજનમાં તે પ્રમાણે લખ્યું છે તે ભજન અહીં લખવા દુરસ્ત ધારૂં છું.

પ્રથમ તે સુન, સુન તે નસુન, પહેલા નરારંભ, નરારંભ તે આદ, આદ તે અનાદ, અનાદ તે અંહકાર, અંહકાર તે સેન, સેન તે ફેન, ફેન તે કરીઅપ, કરીઅપ તે કંદ્રપ, કંદ્રપ જગમાં જળ ઉપાયા, જળમાં કમળ, કમળમાં બ્રહ્મા, બ્રહ્મારો અતીતસેન, અતીતસેનરો મચ્છાવતાર, મચ્છરો માન માનરો જરમાન, જરમાનરો પુરૂવરખ, પુરૂવરખરો કોરંભ અવતાર, કોરંભરો એલ, એલરો ડેલ, ડેલરો વારાહ, વારાહરો દોતમ, દોતમરો ગોતમ, ગોતમરો હરીકસ, હરીકસરો નારસંઘ, નારસંઘરો એખંગ એખંગરો બેખંગ, બેખંગરો સસભ્રખ, સસભ્રખરો કંસવર ધન, કંસવરધનરો વામન, વામનરો માનધાતા, માનધાતારો કરીઅપ, કરીઅપરો છંભાછપ, છંભાછપરો પ્રભાત, પ્રભાતરો ત્રશીંધ, ત્રશીંધરો હરચંદ, હરચંદરો રોહીદાસ, રોહીદાસરો જમદગધ, જમદગધરો, ફરસરામ ફરસરામરો શ્રીધર, શ્રીધરરો મંગડ. મંગડરો ભાગીરથ ભાગીરથરો દુદેવ, દુદેવરો અજેપાળ, અજેપાળરો રૂઘ રૂઘરો દશરથ; દશરથરો રામાવતાર, રામરો લવ, લવરો પરીખત, પરીખતરો ઇઆસેન ઇઆસેનરો બીઆસેન, બીઆસેનરો વાસદેવ, વાસદેવરો કાનદેવ, કાનદેવરો પ્રભુપત, પ્રભુપતરો, અનરદ અનરદરો વનરદ, વનરદરો વછરાજ, વછરાજરો બુધાવતાર, બુધરો નૂરસતાગર નુરરો અમીવિખ, અમીવિખરો આલીશેર (હજરતઅલી) આલીસેરરો આદમ, આદમ, મેરો નામ ધરાવસે.

પીર શમસ.

નુરસતાગરના બે ચેલા હતા, એક ચચ અને બીજો ચોટ ચચ મેત્રવાળાનો ગુરૂ થયો અને ચોટ તે પીરનો વારસ ઠરયો. ચોટ વિષે કાંઇ વધારે બિના જણાયલી નથી. પીરશમસ ચોટનો વંશજ અથવા પંથી હોવો જોઇએ; કેમકે તે પીરશમસને "શમસચોંટ" એમ ચોટનું વિશેષણ લગાડી બોલવામાં આવે છે. પીરની ટીપમાં નૂરસતાગર પછી ઇમામદીનનું નામ આવે છે તેને "ઇંદ્રઇમામ કવ`ારશી" પણ કહે છે તે કદાચ ચોટનું નામ હોય.

શમસ વિષે "ચંદ્રભાણ" નામનાં જ્ઞાનમાં લખ્યું છે કે, તેણે શિષ્યો પાસેથી માણસનું માંસ માગ્યું હતું અને તેને માટે ત્રણ લાંઘ કહાડયા હતા; અંતે ચંદ્રભાણ નામના ભક્તે પોતાનું માથું કાપી આપ્યું તેનું ખાણું બનાવ્યું; પણ તે ખાણું ચંદ્રભાણ વિના ખાવા ના પાડી; અંતે તેને સજીવન કરી સાથે જમાડયો. આ વાર્તા માતાપંથના સગાળશા અને ચેલીઆને મળતી છે એટલે તેની નકલ કરી હશે (શેઠ સગાળશા સાધુ સેવ્યા, વાણીએ પાળ્યુ વ્રત. એ ભજન જુઓ.)

ચંદ્રભાણને મળતું "સુરભાણ" નામનું જ્ઞાન છે સૂરભાણ ભક્તે આ પીરને પોતાની ચામડી ઉતારી આપી હતી. તેની તેણે મોજડી બનાવી એમ જ્ઞાનમાં લખ્યું છે. ચંદ્રભાણ અને સુરભાણના વખતમાં એક "હરજી" નામના મોચીએ પીર શમસની ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી. ચંદ્રભાણ એક, સૂરભાણ એક અને હરજી મોચી અડધો એમ ખોજા લોકો પોતાના પંથના અઢી મોમન ગણે છે તેઓ જ્યારે પ્રાર્થના પઢે છે ત્યારે આ અઢી મોમનની હિમાયત માગે છે. (અઢી મોમન જે પ્રસાદે, એમ બોલે છે) 'મોમન ચિંતામણી" નામના જ્ઞાનમાં પીર શમસની વાર્તા નીચે પ્રમાણે આપી છે.

પીરશમસ ઉપદેશ અરથે ચોવીશ દેશ ફર્યો હતો. ચીનબ નગરી જ્યાં કાળીંગા નામનો દૈત્ય રાજ્ય કરતો હતો અથવા માતાપંથના મત પ્રમાણે હાલ પણ કરે છે. ત્યાં એ દૈત્યની વહુ સુરજરાણી અને

તેના કુત્તર કમળાને તેણે બોળ્યા હતા. આ પછી એ પીર મુલતાનના ચ શહેરમાં આવ્યો, ત્યાં એક મસજીદમાં ઉતર્યો. એક દહાડે તે રિઆ કિનારે ગયો અને એક કાગળની હોડી બનાવી તેમાં બેશી રિઆની સહેલ કીધી. આ શહેરમાં બાવદીન નામનો પીર રહેતો તો. તેણે તેની મેડીના ઝરૂખામાંથી આ ખેલ જોયો. તેની નજરથી ોડી ભીંજાવા લાગી, ત્યારે આ માણુસને શ્રાપ દીધો તેથી તેને તત્કાળ ીંગડાં ફુટી નીકળ્યાં, તેથી તેનું ડોકું ગોખમાં અટકી પડ્યું. બાઉ-ીને પોતાના દીકરા સદરૂદીનને પીર શમસની શોધમાં મોકલ્યો, તેણે ેને મસજીદમાં ખોળી કાઢ્યો. સદરદીનની અરજથી પીર શમસે શીંગડાં ઃ મટાડ્યાં; પણ તેના દાગની નિશાની વંશપરંપરા રાખી. આ પછી ાઉદીને પીર શમસને એક દુધથી ભરેલો કટોરો મોકલ્યો. પીર શમસે ેના ઉપર ફુલ છાંટયાં. આ ક્રિયાની મતલબ એવી હતી કે બાઉદીને ેદમાં જણાવ્યું કે, આ કટોરો જેમ દુધથી ભરેલો છે તેમ આ દેશમાં ીરો ભરેલા છે; માટે અહીં તને રહેવાની જગ્યા નથી. પીરે જણાવ્યું , આ ફુલ જેમ વગર બોજે રહેલ છે તેમ હું રહીશ.

પીર શમસ પાસે એક અમીરનો દીકરો આવજા કરતો હતો ેના ઉપર તેની પ્રીતિ બંધાઈ હતી. દૈવ યોગે તે છોકરાનું મૃત્યુ યું, તેથી તેના સબંધીઓ ઘણું કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. ઉચના પી-ોને એકઠા કરી તે છોકરાને જીવતો કરવા વીનંતી કરી; પણ તેઓથી ોઈ બન્યું નહિં. અંતે એ છોકરાની લાશ પીર શમસ પાસે લાવ્યા, ીને બહુ દયા આવી, તેણે લાશને કહ્યું કે, “ઉઠ ખુદાકે હુકમસે” ણ છોકરો ઉઠ્યો નહિ. અંતે “ મેરે હુકમસેં ઉઠ ” એમ કહ્યું ત્યારે આળસ મરડીને છોકરો બેઠો થયો. (દ્વૈત ભેદ ત્યાગ કરી ઉઠવા કહ્યું ્યારે ઉઠ્યો.)

આ કરામત જોઈ લોકો દિંગ થઈ ગયા; પણ ઉંચના પીરોને ષ્યાં થઈ, તેમણે ખુદાને અપમાન કરવાનું પીર શમસ ઉપર તહોમત ુક્યું. તેની સજા તેના બદનનું ચામડું ઉખેડી કહાડવું એવી ઠરાવી. ા ઠરાવ સાંભળતાં પીર શમસે પોતાની ચોટલી પકડી ખોળીયું ીંચી કહાડ્યું; તોપણ ઉંચના પીરોએ તે ગામમાં પીર શમસને કંઈ ્તુ ન આપવી એવી બંધી કરી.

પીર શમસને જ્યારે ક્ષુધા થઇ ત્યારે અનાજને માટે ઘરોઘર ભટકયો; પણ તેને કંઇ મળ્યું નહિં. અંતે એક કસાઇને દયા આવી, તેણે સવાશેર માંસ આપ્યું; પણ તે પકાવવાને અગ્નિ મળ્યો નહિં ત્યારે એ પીરે આકાશ ભણી જોયું અને સુર્યને કહ્યું કે, “આવ, તમભી શમસ હો ઔર મેં ભી શમસ હું” (અરબી ભાષામાં શમસ સુર્યને કહે છે) સુર્ય નીચે ઢળી આવ્યો, પીર શમસે માંસનો કડકો ભાલાની અણીમાં ઘોંચી ભાલું ઉંચું કરી સુર્યના તાપથી પકાવી લીધો. તાપથી ઉંચના લોકો વ્યાકુળ થવા લાગ્યા, તેઓ ગામ બહાર નીકળી પડયા અને પીરને પગે પડી પોતાની ભુલ વિષે ક્ષમા માગી, પીરે તેમના ઉપર દયા કરી, બ્રહ્મ જ્ઞાનનો બોધ કર્યો. અને તે લોકો તેના શિષ્ય થયા. પીર શમસનાં જ્ઞાનો સૂફી અથવા વેદાંત મતનાં છે તેનો નમુનો નીચે ટાંકુ છું.

જ્ઞાન.

એજી હમદિલ ખાલક અલ્લા સોઈ વસે,
જેણે કાયમ કુદરત ચલાઇ. હે ભી અલ્લા. ૧
એજી સુનબે મુલ્લાં સુનબે કાજી,
ઇએ સૃષ્ટિ કિન્હે રચાઇ. હે ભી અલ્લા. ૨
એજી ઇસરે માટીમાં સારી દુનિયાં નિપાઇ,
ઇસમે કોન હિંદુ કોન મુસલમાનાં. હે ભી અલ્લા. ૩
એજી હિંદુ તે જે અડસઠ તીરથ જાવે.
મુસલમાન મસીદાં. હે ભી અલ્લા. ૪
એજી મેરા સાંઇ હિંદુ ન જાણે મુસલમાન ન બુજે,
મેરા શાહ એકો આપ નિરંજન હોઇ. હે ભી અલ્લા. ૫
એજી મન મેરા મુસલા, અલ્લા મેરા કાજી,
કાયા હમારી મસીદાં. હે ભી અલ્લા. ૬

અંદર એક નિમાજ ગુજારૂં,
મુરખ કયા જાને તાયત હમારી. હે બી અલ્લા. ૭

એજી આવે તો રોજી નહિં તો રોજા,
ઐસા ઐસા ધ્યાન શાહજીસેં ધરના. હે બી અલ્લા. ૮

એજી મુમન સે જે સરવ મરમ બુઝે,
એલમ રાહસું ચલનાં; હે બી અલ્લા. ૯

એજી ધ્યાન ગ્યાનમાં સરવ શુદ્ધ થાઇ,
ખોજ ખોજ કર મિલનાં; હે બી અલ્લા. ૧૦

એજી બોલ્યા પીર શમસ સુનો મુમનભાઇ,
પીર બિન પાર કયું ઉતરનાં; હે બી અલ્લા. ૧૧

આ જ્ઞાનના નવમા પાઠમાં ઘણી સરસ ખુબી રાખી છે તેમાં એમ બતાવ્યું છે કે, " મુમન સેજે સરવ મરમ બુઝે ઇલમ રાહસેં ચલનાં " એટલે આ જ્ઞાનનો જે બારીક મર્મ છે તે સમજી લેવો; પણ શરીયત પ્રમાણે ચાલવું એટલે લોકાચાર ન મુકવો.

પીર શમસ કયા સૈકામાં હતો એ વાત હવે આપણે તપાસીએ સુરભાણ નામનાં જ્ઞાનમાંથી તે સંવત ૧૨૦૭ માં હતો એવું નીકળે છે.

જ્ઞાનનો પાઠ.

સંવત બારને સાતમ જાણુ, કોલ આપ્યા છે નિરવાણ.

" ચંદ્રભાણુ " અને " સુરભાણુ " નામના ભક્તોને પીર શમસે સંવત ૧૨૦૭ માં એવો કોલ આપ્યો હતો કે, હું તમને તેરમી સદીમાં મળીશ. સદરહું જ્ઞાનમાં એવી મતલબ છે.

શુમારે પોણોસેં વર્ષ ઉપર " મેરાલી " અને " સાંઇઆ " એવા નામના બે ખોજા ભક્ત કચ્છના મુંદ્રા ગામમાં થઇ ગયા. તેમણે

કાંઠીના ખોજાઓને તેઓ "ચંદ્રભાણુ" અને "સુરભાણુ" એ ભક્તોના અવતાર હતા, એવી છુપી સમજ આપી હતી. એ ભક્તોની હકીકત જાણવા જેવી છે, તેથી હું ટુંકામાં અહીં લખુ છું.

આ ભક્તોએ કાંઠીના ખોજાઓની સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. એ ભક્તોની ઇચ્છા કાંઠીના ખોજાને ઇમામશાહની દરઘા તરફ વાળવાની હતી અને તે કોશિષ તેમની કેટલીક પાર પડી હતી. આ ખબર ઇરાનમાં આગાખાનને પહોંચી. તેમણે સાંઇઆ ભક્તને માન સાથે ઇરાન બોલાવ્યો; પણ ત્યાં તેની જીભ કપાવી નાંખી.

પછી એ ભક્ત મકરાણામાં આવ્યો. ત્યાં થોડા દહાડા તેણે મુગાની સ્થિતિમાં કહાડયા. અંતે ઇમામશાહ પીરે તેને જીભ આપી એમ કહીને બોલવા લાગ્યો, એથી ત્યાંના ખોજાઓનું માન સંપાદન કરી સાની મોટી રકમ મેળવી મુંદ્રે આવ્યો. મુંદ્રામાં આવ્યા પછી તેણે અસલનું કામ જારી કર્યું. જીભ કપાવાનું નિશાન તે પોતાના મીત્રોને બતાવતો હતો. તેણે ત્યાં ઇમામશાહની દરગાહ બનાવી. આગાખાને તેને ન્યાત બહાર મુકવા હુકમ મોકલ્યો. એના પક્ષવાળાએ ઇમામશાહના પંથમાં આવવા તેને ખુલ્લી રીતે કબુલાત આપી; પણ તેને તેમ કરવા હિમ્મત ન આવતાં આગાખાન સાથે સલુક કર્યો. આ ભક્તોની દરગાહ મુંદ્રામાં ભુજવાળા નાકાની બહાર સવાલીનાં તળાવના પુર્વ કિનારા તરફ છે. એને કાંઠીના ખોજા માને છે અને તેમના વંશજને પણ માન આપે છે.

સુરભાણુનું જ્ઞાન પીર શમસનો જે વખત બતાવે છે તે પીર નૂરસતાગરની નજદીકનો છે; પણ "ફિરસ્તા" નામની ફારસી કિતાબમાં પીર શમસ હિજરીની નવમી સદીમાં હતો, એવું નીકળે છે તેને ઓછાં વર્ષ થયાં છે તેથી એના સન વિષે સંશયમાં રહેવું પડે છે.

પીર શમસ વિષે વિશેષ હકીકત ફિરસ્તાની ફારસી તવારીખમાંથી નીકળે છે, તેનો તરજુમો અહીં દાખલ કરૂં છું. એ હકીકતથી પીર શમસ અને તેના પંથીઓના કેવા મત હતા અને તેઓના વિષે સુની મઝહબવાળા કેવા વિચાર કરતા હતા તે સમજાશે.

તારીખે ફિરસ્તાને પાને ૩૩૬

" રશીદી નામની કિતાબમાં મિરજા હૈદર લખે છે કે, કાશમીરના લોકો હનફી મહજબના હતા. ફતેશાહના જમાનામાં "શમસદીન" નામનો શખ્સ ઇરાકની તરફ આવ્યો, તે મીર મહમદ નૂરબક્ષની તરફ પોતાની નિસબત બતાવતો હતો, એ માણસ એક નવો મહજબ લઇ આવ્યો તેનું નામ નૂરબક્ષ રાખ્યું તેણે " હોતા " નામની એક કિતાબ ફિકેની બનાવી. એમાં બેદીનીની વાતો હતી. એ કિતાબ તેણે હલકી કોમમાં પ્રસિદ્ધ કરી. "

" આ કિતાબ સુન્ની અને સીયા એ બેઉ મતથી ઉલટા મતની હતી; કેમકે એ મતના લોકો હઝરતના ત્રણ અસહાબ અને બીબી આયશાને માઠું બોલવું વ્યાજબી સમજતા હતા. એ મત સુન્ની મતથી ઉલટો છે અને મીર સૈયદ મહમદ નૂરબક્ષને " જમાનાનો સાહેબ " અથવા " મેદી " જે આવવાની વકી છે તે સમજતા હતા અને દીનના મોટા માણસો અને ઓલીઆઓને તેઓ માનતા હતા. આ વાત શીયા મતથી ઉલટી છે. ઇસ્લામી મજહબમાં ફરમાવેલી ઇબાદતો અને રસમોમાં ફેરફાર કરી તેણે એક નવો પંથ ચલાવ્યો."

મીર હેદર કહે છે કે, " નૂરબક્ષી ટોળાંને મેં બદકશાનમાં જોયું હતું તેઓ સુન્નત મજહબના હતા. તેઓએ અમીર સૈયદ નૂરબક્ષનો રસાલો મને બતાવ્યો. તેમાં સારી સારી વાતો લખી હતી; એમાં એક વાત એ હતી કે, બાદશાહ અને અમીરથી હકુમતની સાથે પરહેજગારી ચાલી શકે નહિં; એ કહેવું મુર્ખ લોકોનું છે; કેમજે હજરત યુસુફ, દાઉદ, મૂસા અને મહંમદ એમણે પેગંબરીની સાથે બાદશાહી ચલાવી હતી કાશમીરી નૂરબક્ષીયા, આ લોકોથી ઉલટા હતા."

" આ નવા મતની " ફિકે હોતા " નામની કિતાબ જે તે વખત કાશમીરમાં પ્રગટ હતી, તે લઇ મેં હિંદુસ્તાનના આલમોને મોકલી, તેઓએ તેની ઉપર નીચે પ્રમાણે શેરો ભર્યો. " " અયે ખુદા, આદ અમને ખરી વાત, ખરી તરેહ ઉપર, અને દેખાર અમને આ-

તલ વાત બાતલ તરેહ ઉપર અને દેખાડ અમને બધી વસ્તુ જેવી હોય તેવી."

"આ કિતાબ જોઇ એના મતોમાં ઉંડું ઉતરતાં માલુમ પડયું કે, એ કિતાબનો બનાવનાર ખોટો મહજબ રાખે છે. તે સુન્નત મહજબથી દુર થયો છે. તે એવો દાવો કરે છે કે, તેને ખુદાનો હુકમ મહજબોના ભેદ તોડી હજરતના વખતમાં જે મતો હતા તે ઉપર લોકોને પાછા લાવવા; પણ એ દાવો તેનો ખરો નથી તે બેદીની તરફ રજુ છે. આ કિતાબનો નાશ કરવો એવી દરેક માણસની ફરજ છે અને આ મહજબ ઉખેડી નાંખવો બ્યાજબી છે. આ મહજબ રાખનાર લોકોને આ મત છોડી દેવા સમજુત આપવી, તે છતાં તેઓ એ મત ઉપર કાયમ રહેતો આ બુરાઇથી બચવા માટે તેઓને કાપી નાંખવા બ્યાજબી છે; પણ જો તોબાહ કરે તો તેઓને હજરત અબુ હનીફાનો મહજબ જેને ઉમ્મતને ચેરાગ કહ્યો છે તે મહજબ ઉપર લાવવા."

"આ ફ્તિવા જ્યારે મને પહોંચી ત્યારે ઘણા કાશમીરીઓને આ ખોટા મત ઉપરથી ફેરવ્યા, કેટલાક ખુશીથી આવ્યા, કેટલાક ઉપર શકતી કરવી પડી અને ઘણાને કતલ કીધા. એક ટોળીએ સુફી મતનો દાવો કરયો; પણ તેઓ સાફ સુફી ન હતા. તેઓ ખોટી વાતોથી લોકોને ખોટે રસ્તે લઇ જતા, હરામને હલાલનો ભેદ તેઓ રાખતા નથી, પરહેઝગારી તેઓ રાતના જાગવામાં અને કમતી ખાવામાં સમજે છે, હરામ હલાલ જે મળે તે તેઓ ખાય છે, ભુત ભવિષ્યની વાતોમાં તેઓ ગુંથાએલા છે અને એક બીજાને પગે લાગે છે. આવી ફદંગી ચાલની સાથે આ લોકો ચાળીઆમાં બેસે છે, આલમોના ઇલમને ખરાબ સમજે છે, ગેરશરીઅતને ખુદાનો માર્ગ જાણે છે, તેઓની એવી સમજ છે કે, ખુદાના મારગમાં ચાલનારને દીન મહજબ સાથે કંઇ કામ નથી. ખુદા બધા મુસલમાનોને એવી વાતોથી બચાવે."

"આ ટોળાંની પહેલાં કાશમીરમાં સુર્યને પુજનાર એક ટોળું હતું તેને સમાશી ટોળુ કહેતા હતા. તેમનો મત એવો હતો કે, તે ઓના સાફ અકીદાને લીધે તેઓ રોશનીની પેદાયશ છે અને તેઓ

ની હસ્તી તુરના સબબથી છે. પણ તેની દાનતમાં કંઇ શંકા આવે તો સૂર્યનો વજુદ નહિ રહે અને સૂર્ય તેઓને રોશની ન પહોંચાડે તો તેઓની વજુદ નાબુદ થાય. તે લોકો એમ માને છે કે, દહાડાનો સૂર્ય પ્રગટ છતાં તેમના ભેદ જાણે છે; માટે દહાડાનાં નેક કામ કરવાં પણ રાતને વખત તે જોતો નથી. એટલે અમારા કામથી તે વાકેફ રહેતો નથી; માટે રાતના કામના અમે જવાબદાર નથી.

આ શમાસી ટોળું ઉપર જણાવેલા મતથી ઉતરીને તુરબક્ષી આ મત ઉપર આવ્યું, કાશમીરી લોક શમાશીનો લકબ શમસુદીનને લગનો સમજે છે એ ચુક છે.

તવારીખ ફિરસ્તાનો લખનાર મહમદ કાસમ ફિરસ્તાએ કાશમીરના આલમોને મહજબની વાત પુછી હતી ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે, ત્યાંના લોકો બધા હનફી મહજબના છે અને સીયા લોકો ઘણું કરી સીયા મહજબ રાખે છે કાશમીરની આસપાસના હાકેમો સિપાઇઓની સોબતથી સીયા મહજબમાં ઘણા જનુની થયા છે. કોઇ પારકુ માણસ ત્યાં આવે અને હજરતના અસહાબોને માઠું ન બોલે, તેને ગામમાં રહેવા ના આપે.

ચંક લોકો એમ દાવો કરે છે કે, મીર સમસ ઇરાકી સીયા મહજબી હતો. મુલહિદ લોક અને તે જમાનાના બાદશાહ તેના ઉપર ઇમાન રાખી તનાશરી ખુતબો તેના હુકમથી પડતા હતા, તે કહે છે કે, " અહુતા " કિતાબ શમશ ઇરાકીએ નથી બનાવી: પણ મુલહિદ લોકોમાંથી કોઇએ બનાવી હતી.

———(૦)———

ફિરસ્તા પાને ૩૫૦.

" ફતેહખાં બિન આદમખાં હીજરી સન ૮૬૪ માં તખ્તે બેઠો તેણે ફતેશાહનો ખિતાબ લીધો, તેણે " સએરી વાહરી " નામના એક શખ્સને બાદશાહીનાં અઘરાં કામ સોંપ્યાં, આ સમયમાં શાહ

કાસમ અનવ્વર બિન સૈયદ મહમદ નૂરબક્ષના મુરીદોમાંથી મીર શમસ નામનો એક શખ્સ ઇરાક દેશમાંથી કાશમીરમાં આવ્યો, તેણે ઘણા લોકોને પોતાના મુરીદ બનાવ્યા. તેઓએ તમામ ધર્માદા મિલકત, ભક્તિની જગ્યાઓ અને દેવળો તેનેસોંપી દીધાં. મીર શમસના ચેલાઓ જે સુફી મતના હતા, તે બુતખાનાં તોડી પાડતા, તેને કોઇ અટકાવી શકતું ન હતું. થોડા દહાડામાં કાશમીરી લોક તેમાં વિશેષ કરી ચક ટોળાં-વાળા પીર શમસના મુરીદ થયા, તેમણે સુફી સીયા મહજબ કબુલ કીધો. તે તરફના ઘણા લોક તેમના પંથી થયા અને કેટલાક મુરખ જે શમસના મતની બારીકી સમજતા ન હતા તે તેમના, મરણ પછી મુલહિદ થઇ ગયા."

ફિરસ્તાની આપેલી બિના ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે, પીરશમસ સીયા મહજબી પણ સુફી મતનો હતો. તે ઇસમાયલી શાહ કાસમને "જમાનાનો સાહેબ" એટલે ઇમામ કરી માનતો અને સીયા લોકોને પણ તેમજ મનાવતો હતો. શાહ કાસમનું નામ ખોજાઓની પોથીઓમાં ઇસિમાયલી પેઢી નામામાં છે તથા ગ્નાનોમાં પણ છે.

અનંતના પાઠ.

ખડગ અપુરવ કુદરતી છાજે, નર કાશમશાહ વાએજ;
પાંચ નદી મુલતાન મળે છે, ત્યાં દૈત કાળીંગાને ગાએ.

"મોમન ચિંતામણી" નામના ગ્નાનમાંથી જે બિના લીધી છે તેમાં મુવો માણુસ જીવતો કરવા આદિ જે ચમત્કારોની વાતો છે તેવી વાતો શમસ તબરેઝ વિષે પણ બોલાય છે, તેથી "શમસ ચોટ" અને "શમસ તબરેઝ" એ નામ એકજ માણુસનાં હતાં એમ કેટ-લાક લોકો માને છે; પણ ફિરસ્તાની તવારીખમાં બતાવેલા શમસને "શમસ ચોટ" ગણીએ તો તેને માત્ર ચારસો વર્ષ થયાં અને "શમસ તબરેઝ" ને સાડા છસો વર્ષ થયાનું નીચેની હકીકત ઉપરથી નીકળે છે એમ વખતનો વાંધો આવે છે.

એમ કહે છે કે, મનસુર નામનો એક સુફી મતનો શખ્સ "અનલહક્ક" એમ બોલ્યો. અનલહક્કનો અર્થ "હું ખુદા" એવો થાય છે. હિંદુ વેદાંતમતી 'અહંબ્રહ્માસ્મિ" બોલે છે તેનો અર્થ પણ એજ છે. આ શબ્દો ઉચ્ચરવાથી તેના ઉપર શરાહ આવી, તેને શુળીએ ચડાવી તેના શરીરના કટકા કર્યા; તોપણ તે કટકામાંથી "અનલહક્ક" એવા અવાજ નીકળતા હતા. પછી તે કટકાને બાળી રાખ કરી તેમાંથી એક ચપટી કાજીની દીકરીએ મોમાં નાખી; તેથી તેને હમેલ રહ્યો અને તેમાંથી પીર શમસનો જન્મ થયો. શમસ તબરેઝના મરણની તવારીખ "ગુલસ્તાન મસદ" ના કર્તાએ "મઝરતહક્ક" ની કિતાબમાંથી નીચે પ્રમાણે લખી છે.

બેત—આરફે બેનઝીર શમસદીન,
શેહેરે તબરેઝ મશકંદ સવયકીન,
સાલે તારીક નકલે વો રીધવાન,
મદરકન શમસ એઝ અદનું જનાન.

અર્થ—બે મિસાલ ખુદાને જાણનાર, શમસદીન તબરેઝ શેહેરનો રહેવાશી હતો. એના મરણની તવારીખ "રિધવાનમ" નામનો મલાયક જે બેહેસ્તની દેવડી ઉપર દરોગો છે એણે લખી "બહેસ્તની ઉંચાઇનો સુર્ય."

આ બેતની છેલી મીસરામાંથી, શમસ તબરેઝના મૃત્યુનો સન ૬૪૪ હીજરી અબજદની ગણતરી પ્રમાણે નીકળે છે. શમસ તબરેજ સુફી મતનો હતો એમ તેની બિના ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ; તોપણ તેની વાણીનો એક ગઝલ અહીં ટાંકું છું.

ગઝલ—ચેતતદબીરે મુસલમાનાં કે મન ખુદરા ન મેદાનમ્. નતરસાઓ, ન યહુધીયમ, નગભરમ, ન મુસલમાનમ્. ન શરકીયમ, નગરબીયમ, નાભારીયમ, નભરવીયમ,નઅઝ મુલ્કે, એરાકમ,નઅઝ ખાકે ખોરાશાનમ, ન અઝ ખાકમ ન અઝ આભમ, ન અઝ બાદમ, ન અઝ આતસ, ન અઝ હવ્વાં, ન અઝ આદમ, ન અઝ ફિરદોસ, ન રિધવાનમ, મકાનમ લા મકાં બાશદ, નિશાનમ બે નિશાં બાશદ, ન તન બાશદ, નઝાં બાશદ, ન બાશદ હરકે જાનાનમ; હુવલ અવ્વલ, હુવલ આખર, હુવલ જાહેર, હુવલ બાતન, બિ-

ઉઝ યાહુ વયા મનહુ, દીગર ચીઝી, નમે દાનમ, હુઇ રાયું બદર કરદમ, યકી દીદમ, ધો આલમરા; યકી બીનમ, યકે જુયમ, યકે ખાનમ, યકી દાનમ, અલ્લા યા શમ્સ તબરેઝે, ચિરા મસ્તી ધરી આલમ; એજુઝજ મસ્તી, વમદ હોશી, નબાશદ હીચ સામાનમ.

આ ગઝલની મતલબ એવી છે કે, શમસ તબરેઝ કહે છે કે હું તત્વોનો બનેલો નથી, મારી કોઇ જાત નથી, મારૂં મકાન નથી, મારૂં તન નથી, મારો જીવ નથી, મારૂં નીશાન નથી, હું પહેલાં હતો અને પછી પણ હોઇશ, એટલે હું અનાદિ છું, હું દ્વૈતને તોડું છું, એક જોઉં છું અને જાણું છું, ઇત્યાદિ.

પીર શમસ ચોટનો રોઝો ઉંચમાં છે. એના મુરીદો પંજાબ અને કાશમીરમાં છે. એના મુરીદો ચોખ્ખા તનાશરી સીયા થઇ ગયા છે અને કેટલાક સુન્નીની જબરીથી સુન્ની પણ થયા છે, એની સંખ્યા હાલ પોણા લાખની હશે, એમ અનુમાન થએલ છે. તે શિવાય બોઇ, કંસારા, સોની, વિગેરે કેટલાક લોકો એ પીર શમસના ધર્મ તરફ થોડાં પગલાં ભર્યાં હતાં, તેની જાત બદલાઇ ન હતી. તેઓ પાછા પોત પોતાની જાતોમાં રહ્યા; તો પણ શમશના રોઝા ઉપર માનતા માને છે અને તેના વંશજને દાન આપે છે. એ લોકોની સંખ્યા ત્રણ ચાર હજાર કુટુંબની ગણાય છે.

પીર સદરદીન.

ખોજા પંથનાં જ્ઞાનોમાં સતગુર નુર પછી “ સાલેદીન ” નું નામ આવે છે અને પીરોની ટીપમાં ઇમામદીનનું છે. એ બે નામ નુરસતાગરના ચેલકા ચોટના હશે એમ અનુમાન થઇ શકે છે, તે પછી શમસદીનનું નામ છે, તેનું વૃતાંત લખ્યું. તે પછી નશીરદીન, સાહેબદીન, સદરદીન અને કબીરદીન એ નામો છે. નશીરદીન અને સાહે-

દીન વિષે વિશેષ હકીકત મળતી નથી; તો પણ એ પીરો નુરસતાગર પછી થયા હશે એમ માનવાને કારણ છે. આ પીરો કોણ હતા અને તેમનો શો સબંધ હતો અને તેમની કેવી કૃતિ હતી તે વિષે પીર સદરદીનનાં બનાવેલાં "અનંત" નામના જ્ઞાનના થોડા પાઠ અહીં ટાંકું છું, તે પરથી થોડી સમજ પડશે.

અનંતના પાઠ.

અલી થકી બહુ ચેનજ ચાલ્યાં, સો સતગુર નૂરે પાયા.
સાલેદીન પુન કહીએ, હુઆ સુ દીન રહેમાન;
શાહ શમસ કેરો દિન પિછાણો, ચોદિશ તેણે પાય.
સુરજ મગાવી જોત દેખાડી, નર સોઈ અવતાર;
કરણી કારણ ખાલ ઉવારી, પ્રતક્ષ એ પરમાણ્યા.
મુઆ જીવતા તે નર કરીઆ, કરણી વિના નવ હોય.
નશીરદીન નૂરજ પાયા, હુઆ સુ દીન રહેમાન.
હિંદુ કેરી પૂજા કરતા, કિન્ને ન પાયા ભેદ,
ચરીતર હિંદુ અંદર મુસલમાન, કોઇ નવ તેને જાણે;
રોમરાય કાયા નવ રાખે, રાતીઆં કરે ઉજાગા.
નશીરદીન એવા બુઝરગ કહીએ, તેણે કૈક હિંદુને તાર્યાં;
તિસકી આલ પીર સાહેબદીન હુઆ, હુઆ સુ દીન રહેમાન.
સાહેબદીન ગરીબી વેશે, ફકીરી પુરી રાખી.
સફળ તેણે દસોંદ કીધી, પાયા દીન રહેમાન;
પીર સદરદીન બુજરગ કહીએ, બાર કોડીના ધણી.
કળજુગમાં તેણે જીવડા તાર્યા, જેણે સાચી દશોંદ દીધી;
હસન કબીર દીન ગરીબ બંદા, હોતા સાહેબજીકે ચરણે.
અનંત કોડીના ગુરજી આવ્યા, કરવા જીવુંનાં કામ.

પીર સદરદીનનાં ત્રણ નામ હતાં, એક સદરદીન, બીજું સહદેવ અને ત્રીજું હરીચંદ્ર. હિંદુ મુસલમાન બંનેને રાજી રાખવા તેમણે એ તરેહનાં નામ રાખ્યાં હતાં એવી આ ધર્મગુરૂની નેમ હતી, એમ પહેલાં પણ કહ્યું છે. આ ત્રણ નામો ખોજાપંથનાં ઘણાં જ્ઞાનોમાં આવે છે તેનો નમુનો અહીં બતાવું છું.

જ્ઞાનનો પાઠ.

કહે ગુરૂ હરચંદ હર કેરી વાડી, ગુરૂ સહદેવ સિંચણહાર,
ભણાય પીર સદરદીન, સચે શા તુરજી વાડી;
ગુરૂ સહદેવ સિંચણ હાર.

પીર સદરદીન વિષે શેખસનાહ અને અંતારની વાર્તા જે ખોજા પંથની પોથીઓમાં લખી છે તે ઉપરથી ટુંકો સાર અહીં લખું છું.

પીર સદરદીન પીર શમસનો બાલકો હતો તે દરવેશ થઇ ઇમામની શોધમાં નીકળ્યો. એને ઇરાનના ઇસ્ફહાન શેહેર પાસે "ભાભા કુર્દ" નામના ડુંગર ઉપર શેખસનાહ અને અતાર નામના બે દરવેશ મળ્યા. દરવેશોએ તેમને પુછ્યું કે, તું ક્યાંથી આવે છે અને શી ઇચ્છા રાખે છે. પીરે કહ્યું કે, હિંદ દેશથી આવું છું અને ઇમામની ભેટની ઇચ્છા રાખું છું. દરવેશોએ કહ્યું, કરબલા જશે તો ત્યાં ઇમામની ઝયારત થશે. પીરે કહ્યું. હું હાજર ઇમામ શોધું છું. દરવેશોએ ભેદ ન આપ્યો; તોપણ પીરે તેઓનો પીછો મુકયો નહિં અને તેઓની સેવા કરવા લાગ્યો.

આ દરવેશોમાંથી સનાહ થોડા શિષ્યોને લઇ ઇમામ તરફ જવા નીકળ્યો; પણ ત્યાં જવાને બદલે તે ફિરંગીસ્તાનમાં ગયો. ત્યાં એક ફિરંગી ઓરત ઉપર આશક પડયો. તે ઓરતે કહ્યું કે, લાકડી અને કચકુલ જલાવી મારાં કુક્કરનું ટોળું ચરાવે તો હું તને પસંદ કરૂં. આ દરવેશે તેમ કર્યું. શિષ્યો બહુ નારાજ થયા અને તેને છોડી અતાર પાસે જઈ હકીકત જાહેર કરી. અતા તેમને તસલ્લી પીઆરે

અને કહ્યું કે, તે ફિરંગણને લઇ ઘડીકમાં અહીં આવશે; થોડીવારમાં તેમજ બન્યું.

પીર સદરદીનની આગ્રહ ભરેલી ભક્તિથી દરવેશોનો અંત વિશ્વાસ બેઠો, તેથી તેને પોતાના ભત્રિજા શેખમહમદ જોડે ઇમામ પાસે મોકલ્યો અને એમ કહ્યું કે, અલમુત તરફ ઇમામ મળશે. તેઓ ત્રણ દહાડા ચાલ્યા ત્યારે એક જંગલ આવ્યું. ત્યાં મુકામ કરી ખાવા સારૂ માંસ પકાવતા હતા; એકાએક ઇમામ ઇસલામશાહ જે ઘોડેસ્વાર થઇ શિકારે ગયા હતા તે ત્યાં આવી નીકળ્યા. તેણે સલામ આપી. પીર સદરદીનને તરત ઓળખી દસ્તબોસી કરી. શેખમહમદે પણ તેમજ કર્યું, પછી ત્રણે ભેળા બેશી જમ્યા. આ ઇમામની ભેટ લઇ પીર સદરદીન કાશમીર અને મુલતાનના મુલકમાં આવ્યા.

શેખસનાહ અને અતારની બાબતમાં એક જ્ઞાન છે તે ટુંકું હોવાથી અહીં ઉતારૂં છું.

શેખ અતાર શેખસનાહ, અવતર્યા તે શિરાજ ગામ.
તેની સદરદીન શેવા કરે, તેનું હાજી ફકીર નામ. ૧

તે પીર શમસ કેરો બાળકો કહીએ, શેખ અવતાર તે ચંદ્રભાણ;
શેખ ફરીદ તેને કહીએ, લોક રૈયત મુસલમાન. ૨

સુરભાણ તેની શેવા કરે, શેખસનાહ તેનું નામ;
શેખ અવતાર તેને કહીએ, તે સતપંથમાં પરમાણ. ૩

ભક્તભાવે તે અવતર્યો, ઇસલામશા તે અવતાર;
પીર સદરદીનથી છાનો રહ્યો, ધરે શેખ અતાર. ૪

પીર સદરદીને શેવા કરી, કરી તે બારો માસ;
પોટલીએથી પાણી ભરીઆં, થઇ રહ્યા તેના દાસ. ૫

શેખસનાહ વિદેશ ગયા, લાવ્યા તે ફિરંગી નાર;
મુરીદે ત્યાં નિંદ્યા કરી આગળ શેખ અતાર. ૬

શેખસનાહને સાહેબે બોલાવ્યા, લાવજો ફિરંગી નાર;
શેખસનાહને હાથે પરણાવ્યા, ગયા તે દેવદુવાર.

પીર સદરદીન સિધાવ્યા, શેખ મહમદ લીધા સાથ.
તે છાને માર્ગે આવીયા, ગુરતર ભક્ત દાસ.

પીર સદરદીન બોલીઆ, અમે બંદા ગુનેગાર;
શાહશ્રી સલામશા, તમે ભકતોને ઉતારો પાર. ૯

પીર શમસનો બાલકો, રૂપ પ્રકાશ્યું તેણીવાર;
અરજ કરી ઉભા રહ્યા, સ્વામી તમે હાથ દઈ ઉતારો પાર. ૧૦

વિમરસ વાણી બોલીઆ, ગુર શમસ કેરો દાસ;
સહી કરી જે માનશે, તે ઉતરશે પેલે પાર. ૧૧

શેખસનાહ અને અતાર વિષે કેટલીક હકીકત "નુરેએલમ" નામના ચોપાનીઆમાં છે તે અહીં દાખલ કરૂં છું.

સન ૧૮૭૮ ના અગીઆરમા અંકમાંથી.

"હકીમ સીનાઇ આફ્ગાનીસ્તાન માંહેલા ગીઝની શેહેરોમાં જન્મ પામ્યો હતો. તે પોતાની બાળક વયમાંથીજ વિદ્યાભ્યાસ તથા પરહેજગારીમાં સારૂં ધ્યાન આપતો હતો. એનામાં સુરીફિલસુફીના ઉંડા ભેદોના ગ્યાન સાથે એનું દિલ માયાળુ અને પરોપકારી તથા એની રીતભાતો મનને મનહર કરનારી હતી. એ કવિતા વાંચવાનો તથા જોડવાનો મહાવરો તથા શોખ ઘણો રાખતો હતો."

"નામીચો શાએર જલાલુદીન રૂમી પોતાને સીનાઇથી ઉતરતો ગણતો હતો અને તે માટે કહેતો હતો કેઃ—

"અત્તાર રૂહ બુવદ સીનાઇ દો ચશ્મેઉ,
મા અઝ પયે સીનાઇ વ અત્તાર આમદીન."

અર્થ—"અતાર પોતે જીવતો હતો અને સીનાઇ તેની બે આંખો હતી; પણ અમે તો સીનાઇ અને અતાર એઃ બેઉની પછી આવ્યા છીએ."

"સીનાઇ પોતાની જીંદગીની શરૂઆતથીજ દુનિઆઇ મોજમજાહથી પરહેજ રહી એકાંતપણામાં રહેતો હતો અને તેનું કારણ

ઘણું ખરૂં આએ સખુનને લીધે હતું. એ પ્રથમ તો વારંવાર બાદશાહો અને શાહજાદાઓની દરબારોમાં જતો હતો અને તેઓની નેકી તથા સખાવતનાં કામોને માટે કવિતાઓ જોડતો હતો જ્યારે ગીઝનીના સુલતાન ઇબ્રાહીમે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ કરવાનો ઇરાદો કીધો ત્યારે સીનાઇ તેની તારીફમાં એક કશીદો જોડી તે હિંદુસ્તાન કુચ કરે તે આગમજ તેને આપવાને દરબારમાં જતો હતો તે વેળાએ ગીઝનીમાં "લાઇખુર" નામે એક દેવાનો સખ્સ હતો તે કોઈ વખતે લાહતમાં આવતો ત્યારે ઘણી ડાહી ડાહી વાતો કરતો તથા સાહુચેતી ભરેલી બેતો ગાતો હતો. જેવો સીનાઇ પેલો પોતાનો જોડેલો કશીદો લઇ સુલતાન ઇબ્રાહીમની દરબારમાં જતો હતો તેવામાં તેણે રસ્તામાં એક બાગમાં કોઇને ગાતાં સાંભળ્યો ને ત્યાં થોડીકવાર ઉભો અને તેને તે અવાજ લાઇખુરનો માલમ પડ્યો. તે ગાયનમાં એમ બોલતો કે "અએ શાકી આએ શરાબનું પ્યાલું ભર કે હું તેથી સુલતાન ઇબ્રાહીમના અંધાપાને માટે તેમાંથી પીઉં" પેલો શાકી આથી ગુસ્સે થયો અને કહ્યું કે આવા એક અદલ પાદશાહને માટે એવું ચહાવું નાલાયક છે. તે દેવાનાએ જવાબ આપ્યો કે, ગીઝની જેવું સુંદર શેહેર કે જ્યાં તેની હાજરી ને સંભાળની જરૂર છેતે મુકી ફકત એક મુર્ખના સંદેશા ઉપરથી આવા સખ્ત શિયાળામાં એ બાહેર જાય છે; માટે એની એ મુર્ખાઇને માટે એ અંધાપાની શિક્ષાને લાયક છે. પછી વળી લાઇખુરે તે શાકીને બીજું પ્યાલું ભરવાને ફરમાવ્યું કે, તે હકીમ સીનાઇના અંધાપાને માટે શરાબ લીએ. આથી વળી તે શાકી ઘણો સખ્ત રીતે બડબડવા લાગ્યો કે, આવો આખી દુનિઆમાં વખણાએલો શાએર કે જેને સઘળા એક સરખી રીતે ચાહે છે અને માન આપે છે તેને માટે શું કામ એવું ચહાવું જોઇએ. તે દેવાનાએ કહ્યું કે, "સીનાઇને તો બાદશાહ કરતાંબી વધારે બદદુવા દેવી જોઇએ. કાંયકે એના આવા ઇલ્મ અને હુન્નર છતાં જે કારણસર ખુદાએ તેને આ દુનિયાંમાં પેદા કીધો છે તે કારણથી તે નાવાકેફ છે અને જ્યારે તે થોડુંકમાં ખુદાની દરગાહમાં જશે અને તેને પુછવામાં આવશે કે, તે સાથે શું નેકી લાવ્યો છે ? ત્યારે તે પાદશાહો અને શાહજાદાઓ કે જેઓ પણ તેના જેવા ખાકી બંદા છે તેમની તારીફમાં જોડેલી બેતો અને ગઝલો ત્યાં રજુ કરશે" આએ દેવાનાના સખુનોની છાપ સીનાઇના મન ઉપર એવી તો પડી કે, તેણે તુરતજ આએ દુનિયાંની સઘળી મજાહ તથા

માન અકરામ મેળવવાનું છોડી દીધું અને એકાંત વાસે જીંદગી ગુજારવાનો ઠરાવ કીધો ”

‘ એ પછી મલેક બહેરામશાહે તેને પોતાની એક બહેન સાથે પરણવાની માગણી કીધી, કે જે માન પણ તેને મોટા ઉપકાર સાથે ના પાડ્યું અને મક્કા તરફ હજ કરવા માટે ગીઝની છોડી ગયો. ફિ-પલી શાહનશાહજાદીનું માગું ના પાડવાને માટે તે પોતાની ‘હદીકાત’ ની ચોપડીમાં પાદશાહ પાસે આ પ્રમાણે માફ માગે છે.

“ મન ન મરદે, ઝરો ઝન વ જાહમ.
બે ખોદા અગર કોનમ વગર ખાહમ;
ગરતો તાજી દેહી ઝે અહે સાનમ
બે શરેતો કે તાજ ન સેતાનમ. ”

અર્થ—“ હું કંઇ સોનું તથા બાયડી અથવા મોટા મરતબાની ઇચ્છા રાખનારો પુરૂષ નથી. ખુદાના કસમથી કહું છું કે, હું કંઇ તે શોધતો નથી અથવા તેની ખાહેશ રાખતો નથી અગર તું તારી મેહેરબાનીથી મને તારૂં તાજ આપે તો પણ હું તારા માથાના સોગંદ ખાઉં છું કે, તે હું લઉં નહિં.”

“ હકીમ શીનાઇએ “ હદીકેહ ” નામની આજ સુધી રહી ગએલી એક નામીચી કિતાબ બનાવી હતી કે જેમાં સઘળી જાતની નીતિ, નેકી, સચ્ચાઇ ઇત્યાદીને માટે એવું ગંભીર તથા અસરકારક લખ્યું છે કે, તેનું બયાન થઇ શકે નહિ. એ ઇ૦ સ૦ ૧૧૮૦ માં મરણ પામ્યો હતો અને એની કબર ગીઝનીમાં છે કે જ્યાં આજ સુધી ઘણાક લોક હજ કરવાને આવે છે. ”

સન ૧૮૭૯ ના પાંચમા અંકમાંથી.

"ફરીદુદ્દીન અતારનું જન્મનામ મહમદ ઇબ્રાહિમ" કરી હતું અને તે મલેકશાહ સિલજુકીના છોકરા સુલતાન સંજરના રાજ્યમાં નીશાપુરને લગતાં કેદકન નામના એક ગામમાં જન્મ્યો હતો. એનો બાપ એક નામીચો ગાંધી હતો અને એણે પણ પોતાની વયે પુગતાંજ પોતાના બાપનો ધંધો હાથમાં લીધો. એ પોતાની દુકાન એવી તો સફાઇદાર તથા તેજી અને ખુશબોદાર કરીઆણાં તથા વસાણાંની ગોઠવેલી રાખતો હતો કે રસ્તે જનારનું પણ તે ઉપર ધ્યાન ખેંચાય અને કંઇ ખરીદી કરવાનું મંન થાય. આ ઉપરથી એની ઓળખ અતાર યાને ગાંધીની પડી."

"એ પછી થોડીક મુદતે એણે પોતાનો બાપીકો ધંધો મેલી દીધો અને સુફી ફિલસુફીનો અભ્યાસ કરવા માંડયો. તેનું એ પ્રમાણે મન ફરી જવાનું કારણ એ છે કે, એક દિવસે એ પોતાની દુકાનના દરવાજા આગળ એક દોસ્તની સાથે બેઠેલો હતો, તેવામાંત્યાં એક ફકીર આવી લાગો અને તેની દુકાનના સામાનના ઢગલા ભણી આતુર નજરે જોઇ આ સઘળી દુનિયાંઇ ચીજોની ક્ષણભંગુર હાલત તથા માણસની જીંદગીની અસ્થિરતા વિષે રડવા લાગ્યો. અતાર તે ફકીરના આવા હવાઇ બોલવા તથા તેની દુકાન ઉપર ટગર ટગર જોવા માટે કંટાળી ગયો અને તેને ત્યાંથી દૂર જવાને ચેતાવ્યું. તે ફકીર બોલ્યો કે, "હા મને કંઇ તારો દરવાજો છોડી ચાલતી પકડવાને અથવા તો એકદમ આએ દુનિયા છોડી જવાને કાંઇ અટકાવ નથી; કાંએ કે મારી બધી દોલત તો આએ ફાટાતુટા ઝભામાં છે: પણ ઓ અતાર હુ તારા માટે દિલગીર થાઉં છું કે, તુ આએ બધા દુનયાઇ ચાજો છોડી જવાને માટે તારા મનમાં મોતનો વિચાર કેમ લાવી શકે?" અતારે પુછ્યું કે, "આવી દોલત અને આબાદી ભરી દુનિયાં છોડી જવાને તુને કેમ ગમશે?" તે ફકીર બોલ્યો કે, "હું એક દરવીશ તરીકે સંતોષ તથા હિમ્મતથી મરી જઇશ." એમ કહી પોતાના હાથમાં એક લાકડાનું વાસણ હતું તે નીચે જમીન ઉપર મેલી

દઈ તે ઉપર પોતાનું માથું મુક્યું અને ખુદાતાલાનું નામ લઇ પોતાનો પ્રાણ તે ફિરતારને સ્વાધિન કીધો. આ જોઇ અતારના મનમાં ઘણીજ ગંભીર અસર થઇ અને તેણે પોતાની દુકાન તથા સઘળો અસબાબ વેંચી નાંખી નામીચા શેખ રૂખનુદીન પાસે ઘણા ઉદ્યોગથી સુફી ફિલસુફીનો અભ્યાસ કરવા માંડયો. ”

“ તેણે એટલી તો ઝડપ તથા હુલટથી અભ્યાસ કીધો કે, થોડીક મુદતમાં તો તે સુફી ભેદોનાં ઉંડાં તત્વો પણ સમજવા લાગ્યો. તેણે આ બાબતનાં ચારસો પુસ્તકો એકઠાં કીધાં અને તે બધાં ચીપી ચીપીને વાંચ્યાં. એ પછી એણે મક્કા તથા મદીનાની એકકી હજ કીધી અને એક સુફી ફિલસુફ તથા નામીચા કવિ તરીકે આખા ઇરાન તથા અરબસ્તાનમાં વખણાયો. એને કવિતા બનાવવાનો શેખ પછવાડેથી થયો અને તેમાં એ રાતદિન ગુંથાએલો રહેતો હતો. એણે બધી મળી ૧૨૦૦૦૦) બેતો નીચલાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં લખી હતી.

તજકિરતુલ—ઔલીઆ	મુસીબત—નામેહ
જોહેર—અલઝાત	મનતીક—અલ—તેઇર
લીસાન—ઉલ—ગાહીબ	અસરાર—નામેહ
મઝહર—અલ—અજાઇબ	અશતર—નામેહ
વસલેત—નામેહ	વસીહત—નામેહ
ખુશરૂ—નગુલ	બીસુર—નાં—તનેહ
બુલબુલ—નામેહ	કનઝઉલ—હકાયક
હરૂત—વાડી	મીરતાહ—ઉલ—ફ્તેહ
પંદ—નામેહ	મુખતાર—નામેહ
ઇલાહી—નામેહ	દીવાને—અતાર

એ હી૦ સ૦ ૧૨૨૯ માં પોતાની ૧૧૦ વર્ષની ઉમ્મરે સુલતાન જંગીસખાનના એક સિપાહને હાથે તે માર્યો ગયો હતો. જ્યારે જંગીસખાને ઇરાન લીધું ત્યારે ઉપલા સિપાહે ફરીદુદીન અતારને પકડયો અને તેને મારી નાખવા જતો હતો તેવામાં એક મોગલ કે જે ત્યાંથી જતો હતો તેને આએ જઇને શાગેરની ઉપર દયા આવી અને તેના છુટકારા માટે તેણે પેલા સિપાહને ૧૦૦૦ દીરમ આપવા જણ્યું

વ્યું. પેલો સિપાહ મોટી ખુશીથી તે માગણી બહાલ રાખતો; પણ અતાર પોતાનો જીવ આએ હાડપીંજરમાંથી છુટી મોકળો થાય એવા ઇરાદાથી પોતાના પકડનારને કહ્યું કે, આએ કરતાંબી મારી વધારે કિમ્મત આવશે. માટે આટલી સસ્તી કિમ્મતે મને ના વેચ. એ પછી થોડીકવારે એક બીજો મોગલ આવ્યો અને તેને આએ બંધવાની જરૂર ઉમ્મર તથા પરહેજગારીની દયા કરી. તેના છુટકારાને માટે પેલા સિપાહને એક કોથળો ભરી ઘોડાને ખાવાનો ખોળ અથવા કુંડો આપવા માગ્યો. અતારે હસીને પેલા સિપાહને કહ્યું કે, 'આએ મારી બરાબર કિમ્મત છે મને વેચી નાખ.' આથી તે સિપાહને તેની ઉપર ઘણો ગુસ્સો થયો અને પોતાના ૧૦૦૦ દીરમ તેણે ખોવરાવ્યા તે માટે ચીડાઇ તુરત તેને મારી નાખ્યો."

ગ્નાનો ઉપરથી એમ જણાય છે કે, શેખસનાહ અને અતાર પીર સદરદીનના વખતમાં હુતા તેને તો સુમારે પાંચસો વર્ષ થયાં અને આ હકીકતથી તેઓ છસો વર્ષ ઉપર હોવાનું નીકળે છે. કદાચ પીર સદરદીન સાથે જેની મુલાકાત થઇ તે શેખસનાહ અને અતારનાં ઉત્તરાધિકારી હોય તો હોય, અથવા સન લખવામાં ભુલ થઇ હોય.

હવે શાએ અલમુત તરફ જવા કહ્યું હતું; પણ અલમુત તરફ ઇમામથી રહેવાય એમ ન હતું. અલમુતનો કિલ્લો તો રૂકનદીન પાસેથી ચંગીસખાને લઇ લીધો હતો અને તે ઇસમાયલીઓના નાશ પાછળ મંડયો હતો; ઇમામ ઇસલામશાહને ઇસમાયલી પંથ છુપો રાખવો પડયો હતો એમ ગ્નાનોની વાર્તાથી સમજાય છે. પીર સદરદીનના વખતમાં ઇમામ ઇસલામશાહ ઇરાનના કેક નામના ગામમાં રહેતા હતા એમ બીજાં ગ્નાનોમાંથી નીકળે છે તે ખરૂં લાગે છે.

કાશમીર, પંજાબ અને સિંધના લોકોના મન ઉપર પાછલા ઉપદેશકોએ ધર્મ સબંધી અસર પહોંચાડી હતી. તે પાછળની હકીકત વાંચવાથી વાંચનારે જાણ્યું હશે. તેમના પ્રયત્નથી ઘણા લોકો શુદ્ધ ઇસ્લામી મત ઉપર આવી ગયા હતા અને બાકી જે કાચા રહ્યા હતા તેને પાકા કરવા અને નવા લોકોને મુળથી પાઠ ભણાવવા સારૂ પીર સદરદીને જે કોશિષ કરી છે તે સ્તુતીપાત્ર છે. જે પુરા ભણી રહ્યા

ન હતા તે ભણતરમાં સમપાયરી ઉપર ન હતા. કેટલાક એમ સમજતા હતા કે, અલમુત અને ડેલમમાંથી અવતાર થવાનો છે. બીજા એમ જાણતા હતા કે અવતાર થઇ ચુક્યો, તે મુસલમાની આકૃતિમાં છે. કોઇ હજરતઅલીને અવતાર માનતા હતા. અને તેથી જે આગળ વધેલા હતા. તે ઇમામ કાશમશાહને ઇશ્વરી અવતાર અથવા "ઇમામ" કરી માનતા, પણ પીર સદરદીને ઇમામ કાસમશાહના બેટા ઇસલામશાહને નિકલંકનો અવતાર અથવા ઇમામ બતાવ્યો.

માર્ગી એટલે માતાપંથના મત પ્રમાણે નવ અવતાર સુધી મળતા થઇ પીર સદરદીને દશમો અવતાર હજરતઅલીનો બતાવ્યો અને તેનો અવતાર ઇમામ ઇસલામશાહને બતાવ્યો. આ યોજના નીચે પ્રમાણે હતી.

શ્રી અનાદ (૧) આદ (૨) અવિગત (૩) આદ (૪) હવ (૫) કવ (૬) ધર્મ (૭) કવર (૮) તવ (૯) નાદ (૧૦) ઉત્રા (૧૧) દરીનદ (૧૨) અંત (૧૩) અતીત (૧૪) વાંસેશ્રી મછ (૧) મનાયક (૧૫) અજામેળ (૧૬) ઉગ્રસેન (૧૭) ઇચ્છવર્ષપત (૧૮) એસુમલ (૧૯) વણવીર (૨૦) વાંસેશ્રી કોરભ (૨) બશ્રીત (૨૧) જેહીઆત (૨૨) પ્રજાપત (૨૩) ઉગ્રસેન (૨૪) કદીમ (૨૫) દ્રોએલ (૨૬) વાંસેશ્રીવારાહ (૩) કેશવ (૨૭) બળીઆ (૨૮) વસઅસુ (૨૯) તાડુતસ (૩૦) ગોતમ (૩૧) પુરીતક (૩૨) વાંસેશ્રી નરસંધ (૪) મનાયેક (૩૩) કુસુપરખ (૩૪) કિસમંડણ (૩૫) વાંસેશ્રી વામન (૫) માનધાતા (૩૬) પૃથ્વીજય (૩૭) એશ્રીત (૩૮) જવ લગન (૩૯) વાંસેશ્રી પરસુરામ (૬) રૂધ (૪૦) જજીઆત (૪૧) કુંભહેરી (૪૨) અજેપાળ (૪૩) દશરથ (૪૪) વાંસેશ્રી રામ (૭) પદમ (૪૫) જસવદણ (૪૬ વીરપાળ (૪૭) વાસુદેવ (૪૮) વાંસેશ્રી કાન (૮) શ્રીખત (૪૯) જન્મેજય (૫૦) શિવાનંદ (૫૧) વિશુવછરાજ (૫૨) વાંસેશ્રી બુદ્ધ (૯) શીશ (૫૩) સામ (૫૪) મલક (૫૫) ઇસલામ (૫૬) હારામ (૫૭) સામાન (૫૮) આહાન (૫૯) નિઝાર (૬૦) મિંઝાર (૬૧) ઇલીઆસ (૬૨) મલેક (૬૩) અઝીમ (૬૪) કિનાન (૬૫) મસરત (૬૬) ૫ઇઆલ (૬૭) ગાલબ (૬૮) લબે (૬૯) કાબ

(૭૦) મુરાદ (૭૧) કઝીમ (૭૨) મુંતહર (૭૩) અલહુલમુનાફ (૭૪) હાસમ (૭૫) મુતલબ (૭૬) તાલબ (૭૭) વાંસેથી મોલા મુરતઝાઅલી (૧૦)

આ પ્રમાણે હિંદુઓના ઇશ્વરી અવતારોની પેઢીઓ લખી નવના બુદ્ધાવતાર પછી દાદા આદમની પેઢીઓ લગાડી દશમો અવતાર હજરતઅલીનો બતાવ્યો છે. શક્તિના ત્રણ પુત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વિષે આમ ગોઠવણ કરી. નબી મહમદને બ્રહ્મા ઠરાવ્યા, હજરતઅલીને વિષ્ણુ અને બાવા આદમને શિવ ઠરાવ્યા.

જ્ઞાનના પાઠ.

જીરે ભાઇરે આજ કલજુગમાં, ઇશ્વર આદમ નામ ભણાયાં,
ગુરૂ બ્રહ્મા તે નબી મહમદ કહાવ્યા, હો જીરે ભાઇ.
જીરે ભાઇરે પુરૂખ ઉતમ વિષ્નુજી, અલીરૂપે નામ ભણાયાં,
તે તો નામ રણીસરે ધાયાં, હો જીરે ભાઇ.

પીર સદરદીનના વખતમાં દાદાઆદમ, પેગંબર મહંમદ અને હજરતઅલી કોઇ હતા નહિ; પણ સદરદીને તે નામોનો સંબંધ લગાડી એમ યોજના કીધી કે, પીર સદરદીન એ ગુરૂ બ્રહ્મા, તુરસતાગર અથવા નબી મહમદ અને ઇમામ ઇસલામશાહ વિષ્ણું અથવા અલી એમ જાહેર કર્યું.

જ્ઞાનના પાઠ.

હંસપર, બગપર, સામપર મેં હુઆ, હેમપુરમે તખ્ત સ્થાયાજી,
આયા મોલાના શ્રી ઇસલામશા, વારે કેરા પુરૂષ એવો.
મેદી ઇસલામશા; મોમન તેજે ભ્રાંત છોડશેજી.

બીજા જ્ઞાનના પાઠ.

એજી અલખ પુરૂખ શા જીવે જો દાતાર,
અલખ પુરૂખ શા સરણી સતાર.
સેવો શ્રી ઇસલામશા, દશમો અવતાર.

ત્રીજા જ્ઞાનના પાઠ.

આસાજી સંતરદીપ ઇરાકખંડે, ધાબુસર વધાઇયું અલી અવતર્યાં;
અલી નામ નિરંતર ભણીએ, શ્રી ઇસલામશા જુગ પરવર્યાં. ૧
(અનત)

ચોથા જ્ઞાનના પાઠ.

જુગમે ફિરે શાહજી મુનેરી,
શાહ પીર વકીલ, ધતીયે ઘર વાધાઇયું.
ગદ આલમોત છા દેખાડયો. ૧

પાંચમા જ્ઞાનના પાઠ.

જીરે ભાઇ જુગ સરજીને ગુરે જ્ઞાન સુણાયાં,
નુર સતગુર ચડીને જંપુ આયાં. ૬

છઠા જ્ઞાનના પાઠ.

જીરે ભાઇ ધંધુકારે પહેલા નબી મહમદ;
સોહગુર જંપુમેં આયા. ૧

સાતમા જ્ઞાનના પાઠ.

પીર સદરદીન નબી મહમદ કહીએ,
જેણે પ્રત્યક્ષ શા દિખલાયા. ૬

આઠમા જ્ઞાનના પાઠ.

આસાજી હેમપુરમેં તખ્ત રચાયા. ત્યાં કોણે ન જાઇ કળ્યાં,
ગુરૂબ્રહ્મા પીર સદરદીન પહોંચ્યાં, તે ઢુંઢ ઢુંઢકર મળીયાં. ૧

માતા પંથના ચાર જુગના ચાર ભક્ત અથવા મુખ્ય છે પ્રહ્લાદ, હરીશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠર અને બળી તેમાંના પહેલા ત્રણને કાયમ રાખી ચોથાના નામને બદલે પોતાનું નામ ગોઠવ્યું.

જ્ઞાનના પાઠ.

ક્રોડી પાંચસું રાજા પેરાજ સીધાં, સાતેશુ હરીચંદ્ર મુગતા હુવા
ક્રોડી નવસું રાજા યુધિષ્ટર સીધાં, ભારે પીર સદરદીન ઓળખ્યાં.

ચાર જુગના ચાર બળિદાન હાથી, ઘોડો, ગાય અને બકરો જેમ માતપંથમાં છે તેમ પીર સદરદીને કાયમ રાખ્યાં.

જ્ઞાનના પાઠ.

કૃતા જુગમેં કુંજરદાન, ત્રેતામેં તાજી
દ્વાપરમાં દેતાં ગુરૂને ગાયજી.
અજકળ વારે અજાદાન દેતા,
મુરખે તે વારીયા ગમાઇજી.

માતાપંથમાં ચાર જુગનાં ચાર દ્વાર ઉત્તર પુર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ એમ બતાવ્યાં છે. તેમજ પીર સદરદીને જ્ઞાનમાં લખ્યાં છે.

જ્ઞાનના પાઠ.

કૃતાજુગે દ્વાર ઉત્તર મુખે હુઆ, ત્રેતામેં પુરવ રચાયાં;
દ્વાપર દખણ અજકળ પાછમેં, મેદી શા નામેં બણાયાં.

યજ્ઞ અથવા માતંગની હકીકતમાં રૂષિઓએ ગાયનો વધ કરવાની વાત આવી છે એ વાત પીર સદરદીનના જ્ઞાનમાં નીચે પ્રમાણે છે.

જ્ઞાન.

દ્વાપર જુગે શાહે રચાયા,
પહેલાં રખીઆને તેડી બોલાયા:—હો સ્વામી. ૧

રખીએ કહ્યો ન માન્યો,
પછી વનખંડ વાસ કીધા—હો સ્વામી. ૨

નહિ ત્યાં પવન, નહિં ત્યાં પાણી,
નહિં ત્યાં શિતળ છાયા—હો સ્વામી. ૩

નહિં ત્યાં બેણુ ન ભાણેજ,
ધમ કિસ્સિસુ કીજે—હો સ્વામી. ૪

નહિં ત્યાં હાટ ન વાણીઆ,
વણજ કિસ્સિસું કીજે—હો સ્વામી. ૫

ત્રાંબા તે વરણી ધરતી,
પાણી ઉંડા પાતાળ—હો સ્વામી. ૬

સ્વામીએ ઉપાઇ એક વાવડી,
તેપર મહુડા કેરા ઝાડ—હો સ્વામી. ૭

પાકા તે મહુડા ખરી પડયા,
તેનાં પાણી તે સરબત પાંન—હો સ્વામી. ૮

તેમાંથી રખીસ્વરે ચાખીઆં,
પછી સરવે ચાખવા લાગ્યા—હો સ્વામી. ૯

રખીએ તે પાણી પીધાં,
તેનાં માથાં ફરયાં તતકાળ—હો સ્વામી. ૧૦

સ્વામીએ ઉપાઇ એક વાછડી,
નવખંડ ચરવાને જાય—હો સ્વામી. ૧૧

કાને જનોઇ હાથે લાકડી,
સ્વામી ગૌઆં ઢુંઢનકું જાય—હો સ્વામી. ૧૨

પહેલા તે રખીઆને પુછ્યું,
તમે ક્યાં તે દીઠી મેરી ગાય—હો સ્વામી. ૧૩

સ્વામી અમે રખીસર દેવતા,
અમે કયા જાણીએ તમારી ગાય—હો સ્વામી. ૧૪

સ્વામી ગૌઆં ચરાવનકું પુછ્યો,
જે જાણે તેરી ગાય—હો સ્વામી. ૧૫

ત્યારે સ્વામી કોપીઆ,
તારે મંડળી ઢુંઢવાને લાગો—હો સ્વામી. ૧૬

પહેલાં નીકળ્યાં વાછડીનાં હાડકાં,
પછી નીકળ્યા ચારો પાય—હો સ્વામી. ૧૭

કહો રખીસર દેવતા,
તમેં કેમરે ખાધી મારી ગાય—હો સ્વામી. ૧૮

અમો રખીસર ભુલીઆ,
હમકુ લાગી ક્ષુધા—હો સ્વામી. ૧૯

પહેલા હમ પાપ ન જાણતા,
સ્વામી ભૂમેકું મારગ લગાઓ—હો સ્વામી. ૨૦

ત્યારે સ્વામી કોપીઓ
તબ રખીઉકું વન ચલાયો—હો સ્વામી. ૨૧

કાને જનોઇ માથે લાકડી,
સ્વામી દિન દિન કલસું પઢાયો—સ્વામી. ૨૨

હંસનાપુરી માંહે આવીઓ,
સ્વામી અનંત રંગ રચાયો—હો સ્વામી. ૨૩

કાને કુંડળ જગમગે,
સ્વામી રખીઆકું વૈકુંઠ વાસ—હો સ્વામી. ૨૪

સતગુર સોદેવ બોલ્યા, Satgur/Sahadev
સ્વામી સો ધન નજર દેખાય—હો સ્વામી. ૨૫

માતા પંથમાં નિકલંક અથવા મેંદીની સ્વારી. દૈત્ય કાળીંગાનું મરણ અને વિશ્વકુમારીકાનું લગ્ન ઇત્યાદિ ભવિષ્ય વાણી ભજનોમાં ગાય છે તેજ પ્રમાણે એ વાતો પીર સદરદીને કાયમ રાખી છે. એ હકીકત "શાહના વિવાહ" નામના જ્ઞાનમાં ખુલાસાવાર છે: પણ તે જ્ઞાન બહુ લાંબુ હોવાથી તેને બદલે એક ટુંકું જ્ઞાન જેમાં એ વિષે હકીકત ટુંકામાં છે તે લખું છું.

જ્ઞાન.

એજી વર જંપુ અમે, વર જંપુ અમે શાહ અચે, અનંત કોડીએ વધાઇયું, શાહવર આયોજી. ૧

એજી તુહો રાજા તુંહો ધરમી, તિનીકે રળડે; જિની એક મન આરાધ્યો. ૨

છાજા જાનીસે જાની, પાર ઉભી પુછે; રાણી ડામણી. ૩
છાજા જાનીસેં જાની, સે એડે પાર; જિનીકે કળીકાળ ન મેળ્યો. ૪
હરચંદ હરચંદ બાએ અચે, સહસ્ર ક્રોડ તેંજા આવણાં. ૫
સેતાસે સેતાં, સેસેભાઈ સોઆર; ગાહજાવર ડામણે. ૬
એજી મિડનસેં મિડન સચાહેવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણું, મહેસરા. ૭
એજી મિલનસેં, મિલન, પાંડવ પંજ, જિની શાસલાઅત મળ્યો. ૮

એજી રતડાસેં રતડા, હિંપડે મિંજા, ઉડે રેખા અશી છાજે. ૯
એજી જિતે ત તિતે શાજી શેવા તાકન, પારલભે છાજી ચાકરી. ૧૦
એજી જોસીસેં જોસી, જોસ નેઆર, કેડો લગન શાજે આવ્યો. ૧૧
એજી બિજ સાબિજ, થાવર રાત, લગન શાજે આવ્યો. ૧૨
એજી અઠલખ, અઠલખ પરવત, ભર તોરણ થંભ શાહ અડાયા. ૧૩
એજી વરતન વરતન, મંગળ ચાર, ચારે સતીઉં વડે શાશે. ૧૪
એજી વરતન વરતન મંગળ ચાર, અનંત કોડ ઓછવસે. ૧૫
એજી સજોડીઆંસે સજોડીઆ, કોડીઉં પંચ પેરીઉં પેરાજશે. ૧૬
એજી સજોડીઉ તે સજોડીઉ, કોડીઉ સત વીરલોચન વરરાયસે. ૧૭
એજી સિધો રાજા, સિધો ધરમી. ધરમ પુત્ર નવ કોડસે. ૧૮
એજી બારોસેં બારો, શા નિઝાર ગુણ, બધે શા ગતીઅનસે. ૧૯
એજી હિનવાટ હિનવાટ, ફુલડા વિછાય, જિનરે વાટ સાહે-
બજન આવણાં. ૨૦
એજી તેડાસે તેડા સતીઉ ચાર, માતા કુંતા સતી દ્રુપદી. ૨૧
એજી તેડાસે તેડા હરચંદ તાર સાં રાણી, બધે શા કે સાંભાણું- ૨૨
એજી તારાસે તારા માસ ગુંથાન, ચંદ્ર સુરજ શાજા છુમણાં. ૨૩
એજી ઉભસે ઉભ શા જી ચોરી ચિતરે, ધરતી નુર શાજે બેઠાણો. ૨૪
એજી ધણી રાજા, ધણી રાજા, સિંગારજી સેજ ચડયો. ૨૫
એજી હસો વિગ્યો, હસો વિગ્યો. બર ચોર્યો મછણ લગે શાકે દ્રષ્ટિ. ૨૬
એજી હિનવર હિનવર, દ્રષ્ટ ન હોય, સબે સાહેબ સભ નીડે. ૨૭
એજી પરણેસે પરણે ત્રભોવર રાય, ગતીએ સુંરાધું આસુ પુનીઉં. ૨૮
એજી બોલ્યાસે બોલ્યા, પીર સદરદીન, ક્યોં મુમન હેઠ આરાધ. ૨૯

માતાપંથમાં ચાર યુગના ચાર પાટ સોનાના, રૂપાંના, ત્રાંબાના અને માટીના અનુક્રમે ગણ્યા છે તથા ચાર જુગના ચાર બળીદાન હાથી, ઘોડો, ગાય અને બકરો એમ છે ચોથા યુગમાં બકરો જીવતો ન થયો. એ મતો પીર સદરદીને બાહાલ રાખ્યા.

જ્ઞાન.

એજી કહો કહો પંડીતાં, જુગ સતજુગ કેરી બતીઆં, કિસ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ, કાયદારે ઘટ અને કાયદારે પાટ, કાયસુરે બાંધ મોરા જુગ જડયા. સોનેકા ઘટ, સોનેકા પાટ, હસ્તી કુંજર ભાઇ મેરે જુગ જડયા. ત્યાં મિલી પંચ મિલી કરયો સિફાએત, હસ્તી કુંજર ભાઇ મેરે ઉઠ ખડા. ૧

એજી કહો કહો પંડીતાં, જુગ ત્રેતાજુગ કેરી બતીઆં, કિસરૂપ નર પ્રગટ હુઆ. કાયદારે ઘટ કાયદારે પાટ. કાયસુરે ભાઇ મારા જુગ જડયા. રૂપાંદા ઘાટ, રૂપાંદા પાટ, અશ્વ ભાઇ મેરે જુગ જડયા. ત્યાં મિલી પંચ મિલી કર્યો સિફાયત, ત્યાં અશ્વભાઇ મેરા ઉઠ ખડા. ૨

એજી કહો કહો પંડીતાં, જુગ દ્વાપર જુગ કેરી બતીઆં, કિસ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ. કાયદારે ઘટ, કાયદારે પાટ, કાયસુરે ભાઇ મેરા જુગ જડયા. ત્રાંબેકા ઘાટ, ત્રાંબેકા પાટ, ગાય વાછડા ભાઇ મેરે જુગ જડયા. ત્યાં મિલી પંચ કર્યો સિફાયત, ગા વાછડા ભાઇ મેરે ઉઠ ખડા. ૩

એજી કહો કહો પંડીતાં, કળજુગ કેરી બતીઆં કિસ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ. કાયદારે ઘટ, કાયદારે પાટ કાયસુરે ભાઇ મેરે જુગ જડયાં. માટીદા ઘટ માટીદા પાટ અજા બકરાભાઇ મેરે જુગ જડયાં. ત્યાં મિલી પંચ કર્યો સિફાયત. અજા બકરા ભાઇ મેરે પડ રહયા. ૪

એસો જ્ઞાન ભણુત પીર સદરદીન, મેરે સ્વામી રાજેકું ઇઉ ગન્યાં ઘટપાટના મંત્ર અને કૃતિ પીર સદરદીને માતાપંથની રીત પ્રમાણે કાયમ રાખી હતી મંત્રમાં ચોથા ભગત અળીના નામને બદલે પોતાનું નામ દાખલ કર્યું. મંત્રનો નમુનો નીચે બતાવું છું.

સતગુરસો દેવ, અલા હો વાચ, પ્રથમ કૃતજુગ મધે સાહેબનાં ચાર રૂપ, ઉતર દશે પાંચકોડીસું રાજા પ્રલાહદ ઘટપાટ સ્થાપંતાં, સોનાનાં ઘટ, સોનાના પાટ, કુંજર નામ કરતવા, સોનાનું

મુલ દેતવા, એણે ફ્લેથી પાંચે કોડીસું પ્રલાદ સીજંતાં તે અમ્મર અમરાપુરી પહોચતાં. (૧)

ત્રેતાજુગ મધે સાહેબનાં ત્રણ રૂપ પુરવ દશી સાત કોડીશું રાજા હરચંદ, તારા રાણી, કુંવર રોહીદાસ, ઘટપાટ સ્થાપતાં રૂપાંના ઘટ, રૂપાંના પાટ, અશ્વ જાગ કરતવા, રૂપુ મુલ દેતવા, એણે ફ્લેથી સાત ક્રોડીસું રાજા હરચંદ, તારા રાણી, રોહીદાસ સીજંતા, તે અમરાપુરી પોંચંતાં. (૨)

દ્વાપર જુગ મધે સાહેબનાં દોય રૂપ, દખણુ દશે નવ ક્રોડીસુ રાજા યુધિષ્ટર, પાંચ પાડવ, માતા કુંતા, સતી ધ્રુપતી, ઘટપાટ સ્થાપંતાં, ત્રાંબાના ઘટ, ત્રાંબાના પાટ, ગે આં જાગ કરતવા, ત્રાંબાદાન દેતવા, તેણે ફ્લેથી નવ ક્રોડીસું રાજા યુધિષ્ટર, પાંચ પાંડવ, માતા કુંતા, સતી ધ્રુપતી સીજંતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોચંતાં. (૩)

આજ કલજુગ મધે સાહેબનુ એક રૂપ પછમ દશે, બાર ક્રોડીસું પીર સદરદીન, ઘટપાટ સ્થાપંતાં, માટીના ઘટ, માટીના પાટ અજા જાગ કરતવા, અજાનું મુલ તે સેજાદાન દેતવા, એણે ફ્લેથી બાર ક્રોડીસું પીર સદરદીન સીજંતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોચંતાં. (૪)

આજ છેલી સંધ તળફ્ગ વેળા મધે અનંત ક્રોડીસું પીર હસન કબીરદીન વર સ્વામી રાજો આવશે, રખીઆ મોમનાને તારશે, શોનાનાં કંકણ કરી રાખશે, રખીઆને ઉગારશે, સતદાન, સુક્રીત, ખીરખાંડ, ગુરસુખે દેતવા, એણે ફ્લેથી અનંત ક્રોડીસું પીર હસન કબીરદીન સીજંતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોચંતાં. અન્તદાન ગુરસુખે દેતવા, હક સચા હેજંદા કાયમ પાયા, ફરમાન શા પીરજો.

આ ઘટપાટની કૃતિ "વ્રાલા પાટ મંડાવો ને ચોક પુરાવો" એવા મથાળાના ભજનમાં છે, એ રાવળ માલાનું ભજન છે જે માતા પંથીની બિનામાં લખ્યુ છે, તેમાં થોડો ફેરફાર અને કાંઈ વધારો કરી પીર સદરદીને પોતાના નામથી જ્ઞાન કહ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

જીરે વાલા પાટ મંડાવીને ચોક પુરાવો, વાલા હરખેસું કળશ થપાવો, ચાર શુઆસણુને તેડાવો, વધાવો તે કાયમ રાએ. ૧

વાલા આજ મંદર રળીઆમણાં દીસે, રૂડા સાધ આવ્યા, રૂડા સંત આવ્યા અપને ઘેર, પ્રભુજી પધાર્યા મંદીરે. ૨

જીરે વાલા દીસતણા રૂડેરા દીસે, બોલતણા સુખ મીઠા, પવીત્ર થયાં ઘર આંગણાં મારાં, જેણે સતગુર નયણે દીઠા. ૩

જીરે વાલા સુણવા, સાંભળ્યા ને નયણે દીઠા, ભવોભવ આશ તમારી, દોહલું સરવ દુર કરો, વિનતી કરી પાય લાગુ. ૪

જીરે વાલા કોઇ છે મેલા ને કોઇ છે ચોખા, અને કોઇક છે ઓલ્યા કેવા ! જોત જગાડી જુમલોજી બેઠા, હું બલીહારી ગુર તેની.

હે વાલા ગુરનર સાથે ગોઠડી કીજે, તો તત્વ અખર લીજે, ગુરનરને નમી દુહીત તટ તરીએ, તો શેવા તિસ્કી કીજે.

જીરે વાલા પીર સદરદીન બોલીઆ મોમનભાઇ તમે અમી-રસ પીવાને આવો, વાલા હાજર જોમાને પાય પડીજે, આપણા સતગુરને મોતીએ વધાવો. ૭

પીર સદરદીને હિંદુ મુસલમાન બન્ને ધર્મની ટીકા કરી પોતાના મતનું ખરાપણું શિષ્યોને સમજાવ્યું.

જ્ઞાન.

રોવે રોવે હિંદુઅડા, દૂજા મુસલમાનાં,
રોવે બ્રાંભણ જોસીઅડા, વાંચન પોથ પુરાણાં.
રોવે મુલ્લાં કાજીઅડા, જિકકો પડણ કુરાનાં,
રોવે કુડા સુન્ની સગ, સચે શા ન સિભાણ્યાં,
રોવે જન્દા જોગીઅડા, જિકકો મરન મસાણ્યાં,
રોવે રોવે સંસારી, તે સઘળો રોવે.
એક ન રોવે જિને શાહ પીર પાયા,

જ્ઞાન.

હજ નિમાજ રોજા ધરે, કૂડી ક્રિઆએ કામ ન સરે.

જ્ઞાન.

ત્રણ વેદ ન ધ્યાઇએ, મુનીવર ભાઇ, તમે કાંયરે ખુવો પુર્વ
જન્મની કમાઇ.

જ્ઞાન.

ધીન હમારા ધાયમ જાણો, બીજા સરવે થોથા.

(અનંત)

આ હકીકત પીર સદરદીનનો અદ્વૈત સુફી મત બતાવે છે તે ગુફીસીયા મતનો હતો; છતાં હિંદુ લોકોને પોતાના મતમાં લાવવા તેણે અનુકુળ ગોઠવણ કરી હતી. સુફી અથવા આત્મજ્ઞાનની તેની વાણીનું એક ગાન નીચે બતાવું છું.

સબ ઘટ સાહેબ મારો ભરપૂર બેઠાં, તમે ગાફલ દૂરમ દેખો,
સાચેકુ સાહેબ હરદમ હાજર, જેમ નેનાંમાં પૂતલી પેખો. ૧

ત્રણ ભૂવનમાં ભરપૂર બેઠા, જેસા ફુલોમે બાસા,
ફુલોમાં બાસા તેસા મેરા સાંઇ, જેસા ઘટમાં સાસા. ૨

સબ ઘટ સાહેબ એસા કરી દેખો, જેસા દૂધમાં ઘૃત પિછાણો;
ખલકમાં ખાલક પીરે દેખાડયા, તે પ્રગટ ઘટમાં જાણ્યા. ૩

જેમ શશી એક આકાશે ચંદા, તેમ કોટાકોટ કુંભા જળમેં દેખા;
મેરે સાહેબકે પાર ન જાણો, ગુરૂ પ્રસાદે મુનિવર પેખો. ૪

દૂર દેખાડયા જેણે દૂર કરી જાણ્યા, તેનાં કામ ન સીધાં તોય,
ધરત[illegible]રજ, પવન, પાણી, ગુરૂ સમો તોલ ન જાણી. ૫

સતગુર પારસ, મુનીવર ત્રાંબા, ગુરૂ ભેટે તો સુવરણુ હોય,
ઇસિ જુગમે ગુરૂ બોત કહાવે, તેથી સંશા ન મટે કોઇ. ૬

અલખ નારાયણુ પારસ જાણો, તિસથી ભવસાગર છુટે,
ખલકમાં ખાલક પીરે દેખાડયા, ઓર સર્વે શિર કૂટે. ૭

જિસરે દિન જમીન નહોતી, આકાશ નહોતા એક ઇલાહી,
તિસ દીનકી બાતાં ગુરૂએ દેખાડી, સુણજો મુનીવર ભાઇ, ૮

ધંધુકારે પેલાં નરજ હોતાં, તે નૂર જંબુદીપમાં આવ્યા,
સીતોજ, જરોજ, ઇંદ્રોજ, ઉદભોજ, ચારે ખાણુમાં પાયા. ૯

આદ અનાદે એ ગુર રમતા, પીર સેવંતાં મુનિવરે પાયા,
એ ગ્નાન માહા રસ ભણે પીર સદરદીન, આદ અંત કહી સુણાયા. ૧૦

પીર સદરદીને પોતાના શિષ્યોને ધર્મદાન દશોંદ આપવા સુચના કરી હતી તે લેવા માટે ઝોળી ફેરવતા હતા તેમાં જે શિષ્યો નાંખતા તે લેતા.

આ વખતની શિષ્યોની ગણતરી છત્રીશ ક્રોડની કરી છે. તેના ત્રણ ભાગના ત્રણ મુખી હતા. બાર ક્રોડનો મુખી તુળશીઓ કાશમીર તરફ હતો, લાહોરની બારનો મુખી સામદાસ હતો અને સિંધ તરફની બાર ક્રોડીનો મુખી ત્રીકમ હતો. આ ત્રણ મુખી અને છત્રીસ ક્રોડી શિષ્યોને લઇ પીર સદરદીન પરમેશ્વરના અવતાર આગા ઇસલામશાહની ભેટ લેવા નીકળ્યા તેની હકીકત "છત્રીસ ક્રોડી" નામના ગ્નાનમાં છે તેનો સાર અહીં ટાંકું છું.

Tulshio (Kashm
Somdas (Lahor
Taikom (Sind)

પાઠ.

પછમ દશે અલી અપનો ભણીજે, સોઇ ધેલમ દેશ,
ગઢ અલમોત પાટણ કહીજે, ત્યાં એરા માનખા વેશ. ૧

કેક અગવા થાનક કહીજે, વરચા માંહે વાસ,
પીર સદરદીન ચાલીઆ, ક્રોડી છત્રીશ લઇને સાથ. ૨

આ સંઘ પંજાબમાંથી ચાલ્યો. તેઓએ અટક નદીના પુર્વ કિનારા તરફ "ગુજરાત" નામના ગામમાં મુકામ કર્યો. [illegible] એ ગામમાં ફરવા નીકળ્યા અને એક ગણિકાને ઘેર ગયા. સંઘના મુખી તેને શોધવા લાગ્યા, તુળશીઆને હાથ પીર આવ્યા, તેણે સંઘમાં આવવા વીનંતી કરી. પીરે કહ્યું કે, ગણિકાના લેણા પઇસા તું આપે તો હું આવું. મુખીએ કહ્યું; તમે પીર થઇ આવાં કામ કરોછો ત્યારે

અમારા બેટા બેટીની લાજ કેમ રહેશે. તુલશીઓ જતો રહયો. પછી સામદાસ આવ્યો તેણે પણ તેમજ કર્યું.

ત્રીજે દહાડે ત્રીકમ મુખી આવ્યો, તેણે ઘણી વીનંતી કરી અંતે ગણિકાના પઇસા સારૂ પોતાની દીકરી સામસુંદર અને દત્તદયાળ ભીમરાજ પાસે ગીરો મુકી. આ વખત પીર મોજમાં પડયા હતા. ત્રીકમે નમ્રતાથી પૈસા રજુ કર્યા; પણ પીરે તેને કેફની મસ્તીમાં ત્રણ તમાચા માર્યા; તે છતાં ત્રીકમે વિશ્વાસ ન છોડયો (જ્ઞાનનો કેફ સમજવો.)

જ્ઞાનનો પાઠ.

એજી એક શીશો હાથે અમ્રતનો, અજાણ્યો જાણે શરાબ,
એક હાથ કાચે હેડે, મુખી ન મેલે વિશ્વાસ. ૧
ત્રીકમ મુખી જઇને સંચર્યો, ચાલો સંગ સંગાથ,
ત્રણ તમાચા ત્રીકમને માર્યા, હડસેલ્યો તેને ઠામ. ૨
તોએ ઇમામ ન મેલ્યો, સોનું કસે ન થાય સામ.

અંતે ગણિકાના પઇસા ચુકાવી પીરને ત્રીકમ મુખી સંઘમાં લાવ્યા. તે પૈસાનો સંઘમાં ફેડો કર્યો. આ મુકામ ઉઠાવી સુરચંદ રાજાના "સમાવત" નામના ગામમાં કર્યો. રાજાની કુંવરી વસ્ત્ર ઉતારી નહાવા બેઠી ત્યાં પીરે ત્રીકમની શિકલ બનાવી એક શેતાનને મોકલ્યો તે કુંવરીનો મોતીનો હાર ચોરી આવ્યો. તે હાર શોધ કરતાં પીર પાસેથી જડયો. રાજાના સિપાઇઓએ તેને પકડયો. ત્રીકમ વચ્ચે પડયો અને કહ્યું, એ ચોરી મેં કીધી છે તેથી સિપાઇઓએ પીરને મુકી ત્રીકમને પકડયો અને કેટલાક સંઘનાં માણસોને કાપી નાંખી તેનાં મુડદાં નદીમાં નાંખી દીધાં. પીર નદી ઓળંગી ગયા. તુલશીઓ અને સામદાસ પાછા ફર્યા. આ સંઘનાં થોડાં માણસો શેહેરમાં રહી ગયાં હતા. તે જંગલમાંથી લાકડાં લાવી પેટ ભરતાં હતાં તેમના ઉપર પણ અંતે ચોરીનું તહોમત આવ્યુ તેથી રાજાએ તેમને મારી નંખાવ્યા. પીર સદરદીન ઇમામ ઇસલામશાહની હજુરમાં

પહોચ્યા; પણ ઇમામના દીદાર તેને ન થયા. ત્યાં એક શોદાની ભીંત ઉભી થઇ. પીરે છ મહિના તપસ્યા કરી ત્યારે ભીંત પીંગળી.

આ જ્ઞાનમાં એવો બોધ કર્યો છે કે, પીર સદરદીને છત્રીસ ક્રોડીને કસી જોઇ હતી તેમાં બાર કાયમ રહી, તે સ્વર્ગમાં પહોચી ને ચોવીસ પાછી ફરી તે નર્કમાં પડી.

પાઠ.

છત્રીશ કોડી પુરા ધરમ, શ્રી ઇસલામશાંકું સંભારેજી,
દશોંદ કારણ જીવ ડુલાયા, તે ચોવીસ ચાલ્યા ઘોર અંધાર. ૧
દશોંદ ન દીધી ક્રિયા કીધી, તે સતી હુઆ અસતી અપાર,
દશોંદ વિના મુળ ફએડી જાશે, તે જાશે ગોર અંધાર. ૨

માતા પંથીઓ જેમ પોતાનો પંથ છુપો રાખવા ભલામણ કરે છે તેમ પીર સદરદીને પણ કીધું છે અને પોતાના પંથનું નામ "સતપંથ" એવું રાખ્યું છે.

જ્ઞાન

સતપંથનો પડદો જે યાર ખોલે તેનો જીવડો દોજખે જાશેજી,

પીર સદરદીન આ બીજી વારની ઇમામની ભેટ લઇ હિંદમાં આવ્યા. ત્યા તે ગુજરી ગયા "જેતપુર" નામના ગામડામાં તેનો રોઝો છે તે સિંધના ખોજાઓએ ચણાવ્યો છે. તેઓ એ પીરની યાત્રા કરવા જતા હતા અને એમ માનતા હતા કે; જે માણસે એક વાર તેની કબરની ઝયારત જીવતે નહિં કીધી હશે તેને મુવા પછી પગને બદલે માથાંથી ચાલીને જવું પડશે; પણ હાલ તો સિંધનાં ખોજાઓ આ વાત વીસરી ગયા હોય એમ લાગે છે.

ખોજા લોકો પીર સદરદીનનાં જ્ઞાન પ્રીતીથી પઢે છે તેમાં છેવટ એ પીરનું નામ આવે છે ત્યારે અદબથી નમે છે; પણ આશ્ચર્ય જેવી વાત એ છે કે, હમણાં કોઇ તેની દરગાહની સલામ માટે પણ જતું નથી. તેની દરગાહ ક્યાં છે તે વાત પણ થોડાનાજ જાણવામાં હશે. પીર સદરદીને પોતાના શિષ્યોને ખોજાનો લકબ આપ્યો. એનાં શિષ્યો

જે હિંદુની આકૃતિમાં રહી ગયા છે તેને ખોજા લોકો "ગુપ્તિ" કહે છે. તેઓ પંજાબ અને સિંધમાં છે. પીર સદરદીને જાહેર રીતે ખાનાંની સ્થાપના પહેલ વહેલાં સિંધના "કોટડા." ગામમાં કીધી હતી.

જિન્નતનામાંના પાઠ.

પીર સદરદીન પંથજ કીયા, જાહેરખાનાં મકાન,
સો ખાનો આવી કર્યો, કોટડા ગામ નિધાન. ૧

પીર સદરદીન જાહેર થયા, હિંદું કર્યા મુસલમાન,
લોહાણા ફેરી ખોજા કર્યા, તેનો આપ્યો સાચો ઈમાન. ૨

ખોજે ગુલામશા અલીનો કહીએ, તે મુરીદ આલનો જાણ,
ત્યાં પંથ સમાંરીને ખાનાં કરીઆં, તેને પીરે બોધ્યા પ્રમાણ.

આગળ ખાનું સુરજા રાણીનું કહીએ, તે તો ગુપ્ત પિછાણ.
સતગુર સદરદીન જ્ઞાન સુણાવ્યા, તે કોટડા ગામમાં જાણ. ૪

એજી કોટડા ગામમાં કહીએ, ત્રીકમ રહે તેણે ઠામ,
તે જાહેર ઇમામ લાવેઓ, અને ખોજે ધરાવ્યો નામ. ૫

એવા દીન ચાલેઆ, શ્રી ઇસલામશા નીવાર.
આજ ઉંચ મુલક જે કહીએ, ત્યાં અમારો દાર. ૬

પીર કબીરદીન.

પીર સદરદીન જ્યારે બીજી વાર ઇમામની ભેટ માટે ગયાં ત્યારે પીર કબીરદીન નહાની ઉમ્મરમાં છતાં તેમની સાથે હતા. ઇમામ પાસે નજરાણો ધરવા તેની પાસે કંઇ હતું નહિં તેની તેને ફિકર થઇ. રસ્તામાં તેણે આકડાનાં ફળ એકઠાં કર્યાં. તેમાંથી કપાસ કહાડી તેને કાંતી એક પાઘડી વણી તૈયાર કીધી તે ઉપર ઇમામ ઇસ્લામશાની સિફતના શબ્દો લખ્યા. આ પાઘડી ઇમામની હજુરમાં રજુ કરી.

ઇમામે તે માથા ઉપર બાંધી અને પીર કબીરદીન ઉપર પ્રસન્ન થઇ અનંત ક્રોડીનો મુખી ઠરાવ્યો. (જુઓ અનંત અખાડાનું જ્ઞાન) પીર કબીરદીનનો બોધ પણ પીર સદરદીન જેવોજ હતો.

જ્ઞાનના પાઠ.

મછ, કોરભ વારાહ ભણાયાંઇ
નરસીંહ રૂપે સ્વામીજી વિષ્ણું ભણે. ૧

વામન ફરસરામ સોઈ અવતર્યો,
શ્રી રામે લંકાગઢ લીઓ. ૨

કાનજી બુધ દખણ અવતર્યો,
અઢાર ખુણી શા નર હેયો. ૩

પાછમે પાત્ર નિકલંકી નારાયણ,
ઘેલમ દેશમે શા જો સ્થાન રચ્યો. ૪

કોડી પંજ, સત, નવ, બારો અનતકી તારીંયો,
શ્રી ઇસલામશા શા જો નામ ભણાં. ૫

પીર કબીરદીનનું એક જ્ઞાન છે તેના પહેલા ભાગમાં ઇશ્વરનું વૈરાટ સ્વરૂપ બતાવ્યાની કોશિષ કરી છે તેથી તેના મતનો તત્વ જણાઇ આવે છે. વૈરાટ સ્વરૂપ એટલે ઇશ્વરને જગતનું રૂપક આપવું એ પણ બ્રહ્મજ્ઞાનનો મત છે: પણ એજ જ્ઞાનના પાછલા ભાગમાં તેમના ભોળા શિષ્યોની અનુકુળતા માટે ભક્તિમાર્ગમાં તેમાં જોડી દેવો પડેલા એ જ્ઞાન નીચે લખું છું.

જ્ઞાન.

સતપંથ સતનું મુખ છે, જીભ્યા હેત પરીત,
નાશીકા ગુરનરનું નામ છે, ક્ષમા દયા બે દ્રષ્ટ. ૧

જ્ઞાન દેવનું મન છે, પાલવ વાયક વિચાર,
સંતોષ દેવનો સેજ છે, કાંઇ દેવનો અહાર. ૨

સ્વર દેવતા શ્રવણ છે, જપ તપ છે બે પાવ,
ધરમ દેવની દેહ છે, વડપણ છે પરમાણ. ૩

આકાશ દેવનું મસ્તક છે, પાતાળ દેવના પાવ,
દેવને કાળ નહિં નિંદ્રા નહિં, માંહે રખીએ શાવ ધ્યાન, ૪

મન પુષ્પની પુજા ચડે, ગુરમુખે તે પ્રસન થાય,
તમે સતી લોક સેવજો, આવાગમન ભો જાય. ૫

જેમ જક્ષ નવાણું ક્રોડ સીધા, છપનક્રોડ મેઘાય,
કિનર ક્રોડ બત્રીસ સીધા, તેત્રીશ ક્રોડ દેવતાય. ૬

ક્રોડી પાંચસુ રાજા પેરાજ સીધા, સાતેસું હરીચંદ મુગતાં હુઆ,
ક્રોડી નવસું રાજા યુધિષ્ટર સીધા, બારે પીર સદરદીન ઓળખ્યા. ૭

કળજુગ મધે અનત ક્રોડી, પીર હસનશાને શાએંવર આલયા,
અવતાર દશમો દિલમાં ધરી, ધટ કળશ રૂપે સહી થાપીઆ. ૮

જીઆં કળશ થાય ઘટ થાપના, ગતીકું બોલે તે અમૃતવાણી,
સામીને ચરણુ થકી પાતક ટળે, ઉપજે પ્રાણુ સમાન. ૯

ગત સરવે હેતે મળો, રાખો ધણીસું ધ્યાન,
માહોમાંહે મેળા મળો, એક એકને સનમાન. ૧૦

તમે એવે મન આરાધ કરતાં, હોએ હરની સુધ,
જેને મનખાદેહીમાં આવા ગુરનર મળ્યા, તે કરે છે આનંદ.

બીજ શુકરવારી શેવીએ; નિશા હોય તો નિશ્ચળ માન,
ગુરગત માંહે આરાધ કરતાં, થઇએ બહુ પાવન. ૧૨

સતપંથ સોળ કળાશું ઉગેઆ, જેમ ઉગ્યા શશી આરચંદ,
જેણે સામી સેવ્યો એક મન, તે કરે છે નવ નીંદ. ૧૩

ફરમાન માનો તો ફેરા ટળે, શાપીર કેતાં ઉતરીએ પેલે પાર,
તમે સુખે અમરાપુરી પામશો, સહી જાણજો નીરધાર. ૧૪

હેજંદા કહેતાં હસ્તીકો દાન, કાયમ પાયા કેતાં દાન તુરંગ,
તમે સતી લોક સવજો, કાંઇ અમરગઢ છે આગળે. ૧૫

અમરગઢ ઉમરાપુરી, તમે સાંભળો મોમનવીર,
તમે સાચે મનથી સેવજો, બોલ્યા હસન કબીરદીન. ૧૬

આ જ્ઞાનમાં "હેજંદા" એ શબ્દ વિષે લખ્યું છે કે, તે કહેવાથી હાથીદાન જેટલું પુણ્ય થાય અને "કાયમપાયા" કહેતાં ઘોડાના દાન જેટલું પુણ્ય થાય. ખોજા લોકો ઘટપાટનાં સ્થાપન અને ઉથા-

પન વખત આ શબ્દો બોલે છે એની ઉત્પતિ વિષે કેટલાક કહે છે કે, પીર સદરદીને કેકમાં જંદા રૂપે તપશ્ચર્યા કરી ત્યાં તેને ઇમામે કૃપાવંત થઈ "હેજંદા" એમ કહી બોલાવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું "કાયમપાયા" એટલે ઇમામ જે અમ્મર છે તેને હું પામ્યો. આ વાતના બે મતો છે બીજા એમ કહે છે કે, તુરસતામર કબરમાંથી પોપટ રૂપે નીકળ્યો ત્યારે ચોટે શિષ્યો તરફ કહ્યું "હેજંદા" એટલે પીર સજીવન છે તેની સામે તેઓએ "કાયમ પાયા" કહ્યું એમ એ શબ્દ વિષે જુદી જુદી રીતે બોલાય છે; એક નીશ્ચય નથી.

"હેજંદા" અને "કાયમ પાયા" એ સતપંથીઓના ગુપ્ત શબ્દો છે. કોઇ માણસ કોઇ સતપંથીને એમ કહે કે, "હું સતપંથી છું. મને ક્રીયામાં સામેલ કરો" તેની ખાત્રી કરવા સારૂ તેને "હેજંદા" એમ કહે છે તેના જવાબમાં જો "કાયમપાયા" કહે તો તેને દાખલ કરે છે. હાથ મેળવવાનો જે તેવો ગુપ્ત ઇસારો છે તે એવો કે, અંગુઠાને પકડી પછી રીતસર હાથ આપવો. અંગુઠાને પકડવો એ અદ્વૈત મતની નિસાની છે એટલે એક ખુદા સત્ય બીજું સર્વ મિથ્યા.

પીર કબીરદીને પણ દશોંદ આપવા સુચવ્યું છે; પણ તેણે ઝોળી ફેરવવાને બદલે ખાનામાં એક "કરો" ખોડયો હતો. "કરો એ માટીનું વાસણ છે તે મુસલનાન લોકો વાપરે છે, ખાતાંની અંદર ખાડો કરી એ વાસણ તેણે ડાટયું હતું, તેનું મ્હોડું ખુલ્લું રાખ્યું હતું એના શિષ્યો જે દશોંદ કહાડતા તેના પૈસા તે "કરા" માં નાંખી જતા હતા.

એ પીર સંવત ૧૫૦૫ ના કારતક મહિનાની સતરમી તારીખે દેવલોક પામ્યા એવું "ઝનાજા" નામના ગ્રાનમાં લખ્યું છે એની લાશ ઉંચમાં દફનાવી તે ઉપર સિંધના ખોજાઓએ મકબરો બાંધ્યો છે, પણ હમણાં તેની જ્યારત કરવા કોઇ જવું હોય એમ જણાતું નથી. એ પીરે પોતાના શિષ્યોને પોતાની ઓલાદને માન આપવા ભલામણ કરી હતી.

અનંતના પાઠ.

આલ હમારી કાયમ જાણો, અઢાર ફરજંદ પુરા,
તેને તમે પુરા કરી જાણો, સેવો સતગુર જાણી. ૧

પીર કબીરદીનનો ઇસલામી મહજબ સીયા જાફરી તનાશરી હતો. "મોમન ચિંતામણી" નામના જ્ઞાનમાં તેમ તેણે કહ્યું છે અને પોતાની હકીકત બતાવી છે.

પાઠ.

પીર સદરદીનના નુરમાંથી હસન કબીરદીન હુઆ, તેણે દીન કીધો વીસ્તાર,
ઉચ મુલકથી પ્રબોધ્યા, તેણે રાખ્યો સાંઇ શું વહેવાર. ૧
તે વેળા શ્રી ઇસલામશા અવતાર છે, ગુરબ્રહ્મા પીર હસન કબીર દીન જાણ,
અઢાર ફરજંદ તેનાં કહીએ, સાત હુરમજ જાણ. ૨
એક તેની બેટી કહીએ, બાઇ બુબડી તેનું નામ,
જાફરી તેનો મહજબ કહીએ, જાફર સાધક ઇમામ. ૩

પીર કબીરદીનનો "તાજદીન" નામનો એક નાનો ભાઈ હતો. અઢાર તેના દીકરા હતા અને એક દીકરી હતી તેની ટીપ નીચે પ્રમાણે મળી છે.

રહેમતુલાશાહ (૧) આદમશાહ (૨) લાલશાહ (૩) જાફરશા- (૪) ઓલીયાશાહ (૫) કશીરદીન [૬] નુરશાહ [૭] સલામદીન [૮] ઇમામદીન [૯] ફરમાનદીન [૧૦] અસાઇદ [૧૧] અલ્લીશેર [૧૨] નુરમહમદ [૧૩] તૈયબગાઝી [૧૪] કબીરશાહ [૧૫] દર્વેશઅલી [૧૬] અબદુલઅલી [૧૭] આલમશાહ [૧૮] અને બાઇ બુબડી [૧૯]

પીર કબીરદીને પોતાની આખરીના સમયમાં તાજદીનને કારભારી ઠરાવ્યો અને રહેમતુલા શાહને પીર-ગુપી નીમ્યો;

1918 -Khoja Vruttant (93)

પીર ઇમામુદ્દીન.

પીર કબીરદીનના અંતકાળ વખત પીર ઇમામુદીન હાજર ન હતા; પણ જ્યારે ઝનાજો તૈયાર કરયો ત્યારે આવી પહોંચ્યા. ઇમામુદીને ઝનાજો અટકાવ્યો અને પોતાના વારસાનો હિસ્સો માગ્યો. લોકોએ તેની હાંસી કરી; પણ તેણે તો પોતાની વિનતી જારી રાખી અંતે ઝનાજામાંથી હાથ નીકળ્યો અને પીર ઇમામુદીનને સાકર અને તસબી મળી.

પીર કબીરદીનનું ચાળીઉં કરી પીર ઇમામુદીન સિંધના જુણ ગામમાં ગયા. ખાનાંમાં મુકામ કર્યો એ ગામના ખોજાઓએ તેની કંઇ પરોણાગત ન કરી. પીરે ત્રણ લાંઘા કરયા. અંતે ખોજાની જમાયતે તેને માર મારી ખાનામાંથી કહાડી મુક્યો. ત્યાં એક પ્રેમજી નામનો ખોજો રહેતો હતો તેને દયા આવી તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગયો અને લાંઘો છોડાવ્યો. ખોજાઓથી નાખુશ થઇ તે કેક ભણી ગયા. ત્યાં બાવા ગુલમહમદની મારફત આગાઇસલામશાહની મુલાકાત કીધી. આ હકીકત "ઝનાજા" નામના જ્ઞાનમાં છે.

"ઝનાજા" નું જ્ઞાન પીર ઇમામદીનનું જોડેલ છે તેમાં તેણે કહ્યું છે કે, આગા ઇસલામશાહે બેહેસ્ત જોવાની પાસ આપી હતી અને "હૈદરબેગ" નામનો ભોમીયો સાથે આપ્યો હતો જેને ચંદ્રવીર પણ કહે છે. બેહેસ્તમાં તેની પ્રલ્હાદ, હરીચંદ્ર, યુધિષ્ટર, સદરદીન અને કબીરદીન જોડે મુલાકાત થઇ હતી. એ પીર બેહેસ્તમાંથી એક ઇંટ લઇ આવ્યા તે એના રોઝામાં જડેલી છે એમ કહેવાય છે.

પીર ઇમામદીન ઇરાનથી પાછા ફરયા ત્યારે તેને પીર તાજદીને શિષ્યોની કૃતઘ્નતાને લીધે આપઘાત કર્યો હતો એવી ખબર મળી તેથી તેની ખોજા મુરીદો વિષેની ઉમેદ તદન તુટી ગઈ, તે નિરાશ થઇ ગુજરાત તરફ ગયો ત્યાં તેણે પોતાના નવા પંથની સ્થાપના કરી.

સંવત ૧૫૦૮ ના ભાદરવા સુદ ૧૧ ને રોજે પીર ઇમામદીન ગુજરાતના "આકુણા" નામના ગામમાં આવ્યા એટ મસ-

જીદમાં ઉતારો કર્યો જે મુસલમાનો ત્યાં નીમાજ પડવા આવતા તેમણે એ પીરને કહ્યું 'તમે મુસલમાન છતાં નિમાજ કેમ નથી પડતા" પીરે કહ્યું "મારી વતી મસજીદનો મિનારો નિમાજ પડશે" એમ કહી તેણે તુરસતાગરની પ્રાર્થના કરી એટલે મિનારો સેજદા માટે નમ્યો તે જોઇ લોકો નાઠા.

આ વાતની ખબર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાને થડી. તેણે પીરને પોતાની હજુર બોલાવ્યો અને મિજબાની કીધી. રકેબીમાં બિલાડીની તરકારી હતી પીરે રકેબીને લાકડી ઠોકી કહ્યું, "ઉઠ રંડી ઘાં તેરા ક્યા કામ હયે" બિલાડી સજીવન થઇ રકેબી-માંથી કુદકો મારી નીકળી. બાદશાહ અને પાસેના આ જોઇ દીંગ થઇ ગયા. બાદશાહે તેને ઇનામ આપવા માંડયું; પણ પીરે એક વેહેલ સિવાય બીજું કંઇ લીધું નહિ,

આ પછી પીર ઇમામદીન "ગુરમત" નામના ગામડામાં આવ્યા રસ્તામાં નાંઇઓ કોલી જે લુંટારાનો સરદાર હતો તે મળ્યો. તેણે વેહેલને પકડી. પીરે કહ્યું કે, તારા અપકૃત્યની કમાઈ તારા કુટુંબ સાથે તુ ખાય છે; પણ તેના પાપમાં ભાગ લેવા તારૂં કુટુંબ કબુલ કરે છે કે નહિ? તે તારે તેઓને પુછવું જોઇએ, નાઇઆએ તેમ કીધું, એની સ્ત્રી કેશર, દીકરી ધીરજ, બાપ પસુર પગી અને બહેન ગધુર એ બધાંઓએ પાપમાં ભાગ લેવા ના પાડી; તેથી નાંઇઆ કોળીને ગ્નાન આવ્યું, વાટપાડુનો ધંધો તે દહાડેથી તેણે છોડયો. પીર ઇમામદીનનો શિષ્ય થયો. હૈદરબેગે તેને કાંકણ બાંધ્યા, ત્યાંથી પીર લાથારે ગામમાં અવ્યા. ત્યાં પાંચ મણ જનોઇ અને સવા મણ કુંડળ ઉતર્યાં. મતલબ ત્યાં ઘણા શિષ્યો થયા,

સંવત ૧૫૧૦ ના કારતક વદી ૧ ને રોજે પીર ઇમામદીન પાછા નાંઇઆને મળ્યા. નાંઇઆએ બહુ સેવા કરી તેથી પીરે તેને પીરતણ આપી અને કાનંમ ગામ જવાને હુકમ કર્યો.

સંવત ૧૫૧૨ ની સાલમાં પીર ઇમામદીન આલમશાહ ના ખાનદાન મહમદ બુખરીની બેટી ખતીજા વેરે પરણ્યા. સંવત ૧૫૨૪ માં પીરાણાની દરગાહનો પાયો નાંખ્યો અને તે અરસામાં પીર આ-

લમશાહનો જન્મ થયો તે શિવાય બાકરશાહ, બાલાશાહ, અને મહમદશાહ તેમનાં ફરજંદો થયાં. આ છેલ્લો શાહજાદો મહમદશાહ વધારે પાણીવાળો હતો તેનાં બાદશાહ મહમદ બેગડાની દીકરી વેરે લગ્ન થયાં હતાં.

અમદાવાદના કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈએ ૪૦ સન ૧૮૭૧ ના ડીસેંબરના બુધ્ધિપ્રકાશમાં પીરાણાની કથા લખી છે તે જાણવા જોગ જાણી આમાં ઉતારૂં છું.

" પીરાણાની જગ્યા અમદાવાદથી ગાઉ પાંચ દક્ષિણમાં મોજે જરમથા પાસે છે તે ગામમાં ૭–૮ રોઝા છે તેમાં કબરો છે. જગ્યા મોટી જોવા લાયક છે. કેટલાએક સાહેબ લોકોએ તેની છબી પાડી લીધી છે. પીરાણાનો પંથ કહેવાય છે. તેની હકીકત જાણવા લાયક છે એવું જાણીને પ્રસિદ્ધ કરી છે તેમાં મુખ્ય રોઝો ઇમામશાહનો છે તેના માલેક તેના મુઝાવર કાકા નથુ સામજી હાલ છે તે જાતે લઉવા કણબી છે તેની ઉમ્મર બેતાળીશ વર્ષની છે તેની ગાદીએ જે બેસે અથવા સંસાર તજી ને તેમના ધર્મનો સાધુ જે થાય તે કાકા કહેવાય છે. પીરાણાની જગ્યામાં તેમના નોકર તથા કાકા મળીને પચાસ માણસો રહે છે તે રોઝાને લગતી વસ્તી પંચોતેર ઘરની છે. વર્ષ દહાડે સેવક લોકો તરફથી પેદાયશ આશરે દશ હજાર રૂપીયાની છે. ત્યાં રાંધેલું તથા કાચા અનાજનું સદાવ્રત હિંદુ અને મુસલમાન ભીખારીને અપાય છે."

" તે ધર્મ ચલાવનાર ઇમામશાહની હકીકત "

"વિક્રમ સંવત ૧૫૦૫ ની સાલમાં ઇરાનથી ઇમામશાહ નામે સૈયદ ગુજરાતમાં આવ્યા. તેણે જરમથા ગામની ભાગોળે ટેકરા ઉપર મુકામ કર્યો. એવામાં બે ત્રણ વર્ષમાં વરસાદ વરસેલો નહી તેથી ગામના પાટીદારોએ ઇમામશાહને મહા પુરૂશ જાણી તેની પાસે જવા વિનંતી કરીને વરસાદ માગ્યો ત્યારે ઇમામશાહે કહ્યું કે, " અભી વરસાદ આયગા." પછી તરત વરસાદ થયો તેથી પાટીદારોએ તેમને ગુરૂ કર્યા."

"પછી ઇમામશાહે પાટીદારોને કહ્યું કે ગામથી દુર મારે વાસ્તે

એક જગ્યા બંધાવી આપો ને આ ગામથી પશ્ચિમ દિશાએ હું તીર ફેકું તે જ્યાં જઈ પડે તે ઠેકાણે બંધાવી આપો. પછી તે ઠેકાણે ઝુંપડી બંધાવી આપી. એવામાં અમદાવાદના બાદશાહે શિકાર કરવા વાસ્તે (મહમદ બેગડો હશે) ત્યાં આવીને મુકામ કર્યો તેણે ઇમામશાહની પરીક્ષા લેવા સારૂ દુધમાં ઝેર નાખીને પાયું; તો પણ ઇમામશાહને કંઇ પણ ઇજા થઇ નહિં વળી બાદશાહે બિલાડીનું માંસ રંધાવીને તેની આગળ મુકયું ત્યારે ઇમામશાહે કહ્યું કે, " અ ઓ બચ્ચાં કાયકોં મરી પડી હંયે " તેથી બિલાડી જીવતી થઇને તેમની પાસે ગઇ. વળી બાદશાહે માંસની રકાબી મોકલીને કહ્યું કે આમાં ગુલાબનાં ફુલ તમારે વાસ્તે મોકલ્યાં છે. એમ કહીને મેજ ઉપર રકાબી મુકી. પછી ઇમામશાહે રૂમાલ ઉઘાડયો એટલે તેમાં ખરેખરા ફુલ થઇ ગયાં ને સૌને વહેંચી દીધાં."

"પછી બાદશાહ ઇમામશાહને પોતાના દરબારમાં અમદાવાદ લઇ ગયા તે કેટલાએક દહાડા અમદાવાદમાં ને કેટલાક દહાડા પોતાની જગ્યામાં આવીને રેહતા હતા, તે બાદશાહને એક દીકરી હતી તે ઇમામશાહ ઉપર મોહીત થઇ તેથી બાદશાહે તેમની સાથે પરણાવી.

" તેનો મહેલ અમદાવાદમાં હતો. તે બાઇને પેટે ચાર દીકરા થયા તેઓના વંશના સૈયદો પીરાણાની વસ્તીમાં રહે છે. તે વંશના હાલ આશરે ૧૩૦ પુરૂષો છે. તેઓનું ગુજરાન હાલ પીરાણાની પેદાયશમાંથી ચાલે છે તેઓમાંનો કોઇ પીરાણાની ગાદી ઉપર ગણાતો નથી; પણ તેઓને ગોરના જેટલું માન પીરાણાના ધર્મના લોકો આપે છે."

" જ્યારે ઇમામશાહ ઘરડા થયા ત્યારે તેમણે પોતાની કબરને વાસ્તે પીરાણામાં રોઝો બંધાવવા માંડયો. તે ઉપર આશરે દોઢ લાખ રૂપીઆ ખરચ્યા તે રોઝાથી દક્ષિણ તરફ ચાળીસ કદમ છેટે " નગીના ગોમટી " નામે પોતાની બેઠક છે ત્યાં ગાદી ઉપર બેશીને રોજ સાંજે ગાદી નીચેથી નાણું કહાડી કહાડીને મજુરોને મુલ ચુકવી આપતા હતા તેથી મજુર કાળીએ જાણ્યું કે, આ ગાદી હેઠ ખજાનો છે તેથી તેમણે રાત્રીએ આવીને તે ઠેકાણે ચોરી કરવા સારૂ ખોદયું; પણ કંઇ મળ્યું નહિં, બીજે દહાડે સાંજે મજુરી ચુકવી આપતાં ઇમામશાહે

કોળીને કહ્યું કે, તમે રાતે જે આ ગાદી હેઠે ખોદવાની મજુરી કરી તેનાં પણ આ પેસા લ્યો. એમ કહીને પૈસા આપ્યા."

"જ્યારે રોઝો તૈયાર થયો ત્યારે તેમની સેવામાં મુખ્ય સેવકો પાંચ હતા તેમનાં નામ હાજરબેગ મુસલમાન, ભાભારામ ગાડીવાન કણબી લઉવા, નાંઇઆ કાકા કોળી, શાણુ કાકા લઉવા કણબી અને ચીચીબાઇ ભાભારામની બહેન તે પાંચ જણાએ કહ્યું કે, આપ હવે સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારીમાં છો અને આપની સેવા આજ સુધી કરી તેના બદલામાં શું ફરમાવો છો."

"ઇમામશાહે હાજર બેગને કહ્યું કે, જ્યારે મારો દેહ પડશે ત્યારે તારો દેહ પણ પડશે ને તારી લાશને મારા રોઝાથી વીશ કદમ દુર દફનાવવામાં આવશે અને ઉનાળામાં ગમે તેવો તડકો પડે તો પણ તારી કબર અગાશીએ છતાં તેને તાપ લાગશે નહિં. તે થંડી રહેશે અને મારા સેવકો તારી કબરને ફુલ ચડાવ્યા પછી મારી કબરને ચડાવશે તેમ આજ થાય છે."

"ભાભારામને કહ્યું કે, ચરોતરમાં પેટલાદ પ્રગણામાં દેવા ગામ છે ત્યાં જઇ તમે મુકામ કરો અને ચીચીબાઇને કહ્યું કે, તમે પણ દેવા ગામથી એક ગાઉ ઉપર ગામ વસાવીને રહો. તમારી બન્નેની માનતા મારા જેવીજ ત્યાં ચાલશે. પછી તેઓ ત્યાં ગયા. ચીચીબાઇએ ગામ વસાવ્યું તેનું નામ ચીચીબાઇની રોણ કહેવાય છે. તે બન્ને ગામોમાં તેઓના રોઝા છે. ત્યાં સદાવ્રત અપાય છે અને ત્યાંની પેદાશના અને જગ્યાના માલેક તેમના વંશના છે તેઓ "કાકા" ઉપનામથી કહેવાય છે."

" નાઇઆ કાકાને ઇમામશાહે કહ્યું કે, તમે રેવાકાંઠ કાનમ પ્રગણામાં કુકશ ગામ છે ત્યાં જઇને રહો. ત્યાં તમારી માનતા ચાલશે, શાણુકાકાને પીરાણાની ગાદી ઉપર રહેવાનું કહ્યું તેથી તેઓ ત્યાંજ રહ્યા. ગાદી ઉપર બેસે તે સંસારનો ત્યાગ કરે છે ભગવાં લુગડાં પહેરે છે અને દાઢી રાખે છે, માથે ધોળી પાઘડી બાંધે છે. અંગરખું ધોળું, પહેરવાનું ધોતીયું તથા ચાદર ભગવી કરે છે, કાછડી વાળે છે."

"જ્યારે તે દેહ મુકે ત્યારે તેમના હજુરના ત્યાગી સેવકોમાંથી તેની ન્યાતનો જે હુશિયાર જણાય તેને સર્વ સેવકો મળીને ગાદીએ બેસાડે છે અને તે કાકો કહેવાય છે. કાકાઓની એકવીશમી પેઢી હાલ છે. પેડી એટલે શીષ્ય પરંપરા ગાદીના વારસ."

"ઇમામશાહે દેહ મુકયો ત્યારે તેની કબર તે રોઝામાં કરી. રોજા મહીના પછી ૬ ઠી તારીખે તેમના ઓરસનો દહાડો આવે છે. તે દહાડે હિંદુ તથા મુસલમાનોનો મેળો ભરાય છે. તે શીવાય બાર મહિનાની બાર બીજે, ગોકુળઆઠમ, ધરો આઠમ તથા ભાદરવા સુદ ૧૨ ને દહાડે પણ ત્યાં મેળો ભરાય છે ત્યાં જીવહિંસા થતી નથી."

"તેમના સેવકો મુખ્ય લઉવા તથા કડવા કણબીઓ છે કાછીઆ, સોની, બ્રાહ્મણ અને વાણીઆ પણ છે. કોઇ મુસલમાન પીરાણાંનો સેવક નથી, મુમના મુસલમાન છે. તેઓ પીરાણાનો બીજો રોજો નુરશાહનો છે તેને માને છે. તેમની ગાદીએ મુમનાની ન્યાતનો કાકો છે, તે મુમના, હિંદુઓમાંથી વટલીને થએલા કહેવાય છે. તેઓ મુસલમાનો સાથે ખાવા પીવાનો વ્યવહાર રાખે છે, લગ્ન ક્રિયા પણ મુસલમાનની પેઠેજ કરે છે."

"ત્રીજી સુરભાઇની જગ્યા છે તે રોઝો નથી તેમાં ગાદી છે તેને રબારી લોકો માને છે. ચોથો બાલા મહમદશાહનો રોઝો છે તેને શેખ મુસલમાન જાતના લોકો માને છે. એ ત્રીજી જગ્યાના માલેક બાજીભાઈ સુરજીભાઇ છે, તે જાતે શેખ કહેવાય છે ને તે ધરબારી છે, શેખ જાતિ હિંદુ મુસલમાનથી જુદી છે. ચોથી જગ્યાના માલેક પણ બીજા શેખ છે, એ ચારે ગાદીવાળા કાકા કહેવાય છે."

"પાંચમી જગ્યા બાકરઅલીએ સંવત ૧૮૮૮ માં બનાવી છે તે રોઝો છે તેમાં બાકરઅલીની કબર છે તેની વાત એમ છે કે, તેના મુળ પુરૂષ આકલમીયાં દિલ્હીમાં રહેતા હતા તે જાતના સિંધી હતા, પણ સૈયદ બનીને પીરાણાંની ઇમામશાહની જગ્યાનાં ધણીપણાનો પાદશાહનો ફરવાનો લઇને અમે ઇમામશાહની ઓલાદના સૈયદ છીએ એવુ કહીને તે આવ્યા. તે સમય કાકા લોકો તથા ઇમામશાહની ઓલાદના ખરા લોકો દેશમા ફરવા ગયેલા તેથી આકલમીયાંએ જગ્યા કબજે કરીને એક બે વર્ષ વહીવટ કર્યો."

પછી કાકા લોકો અને સૈયદો આવ્યા તેઓએ અમદાવાદના મરેઠા સુબા આગળ ફરિઆદ કરી. તે સુબાએ વાદી પ્રતિવાદીઓને પુને મોકલી દીધા. ત્યાં ખરા સૈયદોએ દિલ્હીથી મેજર મંગાવીને સાબીત કરી આપ્યું કે, આકલમીઆં સિંધીવંશના છે; સૈયદ વંશના નથી. તેથી પુણાની સરકારે આકલમીઆં કનેથી પચીસ હજાર રૂપીઆનો મચરકો લખાવી લીધો અને જગ્યા, કાકાને તથા ખરા સૈયદોને સોંપી.

પછી આકલમીઆંના વંશના અમદાવાદ તથા ખંભાતમાં રહ્યા. આકલમીઆંના ફાજલ તેના સરીફ, તેના બડામીઆં, તેના પુત્ર બાકરઅલી થયા, તેના દત પુત્ર હુસેનમીઆં હાલ હયાત છે, તેઓને પીરાણામાં જુદી જગ્યા બાંધવાની ઘણી આતુરતા હતી; પણ જગ્યા મળતી નહોતી. એવામાં અમદાવાદનો એક તરગાળો કે જેની ચોથી પેઢીએ હાલ મોતી નાયક છે તે તરગાળે બે ત્રણ વર્ષ સુધી મોજે જરમથામાં ભવાઇ કરીને કોઇ પાસેથી એક પૈસો લીધો નહિં પછી ત્યાંના પાટીદારોએ કંઇ આપવાનું કહ્યું ત્યારે નાયકે કહ્યું કે, મને તો એક ખેતર પસાયતું આપો તો લઉં. પછી "કરપટીઉ" નામે ખેતર જેમાં કબરો ઘલાતી હતી તે ખેતર નાયકને આપ્યું તે ખેતર તેની પાસેથી શરીફ મીઆએ રોઝો બંધાવા સારૂ વેચાતું લીધું; પણ પેશ્વા સરકારનો હુકમ એવો હતો કે, તેઓએ ત્યાં જવું નહી અને ત્યાં જગ્યા બાંધવી નહિ તેથી તેઓ રોઝો બંધાવી શકતા નહોતા. પછી અંગ્રેજ સરકારનો અમલ થયા બાદ સંવત ૧૮૮૮માં તે ખેતરમાં બાકરઅલીને દફનાવીને તે ઉપર રોઝો બાંધ્યો તેમના પણ કેટલાએક સેવક છે ને પાંચ હજાર રૂપીઆની પેદાયસ છે અને તે સેવકોના પૈસાથીજ તે રોઝો બંધાયો હતો તેણે હવેલીઓ વિગેરે ચણાવીને રૂ. ૮૦૦૦ નું કરજ કરયું હતું; માટે સેવકોએ તે જગ્યા કબજે કરીને દેવું પતાવ્યું અને હુસેન મીઆને દરશાલ આશરે રૂપીઆ પાંચસોની જીવાઇ બાંધી આપી અને જગ્યા ઉપર એક કણબી કાકો બેસાડયો, એ વાત આજથી આશરે પચીશ વર્ષ ઉપર બની હતી.

પીરાણામાં ઉપર પ્રમાણે પાંચ ગાદીઓ છે અને તેઓના સેવકો જુદા છે. તે નીચે લખેલા નામથી ઓળખાય છે.

૧ ઇમામશાહની ગાદીને માનનારા " ઇમામશાહી "

૨ સુરાભાઇની ગાદીને માનનારા " પાંચીઆ "

૩ બાલા મહમદશાહની ગાદીને માનનારા " સાતીઆશેખ "

કાકાભાઈ કારભારીઓ થઇને માલેક થયા તેમાં પાંચ કારભારીઓએ કામ ઉઠાવી લીધું તે " પાંચીઆ " અને આઠે લીધું તે " આઠીઆ " ઇત્યાદિ.

૪ બાકરઅલીની ગાદીને માને છે તેઓ " આઠીઆ " કહેવાય છે.

૫ નુરશાહનો રોઝો છે તેને અમદાવાદના નુરશાઈ મુમના માનેછે તેનું પીરાણામાં કારખાનું નથી, ફક્ત કાકા શીરા મુરાદ સહકુટંબ પીરાણામાં રહે છે. તે ખેતીનો ધંધો કરે છે. અને રોઝામાં દીવાબતી કરે છે. દીવાબતીનું ખર્ચ નુરશાઇ મુમના આપે છે.

૧ ઇમામશાહના સેવકો સુરતમાં તથા સુરત જીલ્લામાં ખાનદેશમાં, બુરાનપુર વિગેરેમાં, કચ્છમાં, ભાવનગર, વડોદરે, ખંભાત, ચરોતર તથા અમદાવાદમાં છે

૨ સુરાભાઇની ગાદીના સેવકો પાટણ પ્રગણામાં બાલીસણ ગામમાં રબારી છે અને શીહોરમાં સોની છે. કચ્છ માંડવીમાં સોની તથા કંસારા લોકો છે તથા મુંબાઇમાં પણ સોની છે.

૩ બાલા મહમદશાહના સેવકો વસો તથા પેટલાદ, ખંભાત, નડીઆદ અને બોરસદમાં તથા અમદાવાદમાં શેખ લોકો છે.

૪ બાકરઅલીના સેવકો સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ મહીકાંઠા અને કાઠીઆવાડમાં કાછીઆ, કણબી, કોળી, સોની તથા સુતાર લોકો છે.

સૌથી વધારે સેવકો ઇમામશાહના છે. મોટાં મોટાં ગામોમાં તેમના ધર્મની જગ્યાઓ છે. કાકા લોકો ત્યાં ફરવા જઇને ઉતારો કરે છે, દરરોજ તે ગામના સેવકો ભેગા થઇ ઇમામશાહની પ્રાર્થના કરે છે તે જગ્યાનું નામ " ખાનુ " અથવા " પોશાળ " કહેવાય

છે. અમદાવાદમાં જમાલપરામાં કાજીઆશેરી આગળ હળદરીઆની પોળમાં ઇમામશાહનું ખાનું છે અમદાવાદમાં ઇમામશાહના સેવકો બસો આશરે છે.

હી૦ સન ૭૪૦ માં ઇમામશાહનો જન્મ ઇરાનમાં થયો. પછી મક્કે થઇને પ્રથમ કોચરબપાલડીમાં આવ્યા. પછી જરમથે આવ્યા તે હીજરી સન ૮૧૫ રમજાન મહિનાની તારીખ પચીશમીએ પડદે થયા એટલે ગુજરયા " (પેલાં બતાવેલાં વર્ષો અને આ વર્ષોમાં અંતર આવે છે.)

ઇમામશાહનો ચમત્કાર.

ઇમામશાહની હયાતીમાં એક સમય ગુજરાતના હિંદુઓનો સંઘ કાશીએ જવા સારૂ મળીને જરમથે મુકામ કર્યો. તેમાંના લોકો ઇમામશાહનાં દર્શન કરવા ગયા, ઇમામશાહે પુછ્યું કે તમે સો કયાં જાઓ છો. તેઓએ કહ્યું કે, અમે કાશીની યાત્રાએ જઇએ છીએ. ઇમામશાહે કહ્યું કે, તમારૂં મન સાબીત હશે તો તમને કાશીની યાત્રા અહીંજ થશે. પછી રાત્રિએ સુઇ રહ્યા અને સવારે ઉઠે ત્યાં કાશી દીઠી, ગંગાજીમાં સૌ નાહ્યા. અને દેવદર્શન કર્યા અને કાશીની હુંડી વટાવીને નાણાં લઇ કાશીના બ્રાહ્મણો જમાડયા. પછી રાત્રીએ સુઇ રહ્યા અને બીજે દહાડે સવારમાં ઉઠયા ત્યારે ફક્ત પીરાણાની જગ્યા દીઠી.

પછી ઇમામશાહને ગુરૂ કર્યા અને રજા માગી ત્યારે ઇમામશાહે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, તમે આ જનોઇઓ કાઢી નાંખો અને અમારા નામની નવી જનોઇઓ પહેરો. પછી તેમ કર્યું તેથી ત્યાં સવામણ જનોઇઓ ઉતરી હતી.

ઇમામશાહ હક થયા પછી જ્યારે આકલમીઆંએ આવીને જગ્યા દબાવી ત્યારે ઇમામશાહના દીકરાના દીકરા અશરફશાહ દિલ્હી

ફરીઆદ કરવા ગયા હતા. એ અશરફશાહનો રોઝો ધોળકામાં લાકડાંકુઇ આગળ છે. પાદશાહે કહ્યું કે, આકલમીઆં કહે છે કે, અમે ઇમામશાહની ઓલાદના છીએ અને તમે પણ એમ કહો છો; માટે તમારી કાંઈ પીરાઇ બતાવો તો અમે માનીએ. વળી કહ્યુ કે, લોઢાનો તવો તપાવીએ તે ઉપર રહીને જો નિમાજ પડો તો તમને તે જગ્યાની સનદ આપીએ. એ વાત તેમણે કબુલ કરીને જુમારાતનો ઠરાવ રાખ્યો. પછી પાદશાહ સાથે નિમાજ પડવા ગયા તે જે વખતે પોતે નમ્યા એટલે મસજીદના બે ટોડા નમ્યા અને પોતે ઉભા થયા એટલે ટોડા પણ પાછા ટટાર થયા તે જોઇને પાદશાહ અચરત પામ્યો અને પીરાણાની પીશતાળીશ વીઘા જમીનનો પરવાનો કરી આપ્યો તથા તે જગ્યાની માલેકી લખાવી આપી.

હાલ ઇમામશાહની માનતા ચાલે છે. લોઢાંની બેડી તુટે છે; મતલબ કે કોઇને માથે તહોમત આવ્યું હોય તે ધણી લોઢાના વાળાની બેડીઓ પહેરીને કબર આગળ જાય એટલે તે જો સાચો હોય તો બેડી એકદમ તુટી પડે છે તેથી લોકોને ભરોંસો આવે છે કે, તે માણસ નીરઅપરાધી છે.

ધર્મ વિષે.

કોઇ કાકા ફારસી ભણતા નથી. નિમાજ પડતા નથી; પણ કાકાનાં મુડદાંને ડાટે છે તે ઉપર કબર કરે છે. ઇમામશાહે શિક્ષાપત્રી ગુજરાતી ગદ્યમાં લખી છે. " શિવોહં શિવોહં " એમ ભજન કરે છે. ઘણું કરીને વેદાંત મતને માને છે. ઇમામશાહને ફકત ગુરૂ માને છે, કેટલાક ભોળા સેવકો ઇમામશાહનું ભજન કરે છે, " ઇમામ દેવળાસ " એવો જપ પણ કરે છે. બાર મહિનાની બાર બીજોના અપવાસ સૌ સેવકો કરે છે તથા દર ગુરૂવારે અપવાસ કરે છે, રોજા મહીનામાં રોજા કરે છે, મહોરમમાં કંઇ કરતા નથી; સેવકો કરે છે.

સેવકો સૌ સૌની ન્યાતમાં છે તે ન્યાત બહાર રહયા નથી. મુડદું બાળે છે અને બ્રાહ્મણ પાસે લગ્નક્રિયા કરાવે છે. કણબીના

મુમનાઓ મુડદું ઠાઠડીમાં બાંધીને લઇ જઇને દાટે છે. અને બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા વગર લગ્ન ક્રિયા એવી રીતે કરે છે કે ઇમામશાહની ગાદી આગળ વરકન્યાને લઇ જઇને લગ્ન કબુલ કરાવે છે એટલે બસ, જેમ બીજા હિંદુઓ મુડદાંનાં હાડકાં ગંગાજીએ લઇ જાય છે તેમ પીરાણાના હિંદુ સેવકો કેટલાક મુડદાંનાં હાડકાં લઇ જઇને પીરાણાની જગ્યામાં દાટીને તે ઉપર નાની કબર કરે છે; તે ઉપરથી લોકો વાતો કરે છે કે, ગુજરાતમાંના પીરાણાના સેવકો મુડદાંની ટચલી આંગળી કાપીને ઘરમાં દાટે છે અને તે ઉપર નાની કબર કરાવે છે અને તે વાત ગુપ્ત રાખે છે; પણ એ વાત આ બીના લખાવનાર ગ્રહસ્થ ના પાડે છે.

પોતપોતાની ન્યાતના ચાલ તથા હિંદુઓના તહેવાર હિંદુ સેવકો કરે છે. ગીતા, સુંદરવિલાસ, અખેગીતા વિગેરે વાંચે છે, સુન્નત કરાવતા નથી, દાઢી રાખતા નથી, ચોટી રાખે છે અને કેટલાએક તો હિંદુના દેવોને માને છે, કોઇની બાધડી, છોકરા વૈષ્ણવની કંઠી બાંધે છે.

પીર ઇમામશાહે પોતાના શિષ્યોને પીર સદરદીન અને કબીરદીનના મત પ્રમાણે બોધ કરેલ છે; પણ તેણે શિષ્યોને સ્વતંત્ર પોતાના કબજામાં રાખવા સારૂ નિકલંકી અવતાર ઉપર પડદો નાંખી દીધો અને ફરી માતા પંથના મતમાં ભેળાસેળ કરી નિકલંકી અવતાર આવવાનાં ચિન્હ બતાવ્યાં તેમાં અગત્યની વાત એ હતી કે, જ્યારે નિકલંકી અથવા મેદી હિંદમાં આવશે ત્યારે પીરાણાનો રોઝો સોનાનો થઇ જશે અને નિકલંક જોડે પીર ઇમામદીન તખ્તનશીન થઇ લોકોના ઇનસાફ કરશે,

મોમન ચીંતામણીના પાઠ.

જ્યારે જંબુદીપ નગરીમાં શાહ દેશે પાય.
ત્યારે ગુર ઇમામશાનો રોઝો સોનાનો થાય, ૮

ત્યારે ગુર ઇમામશા, બેસે શાહજીને પાસ.
ત્યારે સાચા મુનીવરની થાશે ગઢીમ. ૯

પીર ઇમામશાહે પોતાના શીષ્યોને એવી પણ સંમજ આપી હતી કે, હાલ હું તમારો ગુરૂ છું અને મહમદશાહ ઇશ્વરનો અવતાર છે.

પીર ઇમામશાહના પુત્ર મહમદશાહ જેને નરમહમદશાહ પણ કહે છે (નર એટલે ઇશ્વર) તેણે કહેલી વાણીમાં "સતવેણી" નામનું ગ્નાન શ્રેષ્ટ છે. એ ગ્નાનમાં વૈરાગ્ય અને ગ્નાન નિરૂપણ કર્યુ છે.

——o——

પાઠ.

જોઇ વેલોવે આપકું, નેહકી રવાઇ ડાલ,
જુઠી છાશ દુર કરો, તો મસકા દેખો જામ. ૧

સતવેણીના ગ્નાનમાં અવતારની કોઇ જગ્યોએ પિછાન આપી નથી તેમ દશોંદનો પણ બોધ કર્યો નથી; પણ તેથી વિરૂદ્ધ પૈસાના લાલચુને માટે ટીકા કરી છે.

પાઠ.

વલી મુસાયક જે કહલાવે, દોકડે ધમડે પર જીવ લાવે,
સુધા કાફર ઉસકું જાણો, સેતાનરૂપ તમે દેખ પિછાણો.

આ સતવેણી નરમહમદશાહે સિંધના ખોજાઓને ભેટ મોકલી તે તેઓએ આગા ઇસલામશાહના શાહજાદા અબ્દ સલુમને બતાવી તેમણે નરમહમદશાહને ન્યાત બહાર મુકવાનો તાલીકો મોકલ્યો: પણ ઇસલામશાહના જુદા મુરીદ હતા તેથી તેને કંઇ અસર થઇ નહિં.

પીરાણાની દરગાહની વરસદારી કચ્છના માનકુવા ગામના લવા કણબીના હાથમાં છે. એનો વડીલ વાલો વેલાણી શીકરામાં રહેતો હતો તે ત્યાંના આશીઆની અડચણને લીધે માનકુવામાં રહ્યો. વાલાનો જેપાલ, તેનો માવજી, માવજીનો હીરો અને હીરાનો લવો એમ તેની વંશાવળી છે.

પીર ઇમામશાહના કુટુંબીઓ.

પીર ઇમામશાહની વફાત પછી તેની ધરવાળી બીબીએ ખેતા-મુખીને મોકલી પીર રહેમતુલાશાહના વંશના સૈયદને ઉંચમાંથી બોલા-વીને પોતાની શાહજાદી વેરે લગ્ન કરી દીધાં. તેના દાયજામાં ખેતા મુખી સમેત મુરીદોની બસો પાધડી આપી. એ સૈયદ અમદાવાદની ઇશાન્ય ખુણા તરફ સુમારે વીસ કોસના અંતરમાં કડી ગામ છે ત્યાં રહ્યો. એના વંશના સૈયદો કડીવાળ કહેવાય છે.

પીર રહેમતુલાશાહના વંશજોએ પોતાના મુરીદોના મનનું સુકાન ફેરવી કેક તરફ મરડી દીધું એટલે કેકમાં તેમને ઇશ્વિરી અવતાર બતા-વ્યો અને મુરીદોની દશોંદની ઉપજની ઝોળી કેકના આગાખાનને મો-કલવાનું જારી કર્યું અને પોતે પેઢી દર પેઢી પીરતનની ગાદી પસંદ કરી.

પીર મુસાક શાહ.

આગાશાહ નિઝાર (બીજા) ના સમયમાં પીર રહેમતુલાશાહના વંશમાંથી પીરતનનો ગાદીવાન પીર મુસાકશાહ થયો. "હસન" નામ-નો એક તેનો નાનોભાઇ હતો તેની મુસાક સાથે સુલેહ ન રહેવાથી તે આગાખાન પાસે ગયો. મુસાકશાહ દાનના પૈસા ઉચાપત કરે છે એવું આગાખાનને સમજાવ્યું તેથી આગાખાને હસનને પીરતનની ગાદી આપી અને મુસાકશાહને ન્યાત બહાર કહાડવા હુકમ મોકલ્યો આ હુકમ આવવાથી મુરીદોમાં તડ પડયાં. કેટલાક લોકોએ એ હુકમ માન્ય કર્યો અને ઘણા સામે થયા. માનનારા હસનપીર સાથે રહ્યા અને ન માનનારા મુસાકશાહના સાથી થયા.

મુસાકશાહે દશોંદનો કાયદો રદ કરી મુરીદો ઉપર વાર્ષિક પાઘ-ડીનો એક રૂપીઓ પોતાને અને પોતાના વંશ માટે લેવા ગોઠવણ

ફરી. મુસાફશાહના શિષ્યો નવા ધર્મી કહેવાયા અને હસનપીરના હાથમાં જે રહ્યા તે જુના ધર્મી કહેવાયા.

મુસાફશાહનો રોઝો અમદાવાદમાં દિલ્હી દરવાજાની પુર્વ બાજુ છે તેના ઉપર એ પંથના લોકોમાંથી મુજાવર બેસે છે. એના વંશમાં સૈયદ હસનઅલી હતો તે ગુજરી ગયો. તેના દીકરા પાલનપુરમાં છે તેને પાઘડીની લાગત મળે છે અને દરગાહનું ખર્ચ પણ શિષ્યો આપે છે.

મુસાફશાહના શિષ્યોમાંથી સુમારે દોઢસો પાઘડી સંવત ૧૮૫૦ ની લગભગમાં સુન્ની થઇ ગયા તેઓ વાંકાનેર પ્રગણામાં છે. બાકીના સુમારે અઢારસો પાઘડી મુસાફશાહના મુરીદ કહેવાય છે તે પાલનપુર જીલ્લામાં વસે છે અને થોડાક મુંબઇમાં રેકડા હાંકે છે. તેઓ મામાદેવી પાસે રહે છે અને મુમના કહેવાય છે.

આ લોકોનો પહેરવેશ ગુજરાતી ખેડુ જેવો છે તેઓ દાઢી રાખે છે, સુન્નત બેસે છે, સાદીગમીની ક્રિયા તેમના સુન્ની મુલ્લાં કરે છે, તે રોજા રાખે છે, નિમાજ થોડા પડે છે, મહોરમમાં ઇમામની ગમગીનીના મીજલસો કરે છે, પીરોના ગ્નાનો તેની પાસે છે; પણ તેઓ ઘટપાટની ક્રિયા કરતા નથી.

Hasan Pir

હસન પીર.

હસનપીરે પોતાના મુરીદ ગુજરાતમાંથી કહાડી જુનાગઢ તાબામાં "થાણાપીપળી" નામના ગામમાં રાખ્યા. તે હાલ ત્રણસો ચારસો પાઘડી છે. તેઓ પહેરવેશ અને રીતભાતમાં મુસાફશાહીઓ જેવા છે: પણ તેઓ આગાખાનને માને છે. મુસાફશાહને નથી માનતા. હસન પીર ખોજા લોકોમાં પણ ફરતા હતા અને દુવાનો બાપ ઉઘરાવતા. એ પીરે એક વખત જુનાગઢ તાબેના ગરોદ ગામની પાસે બાદલ નદીના કિનારા ઉપર તંબુ નાંખી મુકામ કર્યો હતો તે ઉપર એકાએક નદીનું પુર આવ્યું તેમાં તે રસાલા સમેત તણાઇ ગયા; પણ એ

પીરની લાશ રબારી અને ગોડીઆ લોકોને બાદલમાંથી મળી હતી તે તેઓએ ગણોદની આથમણુ તરફ દફનાવી એક કબર બાંધી. મુમના અને ખોજાઓએ તે ઉપર સંવત ૧૭૭૪ ની સાલમાં રોઝો બાંધ્યો. ત્યાં દરવર્ષ ભાદરવા વદી ત્રીજથી મેળો ભરાય છે તે આસુ સુદી બીજ સુધી ટકે છે. મેદીની રોશની પહેલે રોજ રબારી લોક કરે છે, બીજે રોજ મુમના કરે છે અને તે પછી રોશનીનું ખર્ચ ખોજા લોકો આપે છે.

હસનપીરની દરગાહ ઉપર ગોડીઆ મુજાવર બેસે છે તેઓ દરગાહની પેદાયશમાંથી ચોથો હિસ્સો આગાખાનને માટે કહાડી ત્રણ હિસ્સા પોતે લે છે. મેળામાં લોઢાંની બેડી પેહેરાવાની લોકો માનતા કરે છે. ઘણું કરી ઓરતો બેડી પહેરે છે. તેઓ બાદલ નદીમાં નહાય છે. બેડી પહેરીને ચાલતાં બે ત્રણ કદમ ભરે છે એટલે બેડી તુટી પડે છે. જેની બેડી વહેલી તુટે તે ધર્મી માણસ કહેવાય. એ બેડીઓ ઘડનાર લોહારનું એકજ કુટુંબ હોય છે. કચ્છના મુંદ્રા ગામમાં હસન પીરનું આસતાનું છે; ત્યાં પણ એવીજ રીતે બેડીઓ તુટે છે. એ પીરના બિદડા, નાગલપર, વિંઝાણ અને રેહા ગામમાં આસતાનાં છે; ત્યાં બેડી પહેરવાનો રીવાજ પડયો નથી. છેલ્લા રેહા ગામમાં આસતાનાંનો મુજાવર માવજી ખોજે હતો તે વીશેક વર્ષ ઉપર ગુજરી ગયો. તે સખ્સ હસનપીર અને આગાખાનનો વારસો લેતો હતો અને શ્રીકૃષ્ણની પેઠે રાસ લીલા કરતો. ભોળા લોકો આ બેહુદ માણસના પગ ધોઇ તે પાણી પીતા.

પીર ગુલામ અલીશાહ.

કડીવાળ સૈયદો પૈકી તેઓ મુમના લોકોના પીર હતા તે શિષ્યો પાસેથી દશોંદ ઉઘરાવી આગાખાનને મોકલતા. ખોજા લોકોમાં તે એનો સારો વગ હતો તેથી ત્રણ વર્ષે ખોજાની જમાયતોમાં તે ફેરો કરતા. ખોજા લોકો તેમને દુવાના નામથી કંઇ રકમ રોકડી આપતા અને રશાલાનું ખર્ચ પણ આપતા. કચ્છની દુવાની રકમ શુમારે પાંચ સાત હજારની થતી હતી.

એ પીર ભગવાં કપડાં પહેરતા. વેદાંત મતનો બોધ કરતા માંસ ખાવાનો તેમણે ત્યાગ કર્યો હતો તેથી હિંદુ લોકો પણ તેમને બહુ માન આપતા હતા. એ પીરને કચ્છ પ્રાંતનું કેરા ગામ પસંદ પડયું હતું તેથી તેમાં તે ઘણો વખત ગુજારતા. એ ગામની દક્ષિણે એક ટેકરા ઉપર એ પીરે પંજતનનું આસતાન બનાવ્યું હતું; ત્યાં બેઠક કરતા, ઘરડા લોકો કહે છે કે, એ ટેકરા ઉપર ભુત અને જીન વસતા હતા તે એ પીરે કહાડી મુકયા.

પીર ગુલામ અલીશાહે ઘણાં જ્ઞાન જોડયાં છે તેમાં "મનહર" નામનુ જ્ઞાન સૌથી શ્રેષ્ટ છે એ જ્ઞાન દોહરા ચોપાઇના આકારમાં રચ્યાં છે તેમાં વેદાંતનો બોધ કર્યો છે.

દોહરા—રંગ રંગાવો દેહમાં, કાએ ફરો વનવાસ;
ઘટમાં તીરથ સાધીએ તો, પીયુજી અપને પાસ.

અર્થ—અલ્લા દેહમાંજ છે તેનું ધ્યાન કરો, વનમાં તપસ્યા કરવા જવાની જરૂર નથી, દેહમાં તીર્થ છે તેની સાધના કરો તો પ્રીતમ પાસેજ છે.

ચોપાઇ—કનક કુંડળ જળ લહેરી જેમ, બ્રહ્મ માંહે બ્રહ્માંડજ તેમ.

અર્થ—સોનું અને કુંડળ એટલે દાગીના અને પાણી તથા તેની લહેરો તેમ બ્રહ્મ અને બ્રહ્માંડ સમજવાં એટલે "પિંડ તે બ્રહ્માંડ"

આ પીર સંવત ૧૮૫૩ ની શાલમાં સિધના કરાંચી ગામમાં ગુજરી ગયા એની વસીઅત મુજબ એની લાશ કેરા ગામમાં લાવી તેમના પસંદ કરેલા ટેકરા ઉપર દફનાવી. તે ઉપર ખોજા લોકોએ મોટો રોઝો બંધાવ્યો તે ઉંચાણનાં હોવાથી ભારે દીપે છે. દરવર્ષે ત્યાં ચૈત્ર સુદી અગીઆરશથી તે વદી એકમ સુધી ખોજા લોકોનો મેળો ભરાય છે; ત્યાં બીજા વરણના લોકો પણ ઘણા આવે છે.

પીર ગુલામઅલીશાહની ઘરવાળી બીબી અઝન બીબી પણ ભગવાં વસ્ત્ર પહેરતાં અને કથા વાંચતાં, બ્રહ્મજ્ઞાનનો લોકોને બોધ કરતાં ખોજા લોકો તેમજ હિંદુ લોકોનું તેમણે ઘણું સરસ માન મેળવ્યું

હતું. એ બીબીની કબર પીરની કબરની જોડમાં આથમણુ તરફ છે. એમની બનાવેલી વાણી પૈકી એક ભજનનો પાઠ આ જગ્યોએ ટાંકું છું.

ધ્યાનકા તંતા ને ગ્યાનકા તુંબા,
ગુરગત ભીડ લગાઇ;
અનહદ જંત્રી અહોનીશ બાજે,
શો સુરતી ગગન સમાઇ;
સાધુ જંત્રી પ્રેમકી વાગી.
હાંરે જાકી સુરતા સુન ધુન ગાજે;
સાધુ જંત્રી પ્રેમકી વાગી.

પીર ગુલામ અલીશાહનો શાહજાદો "અકબર શાહ" નામનો હતો તેની વફાત દરીઆમાં થઇ કહેવાય છે એનું આસતાન પીર ગુલામ અલીશાહના રોઝાની દક્ષિણ બાજુના પડથાર ઉપર છે. એ પીરની શાહજાદી બીબીસાહેબની વફાત સિંધના જેલ ગામમાં થવાથી ત્યાં પીર તાજદીનની દરગાના કિલાની અંદર સ્ત્રીઓના ખાનામાં દફનાવી છે.

પીર ગુલામઅલીશાહની દરગાહ નીચે થોડો ગરાસ છે. તેની અને શિષ્યોમાંથી જે આમદાની થાય છે તેમાંથી જાતિભેદ રાખ્યા વિના ભિખારીઓને સરખી રીતે દોઢશેર અન્ન અને ત્રાંબીઓ રોકડો મુરત પ્રત્યે સદાવ્રત આપવામાં આવે છે.

પીર મહમદશાહ.

પીર ગુલામઅલીશાહ પછી સુમના લોકોની પીરતનનું કામ આગા ખલીલલાઅલીએ મહમદશાહને સોંપ્યું હતું. એ પીર પણ મના લોકો પાસેથી દશોંદના પઇસા ઉઘરાવી આગાખાનને મોકલત.. દુવાની બાબતમાં તે ગુલામઅલીશાહ પ્રમાણેજ ખોજા લોકોમાં તેનો વહીવટ હતો.

પીર મહમદશાહ, મુસાફરીમાં ઘોડા, ઉંટ, વહેલ, ડંકા નિશાન અને ઘડીઆળ વીગેરે મોટો રસાલો અને દમાક રાખતા, ચાકર નોકર તેની જોડે ઘણા રહેતા. તેના મુકામ આગળ ગરીબો માટે ખાણાંની ડેગ ચડતી. ડેગ તઇયાર થતી ત્યારે એક માણસ "ભત ? ભત ?" એ શબ્દો ઘણા જોરથી પુકારતો, તે સાંભળી જે કોઇ આવતું તેને ખાણું મળતું. ટુંકામાં કહીએ તો એણે જે રીતી રાખી હતી તે અમીરને છાજે એવી હતી. જમાદાર ફતેહમહમદ કેરા ગામ ઉપર ફોજ લઇ આવ્યો અને ઇદગાહના ટેકરા ઉપર મોરચો માંડયો ત્યારે કેરાના જાડેજાઓ અને જમાદાર વચ્ચે સંધી કરનાર એ પીર હતો.

પીર મહમદશાહનો મત બીજા પીરોની રીતે બ્રહ્માજ્ઞાની હતો. એ પીર ભુતાદિ વહેમોને માનતો નહતો. ઘરડા લોકો એવી વાત કરે છે કે એ પીરના એક નોકરને દુધ લેવા જતાં રસ્તામાં એક ભુત નડતું. આ વાત પીર આગળ જાહેર થતાં એક દહાડે પીરે તેને હુકમ કર્યો કે, ડેગના તગીઆની મેષ હાથ ઉપર લગાવી આજ તારે જવું. અને ભુતનો મેળાપ થતાં તેના મ્હોં ઉપર મેસ લગાડવો એટલે ભુત નાસી જશે. નોકરે તે પ્રમાણે કીધું અને પીરના કહેવા પ્રમાણે બન્યું. નોકર જ્યારે પાછો આવી હકીકત જાહેર કરી ત્યારે પીરે તેને એક આરસી આપી અને તેમાં જોવા કહ્યું. નોકરને પોતાનું મ્હોં કાળું થએલું જોવામાં આવ્યુ, તે બિચારો અચરતીમાં પડયો. પીરે તેને સમજ આપી કે, માણસની ભ્રમણાં તેજ ભુત છે બીજી ભુતાદિ કંઇ વસ્તુ નથી.

પીર મહમદશાહનાં બનાવેલાં ઘણાં જ્ઞાનો છે તે પૈકી એક જ્ઞાન જેમાં મૌલાના આગાખાનનો શ્રી કૃષ્ણ સાથે મુકાબલો કીધો છે તે જાણવા યોગ્ય છે; માટે તે જ્ઞાનનાં થોડા પાઠ હું આ જગ્યાએ બતાવું છું.

પાઠ.

જીરે કૃષ્ણ પહેરત પીતાંબર ધોતી,
જીરે અજદળમે કબાને ટોપી. ૧

જીરે કૃષ્ણ ચાલતાં તે ટીલડી કાઢી,
જીરે અજકળમેં વધારી દાઢી. ૨

પીર મહમદશાહે સંવત ૧૮૬૯ ના મહા વદી અમાવાસ્યાને દીવસ મુંબઇમાં વફાત કીધી. તેને મુંબઇના ખોજાના કબ્રસ્તાનમાં દફન કરી તે ઉપર ખોજાઓએ એક સુંદર રોઝો બાંધ્યો છે; ત્યાં દર વર્ષે માહા સુદ અગીઆરસથી સુદ પુનેમ સુધી મેળો ભરાય છે. કેરા ગામમાં પીર ગુલામઅલીશાહના ટેકરા નીચે મહમદશાહની જગ્યા છે અને નાનો રોઝો છે. એ જગ્યાને મહમદશાહની હવેલી કહે છે. કેરાના ખોજાઓને ન્યાત ખર્ચ કરવુ હોય તો એમાં કરે છે.

શાહ બુરાનદીન.

બુરાનદીન મુમના લોકોનો સૌથી છેલ્લો પીર અથવા વકીલ થઇ ગયો, એને બુલાકીમીયાં પણ કહે છે. એને બે બીબીઓમાંથી બે દીકરીઓ થઇ; દીકરો નહોતો. એ પીર મહુવા ગામમાં ગુજરી ગયા. તેને તે ગામના તળાવ ઉપર દફન કરી ખોજા લોકોએ રોઝો બાંધ્યો છે. આ બનાવ બન્યા પછી કડીવાળ સૈયદોને મુમના લોકોની પીરતનનું કામ સોંપવાનું મોકુફ થયું હતું.

પીર તાજદીન.

પીર તાજદીનને ખોજા લોકોના તિરસ્કારથી આપઘાત કરવો પડયો તે વાત પીર ઇમામશાહે આગાખાનની ભેટ લઇ વળતાં સાંભળી હતી અને તેથી તે ખોજા લોકોથી તદ્દન ના ઉમેદ થઇ ગુજરાત તરફ ગયા એ વાત ઇમામશાહના વૃત્તાંતમાં આવી છે; પણ એ બનાવ શી રીતે બન્યો તે હકીકત હવે લખું છું.

પીર તાજદીનને તેના બાપે સિંધનો કારભાર સોંપ્યો હતો તે દશોંદના પૈસા ઉઘરાવી તેમના વડીલની રીત પ્રમાણે આગાખાનને પહોંચાડતો હતો, આ કામમાં હજી તેણે બે વર્ષ પુરાં કર્યાં ન હતાં

એટલામાં તો દાનના પૈસા ઉચાપત કરવાનો ખોજા લોકોએ તેના ઉપર આરોપ મુક્યો અને તેનું અપમાન કર્યું જેથી તેને આપઘાત કરવો પડયો.

પીર તાજદીનનું બીજુ હિંદુસાઇ નામ પ્રહલાદ હતું તેથી તેના વંશજો પેરાજ પોત્રા કહેવાય છે. તેઓ સોઢા લોકો સાથે વસે છે. તેઓ કહે છે કે, પીર તાજદીન સોઢી પરણ્યા હતા તેના વંશમાંથી તે લોકો છે. ખોજા જુદી રીતે બોલે છે. તેઓ એમ કહે છે કે, સોઢી પીરના રૂપ ઉપર મોહીત થઇ હતી તેને પીરે પેરામણુ આપ્યું તે પહેરવાથી તેને હમેલ રહ્યો. આ પેરાજપોત્રા પીર તાજદીનની દરગાહ ઉપર બેસતા અને ચાંદની પેદાયશ ખાતા. પહેલાં ઉપજ થોડી હતી. તે જ્યારે વધી ત્યારે ખોજાઓએ એ પીરની દરગાહમાં ખાતું બંધાવ્યું તેમાં માનતા વિગેરેની ઉપજ લેવા માંડી; તો પણ ચડતર પેરાજપોત્રા લેતા હતા. પેરાજપોત્રો ખાલકદનો સંવત ૧૯૧૫ ની સાલમાં ગુજરી ગયો, તે પછી એ દરગાહ ઉપર પેરાજપોત્રો કોઇ જણાતો નથી.

ખોજા લોકો એમ પણ કહે છે કે, પીર તાજદીનની વફાત તો પંજાબના ઉંચ શેહેરમાં થઇ હતી. સિંધમાં તેની લાશ ખાટ ઉપર આકાશ માર્ગે આવી. એ ખાટના ચાર પાયા ને ચાર ગુલામડી વળગેલી હતી તેમાંથી ત્રણુનાં ઇમાન કાયમ ન રહેવાથી રસ્તામાં પડી ગઇ. બાકી એક ખાટની સાથે જાુણ ગામમાં પહોંચી તેને દરગાહની આથમણી બાજુએ દાટી છે એને "દાઇ દાદલી" કહે છે. પીર તાજદીન શિષ્યોના અવિશ્વાસથી નાખુશ થયો હતો એ વાત તેના બનાવેલાં એક જ્ઞાનમાંથી પણ સમજાય છે.

જ્ઞાન.

દહી ગુર વાંચા હેજે થર નહીં રેણાં,
તિનસાણુ કહેણાં ન કીજે—હો જીરે ભાઇ. ૧

જ્ઞાનને રીજન, ગુરજે વાયકે ન પુરા,
ક્યા કરણાં ઇનકા જીણાં—હો જીરે ભાઇ, ૨

વરણુ છત્રીશ, બેતાળીશ ભાષા,
બેડલા કનેન સુણીન—હો જીરે ભાઇ. ૩

અંધલેકુ નજર ચંદ ન આવે,
કેણું સોઇ નપતીન—હો જીરે ભાઇ. ૪

નેસ અંધારી ગુર ચાંદડા હુઆ,
જોત આયે ગુર ડીઆ—હો જીરે ભાઇ. ૫

હીણી વખરી વણુજ ન કીજે,
કીઆ લીજે કયાં દીજે—હો જીરે ભાઇ. ૬

માણેક છોડે કંચ વણુજન,
તિનસેં વણુજ ન કીજે—હો જીરે ભાઇ. ૭

ધર સર વંચાઇયું શા તખત બેઠો,
વારે કેરો પુરૂખ એરો—હો જીરે ભાઇ. ૮

ભણે તાજદીન ગતીઉં ઉમાયો,
૨ળ સયા સુમન લેશે—હો જીરે ભાઇ.

પીર દાદુ.

પીર સદરદીનના વંશની પીરતન ખતમ થઇ. પીર તાજદીનની વફાત પછી કપુરા જોડે થોડાક સિંધી ખોજા દશોંદની ઝોળી કેકમાં લઇ ગયા. આ સમયમાં આગા અબ્દસલુમની વારી હતી તેની આગળ બધી હકીકત જાહેર કરી. આગાખાને આ ખોજાઓને એક નસીહતની કિતાબ લખી આપી એને " પંદીઆદ જવાં મરદી " કહે છે. આગાખાંને ફરમાવ્યું કે, આ કિતાબ તમારો પીર છે, એમાં લખેલી નસીહતો પ્રમાણે તમારે વર્તવું. ખોજા લોકોએ એ કિતાબને પીર ગણી એનું નામ પીરોની ટીપમાં દાખલ કર્યું.

આ કિતાબ ફારસી હરફોની મેં જોઇ નથી; પણ ફારસી જબાનમાં સિંધી હરફથી લખેલી મેં જોઇ છે તેમાં નસીહતો જોડે દશોંદ

આપવાની બહુ તાકીદ કરી છે. એ કિતાબના નમુના દાખલ થોડા ફકરા અહીં બતાવું છું.

ફકરા.

" ખુદા રોઝીમી દેહદ, અઝુન રોઝી દે હિસ્સે ભકુંનીકી યકી આસ્તુને મૌલા મુરતઝાઅલી બરસુન. "

" અગર ઇ હિસ્સેરા ભખુરીદ ઇયકી આતસ શવદ દીગરનેહ હિસ્સે હીઝમમી શવદ ધરાંબા હમે સુઝદ "

" મન પરવરદગારમ ઇવઝે યકીરા સદ હજાર મી દેહમ હુરે કુસૅર મી દેહમ. "

મતલબ કે, ખુદા જે રોજી આપે છે તેના દસ હિસ્સા કરવા તેમાંથી એક હિસ્સો મૌલા મુરતઝાઅલીની દરગાહમાં પહોંચાડવો. આ દશમો હિસ્સો કોઇ ઘરમાં રાખશે તો તે આતસ બનશે અને બીજા નવ હિસ્સા લાકડાં થશે તેથી સર્વ બળી નાશ પામશે. હું ખુદા છું એકના લાખ આપીશ. બેહેસ્તમા હુરો અને હવેલીઓ આપીશ, (જેનું અહંપદ નાશ થાય છે તે " હું ખુદા " કહીશ શકે)

ફકરા.

" અઝસીયહા રોઝે રવા હસ્ત વ ધીગર હાજત નેસ્ત "

મતલબ કે ત્રીશ પૈકી એક રોજો રાખવો રવા છે. બીજા રોજાની કંઇ જરૂર નથી.

આ કિતાબ આપ્યા પછી પીરની ગાદી આગાખાનના ઘરમાં ચાલી. તેથી બોધનું કામ અટક્યું પંજાબના ખોજા સુન્ની થઇ ગયા ને આગાખાનને માનવાનું મોકુફ કર્યું તેથી બાવા હાસમના વંશજ દાદુને આગા ભુદરઅલીએ પોતાની હજુરમાં બોલાવી પીરતનની ખિલાત આપી.

બાવા હાસમનું હિંદુસાઇ નામ હરીચંદ હતું. " ચાકના વિવાહ " નામના ગાનમાં એને બાબો હરી લખેલ છે (હરચંદ હરચંદ બાબો અચે—એ પ૦ૅ જુઓ) બાવા હાસમનો મુસમહમદ,

તેનો અહેરદીન તેને "મોરયો" કહેતા તેનો ખેરદીન તેને ખેરાજ કહેતા, તેનો આસર અથવા જેસર. તેના ત્રણ દીકરા હતા. એક આરાદીન, બીજો જમરૂદીન અને ત્રીજો દાઉદ અથવા દાદુ.

પીર દાદુના પુર્વજોનો સંબંધ નિઝારીઓ જોડે આગા ઇસલામશાહના વખતમાં થએલો જણાય છે. પીર ઇમામશાહના "જિન્નતનામા" માં કહ્યું છે કે, તેની મુલાકાત આગા ઇસલામશાહ જોડે બાવા ગુલમહમદે કરાવી હતી.

જિન્નતનામાના પાઠ.

એજી અવતાર પાત્ર તારે નુરશાનું, બાવો ગુલમહમદ તેની પાસ
તેને ઘેર જઈ કરીને, તાસું કીધી અરદાસ. ૧
સાંભળો સુખી એક વાતડી, અમે ગરીબ અભ્યાગત સાર,
પવિત્ર પાવન સુખીતો થાઇએ, જો દેખાડો શાનો દિદાર; ૨
ત્યારે બાવે ગુલામે નહીં ઓળખ્યા, અને કરેછે અરદાસ;
શાહજી ગરીબ એક આવ્યો, તેને છે દિદાર જોવાની આસ; ૩

આ જ્ઞાનમાં નુરશાહનું નામ છે તે ઇસલામશાહને નુરશાહ પણ કહે છે. બાવા હાસમના વંશના અદ્યાપિ બાવા કહેવાય છે. હાસમ અથવા હરીચંદ વૃદ્ધ છતાં કાબુદાર માણસ હશે તેથી આગાખાને તેને "બાબા" કહી બોલાવ્યો હશે. "બાબા" નો અર્થ બાવા અથવા બાપ થાય છે; એ લક્ષ્ય જારી રહ્યો.

પીર દાદુને પીરતનની ખિલાત કારતક સુદી પુનેમની મળી હતી. એ દહાડો ખોજા લોકો ઇદ તરીકે ગણે છે. અને એ દહાડાને શાહની ઇદનો દહાડો કહે છે. આરાદીન અને જમરદીનને સિંધના ફતેહ બાગમાં મહમદ સુમરાએ મારી નાખ્યા. તેઓને ત્યાં દફનાવી ખોજા લોકોએ રોઝા બાંધ્યો.

સંવત ૧૬૦૬ માં દાદુપીર સિંધનો મુલક છોડી કચ્છમાં આવ્યા; ત્યાંથી નવાનગર ગયા, ત્યાં જામ તમાચીજીએ તેનો સત્કાર કર્યો. જામની ફરમાસથી સિંધના ખોજાઓનાં ચાળીસ કુટુંબ બોલાવી ત્યાં રાખ્યાં તેમને રહેવા વાસ્તે જમીન મળી તેને ફરતો કોટ કરી તેમાં રહ્યા. એ કોટનો દરવાજો અદ્યાપી દાદુપીરના નામથી ઓળખાય છે.

કાઠીઆવાડ પ્રાંતમાં દાદુપીરે કેટલાક લોહાણાને ઉપદેશ કરી ખોજા બનાવ્યા હતા. તેઓના ઉપર ધર્મની લાગત દશોંદને બદલે પેટાંદ ઠરાવી. પેટાંદ એટલે પેટખાય ઉપર લાગત.

આ પછી દાદુપીર કચ્છની રાજધાની ભુજ શહેરમાં આવ્યા. એ વખત મહારાવ શ્રી ભારમલજી મોટા ગાદીપતી હતા. એ વર્ષમાં વરસાદ તાણી ગયો. રાવ સાહેબની ઇચ્છાથી વરસાદ માટે દાદુપીરે ચાળીઓ નાખ્યો. (ચાળીસ દિવસ ખુદાની બંદગી કરવી તે) અલ્લાની ઇચ્છાથી વરસાદ થયો. દાદુપીરના પ્રતાપની પ્રસંસા થઇ. આ દહાડો અસાડ સુદી પાંચમનો હતો. એ દહાડે વાર્ષિક પીરદાદુનો દરગાહ ઉપર મેળો ભરાય છે; ત્યાં કચ્છના માહારાજા દભદબા ભરેલી સ્વારી સાથે પધારે છે. એ મેળો અશાડ સુદી બીજનો શરૂ થઇ સુદી પાંચમનો પુર્ણ થાય છે.

દાદુપીરે કેટલા[illegible] સિંધી ખોજાને કચ્છમાં બોલાવી લીધા હતા. કેટલાક કાઠીઆવાડમાંથી આવ્યા અને કચ્છમાં નવા મુરીદ પણ દાદુપીરે કીધા હતા.

પીરદાદુના મુરીદ પેટાંદી હતા તેથી તેના બનાવેલા મુરીદો ઓળખી શકાતા પણ પાછળથી કેટલાક દશોંદીમાંથી પેટાંદી થયા તેથી હવે ઓળખાણ પડી શકે એમ નથી.

ખોજા લોકોની બંદગીની રીત અસલ એવી હતી કે, દરરોજ ખાનામાં જઇ બાર તસબી કહાડવી તેમાં "પીરશાહ" એ મંત્ર જપવો; પણ પીર દાદુએ ઇસ્લામી શીયામત તરફ વિશેષ વાળવા સારૂ શીયા લોકો જેમ પાંચ વખતની નિમાજ ત્રણ વખતમાં પુરી કરે છે તેમ ત્રણ વખત દુવા પઢવાનો ઠરાવ કર્યો એ દુવામાં અરબી શબ્દો છે. અને તેનો અર્થ નિમાજને લગતો છે. વળી તેની જોડે આગાખા-

નની પેઢીઓ પણ દાખલ કરી છે. એ દુવા સવાર, સાંજ અને સુવા વખત ખોજા લોકો પઢે છે

પીર દાદુએ સવાસો વર્ષની ઉમ્મર ભોગવી હતી એમ કહે છે. સંવત ૧૬૫૦ ના પોશ વદી છઠ ને રોજે તેમણે વફાત કરી હતી ભુજના કિલ્લાની બહાર ઉત્તર બાજુએ પીર દાદુનો ઘણો સરસ રોઝો છે તે નવાનગરના ધરમશી ખોજાએ શંવત ૧૮૭૧માં બંધાવેલો છે.

દાદુ પીર પછી તેનો દીકરો બાવા સાદકજી દરખાંને ગયો હતો; (આગાની હજુર) પણ તેને પીરતન ન મળી. સાદકજીને વકાલત આપી તે તેના ઘરમાં પેઢી દરપેઢી ચાલી.

સાદકજીના પ્રપૌત્ર સાહેબદીન અને સલામદીન જોડીઆ જનમ્યા હતા. એ બે ભાઇના વંશમાં ખટપટ ચાલી. સાહેબદીનના વંશવાળા હાલાર જતા રહ્યા અને સલામદીનનો વંશ કચ્છમાંજ રહ્યો. પીર દાદુના વંશજોનું પેઢી પત્રક પીર ઉમેદઅલી સુધીનું આ પુસ્તકની છેવટ આપવામાં આવશે.

વકીલ અલાદાદના વખતમાં આગાખાન તરફથી પાંચ પાંતીના બક્ષનાં લેખાં કરવાનો હુકમ આવ્યો એટલે મુરીદોની મિલકતનો હિસાબ કરી તેમાંથી પાંચમો હિસ્સો લેવો. આ હુકમનો અમલ થતાં અબડાસાના સોનારા જે આગાખાનના મુરીદ હતા તેમણે કંટાળી તાબેદારી છોડી દીધી. તેઓ સુન્ની મુસલમાનોમાં ભળ્યા જેના વંશજો હાલ અબડાસાસાં છે.

સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં આગાશાહ હસનઅલી તરફથી તેમનો ભત્રિજ તેમજ જમાઇ જેનું નામ આગા મહમદ જાફરખાન વકીલ થઇ કચ્છમાં આવ્યો એટલે કચ્છના બાવાની વકાલત બંધ પડી અને સંવત ૧૯૦૬ માં હાલાર ગયો ત્યારે હાલારના બાવાની વકાલતનું કામ લઇ લીધુ.

પીરોના વખતમાં મુરીદો પાંસેથી દશોંદ અને પાછળથી પેટાંદ લેવાની રીત પડી હતી; પણ તે પછી વકીલોના વખતમાં ઘણા બાબ વધ્યા તેની ટીપ બહુ લાબી થાય; તોપણ થોડા બતાવું છું જેવા કે સારશુર, લેખો ચોખો, ચોપડો દફતર, સમર છાંટો, મરણું પરણું, છઠી સુનણું, ચંદરાણું પીરાણું, ભાકી ભુકી, દરીઆ બકસ, ગુલ ફુલ, ફાડો કુડી, માતા સલામતની મહેર અને સદામાજીનો કાંગો ઇત્યાદિ.

ભાગ ચોથો.

પાછલો સારાંસ, વર્તમાન દર્શન અને સુચના.

ત્રણ ભાગ આપણે વાંચ્યા તેનું સંક્ષેપ સ્મરણ આપું છું ખોજાની અસલ સ્થીતીના બે ભાગ પાડી શકાય. કાશમીરી, પંજાબી હિંદુ તેમાં મુખ્ય કરી ચક લોકો અને બીજો ભાગ લોહાણાનો હતો. પેહેલા ભાગ વિષેની હકીકત ફિરસ્તાનની તવારીખ ઉપરથી મળી છે તે લખી છે. લોહાણા તો માતાપંથી હતાજ. એમની ઉત્પત્તિ લવમાંથી થઇ હતી. લવના રાઠોડ અને રાઠોડના લોહાણા કનોજમાંથી લોરગઢમા આવ્યા, માતા પંથના ધર્મનું તત્વ એ કે, બ્રહ્મની શક્તિથી જગતની ઉત્પત્તિ. જેમ અગ્નિ, દાહ અને તેનું પરિણામ ફોલ્લા. અગ્નિ અને તેની શક્તિ એક તેમ બ્રહ્મ અને પ્રકૃતિ 'એક.' એ મતમાં પ્રાધાન્ય તત્વજ્ઞાન છે. પછી કૌલ માર્ગ પેડા અને વામ માર્ગી કહેવાયા

આ હિંદુ લોકો પોતાના ધર્મોમાં જામ્યા હતા. સુમારે તેરસો વર્ષ ઉપર ઇસલામ ધર્મ પેદા થયો. થોડી મુદતમાં તે વધ્યો. એ ધર્મનું તત્વ એ કે, અલ્લા એક અને મહમદ સાહેબ તેનો સંદેશો લાવનાર. એ ધર્મમાં ભેદ પડી સુન્ની સીયા એમ બે મત થયા; ફેર એટલોજ કે, સુન્નીઓએ ચાર ખલીફને માન્યા અને સીયાઓએ એકજ અલી સાહેબને માન્યા, હજરત: અલીને ગાદી મળી ત્યારે બીબી આયસાં તરફથી બંડ ઉઠયું તેની સમાધાની થઇ એટલે માવેંઆ સામે થયો. અલી સાહેબના પુત્ર શુરવીર હુસેનને માવેંઆના પુત્ર યઝીદે મરાવી નાંખ્યા; સીયા લોકો તેનાગમમાં જીવતર ગાળે છે.

સીયામાંથી ઇસમાયલી શાખા નીકળી. ઇમામ જાફરસાદકના બે દીકરા ઇસમાયલ અને મુસાકાઝમ પહેલાં ઇસમાયલને વલી કર્યો; પણ તેની વફાત પછી મુસાકાઝમને વાલી કર્યો. કેટલાક લોકોએ એમ કહ્યું કે, ઇસમાયલના દીકરા મહમદનું હક થાય; પણ તેમનું કંઇ ચાલ્યું નહિં તેથી તેમને ગુપ્ત રહેવું પડયું. ઇસમાયલના વંશમાંથી

મહમદ મેદી પ્રગટ પડયો. એના વંશમાં મિસરના રાજ્યની સ્થાપના થઇ. તેઓ ફાતમાઇટ ખલીફ કહેવાયા. શુમારે પોણાત્રણસો વર્ષ ત્યાં ગાદી ચાલી. ઇસમાયલીઓ પણ સીયા માત્ર ઇમામોની ગણનાનો ફેર; પેલા બારને માનનારા, અનેબીજા સાતને ઇસમાઇલીઓએ સીયા ધર્મમાં સુફી મતનું મિશ્રણ કરી મદરેસાઓમાં તેના પાઠ આપ્યા હતા. એમાં કલામે શરીફની ફિલસુફીનો પ્રકાશ કર્યો અને ગ્રીક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણ તરીકે ગણ્યા આ ફિલસુફી વેદની ફિલસુફીને મળતી છે. આ 'અદ્વૈત મતના પાઠ ભણાવવા માટે નવ ભુમિકાઓ યોજી હતી એનો પાયો નાંખનાર અબદુલ મેમુન સુફી.

ઇસમાયલીઓમાં વળી ઇમામ મુસતનસરના વખતમાં બે તડ પડયાં. પહેલાં મોટા પુત્ર નિઝારની વસીઅત કરી હતી. પછી તેની સાથે ન બનતાં નાના મુસ્તઅલીની વસીઅત કરી. મુસ્તઅલીનો પક્ષ વધવાથી નિઝારને તેણે કેદ કર્યો. તેના પક્ષનો હસનસબા ત્યાંથી નાઠો તેણે ઇરાનના ઉત્તર ભાગમાં અલમુતગઢ ઉપર ગાદી માંડી. એનું રાજ્ય સુમારે પોણાબસો વર્ષ ટકયું હતું. નિઝારીઓનો છેલ્લો ખલીફ રૂકનદીન ખુરશાનો અંત ચંગીસખાનના દોહિત્ર હલાકુએ આણ્યો.

નિઝારી ખલીફાઓ રાજ્યની સાથે ઇસમાયલી મતનો ફેલાવો પણ કરતા હતા. સુમારે આઠસો વર્ષ ઉપર તેમના ઉપદેશકો હિંદમાં પેઠા. સૌથી પહેલાં કાશમીર, પંજાબ અને સિંધમાં આવ્યા તથા આગળ વધ્યા. તેઓએ જુદા જુદા મતના હિંદુઓને અનુકુળ આવે એવા રીતે ઉપદેશ કર્યો, માતાપંથી લોકો નિકલંકી આવવાનું ભવિષ્ય માનતા હતા તેઓને અલમુતમાં નિકલંકી બતાવવાનો હતો: પણ તેમ એકદમ બતાવે તો લોક ભડકી ભાગે, તેથી ધીમે ધીમે પગલાં ભરાવ્યાં. હિંદુ ધર્મથી તેઓ વાકેફ થયા, તેનાં મુસલમાની ધર્મનાં બીજ છાંટયાં. એમ સમજાવ્યું કે, નિકલંક મલેચ્છ રૂપમાં પેદા થયા છે. એક ભજનમાં કહ્યું છે કે, "તુરકાં રૂપ ધરયો મહારાજ" આ વાતની અસર થયા પછી અલમુતમાં અવતાર થવાનું સમજાવ્યું. એક ભજનમાં એમ કહ્યું છે કે, "અલમુત પાટણ હરી અવતરશે" નિકલંક તે નિઝાર છેવટ એવી સમજ આપવામાં આવી હતી એક ભજનમાં એમ કહ્યું છે કે "નિઝાર પંથી નિરમળ હોય" આવા

રીતનાં ઘણાં ભજનો છે. હિંદુ લોકોને નિઝાર પંથમાં આવવા તદબીરોથી ઉપદેશકો દોરતા હતા.

આ ઉપદેશકો અલમુતના ખલીફાએ તરફથી આવતા હતા. ભજનોમાં ઘણું કરી નામ જણાતાં નથી; પણ ધેલમ દેશની સંજ્ઞા જણાએલી છે. એ દેશ અલમુતના કિલ્લા પાસે છે, એને "ધેલમાન" કહે છે. પછીથી જ્ઞાનોમાં પીરોનાં નામ જણાયાં છે તેમાં નુરસતાગર જેને ઇતિહાસમાં સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ લખેલ છે. પીર સમસ ઇતિહાસમાં "મીર સમસ" છે પીર સદરદીન, પીર ઇમામદીન અને પીર દાદુ એમનાં નામ અગત્યનાં છે.

નુરસતાગરના શિષ્યો ખોરાશાન અને ઇરાનમાં હતા અને હિંદમાં પણ તેમના શિષ્યો થયા હતા, તેઓ તેમને "જમાનાનો સાહેબ" એટલે ઇમામ તથા ઇશ્વરી અવતાર ગણતા હતા. આ પીરો અને બીજા પીરોના ઉપદેશની કૃતિ ધેલમીઓ જેવીજ હતી.

પીર શમસ નુરસતાગરના શિષ્યોમાંથી હતા. તેનું પ્રયત્ન યશસ્વી છે. તેણે કાશમીર અને પંજાબમાં બોધ કર્યો હતો. કાશમીરના શિષ્યો શુદ્ધ સિયા મતમાં આવ્યા હતા અને પંજાબના જે અપુર્ણ હતા તે પાછળથી સુન્ની મતમાં મળ્યા હતા. આ ધર્મમત શીખાવનારા તરફ સુન્નીઓની કરડી નજર હતી. તેઓ આ લોકો ઉપર બળ વાપરતા. સુન્ની મતમાં ન આવે તેને કાપી પણ નાંખતા તેથી આ સિયા મત તેઓને છુપો રાખવો પડતો. બહારનો દેખાવ સુન્ની જેવો રાખતા, ક્રિયાઓ સુન્ની રીત પ્રમાણે સુન્ની મુલ્લાંને હાથે કરાવવી પડતી.

પીર સદરદીને અપુર્ણ સીખેલાઓને આગળ વધાર્યા અને ઘણાઓને નવા બોધ્યા. એના શિષ્યોની ગણના જ્ઞાનોમાં છત્રિશ કરોડની બતાવી છે, કરોડ એ "કુળ" શબ્દનો અપભ્રંશ હશે.

એના પુત્ર કબીરદીન તેણે પણ સારો પ્રયાસ કર્યો. એના અઢાર દીકરા હતા; એણે પોતાના ભાઇ તાજદીનને વસુલાતી કારભારી અને દીકરા રહેમતુલાશાહને પીર નીમ્યા હતા. સિંધના ખોજાઓએ તાજદીન ઉપર દાનના પૈસા ઉચાપત કરવાનો આરોપ મુકયો તેથી ખેદિત થઇ તેણે આત્મઘાત કર્યો હતો એમ કહેવાય છે. તે પછી

પીર કબીરદીનના દિકરા ઇમામદીન સિંધમાં આવ્યા તેનું પણ ત્યાં અપમાન થયું તે આગાખાન પાસે કેકમાં ગયા; ત્યાંથી પણ ના ઉમેદ થઈ ગુજરાતમાં જઇ પોતાના આવગા શિષ્યો બનાવ્યા તેની આમ દાનીમાંથી તેની પીરાણાની દરગાહનું ખર્ચ અને તેના વંશજોનો નિર્વાહ ચાલે છે.

આ પીરે પીર રહેમતુલ્લાશાહના વંશજને પોતાની કન્યા આપી તેના દાનમાં શિષ્યો આપ્યા હતા. તેઓને તેણે આગાખાન તરફ વાળી દીધા. એના વંશજ મુસાકશાહની પીરતન તેના ભાઇ હસનપીરે આગાખાનને સમજાવી લઇ લીધી; પણ મુરીદોની ઘણી સંખ્યા મુસાકશાહ તરફ રહી. જે એકલા મુસાકશાહને માનનારા થયા તે અદ્યાપિ તેના રોજા અને વંશજને માને છે તથા કારભાર આપે છે.

આગા અબ્દશલુમના વખતમાં સિંધી ખોજા દશોંદની ઝોળી કેક લઈ ગયા. આગાખાને "પંદીઆદ જવાંમરદી" કિતાબ લખી આપી અને તેમાં લખેલી નશીઅતો પ્રમાણે અમલ કરવા ફરમાન કર્યું. એ કિતાબનું નામ પીરોની ટીપમાં દાખલ થયું. આ પછી આગાખાનના કુટુંબીઓ પીર નીમાયા. તેથી હિંદ તરફ બોધનું કામ અટક્યું. શિષ્યો ઘટવા લાગ્યા; તેથી પીર દાદુને ખિલાત મળી. એણે જુના શિષ્યોને ઇસ્લામ તરફ પગલાં ભરાવ્યાં અને નવા પણ બનાવ્યા, તેમના ઉપર પેટાંદનો બાબ ઠરાવ્યો. કચ્છ અને હાલારમાં ખોજાઓને સિંધથી એ પીર લાવ્યા હતા; ત્યાંથી પછી તેઓ ઘણા પ્રદેશમાં પથરાયા હતા.

ખોજા શી રીતે થયા તે આપણે જાણ્યું; પણ સુન્નત ક્યારે કરવામાં આવી તે વિષે ખાસ આધાર મળતો નથી; પણ પીર શમસ અને પીર સદરદીનના વખતમાંજ સુન્નત થએલી હોવી જોઇએ; કારણ કે સુન્ની લોકો તેઓને પોતાના તરફ ખેંચતા હતા. અગર હિંદુ આકૃતિમાં હતે તો તેમ બની શકતે નહિં.

હિંદુઓની મોટી સંખ્યા અપુર્ણ રહી ગઇ હતી; તેથી ઘણા હિંદુઓ પાછા પોતપોતાનાજ પંથોમાંજ રહી ગયા. કેટલાક અધવચ રહી ગયા. પીર ઇમામદીનના શિષ્યો કણબી લોકો અધુરા રહ્યા. તેઓ

ઇમામમેદી આવવાની વાત માને છે, કયામતનો હિસાબ માને છે, તેઓનાં મુડદાં દટાય છે, તેઓ કરબલાની ખાક પાણીમાં પીંગળાવી પીએ છે, લગ્ન વખત દુઆ પઢે છે; પણ મુખ્ય વાત જે સુન્નત તે થઇ નહિ, અને જાતિભેદ તોડયો નહિ. હવે તેમ થવાનો સંભવ નથી; પણ પાછા તેઓ હિંદુમાં મળી જાય એવો વધારે સંભવ જણાય છે. સ્વામી નારાયણનો ધર્મ તેઓમાં પેઠો છે. વર્ષો વર્ષ તે વધારો કરે છે.

જે લોકો હિંદુ આકૃતિમાં છતાં ખોજા પંથને માને છે તેને ખોજા લોકો "ગુપ્તી" કહે છે જેઓ ભણાવેલ પાઠ વિસરી ગયા; પણ ભજનો માત્ર રહી ગયાં. તેને નિઝાર પંથની કંઇ ખબર નથી. ભજનો તેઓ ગાય છે તેમાં નિઝારને ઇશ્વરી અવતાર ગણે છે; પણ નિઝાર વિષે વધારે વાત તેઓ જાણતા નથી. ભજનોમાં અલમુતગઢ અને અલીના અવતારની વાતો છે પણ અલમુતગઢ કયાં છે અને અલી કોણ! એ વાતની તેઓને મુદલ ખબર નથી. એવાં ભજનો ત્રીજા ભાગમાં દાખલ કર્યાં છે તે માતાપંથી હિંદુઓમાંથી જડયાં હતાં.

પીર દાદુ પછી એના વંશને પીરતન મળી ન હતી; પણ વકાલત મળી હતી. પીર દાદુના વંશજને ખોજા લોકો "બાવા" કહે છે એ લકબ તેઓના વડીલ હાસમ અથવા હરીચંદને મળ્યો હતો. તે કોમનો મુખી હોવો જોઈએ. આગાખાને તેને "ભાભા" કહી બોલાવેલ હશે તે ઉપરથી તેઓ "બાવા" કહેવાયા હશે. "ભાભા" ફારસી શબ્દ છે તેનો અર્થ "બાવા" થાય છે. આગાખાન હજી પણ તેઓને "ભાભા" કહે છે. સિંધમાં "બાબા" કહે છે. "બાબા" તે પણ "બાવા" "શાહના વિવાહ" નામનાં જ્ઞાનમાં આ પ્રમાણે એક પાઠ છે.

હરચંદ હરચંદ બાબો અચે.

સહસ્ર ઘોડે તેંજા આવણાં.

પીર દાદુના વંશજ ખોજાની જમાયતોમાંથી દાનના પૈસા એકઠા કરી આગાખાનને તેમના રેહેઠાણ ઉપર ઇરાન મોકલતા હતા. તેઓના રેહેઠાણને "દરખાનું" કહે છે; હાલ મુંબાઇમાં દરખાનું છે.

બાવા અલાદાદના વખતમાં પાંચમા ભાગનાં લેખાંનો હુકમ

આવ્યો હતો, તેના અમલમાં વાંધો પડયો હતો. કેટલાક મુરીદોએ તાબેદારી છોડી હતી. તેઓ સુન્ની મહજબમાં મળ્યા હતા. હાલ તેઓ કચ્છ અબડાસામાં છે અને સોનીનો ધંધો કરે છે.

સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં આગાશાહ હસનઅલી તરફથી તેમના ભત્રિજા આગા જાફરખાન કચ્છ ભુજમાં આવ્યા તેથી કચ્છના બાવાની વકાલત બંધ પડી અને સંવત ૧૯૦૨ હાલારમાં ગયા ત્યારે હાલારમાં વસનાર બાવાની વકાલતનો કબજો લીધો.

આગા જાફરખાન કચ્છના કેરા ગામમાં આવ્યા હતા અને ઘણો વખત ત્યાં રહ્યા હતા. મને યાદ છે કે, એક વખત ખાનામાં આવી ખોજા ભકતોને ધર્મ વિષે સવાલો કર્યા. તેઓએ અવતારોની સમજણ આપી તેથી તે ઘણા ગુસ્સે થયા. તેણે શરીયત પ્રમાણે વર્તવા તાકીદ કરી. ભકતોનાં પોથાં જપ્ત કરી તેનો નાશ કરવા વિચાર જણાવ્યો; પણ કેરાના જાડેજાની સિફારસથી તે પોથાં પાછાં મળ્યાં.

આગાશા હસનઅલીના બાપ શાહ ખલીલલ્લા ઇરાનના કિરમાન જીલ્લાના ગવરનર હતા તે પછી શાહ હસનઅલ્લીએ તે જીલ્લો જીતી લીધો હતો તે ઇરાનની શાહજાદી પરણ્યા હતા. શાહથી તેનો અણબનાવ થતાં તેમને હિંદ તરફ આવવું પડયું. કાબુલની લડાઇમાં નામદાર અંગ્રેજ સરકારને મદદ આપવાથી સરકારમાં તેમની પ્રતિષ્ટા થઇ હતી અને ત્રણ હજાર રૂપીઆનો દરમાયો કરી આપ્યો હતો.

આગાશાહ હસનઅલી સિંધમાં આવ્યા ત્યારે ઘણા દેશના ખોજા તેમનાં દર્શન માટે ત્યાં ગયા હતા; હું પણ મારા દાદા સાથે ત્યાં ગયો હતો, આ યાત્રાળુઓના નજરાણાથી તેમની પૈસાની તંગી મટી હતી. સંવત ૧૯૦૧ ની સાલમાં તેઓ કચ્છમાં આવ્યા હતા. કચ્છ દરબાર તરફથી તેમનો સારો સત્કાર થયો હતો. બાવા ઉમેદઅલી વિગેરે જોડે હિસાબની તકરાર હતી તેનો અંત આણ્યો; પછી તેઓ મુંબઇ સીધાવ્યા.

સંવત ૧૯૦૪ ની સાલમાં મસકતના ખોજાઓમાં ટંટો જાગ્યો; ત્યાં બે પક્ષ થયા. " જાગણુ હાજીઆણી " નામનો ખોજો શુદ્ધ

ઇસ્લામી ધર્મ ઉપર આવ્યો હતો તેણે શરીયત પ્રમાણે વર્તવા બીજાઓને સલ્લાહ આપી. થોડા લોકોએ તેની સલ્લાહ માની; પણ ઘણા સામે થયા. જ્યારે દશ મુખ્ય માણસો એના જેવા મતના થયા ત્યારે તો તેઓએ ખાનાની પોથીઓ અને પુજાના વાસણ દરિયામાં નાંખી દીધાં. એ પક્ષમાં વધારો થવા લાગ્યો. એમને સુલેહ ઉપર લાવવા આગા જાફરખાનને મોકલવામાં આવ્યા હતા; પણ તેઓ સમજુતી ઉપર ન આવ્યા અને સામાં હથીયાર ઉઠાવ્યાં તેથી તેમને કેદ અને દંડની શિક્ષા થઇ; તો પણ હઠયા નહિં અંતે આગા જાફરખાનને પાછું ફરવું પડયું. પછી તેમની સંખ્યા વધી, તેઓએ આગાખાનને માનવું છોડી દીધું, ખાનું કહાડી મસજીદ બંધાવી, તેઓની વસ્તી સુમારે ચારસો કુટુંબની છે તેમાં ચાર પાંચ કુટુંબો સુન્ની શિવાય સર્વ સીયાતનાશરી છે.

સંવત ૧૯૨૦ ની સાલમાં મુંબાઇના ખોજાઓમાં કજીઓ ઉઠયો તેનું કારણ એમ હતું કે આગાખાને એક લેખ તૈયાર કર્યો તેમાં ખોજા લોકો સીયા છે; માટે સાદીગમીની ક્રિયા પણ તેમણે સીયામત પ્રમાણે કરવાં ઇત્યાદી લખ્યું. એ લખત ઉપર સહી કરવા હુકમ કરવામાં આવ્યો. ખોજાગલીવાળા શેઠીઆઓ સામે થયા. આગા તરફવાળાએ જમાયતની મિલકત વાપરવા તેઓને અટકાવ કર્યો. શેઠીઆઓએ કોર્ટમાં ફરીઆદ માંડી.

શેઠીઆ તરફથી એવી તકરાર લેવામાં આવી કે; ખોજા અસલ સુન્ની છે. સામેવાળા સીયા હોવાનું કહેતા હતા. ખોજા શેઠીઆ અહોનીશ ધંધા રોજગારમાં ગુથાએલા, ધર્મના વિષયમાં મન ઘાલેલું નહિં, ખોજાની જડ વિષે તેઓને માહિતી નહોતી. તેઓની સાદીગમીની ક્રિયાઓ સુન્ની મુલ્લા સુન્ની રીત પ્રમાણે કરતા તેથી તેઓ એમ ધારતા કે, તેઓ સુન્ની હતા પણ સુન્ની મુસલમાનોના ભયથી તેમને એમ કરવું પડયું હતું એ વાત જાણતા નહોતા.

સંવત ૧૯૨૪ ની સાલમાં આ કેસનો ચુકાદો થયો તેમાં ખોજા મત સીયા ઠર્યો જેથી સુન્ની પક્ષવાળાઓનું હક્ક જમાયતની મિલકત ઉપરથી ઉઠી ગયું. શેઠીઆ પક્ષના ઘણા માણસો સીયા પક્ષમાં ભળ્યા અને જેમને તેમ કરવું ઠીક ન લાગ્યું તે સુન્નીમાં રહ્યા. તેમણે

પોતાની જુદી મસજીદ બંધાવી અને કબરસ્તાન સારૂ જુદી જમીન ખરીદ કરી. તેઓ શુમારે સો કુટુંબની સંખ્યા ગણાય છે. તેમનો આગેવાન શેઠ અહમદ હબીબ છે.

મુંબાઇમાં જયારે આ ઝઘડો ચાલતો હતો ત્યારે પુર્વે કહેલા લખતમાં કેટલોક વધારો કરી તેવાં લખતો બીજા પ્રાંતમાં પણ મોક-લવામાં આવ્યાં હતાં. એવું એક લખત કચ્છમાં આવ્યું તેમાં સીયા-મત રાખવા ઉપરાંત અમુક કરો આગાખાનને આપવા લખેલું હતું તેમાં કચ્છના ખોજાઓએ સહીઓ કરી; પણ કેરાના ખોજાઓએ ના પાડી. તેઓએ એમ કહ્યું કે, અમે જે આપીએ છીએ તે ખુશીથી આપીએ છીએ; તે લખતમાં લખી સહી લેવાનું કારણ નથી. નામ-દાર આગાખાનના આડતીયા ઇસમાયલ બેગ અને કચ્છના ખોજા-ઓએ ભુજ દરબારમાં કેરાના ખોજાઓ ઉપર ફરીઆદ માંડી તેમાં સદરહુ લખત ઉપર સહી કરવા કેરાના ખોજાઓને ફરજ પાડવી એવી માગણી કરી. આ કેશનો ચુકાદો સંવત ૧૯૨૦ ની સાલમાં થયો તેમાં એમ ઠર્યું કે, ધર્મની બાબતમાં કોઇને કંઇ કરવાની ફરજ પાડી શકાય નહિં. સંવત ૧૯૨૩ ની સાલમાં નામદાર આગા અલીશાહ કચ્છમાં આવ્યા તેમણે પાછલા કજીઆની ચાલતી વિરૂદ્ધતા શાંત કરાવી; પણ સંવત ૧૯૨૫ માં તેજ કજીઆનાં રહી ગએલાં બીજ પાછાં ઉગ્યાં. કજીઆનું કંઇ કારણ હતું નહિ; માત્ર પાછલાજ દ્વેશથી ઉભો થયો હતો તેની માણસોને રફતે રફતે સમજ પડવા લાગી જેથી સત્યતા તરફ માણસોના મત વધતા ગયા. સંવત ૧૯૩૦ ની સાલમાં નામદારે આગાશાહ હસનઅલીની હજુર એ કજીઆની સંધી થઇ હતી.

હમણાં ખોજા લોકોનાં રહેઠાણના બે ભાગ થઇ શકે છે. એક ઉતર અને બીજો દક્ષિણ. ઉત્તરમાં કાશમીર, લાહોર પંજાબ આદિ દેશોના ખોજા જેને આપણે જુના ખોજા કહીએ. તેઓનો મોટો ભાગ શુદ્ધ સીયામત ઉપર છે. થોડા સુન્ની હશે તેઓ પૈકી ઘણા લશ્કરી નોકરીમાં છે તેઓની સંખ્યા કેટલી છે તેનો ચોકસ આંકડો મળ્યો નથી; તોપણ શુમારે પોણા લાખ માણસનો અડસટો કરી શકાય છે. તેઓ નામદાર આગાખાનને માનતા નથી. દક્ષિણ તરફના એટલે નવા ખોજાની સંખ્યા પણ શુમારે એટલીજ હશે. શેઠ ખલકદાન દામાણીએ

આગાખાનના મુરીદોમાં થાલાં વેચ્યાં હતાં તેની નોંધ મને મળી છે તે ખોજા લોકોની સંખ્યાનો વિચાર થવા સારૂ અહીં ટાંકુ છું,

ખોજા લોકો.

૨૬૯૦૬ કાઠીઆવાડ	૭૨૫૩ કચ્છ
૫૩૯૩ સિંધ	૮૪૫૧ મુંબાઈ
૨૨૬૧ અમદાવાદ જીલ્લો	૧૮૭૨ વડોદરા જીલ્લો
૧૨૭૨ થાણા જીલ્લો	૩૩૯ સુરત જીલ્લો
૧૫૬ ખાનદેશ જીલ્લો	૨૫૦૦ જંગબાર જીલ્લો
૧૩૦ કલકત્તા જીલ્લો	૨૫૦ દમણ, દીવ
૭૨૫ મકરાણ	
૧૭૫ કરબલા, શાહનઝફ, કાઝમીન	૬૧૦૦ મસકત, બારેન, બંદર અબાસ, મીના, લંગા, કસમ વિગેરે
૭૫ શેહેર મકકલા, એડન	

૧૯૪૮૫

૨૮૦૦ મુમના—ખેડવાયા	૪૫૦ મોચી-મુમના
૭૫૦ ગુજર-ગુપ્તિ	૧૫૦ સોની, લોહાર
૧૫૦૦ મુલતાની	૬૭૦૦ કાબુલી બદકશાની
૯૦૦૦ અતલાઈ-ખોરાશાની	
	૨૧૩૫૦

૮૦૮૩૫

હવે આપણે નવા ખોજા વિષે એ લીશું. તેમની સંસારી સ્થિતિ સારી છે. તેઓ સર્વ તરેહના ધંધામાં ગુંથાએલા છે તેઓ ખેતી કરે છે. કસબના ધંધા કરે છે, વ્યાપાર કરે છે, મુંબાઈ અને જંગબારના ખોજાઓએ વ્યાપારમાં દ્રવ્ય અને પ્રખ્યાતિ મેળવી છે. વ્યાપાર અર્થે તેઓ ચિન વિલાયત વિગેરે પૃથ્વીના સર્વ ભાગો ઉપર મુસાફરી કરે છે, વિદ્યામાં તેઓ બીજી ઇસલામ કોમ કરતા આગળ પગલાં

ભરે છે; તેઓએ સોલીસીટર, વકીલ બેરીસ્ટર અને ડાકટરની પદ્વિઓ મેળવી છે તેમનામાં બી૦ એ૦ ના વિદ્વાનો છે. સરકારમાં તેઓની સરસ આબરૂ છે, તેઓમાં ઘણા "જસ્ટીસ આવ ધી પીસ" છે ઘણા કારપોરેશનના મેમ્બર છે, સ્ટેન્ડીંગ કમિટી, પોર્ટ ટ્રસ્ટ અને લેજીસ્લેટીવ કૌન્સિલના મેમ્બરો પણ થએલા છે. મુંબઇના શરીફના હુદ્દા ઉપર પણ આવેલ અને સર નાઇટનો ખિતાબ પણ મેળવેલ.

ખોજા લોકો સુધરેલી રીત પ્રમાણે પરોપકારનાં કામો પણ કરે છે, તેઓએ હોસ્પિટાલો સ્થાપી છે, દવાખાનાં કહાડયાં છે, સ્કુલો કરી છે, સેનેટેરીયમ, મુસાફરખાનાં, ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે, કુવા-તળાવ ખણાવેલ છે, કલામે શરીફ અને અરબી, ફારસી, હિંદી ઇલ્મ શીખ-વા મકતબો પણ સ્થાપી છે. અને જુની રૂઢી પ્રમાણે સદાવ્રતો પણ કહાડયાં છે; કોણે ક્યાં પરમાર્થનાં કામો કર્યાં તેની ટીપ જો બની શકશે તો આ ભાગની છેવટ આપવામાં આવશે.

ખોજા પંથની ભક્તિની જગ્યાને "ખાનું" કહે છે જે જે ગામમાં ખોજાની વસ્તી હોય તે તે ગામમાં અકકેક "ખાનું" હોયજ એક જમાયતની મંડળી હોય તેમાં એક મુખી, એક કામડીઓ અને ગામના પ્રમાણમાં બે અથવા વધારે અમલદાર હોય. એ અમલદાર પૈકી કેટલાકને આગાખાન તરફથી "વજીર" ના ખિતાબની ખિલત મળે છે તેને "વારસ" કહે છે. આ મંડળી જેના તે ગામના પોતાના ન્યાતીલાના ન્યાતગીરીના કજીઆ ચુકવે છે તથા આગાખાનને હદીઓ મોકલવા સારૂ દાનના પૈસા વસુલ કરે છે તેને માટે કેટલીક રીતો બાંધેલી છે. તેમાં કેટલીક નિયમીત છે અને કેટલીક અનિયમીત છે. કેટલાક ખોજા કમાઇમાંથી દસમો હિસ્સો આપે છે, કેટલાક પેટાં-દની રકમ વાર્ષિક આપે છે. સાહેબગમીના ખર્ચ ઉપર કયાંક નવમો હિસ્સો લે છે અને કયાંક ઉધડ બાંધી છે એ સિવાય દસ્તબોસી, નજ-રાણાં વિગેરે અનિયમીત ઉપજ ઘણી છે તમામ ખોજા કોમમાંથી વર્ષ-ની રૂપીઆ પાંચ લાખથી પણ વધારે ઉપજ થતી હશે એવું અનુમાન થઇ શકે છે.

ખાનામાં કેટલાક ખોજા બંદગી કરવા જાય છે, ત્યાં ચાર દિશા-ઓ બેસે છે અને પીર દાદુની બનાવેલી દુવા સવાર, સાંજ અને સુવા

પહેલાં એમ ત્રણ વખત પઢે છે. દરેક ઇદ, ચાંદરાત, ચૌદમી રાત અને શુક્રવારની રાતના ઘટસ્થાપના કરે છે. એક પાટ માંડે છે તેના ઉપર ચીનીનો પ્યાલો મુકી તેમાં પાણી નાંખે છે તેમાં કરબલાની ખાકની ગોળી પીગળાવે છે તે ઉપર મંત્ર ભણી ક્રિયા કરનારની આજ્ઞા માગી એકઠા થએલા લોકો કંઇ પૈસા મુકી પીએ છે. હિંદુ માતાપંથીના ઘટપાટની રીતીમાં ફેરફાર થઇ આ રીતી પ્રવૃત થઇ છે.

ખોજા લોકો તરબી ફેરવે છે ત્યારે "શાહપીર" એ મંત્ર ભણે છે "શાહ" એટલે અલ્લા "પીર" એટલે રસુલ એવી એ મંત્રની સમજ છે. એનો હેતુ કલમા જેવો છે. ખોજા લોકોએ પોતાના "શાહ" અને "પીર" ની પેઢીઓ નોંધી રાખી છે તેનું પણ બંદગીમાં તેઓ સ્મરણ કરે છે; તેની નોંધ નીચે આપું છું.

શાહની પેઢીઓ.

૧ મૌલાના અલી.
૨ મૌલાના હુસેન.
૩ મૌલાના ઝઇનલ—આબેદીન.
૪ મૌલાના મહંમદ—બાકર.
૫ મૌલાના જાફર સાદક.
૬ મૌલાના ઇસમાયલ
૭ મૌલાના મહમદ.
૮ મૌલાના સાદી તાએમ.
૯ મૌલાના રઝી અહમદ
૧૦ મૌલાના તકી અહમદ
૧૧ મૌલાના વફી અહમદ
૧૨ મૌલાના મેદી અબદુલ્લા
૧૩ મૌલાના કાએર
૧૪ મૌલાના મનસુર
૧૫ મૌલાના મુઇઝ

૧૬ મૌલાના અઝીજ
૧૭ મૌલાના હાકેમ અલી
૧૮ મૌલાના જાહેર હસન
૧૯ મૌલાના મુસતનસર બિલ્લા
૨૦ મૌલાના નિઝાર
૨૧ મૌલાના હાદી
૨૨ મૌલાના મહતદી
૨૩ મૌલાના કાહર
૨૪ મૌલાના અલી ઝિક્રતલ સલામ
૨૫ મૌલાના અલાઉદ્દીન—મહમદ
૨૬ મૌલાના રૂકનદીન ખુરશા
૨૭ મૌલાના શમસદીન—મહમદ
૨૮ મૌલાના અલ્લાઉદ્દીન
૨૯ મૌલાના કાસમશાહ
૩૦ મૌલાના ઇસલામશાહ
૩૧ મૌલાના સલામશાહ
૩૨ મૌલાના મુસતનસર બિલ્લા
૩૩ મૌલાના અબ્દ સલુમ.
૩૪ મૌલાના ગરીબ મિરજાં
૩૫ મૌલાના મુરાદ મિરજા'
૩૬ મૌલાના બહાદુર અલી
૩૭ મૌલા કલંદર અલી
૩૮ મૌલાના જુલફિકાર અલી
૩૯ મૌલાના નુરધરઅલી
૪૦ મૌલાના નિઝારઅલી
૪૧ મૌલાના હસનઅલી
૪૨ મૌલાના અબુલ હસનઅલી
૪૩ મૌલાના અબ્દુલ કાસમઅલી
૪૪ મૌલાના ખલીલલ્લાઅલી
૪૫ મૌલાના હસનઅલી
૪૬ મૌલાના અલીશાહ
૪૭ મૌલાના મહમદ સુલતાન

પીરોની પેઢી.

૧ પીર નબીમહમદ મુસ્તફા,
૨ પીર ઇમામહસન
૩ પીર કાસમશાહ
૪ પીર અહમદઅલી
૫ પીર સતગુરનુર
૬ પીર ઇમામદીન
૭ પીર મહમદ મનસુર
૮ પીર ગાલબદીન
૯ પીર અબ્દુલઅઝીજ
૧૦ પીર મુશતનશર બિલ્લા
૧૧ પીર અહમદ હાદી
૧૨ પીર કાસમશાહ
૧૩ પીર મહમદ
૧૪ પીર મહમુદ
૧૫ પીર મહોબદીન.
૧૬ પીર ખાલકદીન
૧૭ પીર અબ્દુલ્લ મુમન
૧૮ પીર ઇસલામદીન
૧૯ પીર સલ્લાઉદીન
૨૦ પીર શમશદીન
૨૧ પીર નશીરદીન
૨૨ પીર સાહેબદીન
૨૩ પીર સદરદીન
૨૪ પીર હસનકબીરદીન
૨૫ પીર તાજદીન
૨૬ પીર "પંદીઆદ જવાં મરદી"
૨૭ પીર હૈદર
૨૮ પીર અલ્લાઉદીન
૨૯ પીર કાસમશાહ

૩૦ પીર નશીર મહમદ
૩૧ પીર દાદુ
૩૨ પીર આગાહસનશાહ
૩૩ પીર મહમદ
૩૪ પીર આગા અઝીઝ
૩૫ પીર મેરાબેગ
૩૬ પીર આગા અલી અકબર
૩૭ પીર આગા અલી અસ્કર
૩૮ પીર હસન અલી
૩૯ પીર અબુલ કાસમઅલી
૪૦ પીર અબુલ હસનઅલી
૪૧ પીર બીબી ફાતમત
૪૨ પીર આગા અલીશાહ
૪૩ પીર આગા મહમદ સુલતાન

આગાખાનની પેઢીઓ અને પીરોની પેઢીઓનો મુકાબલો કરીએ તો વખતની અનુકુળતા જણાતી નથી. આ ગોઠવણ પીર દાદુએ કરી હતી એમ કહેવાય છે તેમણે એવી બારીકી ઉપર લક્ષ રાખ્યું નહી હોય.

ખોજા લોકોના ધર્મ મત અને ધર્મ વર્તનમાં બહુ ગુચવાડો થઈ પડયો છે. કેટલાક લોકો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક હિંદુ જેવી ક્રિયા કરે છે અને કેટલીક ક્રિયામાં તો હિંદુ મુસલમાન ક્રિયાનું મિશ્રણ ખીચડો થયો છે, કેટલાક શુદ્ધ ઇસલામી ધર્મ પ્રમાણે વરતે છે, નિમાઝ પઢે છે, રોજા રાખે છે, હજ અને કરબલાની ઝયારત કરે છે, કેટલાક બંને રીતમાં ચાલે છે, કેટલાક શુદ્ધ સીયા તનાસરી છે, કેટલાક હિંદુના વેદાંત મતમાં પેસી તેનાં પોથાં લઇ બેઠા છે, કેટલાક એમ સમજે છે કે, ચોખ્ખી દશોંદ આપવાથી મુક્તિ મળશે; ધર્મનું કામ નહિં, કેટલાકે તો મુઝાઈને એમ નિશ્ચય કર્યા કે, સદાચાર એજ ખરો ધર્મ છે અને તેનું પરીણામ સારૂં છે, આ મતભેદ વડે હમેશાં કજીઆકંકાસ જારી રહે છે અને તેનાં પરીણામ માઠાં નીપજે છે.

હવે હું મારા જ્ઞાતિ બંધુઓ પ્રત્યે નમ્રતાથી થોડી સુચના કરૂં છું. આ વૃત્તાંત ઉપરથી આપણા જાણવામાં આવ્યું કે, આપણા ઉપદેશકોનો ઉદેશ આપણને હિંદુ ધર્મ ઉપરથી ખશેડી ઇસલામી સીયા ઇમામી ધર્મ ઉપર લાવવાનો હતો તે પ્રમાણે તેઓએ ઘણું ખરૂં અધુરૂ કામ પુરૂ કર્યું હતું; માત્ર ઇસલામ ધર્મની પુર્ણ માહીતી અપાઇ શકી નહોતી તેથી અસમજણને લીધે મતભેદ અને કજીઆ પેંદા થાય છે. એની સમાધાની માટે ખરો ઉપાય એજ છે કે, ઇસલામ ધર્મનાં ફરમાનોથી માહિત થવું અને શુદ્ધ ઇસલામી શરીયત પ્રમાણે વરતવું એ પ્રમાણે એક મત થશે ત્યારેજ કજીઆ કંકાશનો અંત આવશે.

આપણે જાણ્યું કે, આપણને આપણા પીરોએ જે બોધ અને ક્રિયા બતાવ્યાં છે તે તો હિંદુ ધર્મમાંથી ઇસલામ ધર્મમાં લઇ જવાની યુક્તિ છે, જેમ એક ભુમિકામાંથી બીજી ભુમીકામાં જવું હોય અને વચ્ચમાં દરીયો હોય તો તે ઉલંઘન કરવા માટે જહાજની જરૂર પડે છે તેમ હિંદુ ધર્મરૂપી ભુમિકામાંથી ઇસલામી ભુમિકા ઉપર આણવા યુક્તિ રૂપી જહાજ આપણા પીરોએ બનાવ્યું હતું. એ જહાજ વડે આપણને કિનારા ઉપર પહોંચાડયા. ઇસલામી ભુમિકા કેટલીક આપણને તેઓ બતાવી શકયા હવે મંજલ પહોંચવું એ આપણું કામ છે.

હવે આપણને પીરોનાં બનાવેલાં સાધન પુસ્તકો ઉથલાવવાની આવશ્યકતા રહી નથી. હવે તો આપણને “ કલામે શરીફ ” અને “હદીસ” નો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. આપણે ઇસલામી ભુમિકા ઉપર પહોંચ્યા. હવે એ પહોંચાડવાનાં સાધનરૂપી વહાણમાં ચડ ઉતર કરવાનો ઉપયોગ નથી; એટલુંજ નહિં; એમ કરવું જોખમ ભરેલુ છે. એક કિનારો લેવો યોગ્ય છે, યા મુસલમાન થવું યા હિંદુ થવું. જો હિંદુ ભુમિકા ઉપર પાછા જવું હોય તો પીરોએ બનાવેલાં પુસ્તકો રૂપી વહાણનો ખપ પડે; પણ હું નથી ધારતો કે, કોઇને પાછા હિંદુ ધર્મમાં જવાનું મન થતું હોય. અગર કોઇની ઇચ્છા તેમ કરવાની હોય તોપણ હવે તેમ બની શકે એમ નથી. હિંદુઓ હવે પોતાનાં ધર્મમાં જાતિભેદના કારણથી પેસવા દેવાના નથી; માટે એજ શ્રેષ્ટ રસ્તો છે કે, હવે તો શુદ્ધ ઇસલામ મત ઉપર આવી જવું એમ કરે

વાથી દુનિયાં અને આકબતની સફળતા છે; નહિં તો પછી એક સાધુના નીચે બતાવેલા દોહરાંની વલે થશે.

દુહા—પરમ ધામ પહોતા નહિં, નહિં વૈકુંઠ નહિં વાસ;
અધવચમાં અટકી રહ્યા, સાધુ સુંદરદાસ.

આપણા પીરોના આ મહાશ્રમથી આપણે હિંદુનો ધર્મ છોડી મહમદીઅન ધર્મમાં આવ્યા તેથી આપણને ઘણા લાભ પ્રાપ્ત થયા છે. હિંદુઓના જ્ઞાતિભેદ આદિ અનેક વહેમી બંધનોની બેડીઓ આ પણા ધમગુરૂઓએ તોડી આપણને મુક્ત કર્યા. આપણે હાલ જે ઘણી તરેહની સ્વતંત્રતા ભોગવીએ છીએ તે સર્વને માટે આપણે આપણા ધર્મગુરૂઓના આભારી છીએ. આપણે અનેક કલ્પિત દેવ દેવીઓની મુર્તી બનાવી પુજતા અને વામમાર્ગના મલીન ક્રિયાઓ કરતા તેને બદલે આપણે આપણા ધર્મગુરૂઓની કૃપાથી એક ખુદાને માનનારા થયા. આપણે જો હિંદુ જાતિમાં હતે તો આજ ચીન, વિલાતાદિ દુનિયાંના ભાગો ઉપર મુસાફરીના લાભ થઇ શકતે નહિં. હિંદુ તો મુસાફરી કરવામાં અટક નદી પાસે અટકી પડે છે. એ વિષે સુધરેલા વિચારના જેપુરના રાજા માનસીંગે ઠીક કહ્યું છે.

દુહા—સબ્બી ભુમિ ગોપાળકી. વામે અટક રહા;
જાકે મનમે ખટક હવે, સોઇ અટક રહા.

આ જમાનો સુધારાનો છે, રાજ્યનીતિ ન્યાયપુર્વક વર્તે છે જેથી ધર્મ વિચારમાં કોઇ કોઇના ઉપર સત્તા ચલાવી શકતું નથી. વિદ્યાનો પ્રકાશ વધે છે જેથી સારાસારનું જ્ઞાન થાય છે, સાર તરફ પગલાં ભરાય છે જમાનો પોતાનું કામ કરે છે. ખોજા લોકોમાં પણ સુધારો આગળ પગલાં ભરે છે. હું મારા અનુભવ ઉપરથી કહું છું કે, થોડા વર્ષના અંતરમાં ખોજા લોકો સુધારામાં ઘણા આગળ વધ્યા છે, કેટલાક અશુદ્ધ વિચારો તેમના લક્ષમાં આવ્યા છે

તેઓ હિંદુની બાકી રહેલી રીતોને હવે તજે છે અને ઇસ્લામી રીતોનું ગ્રહણ કરે છે. તેઓ અસલ મહોતના પ્રસંગમાં દશ અવતાર ઘરમાં બેસી ગાતા; પણ હાલ ખુલ્લા રસ્તા ઉપર મોહુદ પઢાવે છે, ખાનામાં જાગૃત કરતા તેને બદલે ઇમામની ગમીની મિજલસ તરફ

ઘણાનું મન વળ્યું છે અને તેમાં ઉમેરો થતો જાય છે. નિમાજ, રોજા આદિ શરીઅતની ફરજો પ્રત્યે તેમની પ્રીતી વધે છે, પહેરવેશ સુધરે છે, ધોતીઆંનો પહેરવેશ મોકુફ થયો છે, દાઢી નહોતા રાખતા તે પણ રાખે છે. દાઢી વગરના ખોજા હવે ભાગ્યે હાલારમાં મળી શકે; ત્યાં પણ દાઢી રાખવા વિના ન ચાલે એવી માન્યતા થઈ છે. કચ્છના આથમણા ભાગમાં ચાંચળી પાઘડીઓ મેં જોઇ હતી તે પણ ગુમ થઇ છે. ખોજા લોકોના નામોમાં ઘણો ફેર થયો છે. કચરા, પુંજા, કાનજી, શામજી એવાં નામોને બદલે હવે અબદુલા, રહેમતુલા, કરમઅલી, શેરઅલી એવાં નામો પસંદ કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે અમારૂં પેઢી પત્રક છેવટ દાખલ કરેલ છે.

આવી રીતે કુદરત પોતાનું કામ કરે છે, તેને અનુકુળ થવું યોગ્ય છે. આપણને ઘણો શ્રમ કરવો પડે એમ નથી; માત્ર હિંદુની અને હિંદુ મિશ્રણ કેટલીક રૂતિ ચાલે છે તેજ તજવી જોઇએ અને શુદ્ધ ઇસ્લામી રસમો દાખલ કરવી જોઇએ. આપણાં ખાનાઓમાં કેટલીક જગ્યોએ કિબલાનાં નિશાન છે અને ક્યાંક નથી. જ્યાં ન હોય ત્યાં કરવાં જોઇએ હિંદુ મુસલમાની મિશ્રણ દુવાને બદલે નિમાજ પડવી ઠીક છે. તસબીમાં "શાહ પીર" ને બદલે "લા ઇલાહા ઇલ્લલ્લાહ મહંમદુર રસુલીલ્લાહ" એ કલમો પઢવો, કરબલાની માટી પાણીમાં પીગળાવી પીવી અથવા એમજ ખાવી તેમાં શરીઅતની કંઇ હરકત ન હોય તો, મને તો એ ઠીક લાગે છે.

આપણા ધર્મગુરૂઓએ કળશમ અયોગ્ય વસ્તુ વપરાતી તેનો ત્યાગ કરાવી કરબલાની પાક માટી વપરાવી એ ઘણું ઉત્તમ કામ કર્યું. મારા જાણવા પ્રમાણે સીયા લોકો કરબલાની પાક માટીનો ઉપયોગ કરે છે. સુકી ખાકને "ખાકે સફા" અને ખાકવાળા પાણીને "આબે સફા" કહે છે. આપણને પણ ઘટપાટને બદલે એ શબ્દો કહેવા જોઇએ. "આબે સફા" ઉપર હિંદુઓના અપભ્રંસ થઇ ગએલા મંત્રો ભણવા એ પણ ઠીક નથી માછલાં, કાચબા અને સુવરનાં અવતારોનાં ભજનો કરવાં એ પણ ઠીક નથી.

આપણને આવી કૃતિ સંતાડવાને માટે જરૂર પડી હતી. ઇસલામ રત્ન સંતાડવાની કંઇ જરૂર નથી. આપણને હવે હિંદુની કડા-

કુટ છોડી એક અલ્લાને માનવાનુ છે. અને તેમના રસુલ અને ઇમામોની પેરવી ગ્રહણ કરવાની છે

આ સુધારો કરવા માટે મુખ્ય ફરજ આપણા મુરશદ સાહેબ અને જમાયતના આગેવાન ગ્રહસ્થોની છે. આપણા ધર્મ ગુરૂઓ તરફથી આપણા પાક રસુલ અને મહાત્મા હજરતઅલી સાહેબ અને પાક ઇમામોની પેરવી પ્રમાણે વર્તવા મુરીદોને બોધ થવાની જરૂર છે નિમાજ, રોજા, બંદગી આદિ ફરજો અને શરીયતના હુકમોના અમલ માટે હંમેશ તેઓ સાહેબના તરફથી તાકીદ થવી જોઇએ, એમ કરવું એ મુરશદની ખાસ ફરજ છે. મુરશદ સાહેબની નશીહત ઘણી અસરકારક થઇ પડશે. તેઓ સાહેબ તરફથી જેમ તેઓના વડીલોએ મિસરમાં ધર્મ અને સંસારી કેળવણીને માટે મકતબો સ્થાપી હતી તેમ સ્થાપન થવી જોઇએ. જમાયતના આગેવાનોએ પણ આ કામમાં કમર બાંધવી યોગ્ય છે.

આમ થવાથી કજીઆ—કકાસનો અંત આવશે, એકયતા થશે અને તેથી સુખશાંતિ પ્રાપ્ત થશે. " કજીઓ " એ શબ્દજ દુઃખસુચક છે એની વ્યાખ્યા બતાવવાની જરૂર નથી; પણ એથી માત્ર દુઃખ થઇને છેડો આવતો નથી; પણ એથી મોટાં જથ્થામાંથી જે છુટા પડે છે તે મુરશદની તાબેદારી પણ તજી દે છે અથવા તજવાની તેમને ફરજ પડે છે તેનું કારણ એ કે, મુરસદ સાહેબને મોટા જથ્થાની તરફેણમાં રહેવું પડે છે તેથી નાની સંખ્યા છુટી પડી જાય છે એવા દાખલા આપણે જોયા છે. એમ જો ચાલ્યા કરે તો કાળાંતરે મોટા જથ્થાનો પણ અંત આવી જાય. વખત પોતાનું કામ કરે છે તેને કોઇ અટકાવી શકે એમ નથી એટલે ખોજા લોકો હવે ઇસલામ તરફ સ્વભાવિક રીતે વધે છે, જાણે ખોજા લોકોને પુર્ણતામાં લાવવા અલ્લાની ઇચ્છા હોય નહિ ? કુદરતને અનુકુળ થવું પડે એમ જો થશે તો સર્વ મુરશદ સાહેબની આણમાં રહી શકશે.

છેવટ એવું બોલી આ વિષય બંધ કરૂં છું કે આ વિષયને માટે મને જે હકીકત મળી આવી તે મેં શુદ્ધ અંતઃકરણથી લખી છે અને મારા ગ્નાતિ બંધુઓ તરફ ખરા પ્રેમભાવથી તેમનાં દુનિયાં અને આખેરતના સુખને માટે જે વિચારો મારા મનમાં આવ્યા તે